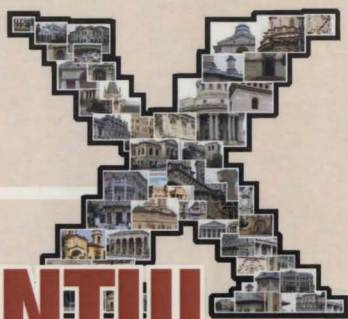

ЮВНОЕМЪ ПЪОУСОУЧАВЪ
СЪСВННІО РИНА ГРОШЪ.
ДЕСАТЬ ГРОШН. ШЕСТОУ
ИСТОИ ДЪДО П...
АТШНСОРОДЪ
НА ПИСКОПЪ
ТЕ ГРОШН. ДОУНАСЪ ПЕРИ
АДЪОУСОУЧАВЪ. ДОУНАШН
ДОУПЪ: + ДОУГОРЪ И Д
ГРОШН. ДНАСРАНОУБЪ ІСО
ЕБРА. ДНАГОЛОВНОЕМЪ П
ДННШ ГРНВНУ ПОЛЪ В ПОР
ДНШ ШКАЖАГО ПЕРХУ П
РОШД. ДОУ ПОПРУШД Ш ГР

ДОУНАСЪ

MONUMENTUL

volumul I

Lucrările celei de a X-a ediții
a Simpozionului național
MONUMENTUL
tradiție și viitor

СЪОУСЕСОУ И ПАРРАСІОУАТЪ ПЪОУАТ
УУУУУУУУУУУУУУУУУУУУУУУУУУУУУУУУ
ОТЪ. И ШЕСАТЬ ДЕСАТЪ ПЪОУАТ И

Iași 2009

MONUMENTUL

- X -

vol. 1

Cercetare – Proiectare – Conservare – Restaurare

MUZEUL MUNICIPAL, IAȘI

NR. INVENTAR

516

Copertă: G.D. Pătrăuceanu

Traducere și corecturi la rezumatele în engleză: Coralia Costăș

Tehnoredactare: Ovidiu Bișog

Materialele din prezentul volum au fost prezentate în cadrul Simpozionului Național „Monumentul – Tradiție și viitor”, ediția a X-a, Iași, 2008. Întreaga responsabilitate pentru conținutul științific al textelor publicate aparține autorilor.

Lucrare apărută cu sprijinul
Direcției pentru Cultură, Culte
și Patrimoniu Cultural Național Iași.

ISSN 1844-9042

MONUMENTUL

- X -

vol. 1

**Lucrările Simpozionului Național
Monumentul – Tradiție și viitor
Ediția a X-a, Iași, 2008**

Volum coordonat de
Sorin Iftimi, Aurica Ichim
și Lucian-Valeriu Lefter

Iași – 2009

Cuvânt înainte

În pisania de la intrarea în biserica „Sf. Trei Ierarhi” din Iași, Domnitorul Vasile Lupu, ctitorul acestui sfânt lăcaș, a rânduit să fie sculptate cuvintele: „Am zidit această sfântă rugă”. Cât de adâncă este această expresie nu putem înțelege decât dacă plecăm genunchii noștri în biserica în care rugăciunile zilnice ale monahilor și credincioșilor par a se împleti cu broderia de piatră din exterior, iradiind cu noi înțelesuri expresia „zidire sufletească”. Dacă în lumea de astăzi descoperim, cu durere, destul de multe suflete împietrite, am putea ca, măcar din când în când, să reflectăm asupra cuvintelor ctitorului Trisfetitelor de la Iași pentru a vedea că, în memoria istoriei, au rămas mai degrabă sufletele care au știut și din piatră să rostuiască binecuvântate rugăciuni către Dumnezeu.

Asemeni Domnitorului Vasile Lupu, și cei care au o preocupare constantă pentru restaurarea unor biserici cu statut de monument istoric nu fac decât să zidească, fiecare după a sa putință și pricepere, adevărate „rugi” înălțate către Dumnezeu. A te îngriji de restaurarea unui monument este mai mult decât un gest reparatoriu sau o dovadă de respect profund pentru ctitoriile înaintașilor. Este o datorie sfântă aceea de a conserva și reda strălucirea de altădată acestor „rugi în piatră” ale sufletului neamului. În acest sens, nu doar specialiștii implicați în astfel de nobile lucrări sau cei care, generoși după posibilitate, asigură suportul financiar și logistic, ci noi toți ar trebui să fim solidari cu un demers care ne privește în egală măsură. Trebuie să fie a tuturor, nu doar a unora, durerea de a privi cum se năruie pe zi ce trece un monument din lipsa banilor sau cum trenează ani de zile lucrările la unele bijuterii arhitecturale ce pot lumina nu doar fața orașului, ci și inima trecătorului, altminteri copleșit de grijile zilei.

Acest simpozion, sugestiv numit „Monumentul – tradiție și viitor”, s-a desfășurat încă de la început cu binecuvântarea Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, întrucât cele mai multe și cele mai valoroase monumente se regăsesc pe lista lăcașurilor de cult. Volumul de față cuprinde referatele participanților la ediția cu numărul 10 a acestui simpozion, reuniți la Iași în 2008, an în care acest oraș a marcat în mod festiv împlinirea a 600 de ani de atestare documentară. Parcurgând doar sumarul acestui volum poți realiza, chiar și ca nespecialist, complexitatea problematicii constituită de restaurarea monumentelor istorice. Mai ales că în aceste pagini se reflectă, probabil, doar o mică parte

din munca depusă de-a lungul unui an de o persoană implicată într-o astfel de lucrare.

Binecuvântăm pe toți cei care s-au ostenit și se ostenesc într-un astfel de domeniu și îndreptăm un gând de recunoștință și de prețuire către toți cei care susțin, în diverse forme, restaurarea monumentelor istorice, re-zidind aceste „rugi” ale unor ctitori de talia Domnitorului Vasile Lupu.

† **TEOFAN**

Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

**Orașul Iași,
la aniversarea a șase secole**

111

АТЬ О ВЪ ЖЫЮ. МЫ ДА ЕСИ ДН РЪ ВОЕВОДА ГЪ ПЕДА РЪ ЭМА И МА РА БЕСИОН ЧИНИ
 О ЖЕ ЕСМЪ ДРОГО. ДН СР ДУ ЧА И И СЛА БСТА ЧА И И НА ВОВЪ ССОТЪ МЪ СР ДН СВОУ
 СОН ДАН Е СМЪ Е И М И. Ш ПОВЪ ХЪ Р А И И ОУ НА ШЕ Э СМ А И И СВО И М ПЕР ГОВ А М И
 П А К С. НА ПЕР ВОЕ ГОЛОВНО МЪ ПО СОТЪ ВЪ СКО В А И СЛА ДЪ Ш С У С И МЪ Ш Р И В Н У Ч Т
 НА И С Д МЪ И. И Л И Т Е Б Е И СЪ. И Л И Т Е М А МЪ. И Л И Т Р Е Ч КЪ И С О В С Т А Ш Р И В Н У Ч Т
 И Л У Ч Т А Р И Г Р Е С Т О К У П А Р И Ш Р И В Н У Ч Т А Р И Ш. А Н Г О Л О В Н О МЪ Т О У С О Д
 ГОЛОВНО МЪ Т О У С О Ч А ВЪ Ш Е С О ТЪ Д Н П Т Г Р О ШЪ Ш Р Е С А Т Ы С И Т И И О Р И МЪ Г Р О Ш
 ПО Ш Е С Т Ъ Г Р О Ш И. Ш Т О ВЪ К Л И Ч О Р И МЪ Г Р О. Ш Т О Л И С И ЧЪ Д Е С А Т Ъ Г Р О Ш И. Ш Т
 Е С Т И ХЪ П А Т Н А Д Е С А Т Е Г Р О Ш И. Т О МЪ П С О Ч А ВЪ С Е С А. Д И С Т О И Г Р И В Т А Р Д С
 Д О У БЪ Д А И П О Р О ДЪ П О Д О У БЪ С Л А С Е Р Е Б Р А. Д И С Т О И Е Н Д А ВЪ К А И Н С О Р О ДЪ. Т О Л И С О
 К О У Ш Е С Т Р О Г О В О З А П О Д В А Н А Д Е С А Т Е Г Р О. Д И С Т О И М Е П О Г Н А П И С О Ч Е Д О Т А П
 И Ж Е С Л А Ч О Д А Д Г Р О Ш И. Д И С Т О Ш Т Е Ч У В О С О Ч А ВЪ Ш Е С Т Ъ Д Е С А Т Е Г Р О Ш И. Д О У С Т И Т
 П А Т Р А С. А П О С Т А В С У С И Ч И М А Ю Т А Н ХЪ П Р О Д У П И П А И С Л А ДЪ О У С О Ч А ВЪ Д О У М А
 Р У Ч А Т И С О В И Т О У С Ч ХЪ Т О Р Г О Х Д И Ш И ХЪ Ш Т Е К О Л И З И Ч И Д У Т Ъ. Д О У О Г О Р Ъ
 Д А П И П Л Е Н А Г О Л О В Н О МЪ Т О У С О Ч А ВЪ Ш Р И В Н У Ч Т Р И Г Р О Ш И. Д И С Т О И О У Б
 И Л И Б У Д Ы Ш Т О. Ш В I С А И Ч И Р О У Б А С О ВЪ П А Л А Р У Б Е Л С Е Р Е Б Р А. Д И Г Р О В Н О М
 С Т Р И Ч И Н Д О У Г О РЪ. О У С О Ч А ВЪ Ш Р И В Н У Ч Т Р И Г Р О Ш И. Д О У Б А И Ш Р И В Н У Ч Т А Д
 ВЪ. Ш С Л Ж Р О Г О Т Е Р Х У П О М О Л А В И Ч И П О Д В А Г Р О Ш И. Д О У Б А И Ш Р И В Н У Ч Т А Д
 Ш Р И В Н У Ч Т Р И Г Р О Ш И. Д О У Б А С О ВЪ Ш Р И В Н У Ч Т О Л А В О Р А Т Г Р О Ш А. Д О У Т О Р У Ш Т
 Д В А Г Р О Ш И. Д О У Б А С О ВЪ Ш С Л Ж Р О Г О Т Е Р Х У П А Р Д Г Р О Ш И. Д И С О И Н Ш А Ш О И Р
 П О Р О МЪ Т О Р Г У Н У Ч Т А И С У С И Т И. Т Р А М А И Н У Ч Т А Р И Ш С Л А Ж Р О Г О К О М А П О Ч
 К А Ж Р Г О С О М А Д В А Г Р О Ш И. Д О У Ч Е Р Н О В Ч И П О Д В А Г Р О Ш И. Д И С Т О И М Е П О В Е Р
 Р О Г У М. Д И Т О ВЪ Ш О Д А Т И С М У О У Ч Е Р Н О В Ч И П О Л А С Д А Т И О У Х О Т И Н И. Т О С О
 О У Б А С О В Е. А И Т О У Р О М А Н О В Т О Р Г У. А И В О ВЪ И М И. А И В О И Д И Ч И М И. А И В О О У
 Р М Е Т А П Е Ч А Т Ы МЪ Т П И С А. Д О У С О Т О Р О МЪ Т О Р Г У И С У П И Т И П А М И М Е Д
 Ш Т О И С О. К И В О Л О ВЪ Ш Д Е С А Т Ъ Г Р О Ш И. Ш Т О И С О Ж И Н Г М А Ч И Х Д О Р И МЪ Г Р О ШЪ Ш
 С И С О МЪ Т О Р Г У Ш С Р А М П Т Р Е Ч Е ХЪ. Ш Ш П О С Е ДЪ Ш О В А И Ч И. Ш С О Р О ВЪ. Ш М Е Ч
 В А И И Ч О С О Ч А ВЪ. П О Л О В И Н ДЪ Т О Г О МЪ Т П И М У Ч А Т И И С Р А Ш О У С Е С О. И Ш С О Т
 М И М П О Ч Е Т Ъ Р И Г Р О Ш И. Д И О Р МЪ Н Д Е С О Г О В О З А Ш Е С Т Ъ Г Р О Ш И. Ш С И С Т О Р И М
 К М А П О Д В А Г Р О Ш И. Д И П Е Р Е В О З И И Ш Т М Е Ч И Ш О З Ч У Ф А З И Ш О Р И М Д С
 И С У П Е Ч Ъ Р А П И С О В А ВЪ Р У. А Ж Е И М Д С Т Ъ З П А ВЪ Р А М А И П О В А РЪ Н Д С О В О
 Ч Ъ В Н У С У С И ЧЪ О У С О Ч А ВЪ Ш С И С О В О ВЪ. Д А В О В Ч А М Е Ш Т О И М У П О И Т И Д
 Ш Ш Р И В Н У Ч Т О П О Л Д В Т О Р А Г Р О Ш А. Д О У Д И Р И Ш Т И Н Е З А И М А Т И. А П А М А В О У М Е
 Ш Р И В Н У Ч Т О Т Р И Г Р О Ш И. Д О У Ч Е Р Н О ВЪ И М Е З А И М А Т И. Д И С Т Р И М У Д А П И Ш
 Д О У Б О В А Н Е Ш Т О И М У Ч Т А П Р И Н Е С Т И С И М И Г Д О У Г О Р С Е Р Е Б Р Ж Е Ж Н О Е. Ш Т
 Ш Т О Ш Е С Т А Н Е. Т О МЪ С Л О В А Ч Н О. А М У М Т А МЪ С И С И Н В О С И С И Б Д А Ш Е ВЪ С С
 И С А Д О У С О Ч ТЪ М А С Е Ч Е О Д И Г Р О. Д О У С И Р А Т Ы Ч П А М Е Ч Е Ш Т О Р А Г Р О Ш И. Д
 И Д И С Л А Ч О С О Ч А ВЪ Ш Р И В Н У Ч Т Р И Г Р О. Д О У Ч Е Р Н О П О Л Д В Т О Р А Г Р О Ш И Ш Р И В Н У Ч
 Д Е С Е С МЪ И М А Р Д И В О Л О. Ш Т О Т А С О ВЪ Ш Р Ж А Л И О У С О Ч А В О Д И Н Д Р О М А
 Ш Р Ж А Т И. И Х А Т Б А П Р О Д А В А Т И. П А С И Т О Т Ъ Ш Т О И М Е Ж И П И О У Т А Т Р О Л
 А Т О Е С МЪ З У Ч И И И С У П Е Ч Е П О С П А Р А М А Ш Е Г О С О Р О М А П О Д О С О И Д О У С С И Р У
 Ч Н О О У Ш Р Ж А Т И. Б Е З О Л Е Т И И К Е ХЪ П Р О С Т И. И Ч ВЪ С И С А ВЪ Т П Ъ А М
 П О Д У Д И С Е Т А П А С О Т О П Р В А. А П А Т А ВЪ Р А С О В Е. П А Д Ж Р Ж В С Т А Р С
 П А Д И Ч И С О. И П А Д И Л И МЪ Ч А Ш И Й. Ж Ш П Р И П О МЪ Ш И П О С Л И С Л Е В О ВЪ Ш
 М Ы С Л Е Р З А С Т Ъ. И Р У Ч И С Л О СЪ. И П И С Р А Л О В С И С И Н Х Д И Ш Е Д. Д И П О Т Ъ Ш Р Ж
 Т И П Р И ШЪ С И Т И П Е Ч А ТЪ И Ш В Е Л И С А. И С Е М У А Н Е Т У П А Ш Е М У. О У С О Т

и н т о н с е м л о н е т в а м з н д и ш а м о у с т а м ѣ . і с т е н д и в а у р и т ѣ . н а н е г о о у с а з і ш и .
і с т о л д е т ѣ в а с і н ѣ . н а у ч и н і н е с ѣ м ѣ о у с т а в и ц ь т в о о м ѣ т ѣ о у н а м е н і . е м а н і р о
і с м а н і м а т ѣ і с т е н д и в а н і в о л ѣ с ч и н і . ш п о к ѣ т ѣ д в а д ц а т ь о у н а м е н і . e m a n i m a t o
і с о а н і м а т ѣ і с у п и т ѣ . і с т а д а с е к и н ѣ в а р ѣ о u c o c a b ѣ . н а н і ш а л ѣ . н а н і с е р ѣ ч ѣ
т р и г о л ш и . і с о а н і м а т ѣ і с у п и т ѣ . і с т а р а с к и н ѣ в а р ѣ o u n i m ѣ . т о р т о р д н і ш и . т а
і с а н у т р и г о ш и . т а м е м ѣ . e c t p o p a d n i c o m a y e b e t ѣ . і с т о н ѣ р а н ѣ в о в а н а
і с а н ѣ ш ѣ c ѣ o d i n ѣ g р o ш и . і с і с o b ѣ м а n t o ш е с т ѣ g р o ш и . і с і с a ж д o r o і c o n a
і с т а с у д а м з и н ѣ t e p r i r o ш и . і с т o i c a ж и n ѣ g н а ч и н ѣ d o r o ш и . і с т o i c a ж и
o m ѣ . і с і s i c o n t p a n a c a c a b o r i n ѣ r y c a l e c e p e б р a . o u c e c t p a n d e c a t e g p o .
r i n a t a g a m a k a t i . і c o l e r o u б в л а м ѣ g o p o d ѣ . o t p o c e t e p e c e o u o b . і с т a c t o r o
o l o b m o c m a t i c o c a b ѣ . і c e c o n a c e n ѣ r i r o ш и . d o y c e t e p e c e o u o b . і с т a c t o r o
t e g p o ш и . і с t a g a m a k a t i e t p a d c a t e g p o ш и . t o m a z i t o t ѣ m a ш t o n a y o
o r g o c h e m e m a n t ѣ . v o l o p o r a d n i n ѣ . і c e t ѣ m i r o ш и m a n o l o n i m ѣ . o u n i n i t o
: A p a c c л o б o d n i m a t ѣ . v o r i n i c y k n a . і с t a t o p e c e t e p e c e o u o b e c a p ѣ .
і c t p a n y d a r o ш и . і с t p a n y e c e t a n ѣ z б e c a p ѣ . n a n e p e c e t ѣ n a k a b o l m y
z c a b ѣ . і s i c a m t a r o i n ѣ z б e c a c e p e б р a . і с t o n ѣ m ѣ . p o c e z i t c y c i c m o d o b n
і s a d o y m a d o v n i c ѣ . r i n i n y t o l ѣ . v o p a d g p o ш и . і c o l e n e m o p o t a t i n ѣ o u g o
d p o ш и . і с t o n ѣ m ѣ . p o c e z i t c y c i c m o d o b a d o v a . n a g o l o v n o e m a z i t o u o c a c a b ѣ .
y t o l ѣ . t o p a d g p o ш и . і c o l e n e m i m ѣ . v o r o t i t i . і s i c a ж d o c t e p x y m a t o t p y ш ѣ n a
e p o t p i r e b n e z c л o б o r a n n i m ѣ . y . n o y g a p e t i n i c o n e c л o б o r a n n i m ѣ . d o y c o
g p o ш и . і c i c a c l o y c o c a b ѣ . і s i c a ж d o r o і c o n a . n o ш e c t ѣ g p o ш и . і c a c r a t ѣ m
n a n i c o b ѣ m a t ѣ . і c e c m a n y . ш t o c a z i o r a d n i c m o y c i p a t ѣ . t o n ѣ . d i n ѣ v o
m a z i t o n ѣ . і c o b ѣ m a z i . і c o k ѣ i c o n i . і с t o n ѣ m ѣ . і c y p i t i c c o t a n i e a d a m ѣ .
і s a r o t a m a n i . n e n a o b ѣ n i g m a t o d a t i . n i ж ѣ t a m a g p e y c u i a ѣ . m i
c o t ѣ o d i n ѣ . b o ж ѣ . і s o c a t ѣ . m ѣ . v e c ѣ . o d i t g p o ш и . і s e c a t ѣ . c o n i n o r o n n i e .
і c i c y a n n i m ѣ . d a r o ш и . і c i r y n ѣ . g o l o v n o m a m a z i t ѣ . c o c a b ѣ . і c o : - d o y c i p a
n ѣ v o t p r i r o ш и . і c t o c o l i n ѣ . e n ѣ . z e m a n e c e p e c o c a b ѣ . n a c i p a . і c o l i c o n a
s o l a n i m ѣ . m ѣ . n ѣ . t o m a z i t o n ѣ . і c o e : - d o y c e p o v n i . і n e m e n i c o m o b ѣ . z a
і s o c a t ѣ . c b i n i n o d n i t g p o ш и . і s e c a t ѣ . m ѣ . v e c ѣ . o d i n ѣ . g p o ш и . і c i c o n i n i c o
t p i r i g p o ш и . t o m a z i t o c e p o m o v e c e c . d o y c e p o m o v n i . o z i m e c t p e t i . і c e
e n i . c e p e b p o . v o i e l . n i c o l i n o b r i n e m a c t i t i : - d i m e t e a p o c t a d i t i
e v o p o r ѣ . z i . n d e r i n e c e m a z i t o n a n o u б i c o o . b i l i o u б e p a d ѣ . t ѣ . m i m ѣ . y a
t ѣ . t a t p i r i e c л o б o r a n o c o c a b ѣ . t a i m e . d i n ѣ . n a c a o n o m a m a z i t ѣ . v o c a t a
p o c a b ѣ . t o p a d g p o ш и . d o z i t o n ѣ . o z a n e z i m a t i . d o y c e p o v n i m a z i t o ѣ . o z a
b r a ш t o b ѣ . z o m a m a z i c y p i n e o b ѣ . і c a l i c o . b u d e m a m a d o b n . і c i c o c e p e b p o
e d o n i m a c t ѣ . і c i t o n ѣ . d a t i . і c k a c e n ѣ . o u . v a c o a ѣ . t a m o c a d g p o ш и . і c a
t i . n i c y n i c i c л o б o r a n n i a . і c a z i t o n a y . d a t i . o u б a n i t o l ѣ . v o r a . і c i c ѣ . g r i
r i n i n i c o l i n e b u d e m a m a d o b n i . d e n i . d o i n m e m e z o b e n e y p i t i . і c o i n t a b e l o b o n i
m a d a m a c e p t ѣ . m u n e d e p a t i . m i t i e d a p o t i n i m e . n i m e c i t i c a b ѣ . t i c a z i
o t ѣ . l a n e ѣ . ш t o ѣ . t i c a d e p ѣ . t i . t o g p o z i m y c i . n e m ѣ . c t a m a t e p e b ѣ . t i .
l a n i n e p o d ѣ . c o i . - A t o m a z i m e c e m ѣ . v i z i e n e d i . c l i b ѣ . y e m a m ѣ . v ѣ .
i n i m a ѣ . c t i c a z i . n i c a l i t o m e p o p y ш e n o . p r i n a d e n ѣ . t i . i p r i n a d e n ѣ . v ѣ .
d a m x i a o r o r o y c i c i n . t a n ѣ . v a d ѣ . c e p e c i c a z i . t a n ѣ . v a d ѣ . n ѣ . v a r n i c o c a c i c i n .
і c e c e p ѣ . d o r o і c o n a . t a z i c i c e y l i c o v e c i c i n . i z n i m a d e t a n ѣ . x i n a z e . n x a
m a z o y c a m . v e a d e c e m a z i ѣ . m ѣ . v ѣ . r n o m o y . b r a t ѣ . a o l o g o f e t y . n i c a
t o m e c t o t ѣ . a m o c . d e v a t ѣ . z o c t ѣ . n e ш e t ѣ . n ѣ . c a t o e c t ѣ . o ш e t ѣ . n

Din mila lui Dumnezeu, Noi, Alexandru voievod, domn al Țării Moldovei, facem cunoscut și cu această carte a noastră tuturor, care vor căuta la dânsa sau o vor auzi, că am încheiat cu sftetnicii și cu orășenii din târgul Liovului și cu tot poporul lor și am făcut așezământ despre vămi, în țara noastră, și am încheiat cu dânșii, ca să umble, în țara noastră, cu mărfurile lor. Și le-am rânduit vămi și le-am ușurat, să dea vamă, în țara noastră [...].

[...] Și cine va duce vite cornute la tătari, la vama principală, în Suceava, de vită cornută [să dea] patru groși, iar **în Iași** doi groși, iar la Tighina doi groși. Iar pentru o sută de oi, în Suceava, șasezeci de groși, iar **în Iași** treizeci de groși, iar în Tighina treizeci de groși. Aceasta este vama acestora ce se duc la tătari [...].

În Suceava, în anul șase mii nouă sute și șasesprezece <1408>, octombrie 8.

Privilegiul comercial acordat liovenilor de către Alexandru cel Bun, la 8 octombrie 1408. Repere posibile

Mircea D. Matei

Printre reperetele cronologice importante ale primei decade a domniei lui Alexandru cel Bun, data de 8 octombrie 1408 ocupa un loc cu totul deosebit, atât pentru politica internă, cât și pentru cea externă promovate de voievodul moldovean. Devenit domn al Moldovei în condițiile complexe pe care le crease intervenția directă a lui Mircea cel Bătrân în impunerea lui Alexandru pe scaunul domnesc al Moldovei – care provocase nemulțumirea profundă a regatului catolic polon – Alexandru cel Bun s-a văzut silit să adopte o serie de măsuri menite să atenueze (pentru că de dispărut cu totul nu putea fi vorba) adversitatea regatului vecin față de voievodul moldovean. Într-adevăr, succesiunea, la intervale destul de scurte (1402¹, 1404², 1407³), a primelor acte omagiale, prin care voievodul moldovean îl recunoștea pe Vladislav Iagiello, regele Poloniei, drept suzeran al său, cu greu ar putea fi interpretată altfel decât ca o încercare de a-l asigura pe puternicul sau vecin (și adversar, de la nord!) de fidelitatea sa personală și a Moldovei, ca Stat, față de Polonia.

Inserată în această strânsă serie de inițiative politice voievodale, acordarea unui privilegiu comercial negustorilor lioveni, la 8 octombrie 1408⁴, capătă, dintr-o dată, cel puțin o dublă semnificație, celei economice adăugându-i-se una politică, poate chiar mai semnificativă decât prima. Până la a mă opri, însă, în mod special la conținutul și semnificațiile complexe ale amintitului privilegiu, mi se pare că nu esete cu totul lipsit de folos să amintesc că, numai câțiva ani mai târziu (1412), voievodul Alexandru al Moldovei avea să tragă concluzia amară că toate eforturile sale de a-și ameliora relațiile cu Polonia se dovediseră, practic, inutile, tratatul secret

---

¹ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 621-622.

² *Ibidem*, p. 625-627.

³ *Ibidem*, p. 628-629, 630-636.

⁴ *Ibidem*, p. 630-637.

polono-maghiar de la Lublau⁵ constituind expresia duplicității politicii Poloniei față de Moldova.

În același timp, chiar dacă, aparent, nu au o legătură directă cu inițiativele de politică externă ale voievodului Moldovei, alte două acțiuni ale acestuia vin să confirme strădania lui de a-și consolida, pe plan intern, domnia, ceea ce nu face decât să scoată, și mai mult, în evidență complexitatea judecăților politice ale voievodului.

Într-o ordine stabilită aleatoriu a importanței acestor inițiative, mi se pare posibil să sugerez că s-ar putea situa reușita voievodului moldovean de a pune capăt „conflictului mușatin” cu Patriarhia de la Constantinopol⁶, recunoașterea lui Iosif ca mitropolit al Moldovei însemnând, de fapt, un dublu succes al domniei dinastului mușatin: pe plan intern, Alexandru cel Bun se dovedea un continuator demn și ferm al mușatinilor apărători ai ortodoxiei, în timp ce, pe plan extern, ecoul internațional al acestei reușite impunea Moldova ca o forță reală a unei ortodoxii aflate într-o perioadă de cumpănă.

Cea de-a doua inițiativă domnească, pe care mi se pare foarte potrivit să o asocieze celei amintite mai sus, are, de asemenea, un caracter mai complex decât pare la prima vedere, iar faptul că această inițiativă se produce chiar la începutul domniei (1401) nu face decât să vină în sprijinul ipotezei că domnia socotea prioritară această măsură. Chiar dacă actul din 30 iulie 1401 ar putea sugera că principala preocupare a domniei era de ordin religios⁷, stabilirea în Suceava a reședinței episcopului armean Ohanes și înființarea unei episcopii armene în același oraș nu sunt în măsură să ecraneze dorința voievodului de a-și apropia puternica și bogata comunitate armeană, atât din Suceava, cât și din Moldova. Or, este bine știut că rolul armenilor în viața economică a Moldovei era, atunci, în plin avânt.

⁵ A se vedea, în mod special, Florin Constantiniu și Șerban Papacostea, *Tratatul de la Lublau (15 martie 1412) și situația internațională a Moldovei la începuturile secolului al XV-lea*, în „Studii”, 17, 1964, 5, p. 1133 și urm.

⁶ În mod special, cf. Ștefan S. Gorovei, *La începutul relațiilor moldo-bizantine: contextul întemeierii Mitropoliei Moldovei*, în vol. „România în istoria universală”, 3, Iași, 1988, p. 853-879; v. și Răzvan Theodorescu, *Implicații balcanice ale începuturilor mitropoliei Moldovei*, în *loc. cit.*, p. 543-546; nu este lipsit de folos a se vedea M. D. Matei, Em. I. Emandi, Gh. Sion, în „Revista Monumentelor Istorice”, 1-2, 1993-1994, p. 102-108.

⁷ *Documenta Romaniae Historica* (DRH), A, Moldova, I, 1384-1448, București, 1975, p. 21.

⁸ Pentru considerații mai ample și la obiect, cf. H. Dj. Siruni, *Armenii în viața economică a Țărilor Române*, în „Balcania”, II-III, 1939-1940.

Conturând astfel, destul de succint, primii ani ai domniei lui Alexandru cel Bun, nu putem să nu înclinăm spre așezarea problemelor economice pe unul din planurile superioare ale preocupărilor domniei, această opțiune aflându-și suficient temei și reflectare în chiar conținutul privilegiului comercial acordat liovenilor, în anul 1408.

Pornind de la observația preliminară că actul din 8 octombrie 1408 este primul privilegiu cunoscut de care se bucurau negustorii poloni în Moldova (acordat, firește, de domnia statului est-carpatic)⁹, modul atent și detaliat în care se stabilesc, atât mărfurile, cât și „taxarea” acestora în centrele vamale moldovenești apare absolut firesc, actul în discuție fiind menit să stabilească drepturi și obligații ale negustorilor poloni (mai exact, lioveni) a căror activitate, în Moldova, nu mai fusese reglementată, anterior, de acte cu conținut similar. Or, tocmai această minuțiozitate se dovedește de cel mai mare folos pentru încercarea de a desprinde din cuprinsul actului în discuție cât mai multe elemente, care să permită identificarea în conținutul privilegiului a unor realități locale, moldovenești.

În acest sens, aș avea de făcut observația că, chiar dacă ar exista tentația (și ea există, în realitate!) de a vedea în privilegiul comercial acordat liovenilor, în anul 1408 – adevărat „cap de serie” pentru numeroasele confirmări, ce vor fi acordate de următorii voievozi ai Moldovei – în primul rând, o concesie importantă făcută Poloniei, în general, și negustorilor lioveni, în special, cred că o apreciere atent nuanțată a actului în discuție este mai mult decât necesară. Într-adevăr, o astfel de apreciere este impusă de chiar o precizare făcută de emitentul actului, care subsumează, într-o formulare extrem de semnificativă, marea majoritate a mărfurilor ce urmau a fi vândute în Moldova de către lioveni: „mărfuri mărunțele”.

Nu aș vrea, însă, să trec mai departe fără să fac o precizare, pe care o socotesc lămuritoare pentru poziția mea față de acest atât de important act: marile câștiguri realizate de negustorii lioveni în Moldova nu rezultau din desfacerea „mărfurilor mărunțele”, ci din alte activități, ce introduceau în circuitul comercial produse ale economiei agrare locale, ale pescuitului, ale apiculturii, tot așa cum un loc important revenea comerțului cu produse orientale procurate pe piața locală.

---

⁹ Fac această precizare, deoarece, cu două decenii înaintea acestui privilegiu acordat de domnul Moldovei, regina Jadwiga a Poloniei (Hedwiga) acordase tot locuitorilor orașului Liov (martie 1387) un important privilegiu comercial, prin care oficializa libertatea acestora de a face comerț în Moldova. Pentru mai buna înțelegere a împrejurărilor în care se emitea acest act, cf. C. Racoviță, *Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei (1387-1432)*, în „Revista Istorică Română”, X, 1940, p. 256.

De ce, totuși, menționarea „mărfurilor mărunțele” în privilegiul din 1408 mi se pare atât de semnificativă, pentru momentul dat? Răspunsul nu mi se pare greu de dat și el este oferit de chiar detalierea acestora: „șăpci, pantaloni, săbii ungurești, paloșe...”¹⁰. Deși, cu siguranță, înșiruirea de mai sus nu epuizează, nici pe departe, „mărfurile mărunțele” pe care liovenii era de așteptat să le aducă în Moldova, dacă admitem, ceea ce mi se pare mai mult decât plauzibil, că mărfurile neprecizate în act se înscriau, în general, în aceeași categorie, singura încheiere pe care sunt tentat să o formulez este aceea că destinatarii acestor mărfuri puteau fi în egală măsură, atât orășeni, cât și țărani.

Această interpretare impune, însă, formularea unei întrebări, ce vizează o problemă cu esență exclusiv economică, și anume: putem vedea în modestia „mărfurilor mărunțele” (enumerate sau nu în privilegiul din 1408) expresia, măcar și parțială, a nivelului la care se afla, în primul deceniu al secolului al XV-lea, starea economică a Moldovei, în general, și producția locală a acelorași mărfuri, în special? În ceea ce mă privește, consideră că un răspuns afirmativ la această întrebare este mai mult decât plauzibil, și iată de ce:

În aprecierea realităților vieții economice a statului est-carpatic la finele secolului al XIV-lea și la începutul celui următor, istoriografia românească a ultimei jumătăți de veac a adoptat, în general, o poziție echilibrată, evitându-se exagerările într-un sens sau altul, ceea ce a condus, în final, la conturarea unei imagini credibile a acestui domeniu. Afirmându-se avântul pe care l-au cunoscut meșteșugurile în Moldova, la începutul secolului al XV-lea, s-a subliniat, totodată, că centrele urbane est-carpaticice își păstrau, în continuare, un caracter semiagrar, neputându-se vorbi despre o diferențiere netă între oraș și sat, mai ales pe planul intensității dezvoltării producției meșteșugărești în centrele urbane¹¹.

Atâtea câte erau, izvoarele scrise, interne sau externe, nu permiteau aprecieri îndrăznețe asupra capacității meșteșugului orășenesc de a satisface integral nevoile de consum ale populației Moldovei, iar meșteșugul rural era prea puțin cunoscut pentru ca specialiștii să se hazardeze în aprecierea cantității și calității produselor realizate de acesta.

Abia atunci când săpăturile arheologice au început să pună la dispoziția specialiștilor date și observații semnificative – iar aceasta se petrecea

¹⁰ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 635.

¹¹ A se vedea, în mod special, M. D. Matei, *Geneză și evoluție urbană în Moldova și Țara Românească*, Iași, 1997, p. 99 și urm. (pentru aprecierea de ansamblu a stadiului de dezvoltare în care se aflau centrele urbane românești extracarpaticice, la finele secolului al XIV-lea și la începutul celui următor).

abia cu puțin înainte de anii '70 ai secolului trecut – a devenit clar că, la începutul secolului al XV-lea, orașele din Moldova (în principal Suceava, Baia, Iași, Siret) cunoșteau o producție meșteșugărească proprie destul de diversificată, în care locuri de frunte ocupau olăria, prelucrarea metalelor, dulgheria și cojocăria (este de reținut, că activitățile de reducere a minereului deveniseră, în primele decenii ale secolului, apanajul spațiului extraurban)¹². Dacă la aceste observații se adaugă constatarea că, exact în perioada în discuție, în unele orașe se produce o certă structurare teritorială a unor activități meșteșugărești (cazul olăriei fiind cel mai reprezentativ), este cert că orașele moldovene ale începutului domniei lui Alexandru cel Bun dispuneau de capacitatea de a satisface o parte din nevoile de consum ale populației țării, prin activități meșteșugărești proprii.

Esența problemei nu este, însă, aceasta, activitățile meșteșugărești specializate în orașe fiind îndeajuns probate de arheologi: crucială rămâne întrebarea cu privire la latura cantitativă a aportului acestor orașe (care continuă să rămână semi-agrare)¹³ la satisfacerea necesităților de consum ale populației Moldovei. Or, tocmai acum, raportarea capacităților de producție ale orașelor moldovene la conținutul privilegiului comercial al liovenilor, din 1408, conduce, cred, în mod firesc, la răspunsul logic: prezența „mărfurilor mărunțele” în cuprinsul privilegiului amintit este una din dovezile majore că necesitățile de consum ale „pieței” moldovenești depășeau capacitatea orașelor proprii de a le satisface.

Prin acordarea acestui privilegiu negustorilor lioveni, controversatul (de către poloni) voievod al Moldovei nu comitea eroarea de a satisface exclusiv interesele economice ale supușilor regatului vecin, cum ar putea părea la o judecată superficială (mai departe, se va aminti faptul că astfel de judecăți nu au lipsit din istoriografia românească), privilegiul din anul 1408 cuprinzând suficiente elemente, care atestă grija voievodului pentru nevoile economice ale propriei sale țări. Și cum – așa cum sunt convins pe deplin că a reieșit chiar de la începutul intervenției mele de astăzi – nu îmi propun să fac aici o analiză globală a conținutului acestui privilegiu, mă voi mulțumi să atrag atenția asupra faptului că, prin acest act, Alexandru cel Bun a urmărit să asigure avantaje maxime celor mai importante orașe ale Moldovei. În acest sens cred că poate fi interpretată, atât acordarea

¹² *Ibidem*, p. 143.

¹³ Deoarece problema aceasta, ca și problema ponderii activităților de profil agrar în orașele medievale românești s-au bucurat de o atenție specială într-o altă lucrare a mea (*ibidem*, p. 154 și urm.), nu mi se pare necesar să mai detaliez și aici.

„dreptului de depozit” pentru comerțul cu postav orașului Suceava¹⁴, cât și stabilirea unor puncte obligatorii vamale, în principalele orașe ale Moldovei.

Evident, a împinge, cu orice preț, discuția în această direcție, ar însemna o gravă greșeală, orașele beneficiind numai în subsidiar de prezența periodică a negustorilor lioveni, principalul beneficiar fiind domnia, în vistieria căreia intrau taxele vamale plătite de destinatarii privilegiului.

Chiar dacă trebuie să recunoaștem, că este greu de estimat care va fi fost ponderea influenței pe care putea să o exercite asupra dezvoltării orașelor moldovene intrarea acestora într-un larg circuit internațional – favorizată, între altele, și de privilegiul comercial din 1408 – cert este faptul, lesne de observat mai ales datorită cercetărilor arheologice, că, în cel de-al doilea deceniu al secolului al XV-lea, producția meșteșugărească din orașele est-carpătice prezintă evidente elemente, noi, de progres. Evitând să pun pe seama unui trecut recent (primul deceniu al secolului al XV-lea) sau să caut explicația prioritară a acestui progres în influența benefică asupra producției meșteșugărești a orașelor moldovene exercitată de intensificarea relațiilor acestora cu lumea exterioară, sunt obligat să evidențiez faptul că, cel puțin în orașele mai bine cunoscute prin cercetări arheologice – Suceava, Iași, Siret, Bacău – imaginea orașului moldovenesc a celui de-al doilea deceniu al secolului al XV-lea este sensibil diferită de cea pe care ne-o oferea finele secolului al XIV-lea. Iar dacă trebuie să optez în alegerea uneia din cele mai semnificative dovezi în susținerea celor de mai sus, nu voi ezita să situez pe primul loc apariția a ceea ce am numit, cu multe decenii în urmă, „cartier meșteșugăresc”, anume în această perioadă¹⁵.

Invocând – câteva rânduri mai sus – numele unor orașe mai importante ale Moldovei, la scrierea istoriei cărora arheologia a avut un aport considerabil, menționarea Bacăului prilejuiește revenirea la privilegiul comercial din 1408. Fără să doresc a relua, și aici, o discuție purtată, mai amplu, în altă parte¹⁶, mă mulțumesc să atrag atenția asupra faptului că intrarea Bacăului în șirul orașelor ce reprezentau puncte vamale obligatorii pentru negustorii lioveni este, mai curând, expresia dorinței voievodului emitent de a transforma orașul de pe Siret într-un centru economic important al țării decât recunoașterea implicită a importanței pe care acesta o avea

¹⁴ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 634 („Bucățile de postav le vor vinde la descărcare, în Suceava, iar în alte târguri nu au voie să le vândă...”).

¹⁵ M. D. Matei, *Contribuții arheologice istoria orașului Suceava*, București, 1963, p. 83.

¹⁶ Idem, *Le privilège commerciale accordé aux marchands de Lvov par Alexandre Le Bon (octobre, 1408) peut-il être un repère pour les villes de la Moldavie?*, în „Annales d'Université «Valahia» Târgoviște”, Section D'Archeologie et D'Histoire t. XI, p. 138-147.

deja, în acel moment. Pentru că, să nu se uite, cu un deceniu înaintea privilegiului amintit, Bacăul nu figura printre orașele menționate în importantul izvor extern reprezentat de mult-comentata „Listă a orașelor rusești îndepărtate și apropiate”. Și, să nu se omită faptul că un alt oraș de pe Siret, Romanul, figura în izvorul abia menționat, lipsind, însă, *ca punct vamal*, în privilegiul din 1408.

Formulând, mai înainte, opinia că, prin transformarea lor în puncte vamale obligatorii, majoritatea orașelor moldovenești au înregistrat o certă impulsioneare a activităților economice, am lăsat să se înțeleagă, că cel puțin în jurul anului 1410, acestea ofereau o „piață” de desfacere a mărfurilor meșteșugărești aduse, în Moldova, de lioveni, ce veneau să suplinească redusa capacitate a meșteșugurilor urbane proprii de a satisface, măcar în cea mai mare parte nevoile locale de consum.

Iată, însă, că un sfert de secol mai târziu, mărfurile vândute de negustorii străini în Moldova începeau să stingherească activitatea producătorilor și negustorilor locali, cu atât mai mult cu cât negustorii transilvăneni se bucurau de privilegii similare cu cele ale liovenilor, repetat confirmate. Dar, deoarece nu îmi propun să amplific discuția (am făcut-o cu alte prilejuri), mă voi mărgini să invoc unul din cele mai convingătoare cazuri, foarte ilustrativ pentru tema intervenției mele de astăzi. Concret, este vorba despre ceea ce pare să sugereze cazul aceluiași oraș Bacău, invocat mai sus.

Dacă, așa cum am precizat mai sus, până la menționarea sa în privilegiul liovenilor din 1408, Bacăul nu ocupa un loc special în rândul orașelor moldovenești (în ciuda faptului ca s-a postulat existența unei episcopii catolice în acest oraș încă înainte de anul 1400)¹⁷, după numai un sfert de secol, același oraș își permite să sfideze politica domniei, de încurajare a activității negustorilor străini în Moldova. Într-adevăr, în anul 1435 Bacăul își face o intrare notabilă în viața economică a Moldovei, opunând o rezistență fățișă negustorilor brașoveni și provocând, prin aceasta, reproșurile severe ale lui Ștefan, voievodul Moldovei. Să nu ne lăsăm înșelați: dacă la 26 mai 1435 reproșurile domnești se îndreptau numai către Bacău și Troțuș¹⁸, la finele aceluiași an (19 decembrie 1435) aflăm că rezistența

¹⁷ Accastă opinie, exprimată de Ștefan S. Gorovei (în „Carpica”, Muzeul Județean de Istorie Bacău, XVIII-XIX, 1986-1987, p. 314-320), este contestată de către Anton Despinescu și Dănuț Doboș, în *Problema fondării Episcopiei de Bacău. Contribuții istoriografice*, în „Buletin istoric”, Episcopia Romano Catolică Iași, 4, 2003, p. 11-33.

¹⁸ DRH, A. Moldova, I. p. 196 („Scriem judecătorilor de la Bacău și de la Troțuș: ni se jeluiesc brașovenii că prin acele părți li se fac multe pagube și piedici oamenilor lor și târgoveților lor”).

celor două orașe față de mărfurile străine nu reprezenta cazuri izolate, reproșuri și amenințări fiind adresate, pentru manifestări similare, tuturor orașelor țării¹⁹.

Cel puțin în lumina acestor date apare ca singură încheiere logică concluzia, că pe parcursul unui sfert de veac (1408-1435, acestea fiind reperle cronologice pe care le-am invocat), producția locală de „mărfuri mărunțele” se dezvoltase în suficientă măsură pentru a se resimți de pe urma concurenței făcute de negustorii străini.

*

Dacă se poate vorbi despre longevitatea unui act economic, atunci, cu siguranță, atenția de care s-a bucurat privilegiul acordat liovenilor de către Alexandru cel Bun, în cursul secolului al XV-lea, poate face din acest act cu dublă semnificație – economică și politică – un exemplu valoros în ilustrarea oportunității unei inițiative domnești pentru viața economică a unei țări. Că este așa, o dovedește faptul că toate domniile durabile din Moldova – aceea a lui Ștefan cel Mare nefăcând excepție – au acordat privilegiului comercial al liovenilor o atenție specială. Dacă în ceea ce îl privește pe Iliș confirmarea privilegiului rămâne numai foarte probabilă, în cazul lui Ștefan²⁰ (celălalt fiu al lui Alexandru cel Bun) și al lui Petru Aron²¹ confirmările sunt certe (motivele fiind, în ambele cazuri, identice cu cele care au condus și la emiterea actului din 1408).

Cea mai semnificativă inițiativă a fost, însă, aceea a lui Ștefan cel Mare, la care confirmarea privilegiului apare ca un gest precumpănitor politic, această ipoteză devenind foarte plauzibilă, în funcție de două reperi cronologice esențiale. Primul dintre ele este reprezentat de două inițiative ale voievodului – situate la mai puțin de un an de la urcarea sa pe tronul Moldovei (octombrie-noiembrie 1457²² și, respectiv, martie 1458²³) –, prin care favorizează atragerea negustorilor brașoveni în Moldova. Cel de-al doilea, mult mai complex, încorporează două momente exclusiv politice, și

¹⁹ *Ibidem*, p. 175.

²⁰ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 667-673.

²¹ *Ibidem*, p. 778.

²² Era vorba, de fapt, despre o „scrisoare de intenție” adresată de voievodul Moldovei, atât brașovenilor, cât și locuitorilor altor orașe transilvănene de a le trimite invitația de a veni cu mărfurile lor în Moldova (*Documentele lui Ștefan cel Mare*, ed. I. Bogdan, II, București, 1913, p. 259-260).

²³ *Ibidem*, p. 261-263; 264-265.

anume: încheierea tratatului de la Overchelăuți (4 aprilie 1459)²⁴ și, respectiv, slav-conductul trimis logofătului Mihu în Polonia (12 iunie 1460)²⁵, aceste ultime două acte *politice* prefațând omagiul de vasalitate din 2 martie 1462²⁶.

În acest context, confirmarea privilegiului comercial al liovenilor, la 3 iulie 1460²⁷, deși are un caracter prevalent economic, nu poate fi disociață de sensurile ei politice²⁸. A se restrânge, însă, discuția la cadrul istoric în care se petrece confirmarea privilegiului amintit, ar însemna să pierdem din vedere tocmai posibila reflectare în conținutul actului a unor realități economice pe care el le reflectă. Chiar dacă nu exclud eventualitatea ca această apreciere să fie primită cu rețineră, consider că simpla comparație între referirea la „mărfurile mărunțele” din privilegiul din 1408 și, respectiv, calitatea „mărunțișurilor” cuprinse în confirmarea din 1460 a aceluiași act reflectă schimbări importante în nivelul de viață al orășenilor moldoveni, în principal. Într-adevăr, chiar dacă mărfurile considerate „mărunțele” în privilegiul din 1408 nu lipsesc nici din confirmarea din 1460 („șăpci, pantaloni, săbii ungurești, paloșe...”), mărfurile ce țin de „negoțul cu mărunțișuri” menționate în cele de-al doilea act pot fi considerate un adevărat inventar (chiar dacă, și el, incomplet) al unor produse de lux, utilizatorii cărora ar fi greu de aflat în lumea satelor: pânza litvană, cea de Krosno, cea nemțească, nădragi, hars, cuțite, coase, secere, lucruri de cositor, precum talere, cofițe, brăne ferecate și țăvi, șăpci, fiare de plug, săbii ungurești, paloșe „și alte lucruri mărunte ce se țin de negoțul de mărunțișuri”²⁹.

Pentru a încheia, reiterez opinia că cele mai multe mărfuri dintre cele menționate ca „mărunte” în actul din 1460 își află consumatorii numai în mediul urban moldovenesc, al cărui nivel de viață, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, începe să fie ilustrat de răspândirea rapidă

²⁴ *Ibidem*, p. 266-268.

²⁵ *Ibidem*, p. 269-271.

²⁶ *Ibidem*, p. 283-285; 286-288.

²⁷ *Ibidem*, p. 272-276; 277-282.

²⁸ Vorbind despre aparenta neglijare de către domniile țărilor române a intereselor economice ale orășenimii proprii – prin acordarea de privilegii comerciale negustorilor străini –, încă din 1970 atrăgeam atenția asupra faptului că „miopia politică” de care erau acuzați voievozii români (inclusiv Ștefan cel Mare, potrivit opiniei lui B. T. Cămpina) nu corespunde realității: „...nu puțin va fi fost influențată această atitudine a domnilor Moldovei și de anume interese politice, în sensul că se urmărea prin acordarea unor ample și avantajoase privilegii comerciale negustorilor străini obținerea unui sprijin politic și militar din partea țărilor acestora...” (M. D. Matei, *Studii de istorie orășenească medievală. Moldova, secolele XIV-XVI*. Suceava, 1970, p. 117).

²⁹ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 278.

a ceramicii smălțuite – care făurește adevărate opere de artă în ceramica de bucătărie, în ceramica ornamentală, în producția splendidelor cahle pentru sobe – a cărei înflorire se produce concomitent cu îmbunătățirea tehnicii construcțiilor de locuințe și cu creșterea gradului de confort al caselor de orașeni.

Încheind, fac publică o întrebare pe care voi continua să mi-o pun: analiza conținutului unor acte ca cele discutate aici poate oferi soluții pentru înțelegerea unor probleme ce țin de domeniul civilizației lumii orașenești, în perioade și teritorii bine delimitate? În ceea ce mă privește, dacă nu aș fi fost convins de aceasta, nu m-aș fi hazardat în încercarea de față.

Trade Charter Awarded to the Merchants in the Town of Lwow by Alexander the Kind on 8 October 1408. Possible References

The deed of 1408 is the document that first mentions several towns of Moldavia, the city of Iași, attested as a place of internal customs. The trade charter was assigned to merchants of Lwow in the kingdom of Poland, which had the trade monopoly with the East (held by Armenian merchants of that city). The assignment of the charter in 1408 has both an economical and a political meaning. The author draws the attention first on the provision that regulated the trading of "small goods" by Polish merchants in Moldavia, considers that this would supply for the poor local production of craftsmanship items. During the following two decades, following the process of "urbanization", craftsmanship in the Moldavian towns develops considerably, the "craftsmen's quarters" being thus built in the most important centers. Within a short time period, the small imported goods come to disturb the local production. The study shows that the imported goods (for which list is also provided) were answering requirements of the urban population, but not those of the rural one, this being an indirect proof of the development of the towns in Moldavia.

Măsuri de sistematizare a zonei centrale a orașului Iași în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Demolarea „baratcelor”

Dan Dumitru Iacob

În majoritatea cazurilor, călătorii străini care au văzut Iașul la sfârșitul secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor au fost impresionați de aspectul rural al localității și de eterogenitatea arhitecturii. Johann Christian von Struve nota că, „în afară de diferite case frumoase de piatră, care aparțin boierilor celor mai de seamă ai țării [...], toate celelalte sunt construcții joase de lemn cu curți mari în față. Ulițele sunt și aici ocupate de un mare număr de prăvălii și dughene de tot felul...”. Impresiile sale sunt confirmate și de alți călători străini, între care germanul Friedrich Schmidt, preceptorul fiilor domnului Alexandru Moruzi. Acesta afirma că, pe la începutul anului 1804, Iașul era mai mult „un sat foarte întins, cu câteva sute de case mari, și, în parte, bine construite în care locuiesc familiile nobile; apoi, alături, un număr, proporțional cu populația, de cocioabe jalnice la care, în loc de ferestre se observă deschizături, cu bășici de vită sau hârtie lipită, pentru a lăsa să pătrundă lumina zilei. Ici și colo, stau înșirate case și cocioabe, una lângă alta, destul de regulat pentru ca trecerea printre acestea să poată fi numită uliță”. După relatarea medicului scoțian Adam Neale, clădirile erau construite din lemn, paiantă sau cărămidă și acoperite cu stuf, cele modeste, sau șindrilă, cele ale locuitorilor înstăriți¹. Din perspectiva observatorilor străini, această eterogenitate arhitecturală – dublată de o situație demografică la fel de contrastantă –, era o consecință a acțiunii conjugate a influențelor orientale și occidentale, suprapuse pe un fond autohton mai mult sau mai puțin perceptibil.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea situația începe să se schimbe, treptat, sub impulsurile modernizării generale a societății românești, proces

---

¹ Johann Christian von Struve, *Călătoria de la Viena la Iași (1791)*, în Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu (red. responsabil), *Călători străini despre țările române*, tom. X., București, 2001, p. 1118.

² Friedrich Schmidt, *[Iași la începutul anului 1804]*, în Georgeta Filitti, Beatrice Marinescu, Șerban Rădulescu-Zoner, Marian Stroia și Paul Cernovodeanu (red. responsabil), *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, tom. I (1801–1821), București, 2004, p. 170.

³ Adam Neale, *Relația călătoriei prin Moldova (1805)*, în *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, tom. I (1801–1821), p. 177.

care a afectat și arhitectura urbană. Cu excepția periferiilor – al căror caracter aproape rural a impus o distanță fizică și socială –, amplasarea clădirilor din centrul orașului semnifică începutul luptei pentru spațiu, pentru ieșirea la strada. Două cauze majore au determinat accelerarea inițiativelor edilitare la începutul secolului al XIX-lea: sporul demografic și dezvoltarea economiei urbane. La acestea se adaugă influența factorului extern, accentuat prin ocupațiile militare străine, contactele directe cu civilizația occidentală și recurgerea la personal calificat din străinătate (ingineri, arhitecți, meșteri). Creșterea populației, atât prin sporul de natalitate, cât și prin sporul migrator, a creat un surplus al forței de muncă, fapt ce a contribuit, printre altele, la stimularea inițiativelor economice și la reconsiderarea funcționalității spațiilor publice. Sub presiunea factorului economic, boierii și mănăstirile care dețineau mari proprietăți în centrul orașului au construit dughene pe aproape toată latura dinspre stradă a proprietăților respective, pe care le închiriau sau le vindeau negustorilor. Alocându-se o parte din proprietate activităților economice, tratarea arhitectonică a spațiului construibil, inclusiv a caselor boierești, a suferit modificări. De o parte și de alta a străzilor centrale au apărut șiruri de dughene care au obturat deschiderile la stradă ale caselor boierești, izolate în mijlocul curților și grădinilor. În multe cazuri, șirurile de dughene au substituit sau au dublat zidurile care înconjurau vechile proprietăți boierești și mănăstirești, ziduri care le confereau acestora un aspect de gospodării fortificate.

Pe baza unor registre ale proprietăților din frontul stradal se poate observa parțial tipul lotizărilor⁴. La 1811 mai existau deschideri largi în fronturile străzilor centrale, corespunzătoare unor mari proprietăți (cu o lungime de peste 60 de metri). Cu timpul, aceste deschideri au fost reduse pe măsura ce densitatea dughenelor a crescut. Proprietățile mari, boierești și mănăstirești, s-au desfășurat în lungimea și adâncimea frontului stradal, pe când micile proprietăți și dughenele erau trasate preponderent în adâncimea frontului stradal, deci cu latura îngustă la stradă⁵. Creșterea densității dughenelor a afectat geometria și estetica fronturilor stradale, fapt remarcat încă de la sfârșitul

⁴ I. Caproșu, P. Cocârlă, *Illuminatul public în Iași la 1811*, în „Analele Științifice ale Universității din Iași. Istoric”, XXXIX, 1993, p. 102-136 (documentul a fost republicat și în *Documente statistice privitoare la orașul Iași*, vol. I (1755–1820), editate de Ioan Caproșu și Mihai-Răzvan Ungurcanu, Iași, 1997, p. 279-319); N.A. Bogdan, *Cu prilejul pavării câtorva uliți din Iași în 1833*, în „Ioan Neculce», Buletinul Muzeului municipal din Iași”, I, Iași, 1921, p. 45-60.

⁵ Vezi și Dan Dumitru Iacob, *Considerații metodologice privitoare la studiul vecinătăților urbane. Ulița Târgului de Sus din Iași în prima jumătate a secolului al XIX-lea (studiu de caz)*, în *Monumentul (Lucrările Simpozionului național „Monumentul – Tradiție și viitor”)*, coord. Lucian-Valeriu Lefter și Aurica Ichim, tom. IX, Iași, 2008, p. 373 și 375.

secolului al XVIII-lea de Andreas Wolf: „Dughenile negustorilor formează, ce-i drept, ulițe lungi, [înșirându-se] de o parte și de alta a lor, dar ele sunt lipsite de orice gust, fără nici un fel de ornamente pe din afară, de cele mai multe ori, ridicate doar din lemn și menite a cădea pradă flăcărilor la declanșarea unui incendiu”⁶.

Absența unor reguli generale de urbanism, precum și interesele strict pecuniare au favorizat improvizații care sfidau toate principiile estetice și urbanistice. Fără nici un discernământ, la multe clădiri au fost adăugate scări, prispe, cerdacuțe etc., care, din lipsa spațiului, au fost extinse spre stradă. Aceste inițiative private au afectat funcționalitatea și estetica spațiului public, administrația orașului intervenind cu măsuri numai când riscurile pentru pietoni și locatari erau evidente. Din cauza instabilității politice, majoritatea intervențiilor de acest gen aveau însă un caracter temporar. O astfel de inițiativă edilitară s-a desfășurat în a doua domnie a lui Alexandru Moruzi (1802–1806). Nemulțumit de situația precară a străzilor, domnul a poruncit distrugerea multor clădiri, „barace și foisoare sau cerdace ce atârna(u) până la giurățate de drum, din care unile povârnite și surpate din vechime, era numai să cadă asupra trecătorilor...”⁷.

Documente disparate mărturisesc și despre preocupările – din păcate inconstante – privitoare la aplicarea unui plan de sistematizare. La 1811, un negustor din Ulița Sfânta Vineri, Dimitrie Nacaciul, a închiriat un loc al bisericii Sfântul Nicolae-Domnesc pe care, după o prealabilă înțelegere cu Agia – care „au văzut că nici o strămtorire a uliței nu să face” –, a construit dughene cu ziduri din cărămidă. La scurtă vreme însă, clădirile respective au fost dărâmate din ordinul polcovnicului podurilor, Manuil Balș, pe motiv că toate dughenele ce să află pe acolo au să le strice”, nefiind prevăzute în planul de sistematizare al orașului. La 24 octombrie 1811, proprietarul solicita autorităților dreptul de a-și reface dughenele, pentru a le folosi „până va veni vreme a să preface orașul [...] după planul cel nou”. Sfatul îi aprobă cererea, condiționându-l însă ca, la timpul potrivit, să se conformeze măsurilor edilitare „fără nici o împotrivire sau pretenzie”⁸.

Un alt risc major care reclama aplicarea unor măsuri edilitare energice îl constituia pericolul de incendiu, omniprezent într-o localitate în care majoritatea

⁶ Andreas Wolf, *Contribuții la o descriere statistico-istorică a Principatului Moldovei*, în *Călători străini despre țările române*, tom. X, p. 1273.

⁷ Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani până în zilele noastre*, vol. II, Iași, Institutul Albinei, 1857, p. 67 (ediția a II-a de Constantin Mihaescu-Gruiu, vol. II, București, Gruparea culturală "Europa în România", 1999, p. 228).

⁸ *Arhiva Consiliului Eparhial Chișinău*, în „Arhivele Basarabiei”, tom V, 1933, nr. 1, p. 24-25.

clădirilor erau construite, parțial sau în totalitate, din lemn și alte materiale inflamabile (stuf, paie). Din păcate, dispozițiile privitoare la sistematizarea orașului erau aplicate cu mai multă perseverență abia după ce focul distrugea părți însemnate din oraș. Astfel, cel mai devastator incendiu care a cuprins orașul la 19 iulie 1827 a determinat emiterea unor porunci aspre privitoare la reconstruirea locuințelor din materiale neinflamabile, pe aliniamente noi, care trebuiau să ofere lărgime ulițelor. Respectivul porunci au fost însoțite și de dispoziții referitoare la punerea în valoare a clădirilor cu arhitectură deosebită, în special cele cu rol ecleziastic: la 7 august 1827 Ioan Sandu Sturdza interzicea construirea dughenelor în jurul bisericilor și mănăstirilor, poruncind, de asemenea, să fie demolate clădirile vechi și ruinate, „pentru ca să nu se acopere aceste zidiri frumoase spre podoaba orașului”⁹.

În pofida sincopelor survenite în stabilirea și aplicarea normelor edilitare, și pe fondul unei accentuate eterogenități stilistice, arhitectura ieșeană de la cumpăna secolelor XVIII–XIX și-a conturat primele trăsături originale. La palatele și casele boierești se constată reducerea streșinii, înaintea proeminentă, apariția scării interioare la clădirea cu parter înalt (sau cu etaj), bolta pentru trăsuri încorporată construcției și elementele curbe în suprafața fațadelor, care corespund saloanelor în rotundă din interior. Casele tradiționale, simple sau cu parter și etaj, nu suferă transformări majore. Cerdacul, element de arhitectură autohtonă se păstrează¹⁰. Arhitectura dughenelor devine săracă, acestea pierzându-și cu timpul bolta sau galeria sub arcade, caracteristică secolelor anterioare¹¹.

Regulamentul Organic conturează pentru prima dată un program urbanistic modern pentru spațiul românesc extracarpatic. Legea promovează o serie de principii urbanistice, precum: limitarea perimetrului localităților, zonificarea constructivă și funcțională, regularizarea rețelei stradale, reglementarea circulației, valorificarea estetică a spațiului public, impunerea unor norme de construire etc.¹²

Pentru Iași, multe dintre aceste principii au fost utilizate empiric și inconsecvent încă din secolul al XVIII-lea. Noutatea promovată, în acest sens, de Regulamentul Organic constă în sintetizarea și legiferarea acestor principii sub forma unui program edilitar-urbanistic mai coerent, corespunzător normelor

⁹ Gheorghe Ungureanu, *Ceva din urbanistica Iașului de ieri*, în „Cetea Moldovei”, anul IV, vol. 9, nr. 6, 1943, p. 406.

¹⁰ Despre cerdac vezi și Dan Bădărău și Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri. Până la 1821*, ediția a II-a, revăzută, Iași, 2007, p. 107-108.

¹¹ *Ibidem*, p. 312-354.

¹² Nicolae Lascu, *Epoca regulamentară și urbanismul. Câteva considerații generale*, în „Historia Urbana”, tom. II, nr. 2, 2004, p. 127-130.

europene în vigoare, cu etape clar delimitate de realizare. Din păcate, potențialul de adaptare al societății românești la aceste norme moderne era limitat, fapt pentru care standardele impuse de legiuitori nu au putut fi atinse decât parțial, într-un timp îndelungat și cu multe dificultăți.

În Regulamentul Organic al Moldovei, la secțiunea dedicată orașelor și, în special, Capitalei, au fost introduse articole speciale referitoare la „înfrumusețarea” orașului și la arhitectura clădirilor. Dispozițiile conțineau obligativitatea construirii clădirilor noi numai din piatră sau cărămidă, cu acoperișuri din țiglă și după planuri aprobate de Eforie. Pentru prevenirea incendiilor au fost fixate reguli speciale, cu termene de execuție riguros precizate: până în șase luni trebuiau distruse toate construcțiile din scânduri, iar până în trei ani cele din nuiele și vălătuci. Până în 15 ani toate clădirile orașului trebuiau acoperite cu țigle. De asemenea, pentru lărgirea străzilor și îndreptarea fronturilor stradale toate „excescențele” construite în uliță – tarabele, cerdăcuțele de lemn, scările și prispele – trebuiau demolate până în șase luni¹³. Alte măsuri edilitare adoptate prin Regulamentul Organic au fost: interzicerea construirii la stradă fără avizul municipalității, îmbunătățirea stării edificiilor religioase, înființarea a patru piețe publice, fixarea ceasornicelor pe turnurile înalte ale bisericilor, înființare grădinii publice, pavarea cu piatră a străzilor principale etc.¹⁴ Autoritățile s-au străduit să aplice aceste norme cât mai repede, după cum se poate vedea și dintr-o dispoziție a Departamentului Pricinilor din Lăuntru către Sfatul municipal din Iași, de la 10 martie 1832, prin care însărcina Agia să publice articolele din Regulament referitoare la desființarea în termen de trei luni a construcțiilor ieșite din linia frontului stradal (tarabe, cerdăcuțe, scări și prispe de lemn)¹⁵. Respectarea liniarității fronturilor stradale și evitarea îngustării străzilor constituie obiectul altor dispoziții din aceeași vreme (5 mai 1834)¹⁶.

Pentru îndeplinirea dispozițiilor enunțate a fost înființat *Comitetul pentru supravegherea construirii caselor în orașul Iași, sprijinit financiar de Eforie și condus de arhitectul Johann Freywald și maiorul Singurov*. Preocupările

¹³ *Regulamentul Organic al Moldovei*, editat de Dumitru Vitcu și Gabriel Bădărău. Iași. 2004. Anexa la Litera E. Art. 25, p. 227 (pentru versiunea inițială din 1831); Anexa Litera H. Art. LII, p. 435 (pentru versiunea completată din 1835; în continuare ne vom referi doar la această ultimă versiune).

¹⁴ *Ibidem*, Art. LXXIII–LXXIX, p. 438–439.

¹⁵ Direcția Județeană Iași a Arhivelor Naționale (în continuare DJIAN), fond Eforia Iași, dos. 14/1832, f. 19 r.

¹⁶ *Manualul administrativ al Principatului Moldovei, cuprinzătoriu legilor și dispozițiilor introduse în țară de la anul 1832 până la 1855, inorânduite de o comisie din naltul ordin al Înălțimei Sale principelui domnitoriu al Moldovei Grigorie A. Ghica v(oie)v(od)*, tomul I. Iași. Tipografia Buciumului Român, 1855, doc. 124, p. 190–191.

lor s-au concretizat într-un proiect privitor la formarea unei *Direcții a înfrumusețării orașului* și în *Proiectul pentru alcătuirea comitetului comunicațiilor țării și zidurilor publice*¹⁷. O altă realizare importantă a acestei comisii, de la începutul anului 1846, a constituit-o întocmirea unor planuri de fațade pentru clădirile din frontul stradal. Astfel de planuri au fost realizate de arhitectul M. Hartl și multiplicat în litografia lui Miler și Partenie (fig. 1-3). Planurile de fațade introduceau o diferențiere netă între străzile centrale și cele periferice. O atenție specială era acordată principalei artere a orașului, Ulița Mare, căreia îi erau destinate două planuri după care se puteau construi case cu două și trei niveluri. Alte trei planuri de fațade erau destinate pentru clădirile cu unul-două niveluri ce se puteau construi pe străzile pavuluite și încă trei planuri de case pentru ulițele șoseluite. Case cu două niveluri se puteau construi pe toate străzile, dar modelele difereau de la un tip de stradă la altul. Pe străzile mai lăturalnice se puteau construi clădiri după oricare dintre planurile propuse de autorități, cu condiția ca proprietarii de pe acele străzi să opteze pentru același plan, în vederea uniformizării estetice a fronturilor stradale. În acest scop, autoritățile mai propuneau să se păstreze același plan al fațadei la capetele segmentelor stradale, în intersecții, spre a servi ca reper pentru arhitectura întregii străzi¹⁸.

Legislația conținea și precizări referitoare la modul de construcție (27 octombrie 1841): meșterii erau datori să păzească cu strictețe planul fațadei, construcția trebuia să prezinte siguranță pentru pietoni și locatari, nu trebuia să umbrească strada prin ieșirea clădirii peste linia zidului (trasat pe plan), trebuia acoperită cu materiale neinflamabile, era interzisă construirea pe locul străzii a tarabelor și scăriilor, era interzisă amplasarea grajdurilor și a altor dependințe poluante în apropierea străzii, precum și deversarea apei menajere pe stradă¹⁹.

Pentru ridicarea unei noi clădiri proprietarul era condiționat de obținerea unei adeverințe eliberate de către Eforie, care, la rândul ei, se asigura împreună cu arhitectul orașului dacă solicitantul îndeplinește toate condițiile legale pentru construcția respectivă (vezi și fig. 4).

O altă dispoziție emisă de Departamentul din Lăuntru la 25 iunie 1842 stabilea ca, în cazul construcțiilor șubrede, care amenințau siguranța pietonilor,

¹⁷ Gheorghe Cliveti. *Evoluția urbanistică a Iașilor la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, în „Cercetări istorice”, serie nouă, tom. IX–X, 1978–1979, Iași, p. 396.

¹⁸ *Manualul administrativ*, doc. 133, p. 203-204; Gheorghe Cliveti, *op. cit.*, p. 396-397 și fig. 1-6.

¹⁹ *Manualul administrativ*, I, 1855, doc. 129, p. 200-201.

acestea să fie evacuate de locatari și să se indice prin inscripții pericolul care îl constituiau²⁰. Proprietarii erau avertizați să le repare într-un anumit termen, cu materiale rezistente, altfel construcțiile trebuiau dărâmate. În general, pentru clădirile ce urmau a fi construite în frontul stradal, autoritățile insistau asupra respectării normelor de siguranță, dispoziția precizând ca orice construcție nouă să fie ridicată pe „pământ sănătos”, cu temelii adânci, cu materiale a căror rezistență, verificată de specialiști, trebuia să corespundă mărimii edificiului. Lucrările trebuiau verificate periodic de către arhitectul orașului pentru a se asigura că normele stabilite de edili sunt respectate.

Multe dintre aceste dispoziții au fost reluate într-o lege mai cuprinzătoare din 25 aprilie 1850, publicată de Departamentul Lucrărilor Publice, referitoare la „regulile ce au a se păzi întru înfrumusețarea orașilor”²¹. Atenția autorităților s-a îndreptat și asupra celorlalte orașe din Moldova. Suportul legislativ îl constituie tot articolele Regulamentului Organic. Se revine asupra necesității distrugerii clădirilor necorespunzătoare, proces nefinalizat din motive conștientizate, de altfel, de către autorități: greutățile timpului, marele număr de construcții ce trebuiau distruse și lipsa materialului pentru reconstruirea lor. După cum s-a procedat anterior în Iași, și de această dată s-a prevăzut realizarea unor recensăminte pentru fiecare oraș, cu toate construcțiile care trebuiau desființate. În rândul acestora intrau: clădirile de orice fel și din orice material care amenințau, prin iminența prăbușirii, siguranța locatarilor și a pietonilor; clădirile din lemn și vălătuci care împiedicau lărgirea și alinierea străzilor; clădirile acoperite cu stuf de pe străzile principale, sau numai acoperișurile din stuf, în cazul în care construcția era din zid, de piatră sau de cărămidă, grajdurile și dependințele poluante din frontul stradal. Autoritățile urmau să analizeze aceste recensăminte și să eșaloneze pe mai mulți ani termenele de desființare, începând cu 1851. Totuși, chiar din 1850 trebuiau demolate elementele constructive parazitare care blocau lărgirea ulițelor și alinierea fronturilor stradale: șandramalele, cerdacurile, tarabele și prispele. Pivnițele care se prelungeau sub stradă sau sub trotuare trebuiau dezafectate și umplute cu pământ, extinderea fiind permisă numai în perimetrul proprietății. Până la expirarea noilor termene fixate de autorități nu era permisă repararea construcțiilor supuse desființării, cu excepția acoperișului (pentru a le feri de ploaie). Ele trebuiau demolate și reconstruite.

²⁰ *Ibidem*, p. 202; DJIAN, fond Eforia Iași, dos. 131/1836, vol. I, f. 20 r. și 41 r. În sama Eforiei Iași din 1833 figurează 179 de lei cheltuiți „cu facerea tăbletilor ce s-au pus la baracile de pe uliță ce, după hotărârea Ocârmuirii, au a se desființa” (*Analele Parlamentare ale României*, tom IV°, *Obicinuita Obștească Adunare a Moldovei; legislația I, sesiunea II, 1833–1834*, București, 1894, p. 287).

²¹ *Manualul administrativ*, I, 1855, p. 208-211.

Un accent mai evident îl depuneau autoritățile pentru respectarea normelor privitoare la ridicarea noilor clădiri. Pe viitor nu erau permise decât construcțiile din piatră și cărămidă, acoperite cu materiale neinflamabile, cu excepția periferiilor și a orașelor în care nu existau fabrici de țiglă, în acest caz permițându-se acoperișurile din scândură și șindrilă. Erau indicate și tipurile de materiale de construcție pentru viitoarele clădiri: piatra și cărămida pentru ziduri, iar pentru acoperișuri oalele (țiglele) și tabla de fier, aramă și cositor. Gardurile din scânduri, dar fără streșini de spini, erau permise numai la mahalale, la fel și ostrețele de haragi așezați vertical. Pe străzile principale erau permise numai zidurile din piatră și grilajele de fier sau șipci de lemn („stahetele”) vopsite.

De asemenea, au sporit condițiile ce trebuiau îndeplinite de către proprietar pentru a primi adeverința de construcție din partea autorităților (eforie, isprăvnicie sau poliție). Prin semnarea unei declarații, acesta se angaja să respecte prevederile legale, inclusiv în ceea ce privea amplasarea utilităților sanitare, pentru care era obligat să ceară avizul comisiei medicale. Cei care nu respectau legea se alegeau cu dărâmarea construcției și cu o amendă de trei galbeni.

Legea a fost publicată pe foi volante și anunțată oral, urmând să fie aplicată în următoarele orașe: Focșani, Botoșani, Bârlad, Roman, Fălticeni, Bacău, Ocna, Tecuci, Huși, Vaslui, Piatra, Neamț, Dorohoi, Mihăileni, Târgul Frumos și Hârlău. Exista însă posibilitatea aplicării ei și în alte târguri ținutale, în funcție de interesul proprietarilor târgurilor respective sau al autorităților locale.

Instituțiile abilitate în aplicarea și supravegherea dispozițiilor referitoare la sistematizarea urbană erau: isprăvnicii, eforiile, arhitecții orașelor, sau, în lipsa acestora, poliția.

Aplicarea acestor dispoziții și legi a început imediat după intrarea în vigoare a Regulamentului Organic. Cum majoritatea termenelor de intrare în legalitate a proprietarilor ale căror clădiri contraveneau cerințelor legislative a expirat în 1836, autoritățile au făcut un bilanț pentru anul 1837. Documentele statistice elaborate cu acest prilej se referă la desființarea „baratcelor”, clădiri cu funcții economice sau locative care trebuiau demolate, majoritatea, altele doar reparate, deoarece nu corespundeau cerințelor arhitectonice, de rezistență și de siguranță împotriva incendiilor, impuse de edilii orașului.

O sumară analiză pe baza unui astfel de document, intitulat *Vidomostii pentru toate baratcile din cuprinsul orașului Iașii supusă disființării*, din 1837 (anexa I), ilustrează, deși parțial, situația edilitară a orașului și eficacitatea legislației aflate în vigoare. Precizăm că statistica se referă doar la străzile mai importante ale orașului, care delimitau și zona centrală a acestuia (fig. 5),

iar încadrarea cronologică depășește anul 1837, deoarece cuprinde și adnotări ulterioare. Din tabelul centralizator de mai jos observăm că, din cele 423 de clădiri menționate în statistică, aproape jumătate erau ridicate din vălătuci, o treime din cărămidă și paiantă, și foarte puține din cărămidă sau alte materiale durabile.

	Materialele din care au fost construite clădirile:								Total
	vălătuci	cărămidă și paiantă	paiantă	cărămidă	nuele și vălătuci	nuele	piatră	neprecizat	
Numeric:	204	123	36	32	11	7	1	9	423
Procentual:	48,2 %	29 %	8,5%	7,5 %	2,6 %	1,65 %	0,2 %	2,1 %	100 %

Până la data realizării statisticii, toate „baratcele” trebuia să fi fost demolate, unele având termenele de desființarea fixate pentru anii 1834 și 1835, majoritatea pentru anul 1836. Însă, în 1839 – ultima dată certă în care s-au făcut mențiuni în *Vidomostii* – mai mult de jumătate dintre imobilele recensate (220 de clădiri) nu fuseseră desființate. 33 de proprietari au obținut termene de amânare pentru demolarea clădirilor – de la câteva luni la câțiva ani – până ce lucrările de paveluire vor ajunge în dreptul proprietăților respective. Alte 29 de clădiri trebuiau acoperite cu țiglă, 7 se aflau în litigiu în privința drepturilor de proprietate, 5 au fost scoase de sub incidența măsurilor administrative, iar în privința altor 4 nu există mențiuni referitoare la soarta lor. Motivele pentru care legislația și termenele fixate de autorități nu au fost respectate sunt diverse, după cum reiese din observațiile cuprinse în statistică și din documentele conexe, aflate în același dosar arhivistic.

Statutul social modest și situația materială precară ridicau probleme serioase proprietarilor ale căror clădiri urmau a fi demolate sau reparate, fapt conștientizat și de către autorități. La 28 februarie 1836, văduva evreică Ester se plânge Departamentului că, din cauza sărăciei, nu-și poate demola casa pentru a o reconstrui după plan, fapt pentru care Departamentul poruncește Eforiei să facă o anchetă în acest caz²². Nu cunoaștem rezultatul anchetei, însă presupunem că solicitanta a avut câștig de cauză, cel puțin temporar, de vreme ce nu mai apare în *Vidomostia* din 1837. Un deznodământ similar întâlnim și în cazul lui Alexandru Balica, negustor (posibil boierit), care se roagă să nu i se dărâme dughenele spre a nu sărăci. Deoarece autoritățile nu-i aprobă cererea inițială, petentul insistă și reușește să obțină amânarea demolării până la paveluire²³.

²² DJIAN, fond Eforia Iași, dos. 131/1836, vol. I, f. 44 r.

²³ *Ibidem*, f. 12 r. și 63 r.

Și alți proprietari solicită amânări până când lucrările de paveluire a străzilor vor ajunge în dreptul lor. În februarie 1836, comisul Costache Burghel cere Departamentului din Lăuntru o amânare pentru desființarea „unor dugheni, ce are pe Ulița Mare, „în dreptul porții hanului turcesc”, și altile din dreptul porții Sf(ântului) Neculaiu Gospod până când lucraria pavelilor va ajunge pe acolo și să va îndrepta linia uliții”²⁴. La fel procedează și un alt concitadin de-al său, Panaitache Panu²⁵.

Pe lângă jalbele locuitorilor de rând și ale negustorilor, în dosarele instituțiilor administrative se găsesc și numeroase cereri ale boierilor, proprietari de case, hanuri și dughene ce urmau a fi demolate. De pildă, logofătul Iordache Catargiu solicită o amânare pentru dărâmarea dughenelor sale din Târgul de Sus²⁶. Postelnicul Iancu Canano dorește o amânare a demolării caselor și dughenelor din Iași cu doi ani și jumătate²⁷. Spătarul Grigore Codreanu solicită o amânare pentru dărâmarea unui „șir de dughene de pe Ulița Mare”²⁸. Măsurile edilitare le afectează, cel puțin vremelnice, interesele economice, acesta fiind și motivul principal pentru care ei încearcă să amâne cât mai mult desființarea clădirilor care le aduceau profit.

De la caz la caz, pot fi întâlnite diverse condiționări economice și juridice, generate de contracte de închiriere sau parteneriate de afaceri aflate în derulare, dar și variate impedimente practice, referitoare la lucrările de demolare și reconstruire, care necesitau timp. Adunarea materialelor destinate reparării vechilor clădiri sau construirii altora noi constituia unul dintre motivele invocate de cei ale căror proprietăți intrau sub incidența legii. Ana Catargiu se plânge Departamentului din Lăuntru că Eforia o silește să-și dărâme „un han și niște dugheni ce le are de cărămidă în Ulița Sfâ(n)t(ul) Spiridon și a le priface după plan”. Ea solicită să fie păsuită doi ani, până își va pregăti materialele. Printr-o adresă din 9 martie 1836, Departamentul poruncește Eforiei orașului Iași să-i acorde termenul solicitat²⁹. În aceeași lună, un Alexandru berar solicită o amânare pentru dărâmarea hanului său, „cari este în față cu hanul lui Coroio”, pentru a-i permite chiriașului său să supravegheze materialele pe care le strângea în scopul reconstruirii clădirii³⁰.

În urma cererilor adresate Eforiei Iași și Departamentului Treburilor din Lăuntru de către proprietarii ale căror clădiri intrau sub incidența dispoziției

²⁴ *Ibidem*, f. 31 r.

²⁵ *Ibidem*, f. 82 r.

²⁶ *Ibidem*, f. 3 r.

²⁷ *Ibidem*, f. 9 r.

²⁸ *Ibidem*, f. 104 r.

²⁹ *Ibidem*, f. 48 r.

³⁰ *Ibidem*, f. 32 r.

de demolare sau reparare, autoritățile au hotărât efectuarea unor verificări pe teren pe baza cărora se emiteau rezoluții mai adecvate situației reale. În urma unei astfel de cercetări, Mihalache Botezatu este iertat de demolarea casei din spatele mănăstirii Sfântul Spiridon, clădirea, construită la 1830, din cărămidă, fiind destul de nouă și trainică. În schimb, i se impune să o acopere cu oale în termen de patru luni, fapt pentru care semnează și o declarație în acest sens³¹. Rezolvarea cererii lui Mihalachi Botezatu a constituit precedentul de care s-au folosit și vecinii săi, care își aveau proprietățile în jurul mănăstirii Sfântul Spiridon. Deoarece și clădirile lor erau din cărămidă și paiantă, le-au salvat de la demolare în schimbul acoperirii acestora cu oale și a desființării unor latrine ale spitalului Sfântul Spiridon, care incomodau atât prin poziția excentrică în frontul stradal cât și prin poluarea aerului de pe o stradă foarte circulată³².

Autoritățile se confruntau cu piedici serioase și în cazul desființării unor clădiri ai căror proprietari, nu puțini, se aflau peste hotare, cum este cazul boierilor care rezidau în Basarabia. O mărturie în acest sens o constituie corespondența consistentă purtată între autorități și vechilii căminarului Costache Cazimir, care locuia în Basarabia, pe marginea desființării unui corp de clădire cu 19 dughene, aflat în cvartalul I, lângă casa vistiernicului Alecu Sturdza și peste drum de casa vornicului Dimitrie Cantacuzino-Paşcanul³³. După constatările autorităților, la 1838 dughenele erau „cu totul vechiu și proaste încât nu mai încape de a să mai întocmi, mai ales acoperământul lor și la o întâmplare de pojar – de care Dumnezeu ferească – vor fi pricină a să primejdui și binalile mari ce sunt de piatră a boierilor lăturalnic pomeniți mai sus”. După epuizarea motivelor obișnuite prin care s-a încercat amânarea repetată a aplicării deciziei autorităților și după presiunile făcute de Eforie s-a ajuns într-un impas. În lipsa proprietarului, vechilul acestuia, spătarul Ioniță Duca, pretextând că nu avea dreptul de a decide în privința dughenelor, ci doar de a le supraveghea, tergiversează până la o planificată sosire a stăpânului său în Moldova³⁴. Autoritățile îl implică, neoficial, pe fratele lui Cazimir. Răspunsul acestuia se înscrie în același registru al pertractărilor sterile: după ce neagă că ar fi primit o înștiințare oficială în privința problemei, „aghio-tantul Cazimir” afirmă că doar la rugămintea neoficială a ministrului Departamentului din Lăuntru, logofătul Alecu Ghica, i-a scris fratelui său, însă nu

³¹ *Ibidem*, vol. II, f. 154 r. și 161 r.

³² *Ibidem*, f. 167.

³³ Pentru localizare vezi și Dan Dumitru Iacob, *Proiecte ediltaire în Iași primei jumătăți de secol XIX. Piața de la biserica Sfânta Paraschiva*, în „Ioan Neculce. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei”, serie nouă, tom. IV–VII, 1998–2001, Iași, 2001, p. 125–140.

³⁴ DJIAN, fond Eforia Iași, dos. 26/1838, f. 5. r.

avea nici o certitudine că acesta ar fi primit scrisoarea sa. Mai mult decât atât, iritați peste măsură de insistența autorităților, Cazimireștii amenință cu presiuni diplomatice, prevalându-se de faptul că acele dughene au fost primite ca zestre de la socrul lui Costache Cazimir, Manolache Calmuțchi, care era supus rusesc³⁵. Chiriașii, direct interesați și, posibil, încurajați de proprietar, inițiază propriile demersuri pentru a obține păsuiri suplimentare. Ei obțin o amânare pentru a trece iarna, până la 1 martie 1839, condiționată de aplicarea unor măsuri urgente pentru reducerea riscurilor de incendiu: refacerea acoperișului și a coșurilor de fum, îndepărtarea materialelor inflamabile, supravegherea lumânărilor și a focului pe timp de furtună. Pe motiv că vremea rece nu le-a îngăduit, chiriașii nu și-au reparat coșurile nici în primăvară. Mai mult decât atât, se plâng că nu se pot muta deoarece au plătit atât chiria pe șase luni înainte cât și banii pavelei, respectiv 43 de galbeni³⁶. În cele din urmă dughenele au fost demolate, proprietatea fiind apoi închiriată, în 1844, unor negustori evrei, care se angajau să construiască dughene de piatră. Afacerea a generat un nou conflict, de data aceasta între proprietar și enoriașii bisericii Sfânta Paraschiva – aflată în proximitatea proprietății –, ale cărui desfășurare și deznodământ le-am prezentat cu alt prilej³⁷.

Pericolul de incendiu constituia motivul cel mai des invocat și cu cea mai mare greutate pentru care atât autoritățile cât și vecinii se opuneau construcțiilor noi care nu prezentau condiții de siguranță împotriva focului. Cazul unui Ioniță plăcintar este relevant. În 30 aprilie 1832 Departamentul Pricinilor din Lăuntru poruncește Sfatului municipal din Iași să-l oprească pe Ioniță plăcintar să-și construiască o plăcintărie pe Ulița Sfântul Nicolae Gospod, „nisuferit fiind di cătră megieși, temându-să di întâmplarea focului”³⁸. Spre a-și înființa plăcintăria, proprietarul trebuia să o construiască din cărămidă, cu zid de protecție și acoperiș de tablă sau oale.

După cum vedem, motivele pentru care legislația și termenele fixate de autorități nu au fost respectate sunt diverse: unii au solicitat amânarea termenelor până când lucrările de pavuire aveau să ajungă în dreptul lor, dar majoritatea nici atunci nu și-au desființat clădirile. Mulți au fost păsuți, nu știm după ce criteriu, dar nu excludem intervențiile financiare sau presiunile potentatilor vremii, foarte eficiente într-o societate în care corupția era destul de răspândită. De altfel, chiar autoritățile au recunoscut imposibilitatea aplicării stricte a dispozițiilor edilitare, recurgând la amendamente și la o aplicare parțială și eșalonată a acestora.

³⁵ *Ibidem*, f. 13.

³⁶ *Ibidem*, f. 21, 23, 29, 31.

³⁷ Dan Dumitru Iacob, *Proiecte edilitare, passim*.

³⁸ DJIAN, fond Eforia Iași, dos. 14/1832, f. 29 r.

Reactualizarea de mai multe ori a măsurilor de sistematizare dovedește o eficiență scăzută în privința rezultatelor obținute în acest sens pe parcursul primelor două decenii ale perioadei regulamentare. Cu toate dificultățile vremii, procesul a continuat totuși, astfel încât, după o statistică din 1850, erau propuse pentru desființare 925 de clădiri, din care 387 în anul respectiv, iar celelalte în anii următori (anexa II). Creșterea numărului de clădiri ce trebuiau demolate sau reparate se explică, pe de o parte, prin adăugarea unor noi străzi în programul de sistematizare (fig. 6). Pe de altă parte, s-au acumulat și foarte multe cazuri vechi, nerezolvate, la care s-a adăugat și numărul clădirilor degradate între timp. Situația oglindește incoerența măsurilor de sistematizare și, mai ales, lipsa de fermitate în aplicarea lor de către factorii de decizie. Desigur, nu excludem și o serie de probleme obiective, cum ar fi absența mijloacelor financiare a unora dintre proprietari. După cum era de așteptat, consecințele acestor ezitări nu au întârziat să apară, cea mai gravă dintre ele fiind incendiile din Iași. Totuși, pe lângă efectele distructive, aceste nefericite evenimente au avut și o latură pozitivă, în sensul impulsivării măsurilor de sistematizare. De exemplu, focul din 1844, izbucnit chiar în apropierea palatului domnesc, la grajdurile unei proprietăți boierești, l-a determinat pe Mihail Sturdza să poruncească distrugerea imediată a tuturor acoperișurilor din materiale inflamabile de pe Ulița Mare și din jurul palatului domnesc. Din păcate, și din acest caz transpare caracterul temporar și parțial al inițiativelor de sistematizare urbană, aspecte ale unei tranziții identificabile, de altfel, și în alte secvențe specifice procesului general de modernizare a societății românești.

*

Regulamentul municipal pentru orașul Iași, parte a Regulamentului Organic, a constituit un adevărat plan de modernizare a capitalei Moldovei din perioada regulamentară. El a oferit suportul legislativ pentru majoritatea inițiativelor de sistematizare a perimetrului constructibil al orașului. Accentul era pus pe protejarea și modernizarea zonei centrale a orașului printr-o serie de măsuri edilitare, între care: lărgirea străzilor, redirecționarea circulației stradale, alinierea clădirilor, stabilirea unei tipologii arhitectonice a caselor din fronturile stradale, dărâmarea construcțiilor vechi sau ruinate etc. În acest context, rolul arhitectului a devenit mult mai important în modelarea peisajului citadin.

Unul dintre proiectele importante privitoare la sistematizarea orașului Iași, dar și a celorlalte orașe din Moldova, l-a constituit inventarierea și apoi demolarea și repararea clădirilor vechi, poluante, cu vicii de construcție sau care prezentau riscuri în privința siguranței. Deși rezultatele nu au fost pe

măsura așteptărilor, observăm totuși un interes crescut, nu doar la nivel local, pentru sistematizarea urbană. Societatea românească începe să aspire la un nou ideal urbanistic, corespunzător modelelor avansate, europene, ale vremii: nevoia de lumină, de fațadă, de lărgire a străzii, de siguranță pietonală, de fluidizare a traficului etc. Însă, în condițiile unor realități sociale, economice și politice defavorabile, mult diferite de cele occidentale, asumarea și materializarea acestui deziderat a constituit un proces dificil și îndelungat.

Urban planning works of Iași in the first half of 19th century.

The demolition of old buildings

The article presents, for short, the law about urban planning of Iași, the capital of Moldavian Principality, in the first half of 19th century, and practical effects of this law. It is emphasised the way of protection and the modernisation of the down town through many urban public works, as we can mention: the streets enlargement, the traffic flow, the buildings alignment, the standardization of building facades and so on and so forth. A fragment of this modernization process was the inventory and then the demolition and repairing of old buildings, which were pollutant, in a bad shape and unsafe. Even if the results were not at the level of the authorities expectations, because the process was difficult and on a long term, we can observe a increased interest for the modernization of Iași.

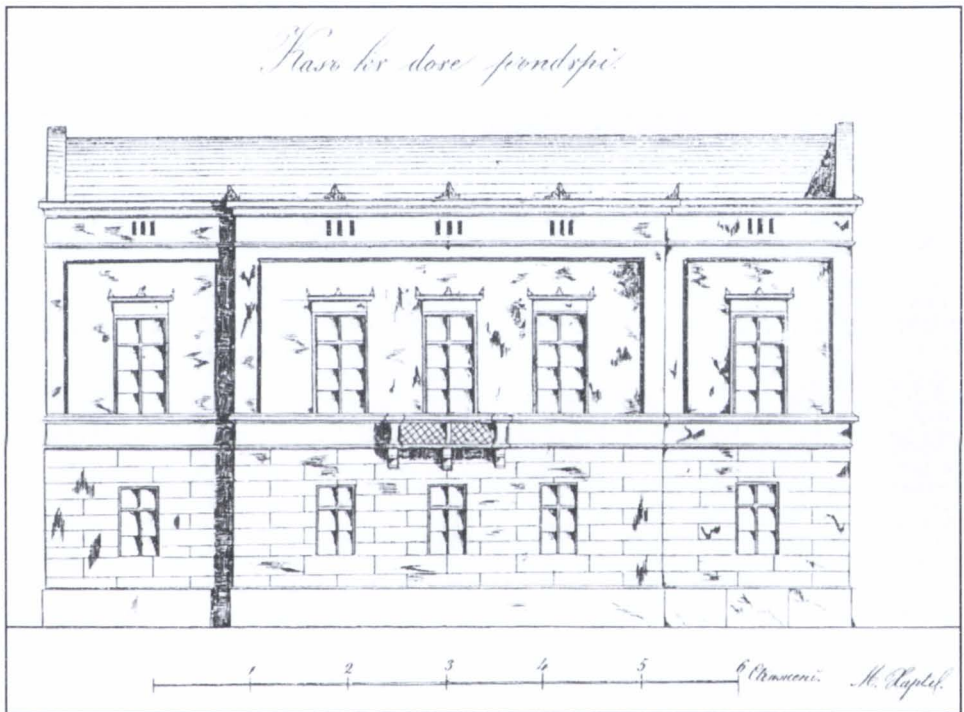
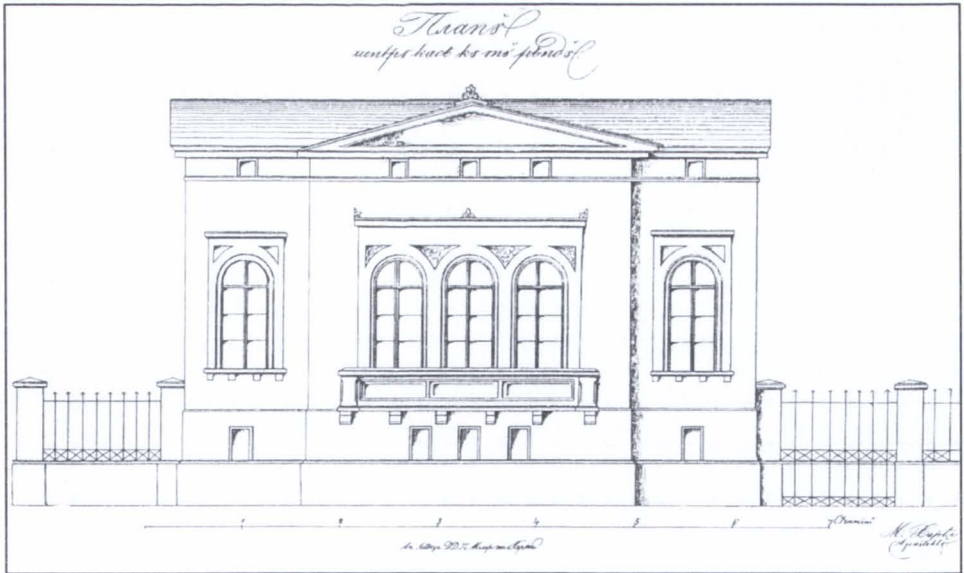

Fig. 1 - Planuri de case cu unul sau două niveluri
(DJIAN, fond Secretariatul de Stat, dos. 303/1833-1851).

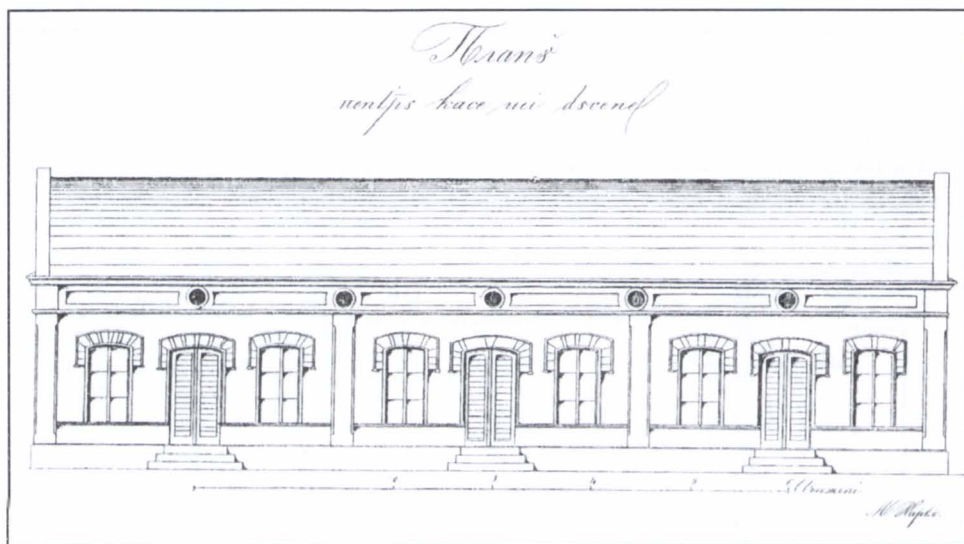
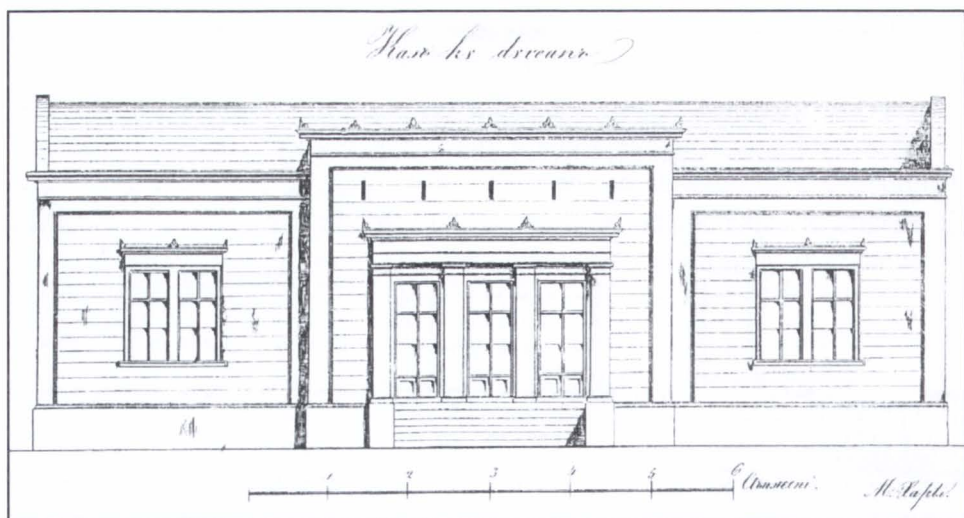

Fig. 2 - Planuri de case cu dugheni pe un singur nivel
(DJIAN, fond Secretariatul de Stat, dos. 303/1833-1851)

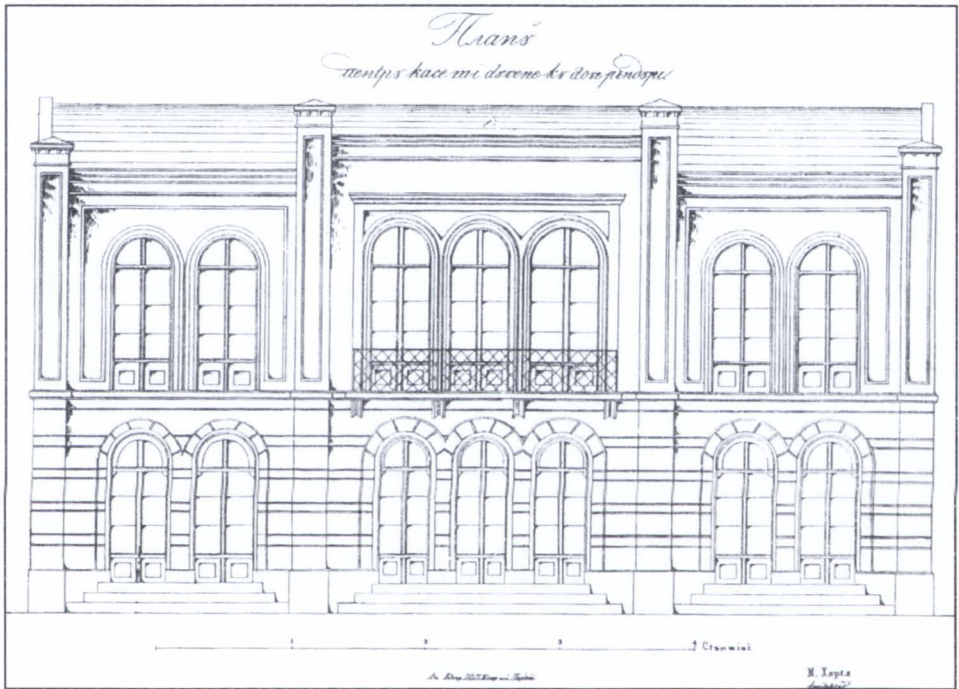
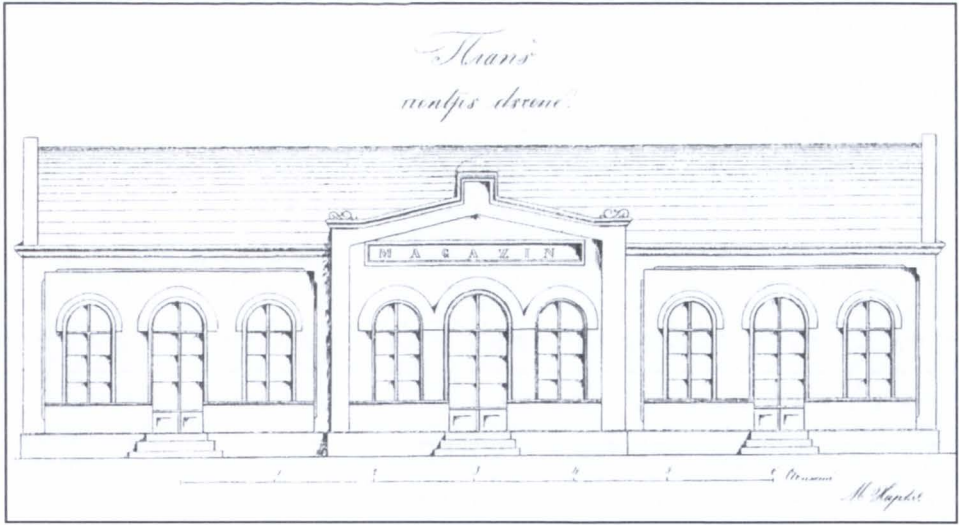
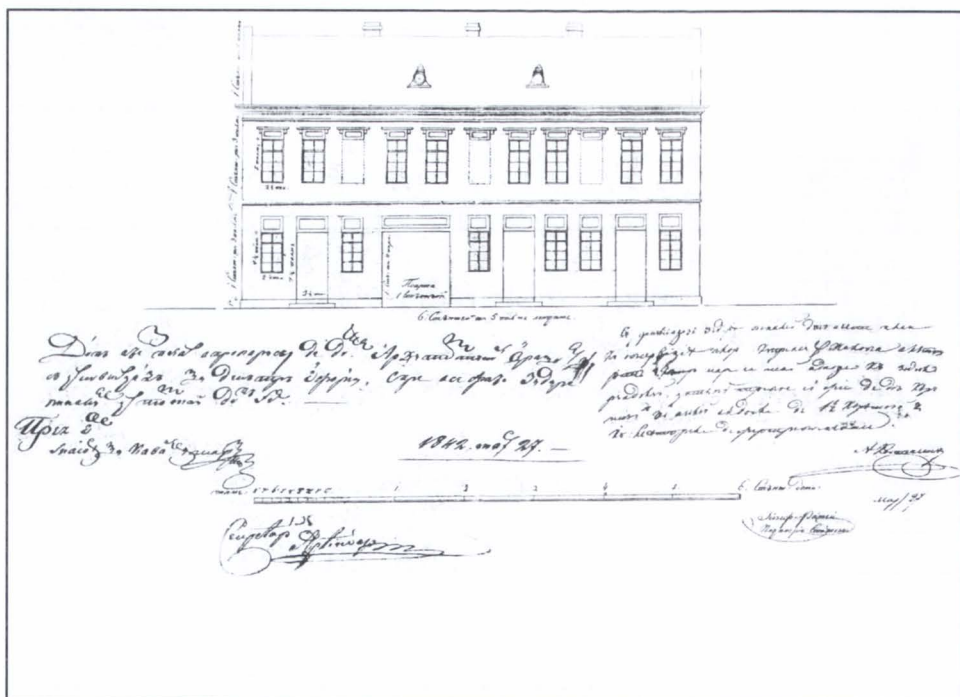

Fig. Planuri de dughene, pe un nivel, și de casă cu dughene, pe două niveluri
(DJIAN, fond Secretariatul de Stat, dos. 303/1833-1851)

Fig. 4 - Plan de casă realizat de Iosif Rașec, inginerul statului, cu următoarele rezoluții semnate de arhitectul orașului și președintele Eforiei Iași:

„Să încuviințază zidirea binalei după acest plan, cu observația celor cuprinsă în jaloba alăturată, cătră care se mai adauge că zidul rândului întâiu trebuie să fie de două cărămizi și a celui al doile de 11/2 cărămizi i cu legăturile de fier trebuincioasă.

A(lecu) Costinescu

După acest plan aprobarisât de dum(i)s(a)le arhitectorul orașului să încuviințază și de cătră Eforii spre a se face zidire binalilor întocmai după el.

1842 mart(ie) 27

Prez(identul) Ef(oriei): <indescifrabil>

(DJIAN, fond Planuri și hărți, nr. 111)

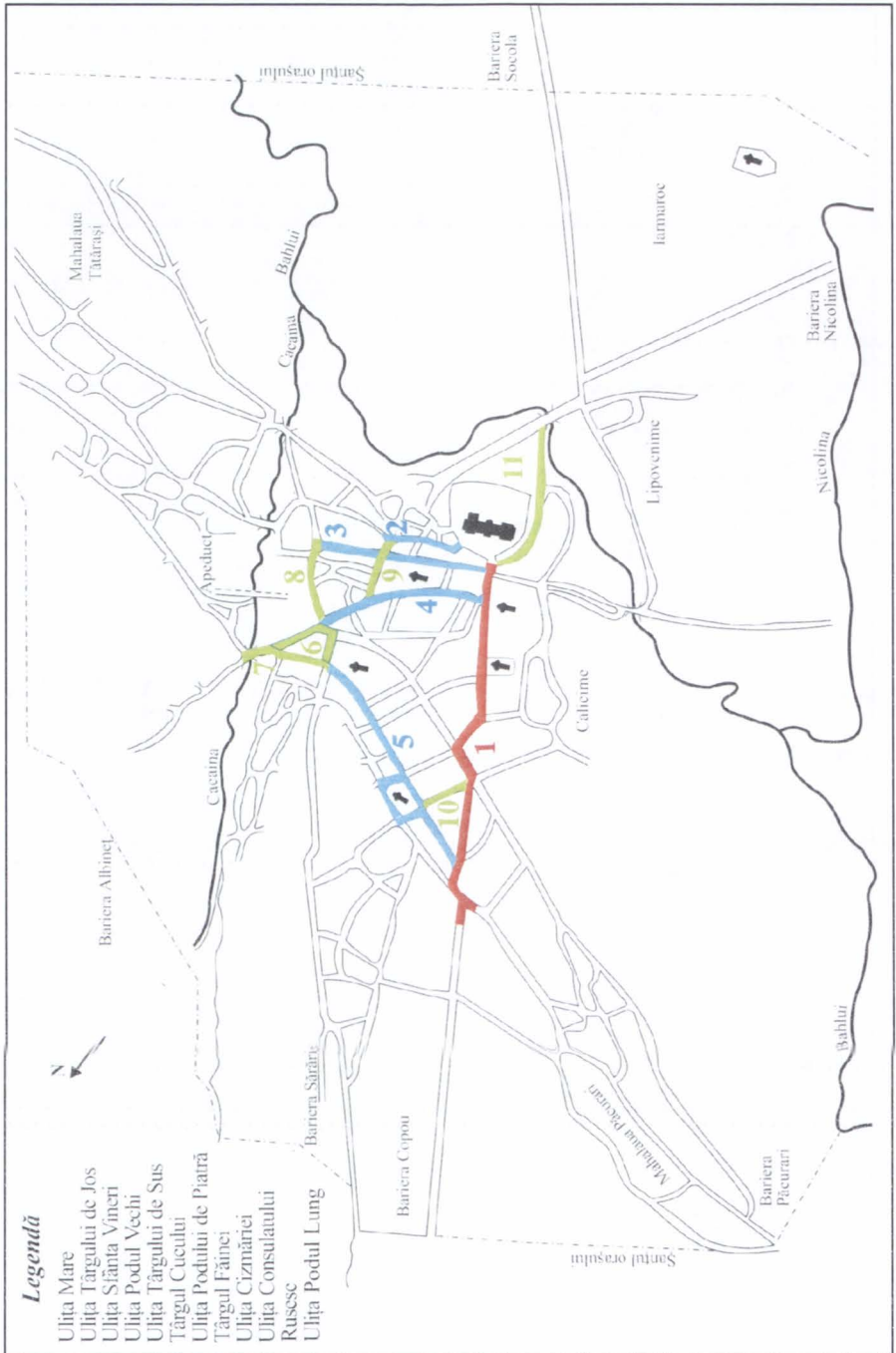

Fig. 6 - Zona centrală a orașului Iași cu străzile pe care se aflau clădiri afectate de măsurile de sistematizare, conform *Vidomostiei de numărul baratelor din Capitalie, din 1850* (prelucrare grafică Mariana Vlad)

f. 282 r.

Vidomostii pentru toate baratcile din cuprinsul oraşului Iaşii supusă disfiinţării. 1837¹

f. 282 v.

<Materiale de construcție>

<Nr. clădiri>

<Numele străzilor și proprietarilor>

<Observațiile funcționarilor Eforiei>

Ulița Mare di la casăli d(umnealui)
vist(iernicul) Alecu Sturza și până la
Curtea arsă

de vâlătuci²<19>³

a dum(nealui) comis Costachi Cazimir,
trecuti di zăstri di la d(umnealui)
Calmuțchi, într-un șâr. di la pitețai
zidiol(u) di d(umnealui) vist(iernicul)
Alecu Sturza și la vali împregiur. aproape
drept poarta bisăricii Sf(intei) Paraschivei
Prapodoabna. și pisti drum de casăle
Creminalului. atât aceli din fața ulițai. cât
și aceli de din dos;
de vâlătuci²

Acestea sânt numărul acelor însămnați cu tabele di a să
disființa încă din anul 1834. și după poronca
Depart(amentului) din anul trecut (1)835, supt No. 9 181,
di a fi păsuți până la primăvara anul(u)i (1)836. a căroră
vade împlinindu-să. deși s-au poroncit ca mai di an <să
se> disființază. însă nu s-au adus întru împliniri pâr acum.
S-au desființat².

f. 283 r.	cu păreji de cărămidă	10	a agăi Costache Sturza, însă vânduti, și anumi: No. 2 jădovului Leizer 1 lui Valter neanțul 1 lui Converter 1 lui Cuni 1 lui Ilic bacalu 1 <a lui> Nastasachi 1 <a lui> Dumitrachi bacalu 2 David jăd(o)v	de cărămidă	într-un rând, partea dreaptă	Acestea, după poronca Depar(tamentu)lui supt No. 1864, observarisându-să prin arhitectorul Fraivalt, s-au găsit di cuviință ca giunățate din ele, adică di la o parti din mijlocu spri zidiul Crimînalul(u)i, fiind în stari bună, s-au scos din rândul baratcilor, iar giunățate, tot urmând trebuința di a să desființa. nu s-au adus întru împliniri după poroncile date comisariilor.
		10	12 a bisăricii Sf(ântul) Neculai, di la Manolachi Balș, partea dreaptă; de vălătuci ² 1 a lui Anastasachi Andoniu; de vălătuci ² 9 a d(unneșului) v(ornic) Ioniță Manoli, împreună cu a ginerelei său, partea stângă; de vălătuci proaste ² 2 a lui Fișel giuvaerghiul ¹			După tableti, deși terminul desființării lor au fost însămnat în anul 1836, însă iasti neîndeplinită după poroncile urmati cătră comisariu. S-au desființat parte din ele ² . Aceasta, deși nu au fost numărată păr acum în No. baratcelor, însă, după observația urmată, să socoti – și diopotrivă ca și altili di asăminea – meniti di baratci și a cărorra desființari urmiazi a i să potrivii termenul după pilda altora. Accasti binali încă nu s-au desființat din pricină că proprietariul lor să află în Basarabia trăitoriu, și macar deși după dizligarea Depar(tamentu)lui prin poronca No. 10 494 au fost poroncită Eforiia a li desființa, după nesupunerea du(misa)li, însă nu s-au putut aduci întru împliniri pentru că nămimi din megieș(i) n-au vroit să

f. 283 v.

de	vălătuci	}	2	4 ² a d(unnealui) log(o)ff(ăt) Costachi Pașcanu, partea stângă, alături cu a lui Manoli; de vălătuci ²	primească în sama lor păstrarea materialului, dispre cari s-au raportat și Depart(amentul)ui. S-au disființat, afară de a lui Fișer. Deși după însămnuarea tableții au fost a să disființa încă di la anul 1834, însă, după îndestule stăruinți, du(mncalui) nici păr acum nu le-au disființat. S-au disființat.
una de	vălătuci iar 4 de cărămidă	}	5	a lui Ioan Cihan și Pavel rachierul, însă 3 în partea dreaptă și 2 partea stângă; una de vălătuci și 4 de cărămidă ²	Deși termenul disființării lor după înscrisul numitului ⁵ au fost însămnat la anul 1835, însă nici păr acum n-au fost următorii a li disființa. A lui Pavel rachierul s-au desființat ² .
de	giumătate cărămidă / paianți	}	3	a jăd(o)v(ului) Iancu Curizanu, partea dreaptă	Fiind în stari di a pute țâne încă, s-au îndatorit a li acoperi cu oali, după dizlegarea Depart(amentul)ui prin poronca supt No. 12 548 pentru altili din asăminea, însă pără acum nu s-au acoperit.
		}	3	a călugăriții Balianca	Deși termenul disființării au fost însămnat pără la anul 1836, însă nu s-au adus întru împliniri după poroncile urmati cătră comisariu.
		}	1	a jăd(o)v(ului) Avram precupețul	Pentru acestea urmează poronca Depart(amentul)ui cu No. 12 548, că așa precum după cercetarea urmată fiind în paivanturi și în stari a mai ține, în temeiul art. 25 secția 1-iu din Reglement, să s(e) îndatorească di a li acoperi cu oali în protezmă de 15 ani, potrivit după cari s-au și scris com(i)s(arul)ui celi di cuviiță.
		}	1	a jăd(o)v(ului) Iosăp croitoriu	
		}	1	Moscu crăcimariu	
		}	1	a neamțului Cotfri Vetman	

partea dreaptă,
într-un rând

f. 284 r.

de vâlătuci

- 7 a post(elnicului) Iancu Cananău, împreună cu casa și o cușniță, partea dreaptă
- 9 a d(umnealui) <Alecuc> Balica, partea dreaptă / stânga.
- 1 a bisăricii Banul, di la poartă, partea dreaptă
- 1 a spat(arului) Mihalachi Cantacuzino, să află Comisia cfart(alului) I-iu
- 9 a d(umnealui) spat(a)r Grigori Codreanu, partea stângă

După poronca Dipart(amentu)lui cu No. 1852, anul 1836, urmează a să păsui păr ci s(e) va da disvârșită hotărâri spri a să ști cini ar rămâni adivaratu lor proprietar. După îndestuli poronci urnati cătră comis(a)r, nu s-au desființat încă nici păr acum. Asăminea, trecut fiind termenul încă din anul 1834.

Să află Comisia cfart(alului) I-iu și a căria termen di disființari esti trecut⁵ încă din anul 1833. Deși prin poronca Departa(amentului) supt No. 4 741 i s-au încuviințat după cerirea d(umisale) că, până ci va agiungi lucrarea pavelilor pi acolo, să fii păsuit, însă și paveaoa pi acolo s-au înființat și d(umnealui) tot n-au fost următoru. S-au desființat².

de cărâmidă și în paianță

- 2 a d(umnealui) banul Mihalachi Pascu, partea stângă
- 2 a bisăricii Sfântului Spiridon, partea stângă
- 17 a bregadiriului Ghica, di la vali di bufetul Incoletului, undi mai înainti au fost pităria, partea stângă
- 13 a negușitorului Zisu Cafman, pisti drum di dughenili lui Ghiuniș Crâmlău, partea stângă

Deși termenul desființării au fost încă din 1835, însă păr acum nu s-au desființat. S-au desființat². Asăminea.

Asăminea.

Termenul după tablete s-au împlinit în primăvara anului acestuia și nu să vedi nicio mișcare.

f. 284 v.	una cu păreți vălătuci nouă, iar doi din cărămidă	{	2	a spițăriiului Locman, di lângă poarta hat(manului) Nastasachi Bașolă, împreună cu un șopron sau sură di scânduri, partea stângă	Termenul disființării estî trecut încă din anul 1835 și nici păr acum nu s-au disființat. S-au desființat parte din ele ² .
			1	dugheană di lângă aci însămnată mai sus, tot a lui Locman, făcută pi o pivniță asupra gârliciului	Asăminea. S-au desființat ² .
			3	a d(umnealui) com(is) Costachi Burgheli, partea stângă.	Urmează a să păsuî păr va agiungi lucrarea pavellii pi acolo, după dizlegarea Dipar(amentului).
	de	{	3	pi locul d(umnealui) hat(manu)lui Răducanu Ros(ă)t.	Termenul lor este trecut și nici păr acum nu s-au disființat. S-au disființat ² .

Ulița Târgului di Sus, începătoare di la poarta d(umnealui) post(elinical) Neculai Suțu, și înainti, spre răsărit, până în capăt, și di acolo împrejiur până în colțul Târgului Cucului, undi să sfârșăști baratecili d(umnealui) com(i)s(ul) Spiru

Partea stângă

una de cărămidă și doi de vălătuci	de	{	1	la un rând a dum(isali) log(ofăt) Costachi Pașcanu	Vadeaoa esti trecută încă di la anul 1835 și nicio urmari <nu> să vedi din partea dum(i)s(ali).
			3	a dum(nea)lor boierilor Vărnăvești	După poronca Depart(amentu)lui cu No. 2 942 din anul 1835, i s-au pus vade di un an, cari, deși s-au împlinit, însă nu urmează nicio puniri în lucrari.
			2 ⁷	a m(ânăstirii) Sf(ântul) Spiridon	Termenul disființării li esti trecut încă din anul 1836 și încă nu s-au disființat.

f. 285 r.	de vătăuci	1 a preotesăi Zmaranda 2 a d(umneai) c(u)c(oana) Anica Catargiu sau a dum(nealui) hat(man) Grigori Ghica 11 a gramaticului Costandin Dimitriu, cari acum au trecut în vecinică vânzari cătră un doctor	După poronca Depart(amentului) cu No. 6 130 s-au îndatorit di a li acoperi cu oali, însă urmari din partea sa nu s-au adus întru împliniri. După poronca Depart(amentu)lui cu N(o). 4 150 din 9 mai 1836 i s-au încuviințat vade încă di 2 ani di zili. Desființate². După poronca Depart(amentu)lui cu No. 5 505 le-au însănuat vade de 2 ani, cari să și împlinești în anul aist curgătoriu, după însuș(i) cerirea dum(nealui), di cari îndatorie au dat și înscris ci(nstitei) Eforii, dar nicio urmari a disființării <nu> să vedi după poroncile dati comisariului. Desființate².	
		din patanță	2 a dum(nea)lor Rășcăneștilor, în colțul di(n)spre ulița Hagioaici	Acestea, deși n-au fost mai înainte însămnati în n(umărul) baratilor, însă, după observația făcută în anul (1)836, trebuiesc desființate, mai vartos că impresoară și ulița, dându-să poroncă com(isarului) a stărui, fiindcă și paveaoa urmează a să înființa în anul acesta pi acolo. Desființate².
		di vătăuci	7 a d(umnealui) log(ofăt) Iordachi Catargiu, de lângă casăli arsă 2 a văduvii Panaitoai, în cari lăcuiesc și niști fierari 2 a neguțitorului Alexandru Ghiolii 3 a lui Șaim Ciot rachieriu⁵	Urmează înscrisul d(umnealui) din anul 1836 ca să s(e) mai păsuiască păr la luna maiu. Desființate <în> parte². Termenul esti trecut din anul 1836 și nu s-au disființat. După poronca Dipart(amentului) supt No. 3 222 s-au pus vade di 3 ani, socotindu-s(ă) di la 7 mai 1835. Desființate².

Partea dreaptă

4 de cărnudă. 1 vâlătuci } cu păreți de vâlătuci	4 ⁸	a med(cince)r(ului) Toader Sănjozj	După poronca Departa(mentu)lui din 12 maiu (1)836. No. 8 984. deși i-au încuviințat încă o vade de 4 luni. dar nici după împlinire(a) aceștia nu s-au adus întru împlinire.
	5	a d(unnealui) Alecu Balica. 4 de cărnudă / în paiant(ă) și una un bordei de lut	Termenul disființării lui esti trecut încă di la înființarea pavellii pi acolo. și păr acum nicio urmari <nu> să vedi din partea dum(ncalui).
	5	a spat(aru)lui Ioniță Coroiu. cu o cujniță	Deși după poronca Dipart(amentului) cu No. 4 915 din 25 mart(ie) (1)836 i-au mai încuviințat o vade încă de 3 luni păr iş(i) va pregăti material. însă nu s-au disființat după îndestule poronci dati com(isa)r(ului).
	12	a lu(i) Paraschiya Prapodoabna ⁹ . 10 de vâlătuci și două de cărnudă 2 a <mănăstirii> Sf(ântul) Spiridon. din partea stângă ¹⁰	După jalba dată Depart(amentu)lui di cătră iconoama și epitroapa aceștei m(ănăstiri) în anul (1)835. primit în original cu rezoluția di la Dipart(ament). i s-au încuviințat vade încă doi ani. în priviri cu îndemănările acei m(ănăstiri). cari vade. deși în anul curgătoriu să sfârșăști. însă lucrari nimic <nu> să vedi din partea m(ănăstirii).
	2	a spat(arului) Iancu Ralet	Desființate a m(ănăstirii) Prapadoabnei ² . Termenul esti trecut din anul (1)835 și încă nu s-au desființat.
	2	a nequșitorului Ioniță Meșinsclui	Desființate ² . După poronca Depart(amentului) cu No. 3 222 li s-au pus vade di 3 ani. socotindu-să di la 17 mart(ie) (1)835.
	5	a <lui> Petrache bărbieriu	} Desființate ² .
	1	(a) prentul(ui) David	
	1	a jăd(o)v(ului) Faul Grad	

f. 286 r.

1	<a jidovului> Herșcu talpalariu	}	Termenul esti trecut din anul (1)835, cari nu s-au disființat.
1	<a jidovului Herșcu> ¹¹ Leib		
4	a d(umnealui) agăii Costachi Sturza	}	Acestia, cu toate că n-au fost mai înainte însămnati întru baratce, însă acum, observarisându-să, să gășască în proastă stari, ca și alteli di asiminea mai multe baratci, și urmează trebuința a să disființa, potrivit cu un termen ci s-au dat și pentru alții.
5 ¹²	a unora și altora într-un șâr. alăturate cu a d(umnealui) Sturza		
4	a lui Mihai brașovan		
6	a m(ănăstirii) Dobrovățu		
2	a lui Moişă oglindariu		
1	șierărie pi locul m(ănăstirii) Gol(i)ei.		
17	a com(i)sului Spiru Andreia Pavlu		Deși după cerirea d(umnealui), prin poronca Depart(amentu)lui cu No. 7 029 ca în primăvara anului următoriu să li disființazi, însă nu să vedi nicio lucrari din partea dum(nealui).

**Ulița începătoare din colțul zidiului
<mănăstirii> Sf(ântul) Spiridon,
di(n)spre median și împregiur, pi lângă
zidi(u), și di acolo, pi la poarta Agenții
austriecești, drept la vale, până în
capătul uliței undi să află casăle
d(umneai) Elinca Catargiu.**

Partea stângă

de nuele și vălătuci	{	1	moara lui Gheorghii Safta	}	Termenul esti trecut încă din anul 1836 și nu s-au disființat. A dumisali vor(ni)c(ului) Miclescu s-au desființat ² .
		2	a d(umnealui) agăii Scarlat Miclescu		

- 5 a lui Andoni blănariul
 11 <a lui> Constandin Andoniu
 9 a d(unucei) c(u)c(oana) Elenca Catargiu

Acestia să găsească într-un șir și cu toată că a lui Costa(n)tin Andoniu pâr acum n-au fost însemnați de baratci, însă, fiind diopotrivă [...] ¹³, să socoati a să disființa în anul acest curgătoriu 1837, când termenul este însemnat pentru a lui Andoni blănariu la anul 1836.
 La anul 1836.

Partea dreaptă

- 15 a m(ănăstirii) Sf(ântul) Spiridon
 2 a jăd(o)v(ului) Avram croitoriu
 1 a neșuțitorului Iordachi bacalu
 3 a lui Toader bărbieriu
 1 <a lui> Gheorghii chieristigiu

Acestea sunt cu bezmăn a unora și altora, pi cari, după poronca Dipart(amentului) cu No. 16 469 di a să lua drept pravăț art. 25, secția I-ia din Reglement, hotărâtoriu ca în protezmă din 15 ani, fiind în paevanturi ⁵, să s(e) acoperi cu oali până în 3 ani di zăli.

După poronca Dipart(amentului) cu No. 5 991, li s-au pus vade di doi ani, adică di la 10 maiu (1)835, pentru cari au dat și înscris că vor fi următori cu disființari, cari vade deși s-au împlinit, însă nu s(e) vedi nicio mișcări din partea lor.

Ulița Podului Vechiu, începătoria di la poarta Trisfetitelor și inainti, spre răsărit, până în capăt di(n)spre Târgul Cucului.

Ulița din Târgul Cucului ¹⁴
 2 Șamșă rachieriu
 1 a lui Cost(a)che brahariu
 1 Avram Cioară
 2 a Sf... ¹⁵

Partea stângă

f. 287 r.	în	}	2	Solomon căciulariu	}	Termenul disființării au trecut din anul (1)836 și nu s-au disființat.	
	painată		1	Avram Herșcu cu a lui Alhaz		La anul 1836	
	de		2	a vor(ni)cu(ului) Ioniță Paladi, în cari șād niști fierari		}	nu s-au desființat
	vălătuci		1	a lui Costachi Cujbă			La anul 1836
	de		1	a banului Mihalachi Pascu			La anul 1836

Partea dreaptă

de piatră ¹	}	1	a m(ănăstirii) Coșulii	La anul 1837	}	asămîncea	
		nucle ¹	5	a neguștorului Costachi blănariu			La anul 1837
		[...] ¹²	6	a m(ănăstirii) Bărboiul			La anul 1836
			3	a jidoavcii Ghitta			După poronca Depart(amentului) cu No. 10 724, urmeazi a să păsui întru disființarea lor pâr ci va agiungi lucrarea pavelei pi acie uliță, însă așa precum paveaoa au și început a să înființa, și din partea com(isa)r(ului) nu să vedi nicio lucrare după poroncile ci i s-au dat.
de nucli	}	2	a jād(o)v(ului) Moisë telalu	După poronca Dipart(amentului) cu No. 5 500, fiind în stari încă a mai țini, au rămas ca să s(e) disființazi pâr ci va agiungi lucrarea pavelei cari, deși i s-au început înființarea, însă din partea comis(a)r(ului) nicio stăruință <nu> esti după poroncile ci ari.			
		de	}	3	a neguștorului Neculai Gălățanu, el și Gheorghiu	După poronca Depart(amentului) cu No. 6 258 i s-au pus vade di 2 ani întru disființari, adică di la anul (1)835, cari în anul acesta implinindu-să, nu să vedi nicio lucrari din partea sa după înscrisul ci au dat în Eforie.	

**Ulița Sf(ânta) Vineri, începători
dinaintea Uliței Mari, di(n)spre poarta
Curții arsă, și înainti, spre răsărit, pân
la cișmeaoa lui Papafil.**

Partea stângă

cu păreții de cărmidă și în paiant

- 3 a d(umnealui) com(i)s Costachi Burgheli
- 2 a d(umnealui) Enache Milu
- 1 a negu(ă)torul(ui) Grigori Borș
- 4 a răp(osatului) com(is) Petracchi Idicriu
- 3 a lui Hagi Anton cavacul
- 17 a văduvei Elena Alhaz
- 1 a jăd(o)v(ului) Lupu făinariu
- 1 Froim croitoriu
- 2 Moisa făinariu
- 3 a lui Costachi blănariu
- 3 <a lui> Iordachi Alhaz

După poronca Depart(amentului) cu No. 3 066. urmează desființarea lor până ci să va agiungi lucrarea pavellii pi acci uliță.

La anul 1836. cari încă nu s-au desființat.

Aceasta fiind în stari di a mai țini, i s-au pus vade până ci să va agiungi lucrarea pavellii pi acolo, după pilda și a altora. Asămîncea după poronca Depart(amentu)lui cu No. 3 594. După poronca Depart(amentului) cu No. 8 289 s-au îndatorit di a li acoperi cu oali. însă nicio mișcari <nu> să vedi întru aceasta.

La anul 1836

La anul (1)836 } cari încă nu s-au desființat.

Tij.

După poronca Depart(amentului) cu No. 6 094, puindu-i-să vade 2 ani, să împlinești în anul curgătoriu, pentru cari, după înscrișul ci au dat, nu s(e) vedi nicio mișcari din partea sa.

La anul 1836 termenul desființării, pentru cari <nu> să urmează nicio lucrare.

După poronca Depart(amentului) cu No. 4 147, urmeză de a să păsui până ci va agiungi lucrarea pavellii pi accastă uliță.

de vătăuci i nuele	în painată	4	a sard(aului) Grigori Mațoian	}	La anul 1836, cari încă nu s-au disființat.
		1	fierărie		
Partea dreaptă					
de vătăuci i nuele	în painată	1	a neguțiorului Anghel Costachi	}	După poronca Depart(amentului) cu No. 7 816 s-au pus vade păr ci va agiungi lucrarea pavilii pi această uliță. La anul 1836, cari încă nu s-au disființat.
		11	în cari să află sălășluind jăd(o)vi / alții, fiind loc cu bezmăn a m(ănăstirii) Sf(ânta) Vineri		
		2	a m(ănăstirii) Sf(ânta) Vineri		
		2	Ioșap fănariu		
		1	Șaic } fănari		
		1	Lupu }		
de vătăuci i nuele	în painată	1	a armanului Agagian mindirigiu	}	După poronca Depart(amentului) cu No. 4 794, uremază a să păsui păr ci să va agiungi lucrarea pavelei pi acolo.
		1	Panaitachi Panul		

f. 288 v.

**Ulița Târgului de Gios, începătoare di
la Păscăria vechi, din răspintinea
Sf(intei) Vineri, și înainti, spre răsărit,
până în capătul uliței ot Beilic.**

Partea stângă

în vătăuci în painat	în painat	1	a văduvii Albaz	}	La anul 1836, cari încă nu s-au desființat. Termenul disființării păr ci va agiungi lucrarea paveli(i). La anul 1837, ci nu s-au disființat încă. Tij.
		2	Izrail steclariu		
		4	Enachi Poliz		
		3	Meer Canter		
		2	a grecilor Toader și Coste Mantu, trecuti di veci di la banu Tăutu		
		1	a lui Vasăli Gălușcă		

Partea dreaptă

f. 289 r.	[...] ¹²	4	a neguțitorului Costachi Dobrovici	După poronca No. 8 748 urmează a să pășui păr să va începi lucrarea paveli(i). La anul 1837 } La anul 1837 } ci nu s-au desființat încă. La anul 1836 } <La anul> 1836 } asăminca. La anul 1836 } <La anul> 1835 } <La anul> 1836 } tîj. <La anul> 1836, ci nu s-au desființat încă.
	de vălătuci	1	Leiba ciubotariu	} După poronca Dipart(amentului) cu No. 4 567, fiind di cărămîdă și în stari bună, s-au îndatorit numai di a li acoperi cu oali, iar păr acum nu s-au adus întru împliniri. Spre a să disființa la anul (1)836, cari încă nici păr acum <nu> s-au disființat.
	de vălătuci	1	Năstasă vizâtiu	
	de vălătuci	2	Bărsan croitor	
	de vălătuci	1	Marcu cărămidariu	
	de vălătuci	1	Neculai căldărariu	
	de vălătuci	1	Solomon cioclu	
	de vălătuci	2	Lupu făinariu	
	<cărămîdă>	1	a neguțitorului Caraovan	
	<cărămîdă>	2	a spișăriului Păduri	
	<cărămîdă>	1	a com(i)s(ului) Sava Givit	
		1	a pah(a)r(nicului) Vasăli Idieriu	
		1	a comisului registrator Costachi Ciomei	

Întocmai după observările urmăriți din lucrările Eforiei iproci 1837 luna iuni 1-ii.

Secretariu Eforiei <a> scris

Glosar:¹⁶

cușniță = fierărie, potcovărie.

iproci = și celelalte, și așa mai departe.

ot = din, de la, de.

pravăț = învățătură, normă, lucrare.

protezmă (protesniuc) = termen, soroc, răgaz.

tîj = asemenea, la fel, deopotrivă.

---

¹ DJIAN, fond Eforia Iași, dos. 131/1836, vol. II, f. 282 r.- f. 289 r.

² Adăugat ulterior.

³ DJIAN, fond Eforia Iași, dos. 26/1838, f. 1 r.

⁴ Adăugat în creion, aproape nelizibil.

⁵ Lecțiune incertă.

⁶ Probabil este vorba despre dughenele conisului Spiru.

⁷ Corect: 3.

⁸ Adăugat în creion: 5.

⁹ Biserica Sfânta Paraschiva.

¹⁰ Adăugat în creion.

¹¹ DJIAN, fond Eforia Iași, dos. 131/1836, vol. II, f. 215 v. și 301 r.

¹² Corectat în creion: 8.

¹³ Ilizibil.

¹⁴ Cinci rânduri consecutive adăugate în creion.

¹⁵ Rupt.

¹⁶ Gh. Bulgăre, Gh. Constantinescu-Dobridor, *Dicționar de arhaisme și regionalisme*, vol. I-II, București, Editura Saeculum Vizual, 2003.

Anexa II

Vidomostie de numărul baratcelor aflătoare în capitalie¹

No.	<Numele străzilor sau al cartierelor>
76	Ulița Mare
106	Târgul de Sus
43	Podul Vechi
58	Sfânta Vineri
48	Târgul de Gios
3	Ulița consulului rusescu
127	Târgul Cucului
18	Podul de piatră
21	Târgul Făinei
45	Cizmărie
380	Podul Lungu cu celelante uliți
925	Piste tot, din care
	387 baratce ce s-au socotit de cătră Eforie după catagrafia ce s-au făcut ca să să desființazi parte și parte ca să să îmbunătățască în anul acesta, iar
	538 s-au socotit di cătră dânsa a să păsui în anul acesta după nevoia și sărăciia proprietarilor.
	925

¹ DJIAN, fond *Secretariatul de Stat*, dos. 1 703/1850, f. 5 r.0.

Vechi planuri privitoare la Ulița Palatului Domnesc din Iași (Strada Palat)

Sorin Iftimi

Arhivele istorice păstrează o categorie specială de izvoare cartografice cărora li s-a acordat prea puțină atenție până în prezent de către cercetătorii preocupați de studiul evoluției topografiei urbane. Este vorba despre „planurile de locuri” care însoțesc adesea seriile de documente referitoare la diverse proprietăți orașenești. Aceste reprezentări grafice apar, în cazul Iașilor, spre sfârșitul veacului al XVIII-lea, având un rost practic, acela de a desluși evoluția complicată a diferitelor terenuri supuse succesiunii, divizării sau vânzărilor.

Volumele de *Documente privitoare la istoria orașului Iași*¹, publicate în ultimii ani, cuprind numeroase acte hotarnice ale unor locuri din vechea capitală a Moldovei. Ele descriu în detaliu delimitarea proprietăților urbane: uneori conțin mențiunea faptului că s-a făcut și „hartă închipuitoare de starea locului”: însă aceste planuri s-au pierdut, sau se păstrează, încă nedescoperite, în diverse depozite de arhive. Volumele amintite oferă o cantitate însemnată de documente, pe baza cărora se poate scrie cu adevărat istoria acestei zone, aflate în vecinătatea Curții domnești. Din păcate, această valoroasă colecție de documente este puțin folosită pentru studierea „planurilor de locuri” din Iași, deoarece schițele depistate până acum datează în special din prima parte a secolului al XIX-lea, pe când editarea actelor scrise s-a oprit, deocamdată, la anul 1800. Sub raport documentar, vechile colecții, editate de Gh. Ghibănescu sau Teodor Codrescu pot cuprinde documente din perioada istorică corespunzătoare planurilor amintite. În paginile revistei „Ioan Neculce” (1921-1930), unde au fost tipărite numeroase documente privitoare la trecutul orașului, pot fi depistate, de asemenea, informații adiacente planurilor de locuri din Iași.

Aceste schițe au fost realizate de desenatori „de ocazie”, nespecializați (în sensul că nu erau nici ingineri, nici artiști plastici); ele erau făcute chiar de cei care efectuau măsurătorile și întocmeau descrierea limitelor unei proprietăți. Aceștia erau, de obicei, vornici de poartă sau dieci, fiind mai mult sau mai puțin dotați în privința desenului. În 1813, Gheorghe Asachi a întemeiat „clasul de inginerie și de hotărnicie”, ai cărui absolvenți, pregătiți special pentru a intra în serviciul statului, vor prelua, treptat, asemenea însărcinări.

¹ Ioan Caproșu, Petronel Zahariuc, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I, Iași, 1999; Ioan Caproșu, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. II-X, Iași, 2000-2007.

Schițele întocmite de hotarnici nu sunt niște simple desene, ci au elemente de precizie, care le sporește valoarea documentară; sunt trecute măsurătorile, efectuate cu unitățile de măsură ale epocii, stânjeni și palme domnești²; datorită relativității acestor vechi unelte de măsurat, adesea este reprodusă pe hartă și dimensiunea palmei după care s-a întocmit stânjenu folosit la măsurători³. De obicei, este schițată și o „roză a vânturilor” ce indică punctele cardinale, esențial fiind „Răsăritul”. Introducerea policromiei a conferit și un aspect artistic al acestor vechi planuri.

De asemenea, aceste schițe nu erau anexe neoficiale ale actelor de proprietate, ci aveau valoare juridică, asemeni oricărui document. De aceea planurile sunt semnate și datate de către cei care le-au desenat: în final, schițele erau validate și legalizate prin adăugarea iscăliturilor marilor dregători care aveau atribuții legate de cancelarie sau justiție. Se cunosc și cazuri de copii după planuri mai vechi, de la sfârșitul veacului al XVIII-lea, legalizate în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Deși aceste schițe nu îndeplinesc toate de rigorile cartografiei moderne, cei care le întocmeau, acum două secole, le denumeau chiar cu termenul de „hartă”, după cum rezultă din textele documentelor.

Multe din aceste planuri au rămas inaccesibile celor interesați (exceptând pe istorici) fiind dispersate în bogatele fonduri de documente, alături de actele referitoare la pricina respectivă, și nu în colecția specială de *Planuri și hărți*, unde ar fi fost mai ușor de găsit. Faptul că însemnările de pe aceste hărți au fost făcute în scrierea chirilică de mână, specifică epocii, scriere care este adesea greu de descifrat, a constituit un obstacol în plus în studierea acestei categorii de documente. Nu în ultimul rând, dimensiunile ceva mai mari și desenul cu linii insuficient accentuate sunt elemente care stau în calea redării fotografice a multora dintre planuri și deci a publicării lor.

Există un însemnat precursor al studierii acestei categorii speciale de documente. Este vorba de Gh. Ghibănescu, directorul Buletinului „Ioan Neculce”, cunoscuta publicație a Muzeului Municipal din Iași. Acesta a reprodus în paginile revistei amintite mai multe planuri ale unor locuri din Iași⁴. Ghibănescu

² Nicolae Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii. Metrologia medievală pe teritoriul României*, București. 1971, p. 60-68.

³ Pentru oscilațiile palmei moldovenești vezi Gh. Ghibănescu. *O suită de palme domnești*, în „Arhiva”, Iași. XIII. 1902, nr. 3-4, p. 154-166.

⁴ Gh. Ghibănescu, *Breasla mișeilor și locul calicilor din Iași*, I.N. 1924, IV, p. 84-146 (cu mai multe planuri); „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași (I.N.) 1927, VII, p. 104. Hartă fără dată (septembrie 1806) reprezentând locul lui Ștefan casapul și locul Zoitei Gălușcă, „hartă ce s-au făcut de mine din poruncă. Vasile Dumitriu diac”; I.N. 1927, VII, p. 133. Fragment din „ulița din sus de cișmeaua Păcurarilor”. cu două locuri ale lui

a mai publicat asemenea planuri și în unele dintre broșurile sale privitoare la bisericile ieșene⁵. Soluția aleasă, în acord cu posibilitățile tehnice și financiare ale vremii, a fost aceea a redesenării schematice a vechilor planuri și a redării în scrierea actuală a însemnărilor cuprinse pe documentele respective. Multe din schițele publicate de Ghibănescu nu redau un „plan de loc” păstrat ca atare, ci reprezintă reconstituiri întocmite de autor pe baza unor documente hotarnice și pe scheletul unei hărți moderne. În privința însemnărilor însoțitoare, autorul face precizări topografice sau onomastice care nu există în planurile originale, ci provin din recunoscuta erudiție a lui Ghibănescu în materie de istorie ieșeană.

*

Comunicarea de față se referă la trei planuri inedite ale unor locuri din Iași, aflate pe traseul străzii Palat de astăzi, în zona învecinată șantierului arheologic de la „Palas”. Încă din secolul al XVII-lea această arteră a fost cunoscută sub denumirea de „Ulița Gunoiiului Gospod”; ea a devenit în secolul al XVIII-lea, probabil din a treia domnie a lui Mihai Racoviță (1715-1726), „Podul Spânzurătorilor”, denumire ce amintește de „furcile” înălțate pentru pedepsirea tâlharilor, amplasate pe această uliță de la intrarea principală în Curtea domnească. În secolul al XIX-lea, după reconstruirea reședinței domnești de domnitorul Alexandru Moruzi (1804-1806), aceasta s-a numit

---

Toderașco Balș și locul Domniței Zoia fără an, dar atașată documentului de hotărnicire din 26 august 1806, fiind iscălită de vorniciei de poartă Vasile Bucur și Ștefan Meleghi: I.N. 1927, VII, p. 249-249, Gh. Ghibănescu, *Acta caselor lui C. Dumitrescu-Iași*, p. 246-249, cuprinzând schița caselor după hotarnica din 1806. Iordachi Corciiovă făcea danie casele sale părintești din mahalaua Muntenimea de Mijloc, către preotul Ștefan de la Biserica Vulpe; se vede „Țintirimul Vulpei”, locul lui Ropce, strada Săvescu: I.N. 1930, LX/1, p. 102, 25 februarie 1811, locul casei Smaranda Buhăescu, din Muntenimea de mijloc, lângă Sf. Spiridon, întocmită de Toader Vârgolici vornic de poartă: „Din porunca cinstiului Divan fiind rânduit ca să merg la casele dumisale medelnicereși Smaranda Buhăescu ce le are aici în Eș, după Sfântu Spiridon, în mahalaua Muntenimei de mijloc, ... după poruncă am mers și am măsurat locul de giur-împregiur ... și pe harta închipuitoare de starea locului am însemnat și toate binalele ce se află pe acest loc și am pus și palma cu care am măsurat tot locul, atât capetele cât și curmezișul, însemnând pe alături și cu cine se megieșește, după cum pre largu arată hotarnica ce am dat”. La acestea se adaugă contribuția arhivistului Traian Ichim, *Actele caselor Consulatului Rosienesc (azi strada Unirii)*, I.N. 1926, VI, p. 196, CLI, 28 august 1790, Planul locului caselor Consulatului Rosienesc, ridicat de vornicul de poartă Ștefan Ciogolia.

⁵ Gh. Ghibănescu, *Biserica Sf. Andrei*, Iași, 1934; idem, *Biserica Sf. Nicolae Domnesc*, Iași, 1934.

„Ulița Palatului Domnesc”. Ea reprezenta linia de demarcație între mahalaua Broșteni și mahalaua Feredeilor (denumită așa după „băile turcești” construite de Vasile Lupu).

Aceasta este o zonă a orașului a cărei topografie s-a modificat mult și evoluția sa e puțin cunoscută. Vreme de secole, în această zonă s-a aflat *iazul Curții Domnești*. C.C. Giurescu, considera că exista un asemenea lac încă de la sfârșitul secolului al XVI-lea⁶. Călătorului englez John Newberrie, trecând prin Iași în 1582, menționa că „la sud-vestul orașului este un lac mare și pe țărmul cel mai îndepărtat al lacului se află o mănăstire mare”⁷. Peste doar trei ani, la 1585, un călător francez, François de Pavie, scria, la rândul său, că „Iașul este un oraș mare unde își are reședința principele țării și e așezat într-o câmpie fără să fie închis cu ziduri, având spre sud un lac ce se trage dintr-un izvor și în acesta se prinde mult pește”⁸. Nu este foarte sigur că cele două mențiuni se referă la iazul Curții domnești, cum considera Constantin C. Giurescu, și asta pentru că în hotarul orașului Iași au existat mai multe asemenea iazuri. Chiar editorii volumelor de *Călători străini*, înclină să considere că iazul din secolul al XVI-lea, evocat mai sus, se referă de cel de lângă mănăstirea Frumoasa, sau de sub mănăstirea Galata.

Probabil că amenajarea iazului de sub curtea domnească se datorează lui Vasile Lupu. Petru Bogdan Bakšić, care a vizitat capitala Moldovei în 1641 scria că „la marginea orașului, pe lângă curtea domnului, curge un râșor nu prea mare și cum se află între două dealuri, domnul a poruncit să se oprească apa între un deal și celălalt și și-a făcut un lac foarte mare, încât se poate merge pe el cu bărcile, și în el se află tot felul de pești...”⁹. Peste doar câțiva ani Evlia Celebi consemna că: „În fața acestui palat se află un lac, care nu exista mai înainte. În anul 1636, Lupu bei, obținând învoire de la sultanul Murad han al IV-lea, a înălțat un zid între două dealuri. În felul acesta apele râului ... s-a format un lac mare, iar el a pus mii de feluri de pești”¹⁰.

Iazul Curții domnești a continuat să existe în cea mai mare parte a secolului al XVIII-lea. La 1781, Sulzer arăta în lucrarea sa că Bahluiul „se răspândește într-o mlaștină”, iar doctorul Andreas Wolf, care a stat în Iași în mai multe rânduri, între anii 1780 și 1797, nota, la rândul său că „sesul Bahluiului se umple de apă când plouă câteva zile; când e uscăciune rămâne ca un lac,

⁶ Constantin C. Giurescu, *Istoria pescuitului și a pisciculturii din România*, vol. I. București, 1964, p. 151-152.

⁷ *Călători străini despre Țările Române*, II, editat de Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1970, p. 517.

⁸ *Ibidem*, III, București, 1971, p. 181.

⁹ *Ibidem*, V, București, 1973, p. 232.

¹⁰ *Ibidem*, VI, îngrijit de Maria Holban, Mustafa Ali Mehmet, București, 1976, p. 477.

dar nu are pește ca iezerul Dorohoiului; iar dacă uscăciunea durează, atunci lacul se transformă într-o mocirlă cu broaște, sau, cum spun localnicii, într-un *brosca*". La începutul secolului al XIX-lea marele heleșteu de odinioară era doar o amintire¹¹. Regularizarea cursului Bahluiului în zona Palatului domnesc s-a făcut pe la 1833, prin munca celor 3000 de țigani robi ai ocârmuirii¹².

Intrarea în orașul Iași, pentru călătorii de veneau dinspre sud, pe Drumul împărătesc al Țarigradului, se făcea, de sute de ani, pe Podul Lung, ce avea traseul străzii Sf. Lazăr, ducând spre vamă și spre zona negustorească a orașului Ulița Palatului Domnesc este o intrare nouă în Iași, datând din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Paradoxal, deschiderea acestui drum pare a nu avea legătură cu funcționalitatea curții domnești, ci apare tocmai în momentul în care curtea și-a încetat, temporar activitatea, după incendiul din 1785.

Planul rusesc din 1769 arată că, la acea dată, ulița Palatului răzbătea deja până la podul de peste Bahlui, chiar dacă pe laturile ei nu sunt reprezentate clădiri. Celălalt plan rusesc al orașului Iași din 1790, este deja înfățișat un șir întreg de clădiri (fără a constitui un „front” compact), însă acestea erau dispuse doar pe latura dinspre Bahlui a uliței. Ambele planuri sunt interesante prin redarea meandrelor și brațelor pe care le făcea Bahluiului în zona din apropierea Curții domnești, precum și prin faptul că surprind punctele de confluență ale pâraurilor Cacăina și Nicolina. Astăzi terenul respectiv are o configurație cu totul diferită. Cel mai folosit plan al Iașilor, pentru perioada modernă, planul întocmit de J. Bayardi în 1819, oferă, la rândul său, o imagine de ansamblu asupra zonei. Poate fi consultat cu folos și planul Rasek din 1844.

I. Planul ulițelor ce merg la Podul Roș (12 mai 1815)

De un interes deosebit este „*Schița ulițelor ce merg la Podul Roș, peste Bahlui*”¹³. Notița de pe document arată că „această închipuitoare hartă” a fost întocmită de vornicul de poartă Vasile Bucur, pentru a se putea da sfârșit unei judecăți. Nu este o lucrare inginerescă, dar are marcat răsăritul și păstrează anumite proporții, utile cercetătorilor. Ca puncte de reper, se văd biserica „Sf. Constantin” și podul ce trece peste Bahlui. Cursul râului este cel vechi, fiind arătată și confluența cu pârul Nicolina, mai jos de pod (**fig. 1**).

Pe acest plan ulițele nu au denumiri propriu-zise. Cea care ar corespunde străzii Palat de astăzi, este numită „Ulița ce merge la Podul Roș”, iar

¹¹ Constantin C. Giurescu, *Istoria pescuitului*, p. 152.

¹² D. Ciurea, *Moldova sub domnia lui M. Sturdza*, Iași, 1947, p. 145 (se citează „Analele Parlamentare”, VII, p. 615-616).

¹³ DJIAN, Documente, 422/107. Planul mi-a fost semnalat de către domnul Aurel Maxim, căruia îi mulțumesc și pe această cale.

„Sf. Lazăr”, rămasă principala intrare în oraș, este numită „Ulița de piatră ce merge spre Podul Roș”. Denumirea este importantă deoarece se știa că pavarea cu piatră a ulițelor ieșene a început mai târziu¹⁴. Cea de-a treia poartă numele de „Ulița de peste podul Bahluiului”; ea trecea râul și se îndrepta, în linie dreaptă, spre ieșirea din oraș de la bariera Nicolinei.

Podul de piatră de peste Bahlui, cel care avea să preia denumirea de „Podul Roș”, a fost construit de arhitectul Johann Friewand, în mandatul administrativ al lui Manolache Balș, care se îngrijea de străzile și podurile capitalei. Urmele acestuia nu ar trebui căutate pe locul actualului pod, ci mai aproape de biserica Sf. Constantin și Elena, pe unde era vechiul curs al Bahluiului.

Menționarea faptului că viitoarea stradă „Sf. Lazăr” era pietruită, arată că ea rămăsese principala cale de acces în oraș. Pavările cu piatră cubică a ulițelor Capitalei s-a făcut începând abia în 1833, potrivit prevederilor Regulamentului Organic¹⁵. Se știe că această activitate a fost concesionată, în 1833, beizadelei Petrache Mavrogheni, iar doi ani mai târziu arhitectului Johann Friewald¹⁶. Este posibil ca amenajarea uliței de intrare în oraș să aparțină lui Alexandru Moruzi, cel care a rămas împotmolit într-un tău, în dreptul bisericii Sf. Constantin și Elena, la 1802, cu prilejul revenirii sale pe tronul Moldovei¹⁷. Ulița putea să beneficieze de un terasament din piatră, sau lucrarea putea fi făcută cu moloz provenit de la demantelarea vechilor curți domnești, așa cum a procedat Alexandru Moruzi, prin 1804.

Din ulița Palatului, de față planul surprinde doar capătul dinspre Podul Roș. Poate fi remarcat frontul neîntrerupt de dughene, construite perete în perete, pe ambele laturi ale uliței, ceea ce indică un important vad comercial. Spre deosebire, pe ulița care corespunde străzii Sf. Lazăr, potrivit desenului, casele sunt răsfirate. Chiar lângă pod, sunt semnalate dughenele delibașei Nicola, iar alături de acestea, spre Sf. Lazăr, se văd alte patru dughene, despărțite de o hudiță îngustă. Marcajul de culoare bej, indicând dughenele celor doi negustori, ce au pornit pricina pentru care a fost întocmit planul de față. În spatele acestor dughene este indicată, cu linii punctate, o trecere improvizată peste Bahlui, care duce la o clădire mai alungită, denumită în plan „cășăpie”.

¹⁴ D. Ciurea, *Moldova sub domnia lui M. Sturdza*, Iași, 1947, p. 145.

¹⁵ Vezi N.A. Bogdan, *Cu prilejul pavării câtorva uliți din Iași, în 1833*, în „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal, Iași, fasc. I, 1921, p. 41-60.

¹⁶ D. Ciurea, *Moldova sub domnia lui M. Sturdza*, Iași, 1947, p. 145. Pavarea străzilor urma să fie o lucrare amplă și costisitoare, având să cuprindă 4000 de stânjeni de ulițe, costul lucrărilor fiind evaluat la două milioane de lei. Urma să fie folosită pentru pavaje piatră tare, adusă din râurile Moldova, Bistrița, Siret și Putna.

¹⁷ Vezi Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani, până în zilele noastre*, ediție îngrijită de Constantin Mihăilescu-Gruu, vol. II, București, 1999, p. 228.

Din fericire, acest plan a rămas în colecția Documente, nefiind extras pentru transfer la colecția *Planuri și hărți*. Pachetul 422 este însă unul *miscelaneu*, cuprinzând doar două documente privitoare la planul de față. Primul document este o hotărâre a Divanului, din 4 iunie 1815¹⁸. În textul acestuia se arată că negustorii Petre și Ioan au reclamat, prin mai multe jalbe, pe niște locuitori care „de la o vreme s-au așezat cu locuința lor peste apa Bahluiului, în dreptul Podului Roș”. Aceștia, cu de la sine putere, și-au croit drum pe „drept locul dughenelor lor, ce le au aproape de apa Bahluiului, din care pricină li s-ar fi întâmplat și multe pagube de furtișag, că nu ar fi îngăduiți a îngrași locul”. Cu cercetarea pricinii a fost însărcinat vornicul de poartă Vasile Bucur. El trebuia să cerceteze „de au fost vreodată drum sau hudiță pe acolo sau de n-au fost și închizându-se acel drum, de pot avea acei locuitori umblări”.

Se mai arată că, în vremea refacerii Podului Roș, de către răposatul polcovnic Manolache Balș, a fost făcut un podeț provizoriu, până avea să funcționeze doar pe timpul lucrărilor. Atunci s-a îndreptat și drumul pe locul unui Nicolai Mărginean (Nicola delibașa?). fiind loc slobod. După terminarea lucrărilor de construcție la Podul Roș, a fost stricat acel podeț, iar Neculai Mărginean „și-a făcut bina pe acel loc ce era drum acelui podeț”. Astfel, locuitorii de peste Bahlui au reconstruit, prin forțe proprii puntea de peste Bahlui, folosind vechii tumurugii de lemn rămași de la vechiul podeț. Ei au luat obiceiul nou de a trece pe hudița dintre cele două dughene, fiindu-le „mai cu lesnire de umblat”. Cei doi negustori doreau să închidă circulația pe hudița dintre dughenele lor, sub pretextul înlăturării furtișagurilor. Locuitorii de peste Bahlui nu voiau să îngăduie o asemenea măsură. Vornicul de poartă arată că hudița nu a fost din vechime acolo, fiind lăsată de cei doi negustori pentru a avea acces la dosul dughenelor lor, iar locuitorii de peste Bahlui aveau acum drum lesnicios pe podul cel nou. De aceea li s-a aprobat celor doi negustori „de aș închide ace hudiță, fiind din drept locul lor și pentru trebuința lor lăsată, fără a se supăra mai mult”. În urma acestei cercetări a fost întocmit și planul de starea locului, de către același vornic Vasile Bucur.

Al doilea document, din 14 aprilie 1817, oferă un *post-scriptum* poveștii de mai sus¹⁹. Petcu „sârbul”²⁰ și soția sa, Nastasia, dau o mărturie în care arată că aveau, de zestre, niște „dughene cu locul lor, la capul Podului Roș, dincoace de Bahlui” despărțite de o hudiță lată de două palme și două

¹⁸ DJIAN, Documente, 422/105 (dimensiuni 43.5 x 35 cm).

¹⁹ DJIAN, Documente, 422/106.

²⁰ Petcu era probabil bulgar, după nume. Termenul de „sârbi” îi desemna adesea pe bulgari.

farmace²¹ de dughenele lui Ion Croitorul. În anul 1816, Petcu a închis hudița dintre cele două dughene, pentru a scăpa de trecătorii nepoftiți. A urmat însă reclamația lui Ion croitorul, care revendica și el dreptul la o jumătate din lățimea înguste uliței, adică o palmă și o părmacă. Vornicul de poartă Neculai Corbu recomandă ca hudița să rămână închisă, dar a obligat pe Petcu să-și restrângă dugheana, pe cheltuială proprie, lăsând jumătate din lățimea fostei hudițe lui Ion Croitorul.

II. Planul caselor din fața bisericii Sf. Andrei (7 martie 1820)

Gh. Ghibănescu nota că „Podul Gunoifului a avut parte de clădiri modeste, dughene, case joase, cari mai sunt și astăzi câteva, cu paravane de steclă în față”²². Documentele oferă descrieri hotarnice sau, uneori, planuri de starea locului, care permit reconstituirea înfățișării unei ulițe din vechime. În cunoscuta lucrare datorată lui J. Rey și P. Müller, *Album de douze Vues de la Ville Jassi*, tipărită în 1845, se află o stampă care ilustrează această uliță, văzută ca principala intrare în Iași, spre Curtea Arsă („Palais Brulé”).

Există însă document iconografic mai vechi – datorat unui localnic – care ilustrează aceeași uliță, e adevărat, cu mult mai puțină artă. Este un „releveu” din 7 martie 1820, reprezentând zece case și dughene, situate chiar în fața bisericii Sf. Andrei, având fațadele îndreptate spre răsărit²³ (**fig. 2**). Desenul este naiv, fiind executat, de vreun vornic de poartă, și nu de un inginer hotarnic, cu atât mai puțin de un artist. Clădirile sunt binale mărunte, construite din paiantă sau lemn, fără nici un plan și având acoperișurile din șindrilă. Un asemenea front de clădiri, construite din materiale ușor inflamabile, explică rapiditatea cu care se întindeau pustiitoarele incendii, precum cel din 1827. Surprinde una din aceste dughene, cea a căpitanului Gheorghe Pascal, care este o construcție cu etaj.

Caracterul realist al detaliilor oferite este însă foarte prețios; în partea de jos a caselor sunt trecute și niște cifre, reprezentând măsura în stânjeni la fața uliței²⁴. Parcelele celor șase proprietari sunt zugrăvite în culori diferite

²¹ Palma era a opta parte dintr-un stângen și măsura, la rândul său, opt degete sau „părmace”; dimensiunea palmei a variat între 20 și 25 de cm (vezi Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 68).

²² Gh. Ghibănescu, *Biserica Sf. Andrei*, Iași, 1934, p. 2.

²³ DJIAN, Documente, 398/13 (dimensiuni 85x31 cm). În colțul din stânga sus a documentului este scris, cu creionul „P. Bălucescu Vaslui”, indicând probabil pe donatorul piesei. În *Registrul de inventar de la Arhive* schița este datată în 1794, ceea ce se dovedește a fi lipsit de temei.

²⁴ Pentru variațiile stângenului în Moldova secolului al XIX-lea, vezi Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 55-60.

(alb, roșu și galben). De la stânga la dreapta, acești proprietari erau: căpitanul Gheorghe Pascal (7,3 stânjeni), Zoița Căniloai (8 stânjeni), vorniceasa lui Carp vornic de Poartă, Artușca lipoveanca (6 stânjeni), Ivanciu Radu (care cumpărase recent locul de 12 stânjeni de la Dimitrie Alhaz) și Costandin telalbașa (10 stânjeni). Proprietățile ultimilor doi sunt despărțite de ulița care se va numi, mai târziu, Sf. Andrei; aceasta asigură accesul spre poarta bisericii, schițată în document, ca și biserica „Sf. Andrei”, a cărei înfățișare este cea anterioară devastării din 1821, de către turci. Acest document nu este absolut inedit, el fiind redesenat și publicat, în 1934, de Gh. Ghibănescu sub forma unei schițe de plan, care nu redă desenul fațadelor clădirilor²⁵. Vornicul amintește că în anul anterior a făcut și o „hartă închipuitoare de starea locurilor”, ce a fost dată la mâna vechilului bisericii Sf. Andrei²⁶. Ghibănescu a publicat și un alt plan al acestei zone, din 12 ianuarie 1818, datorat vornicului de poartă Vasile Bucur, al cărui original nu am reușit să îl depistăm în Arhive²⁷. Interesant este că, numai cu doi ani mai înainte, cele cinci locuri de casă din fața bisericii „Sf. Andrei” erau doar trei, iar numele lor sunt cu totul altele: Bogdaproste (cu șapte dughene), Iacodin (cu patru dughene) și Dimitrie Alhazi (cu trei dughene).

În 1819, vornicul de poartă Petrache Bene fusese însărcinat „spre a lămuri un loc ce l-au cumpărat Ivanciu Radu de la Dumitriță Alhazi, ce este lângă biserică, între drumuri, adică între ulița ce merge peste Bahlui, la Podu Roș, și alt drum ce se abate din ulița spre Bahlui și alături cu locul dumisale neguțătorului Ivanciu Radul, și cu locul bisericii, și din sus de drum sunt binale, cu locul ce au cumpărat la mezat dumnealui Constantin telalbașa în răspântie”.

III. Planul mahalalei Fânăriei vechi la începutul sec. al XIX-lea

În Arhivele ieșene se păstrează și un alt plan, de dimensiuni mai mari, care vine să completeze geografia urbană a zonei, de la începutul secolului XIX²⁸.

²⁵ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 18 (Anexa F1). Denumirile ulițelor nu există în documentul original, ele fiind adăugate de editor. Ulița din fața dughenelor este denumită „Drumul ce merge la Podul Roș”, iar ulița mai mică, ce trecea pe la poarte bisericii, e arătată ca „Drumul ce merge spre Bahlui”.

²⁶ *Ibidem*, p. 19-20. Pentru amintita hartă vezi *ibidem*, p. 32 (Anexa Ș).

²⁷ *Ibidem*, p. 32 (Anexa Ș). Drumul principal, din fața dughenelor, este numit „Ulița mare ce merge spre Podul Roș”, iar viitoarea stradă „Sf. Andrei” e denumită „Drumul ce se pogoară la vale de dă în drumul Păcurarilor”; aceasta chiar se intersecta cu o uliță din spate, ce venea de-a lungul râului Bahlui, numită în desen „Drumul ce vine de la Păcurari”. De cealaltă parte, la vale de biserică, Ulița mare ce merge la Podul Roș și drumul ce vine de la Păcurari sunt legate de Drumul apărilor.

²⁸ DJIAN, Documente, 29/43.

Biserica „Sf. Andrei”, aflată în capătul de jos al schiței, oferă și astăzi un bun reper pentru identificarea locurilor (fig. 3). Denumirea străzii principale este și în acest caz evazivă, fiind consemnată ca „Ulița Mare de din vale de Bașcă”. Planul cuprinde, deci, terenurile dintre Biserica „Sf. Andrei” și capătul Uliței Mari, dinspre poarta Curții domnești, unde se știe că era amplasată, la acea epocă, „Bașca” (arestul). O parte din „Ulița mare” (din apropierea Bisericii „Sf. Andrei”), situată între Drumul Feredeiilor și Drumul Aparilor, este denumită „Drumul Fânăriei”, ceea ce ar putea conduce la o delimitare mai exactă a Fânăriei vechi. Pe hartă se poate remarca și deschiderea uliței Sf. Andrei, despre care vorbesc documentele scrise, uliță care nu exista pe la 1795, când a fost construită biserica.

Proprietarii menționați pe această „hartă de starea locului” sunt greu de identificat documentar. Se păstrează actul prin care Sultana, văduva lui Ioan Stan făclierul, făcea danie bisericii Sf. Andrei o căsuță, care fusese cumpărată de soțul ei de la Hristache abăgerul, lângă locul caselor ce le avea. Zapisul spune că „de când din poruncă domnească s-a deschis drum care merge prin această mahala a Feredeiilor, s-a deosebit căsuța cu locul ei de către locul caselor mele și a rămas peste drum. despre locul caselor lui Toader croitorul”²⁹. Data acestui document ar fi foarte însemnată pentru datarea planului, unde Ion făclierul apare încă în viață.

Pe Dumitrache Ion șlicar îl întâlnim într-un document din 20 august 1805, prin care făcea o danie bisericii Sf. Andrei o casă cu locul ei și suma de 235 lei, „mai ales că se află biserica căzută la grele datorii cu bani cu dobânzi din pricina cutremurului ce au fost mai anii trecuți [1802], că stricându-se foarte rău biserica s-au luat bani cu dobândă de s-au tocmit”³⁰.

La 7 septembrie 1820, vornicul de poartă Petrache Bene susținea că neguțătorul Ivanciu Radul, cu hrisoavele ce le are pe locul său de casă, mai are dreptul să ia patru palme din ulița ce merge spre Bahlui (azi strada Sf. Andrei). Vornicul arăta că proprietarii din deal, Costandin telalbașa și Dumitrachi șlicar³¹ stăpânesc abuziv teren din lățimea uliței, refuzând să arate actele pe care le dețin. Acesta preciza că lățimea uliței trebuia să fi de trei stânjeni, după cum arăta hrISOVUL dat de Mihail Suțu vodă bisericii³².

²⁹ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 5. Pentru deschiderea uliței Sf. Andrei vezi și doc. din 7 septembrie 1820, p. 19-20.

³⁰ *Ibidem*, p. 6.

³¹ Vornicul Petrache Bene arată că în casa lui Dumitrachi șlicarul locuia, de fapt, cu chirie, chir Stavri liptcanul, iar episcopul se afla dumnealui Toader Nour (Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 20).

³² Mărturia vornicilor de poartă, din 13 noiembrie 1794, care au măsurat locul dat de Mihail Suțu vodă pentru biserica „Sf. Andrei” (Gh. Ghibănescu, p. 21. Anexa I)

Pe hartă încă nu apare ca proprietar, în colț, Constantin telalbașa; casa sa e arătată mai în spate, învecinându-se cu Riga băcalul și Călina țiganca. Un Alexandru Riga este menționat la 1783, 1784, ca plătind taxele curente, pentru comerțul cu ceară, către Mănăstirea Sf. Spiridon.

IV. Planul locului Grajdului domnesc (1820)

Gh. Ghibănescu a publicat și un alt plan, din 23 septembrie 1820, denumit „Harta închipuitoare de locul maicei Suzana”, care a fost realizată de același Vasile Bucur vornic de poartă (fig. 4). Din păcate nu am reușit să identificăm acest document cartografic în Arhive. În schiță este înfățișată doar partea dreaptă a uliței palatului domnesc, cea de sub Curtea domnească. Această uliță este denumită în plan „ulița <ce duce> la podul de piatră”. amintind astfel de podul construit de Friewald peste Bahlui.

Pe partea dreaptă a uliței se vad casele Herescului, cu două dughene alături, despărțite doar de o poartă; în continuare sunt desenate „dughenele maicii Suzana” care erau în număr de șapte, dacă luăm în considerare semnele din plan. În spatele acestor dughene se întindea spațiosul teren al lui Ioniță sarai-bașa. Pe lângă casele Herescului se desprinde o uliță denumită „drumul la Grajdul Gospod”, care asigura accesul în spatele locului lui Ioniță, unde era amplasată clădirea prelungă a grajdului, cu odăile aflate în prelungirea acestuia. Este singurul plan de epocă, identificat până acum, ce înfățișează un teren aflat în aria șantierului „Palas”, zonă aflată în atenție prin săpăturile arheologice întreprinse aici în campaniile din anii 2007-2008.

Speram ca în viitor să iasă la lumină și planul original al acestui loc, despre care suntem convinși că va oferi numeroase detalii interesante privitoare la istoria zonei respective în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Planul lui Bayardi, din 1819, înfățișează grădina domnească amenajată sub curte, cu alei regulate și două havuzuri cu apă, de formă rotundă. Grădina a fost însă abandonată curând. Se știe că, la 1832, a avut loc statornicirea a unor zile de târg și iarmaroc în scopul înlesnirii comerțului intern; astfel, în orașul Iași s-a stabilit o zi pe săptămână (joia), pentru târg și iarmaroc, ce avea să se țină „la grădina domnească, mai jos de curtea domnească arsă”³³. Acesta pare a fi chiar locul lui Ioniță sarai-bașa, care poate fi văzut și în amintita stampă a lui Rey. Acesta este și locul din vale, pe care Mihalic de Hodocin propunea, la 1842, să se amenajeze un ștrand orașenesc.

*

³³ *Isprăvnicia ținutului Iași (1828-1860). Inventar arhivistic*, întocmit de Virgil Apostolescu și Ema Apostolescu, București, 1984, p. 109, nr. 554.

Deși au fost întocmite pentru a servi unui scop limitat, planurile de locuri înfățișează adesea arii mult mai extinse din cuprinsul orașului, oferind informații colaterale și despre zonele învecinate. Ele înfățișează, adesea, o uliță, sau chiar o întreagă mahala. Aceste schițe au calitatea de a sintetiza cu limpezime, într-o singură imagine, informații cuprinse într-un număr mare de documente. În ele regăsim locuri, case și ulițe demult dispărute. Pentru istorici, aceste documente vin în completarea planurilor generale ale orașului, oferind detalii topografice și diverse precizări scrise asupra curgerii proprietăților sau la apariția și evoluția denumirilor de străzi.

În urma unor asemenea studii se conturează tot mai clar necesitatea reunirii „planurilor de locuri” din Iași într-un corpus special. O asemenea realizare ar reprezenta o contribuție însemnată la studiul evoluției istorice a vechii capitale a Moldovei, care ar putea să stimuleze cercetarea istoricilor, urbaniștilor, arhitecților pe acest nou teren care așteaptă să fie defrișat.

Old Plans Concerning the Street of the Princely Palace in Iași (the Palat Street)

This paper explores a category of graphic documents not so much pointed out so far, more precisely the “plans of the places” dating from the beginning of the 19th century, that are small fragments of the map of the capital city of Moldavia back then (streets and even outskirts). Such plans were drawn with the occasion of processes between townsmen, in order to present more clearly than documents alone could the evolution of the estates in Iasi during the modern epoch. Plans were sketched by the very clerks delimiting the lands (on the basis of old papers and witnesses). They were therefore trained on the spot, before the foundation of the “School of Land Surveyor”, by Gh. Asachi (1813). The paper presents a “Plan of the Streets Leading to Podu Roș (The Red Bridge)” (1815); a “Plan of the Buildings in front of the St. Andrew Church” (1820), showing a front of 10 shops, with a very picturesque profile; “Plan of the Fânăria Veche (the Old Hay Yard) outskirts”, dating also from the beginning of the 19th century. The author aims at identifying the personages specified in these cartographic sources as well as in the epoch documents that might contribute to the understanding thereof. The necessity of uniting these “plans of places” concerning the capital of Moldavia in a “corpus” becomes clear as such a corpus would be a very useful work instrument for historians and town planners.

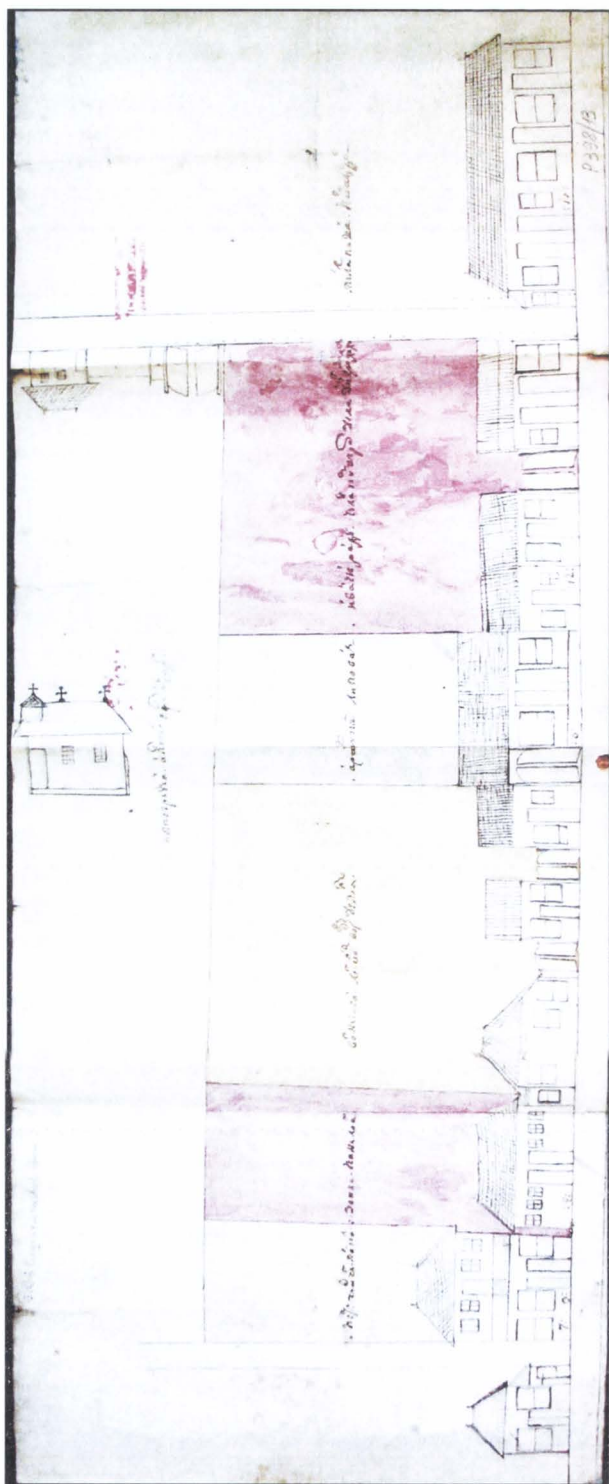

Fig. 2 - Fațade dughene, 1820

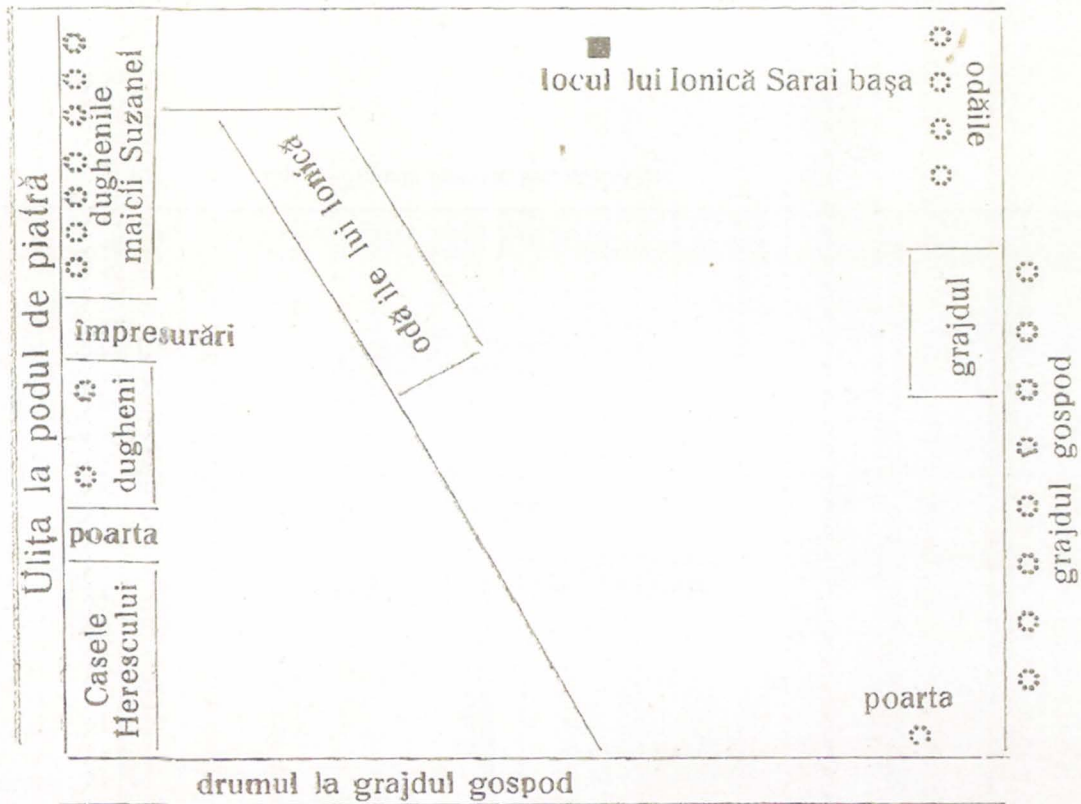

Fig. 3 - Mahala Fanarie, sec. al XIX-lea

1820 Sept. 23. Harta închipuitoare a locului maicei Suzana armă-
șoae, rădicat de V. Bucur vornic de poartă.

Fig. 4 - Grajdul Gospod

Planuri privitoare la proprietățile dintre Ulița Mare și Ulița Strâmbă din Iași (sfârșitul secolului al XVIII-lea)

Sorin Iftimi

Investigațiile făcute până acum pentru studierea „planurilor de locuri” din vechea capitală a Moldovei ne-au condus spre o zonă a orașului privilegiată din acest punct de vedere: intersecția dintre Ulița Mare și Ulița Podului Vechi. Este un loc situat lângă mănăstirea Trei Ierarhi, în apropierea Curții domnești, cu privire la care s-au păstrat mai multe reprezentări „cartografice”, precum și un mare volum de documente, cu ajutorul cărora vechile planuri pot fi explicitate. Este vorba despre un set de șapte planuri ale locurilor dintre Ulița Mare și ulița Strâmbă, majoritatea lor datând de la sfârșitul veacului al XVIII-lea, păstrate la Arhivele Naționale Iași, în colecția Documente; acestea se referă la proprietățile aflate, în urmă cu mai bine de două secole pe locul blocului „Casa Cărții” de pe Bd. Ștefan cel Mare¹. Lor li se adaugă o schiță de plan care înfățișează locul caselor și cișmelelor dintre Podul Vechi și ulița Sf. Nicolae, până aproape de Poarta Curții domnești².

În completarea acestora vine un plan mai amplu al zonei, înfățișând partea stângă a Uliței Mari, denumită *Situația proprietăților bisericii catolice și bisericii Trei Ierarhi, precum și a altor case particulare existente în Iași*, plan realizat în 1814, de Giuseppe Bayardi, arhitectul care a întocmit, la 1819, un plan general al orașului Iași³. În anul următor, la această intersecție s-a mai adăugat o a patra uliță care, fiind mai nou amenajată, nu apare în planurile

---

¹ Pentru această zonă vezi și Maria Magdalena Szélely, *Structuri de înrudire în Iași secolului al XVII-lea*, comunicare la Al XIV-lea Congres de Genealogie și Heraldică, Iași, 15-17 mai 2008; comunicarea abordează evoluția proprietăților din zona „Casa Cărții” în secolul al XVII-lea.

² DJIAN, Documente, 793/16.

³ Giuseppe Bayardi, *Situazione della Chiesa Cattolica e Chiesa dei tre Santi con altre Case Particolari esistenti in Iassy*, plan din 1814; acest plan a fost publicat de mai multe ori: Gh. Ungureanu, *Iași în anii 1814-1849*, în „Cronica”, Iași, 8 iunie 1968 (însoțit de comentarii); Stela Cheptea, *Biserica romano-catolică „Adormirea Maicii Domnului” din Iași*, în „Europa XXI”, III-IV, 1994-1995, p. 277-288 (planul este anexat între paginile 280-281); planul a fost republicat, de aceeași autoare, în lucrarea *Catedrala romano-catolică Iași*, autori: Dănuț Doboș (coord.), Stela Cheptea, Anton Despinescu, Fabian Doboș, Tereza Sinigalia, Gheorghe Hereș, Cornel Cadar, Iași, 2008, p. 20 (un detaliu al planului).

vechi. Hrisovul pentru deschiderea unui drum pe lângă zidul Trei Ierarhilor a fost dat de Scarlat Al. Callimachi, la 16 mai 1815⁴.

În această intersecție, unde ulița era oricum mai largă, se contura, dacă nu o „piață”, în sensul modern al termenului, cel puțin un „medean” cu o intensă viață urbană, al cărui peisaj a cunoscut un remarcabil dinamism.

Ulița Podul Vechi apare sub această denumire într-un document din 8 martie 1653⁵. Aceasta a fost prima uliță din capitala Moldovei podită cu bârne de lemn, după sistemul cunoscut. Vechimea sa este însă mult mai mare, deoarece la anul amintit trebuie să fi apărut una sau mai multe alte ulițe podite, după același sistem, pentru ca cea dintâi să fie denumită „Podul Vechi”. Strada „Costache Negri” de astăzi nu urma chiar axul Uliței „Podul Vechi”, după cum s-a putut constata și cu prilejul săpăturilor arheologice din anul 2004 (cu ocazia lucrărilor de extindere a magazinului „Moldova Mall”) efectuate de doamna arheolog Stele Cheptea și de mai tânărul coleg Bobi Apăvăloaei. Se știe că traseul vechi al uliței începea din dreptul turnului de pe poarta mănăstirii Trei Ierarhi. Acest important reper a dispărut însă de pe harta Iașilor, fiind demantelat în 1886, cu acordul Comisiei Monumentelor Istorice⁶. Se

⁴ Ioan Caproșu, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, VII, nr. 134, p. 154-155 (se va abrevia *Documente Iași*) Ulița, în lățime de doi stânjeni domnești, pe care să poată trece carele și trăsurile, a fost făcută pe locul Bisericii catolice, care a fost despăgubită cu suma de 2200 lei. La amenajarea acestei ulițe a fost nevoie să fie demolată dugheana lui Riga neguțătorul, aflată la stradă, pe locul catolicilor. A fost întocmită cu prilejul deschiderii uliței și o „hartă de starea locului”, datorată probabil lui Nicolae Hrisoverghi, vel vornic al obști, care a făcut hotărnicirea; planul amintit a rămas nedescoperit până în prezent. O trecere îngustă, pentru persoane, exista și anterior pe acest loc. O mărturie de la 9 martie 1775, arată că pe locul unde a construit o casă egumenul de la Trei Ierarhi era locul bisericii ungurești „și noi în zilele noastre n-am apucat să fi fost uliță sau drum deschis, precum arată unii oameni; știm că din jos, de vale era o porțiță mică, cu stăpânirea preoților ungurești, pentru trebuința bisericii, mergea la apă și ungerii care ședea din jos mergea la biserică. Iar la fața uliței pe lângă gard era intrare cu porțiță, de intra la dugheana Neculii răchierul, pentru trebuința lui; iară ograda Neculii din gios era încheiată cu zidul. Și pe lângă zid, erau copaci de perji și copaci de soc, tot pe locul mănăstirii alătura, lângă zid”⁴. Alt document arată că „cei ce au voit a deschide această uliță s-au îndatorat a face zidul cel ce au stricat, la locul unde acum să cade, atât de înalt cât și de lung, precum au fost mai înainte, precum și temelgia, cu toată cheltuiala lor”⁵. Mai multe documente despre deschiderea acestei ulițe și înfățișarea anterioară a locurilor au fost publicate volumul IX al aceleiași colecții de documente.

⁵ Ioan Caproșu, Petronel Zahariuc, *Documente privitoare la orașul Iași*, I, Iași, 1999, nr. 392, p. 454, vezi și Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri*, ediția a doua, revăzută, Iași, 2007, p. 87.

⁶ Sorin Ifțimi, *Timp medieval – timp modern. Primul orologiu din Țările Române (1640)*, în vol. *Cercetări privitoare la bisericile ieșene. Monumente, cititori, mentalități*, Iași, 2008, p. 107 (după *Restaurarea monumentelor istorice (1865-1890). Acte și rapoarte oficiale, 1890, passim*).

știe însă că turnul devia de la axul bisericii, spre stânga, cu 3,5 metri, ceea ce este valabil și pentru axul Podului Vechi.

Locul dughenei lui Foti

La 29 iunie 1753, Catrina, soția răposatului Ioniță Zugrav, fost paharnic al doilea, vindea jupânului Fote Nica lipscanul „o pivniță de piatră cu dugheană pe pivniță, crâșmă și cu tot locul pivniței și a caselor bătrâne ce-au fost cât ține împregiur gardul ogrăzii, care pivniță este în capul uliței Podului Vechi, dinaintea Trisfetitelor”⁷. Vânzătoarea dă în mâna noului proprietar toate actele vechi ale locului, între care și „zapisul cel bătrân”, care arăta „rădăcina moșiei, de unde s-au tras”. Este vorba despre un document din 22 ianuarie 1680, un zapis de la „Ilea dzălarul” și soția sa Floarea.

Peste câțiva ani, Fotie își extinde posesiunea, luând în folosință, cu bezmen, un teren alăturat, aflat în proprietatea mănăstirii Trei Ierarhi. Este vorba despre „o bucată de loc”, care de baștină au fost domnesc, dată cu hrisov de Constantin Racoviță vodă suiułgiilor Dima și Constantin. Acest loc era în Ulița Mare, dinaintea porții mănăstirii Trei Ierarhi, „din jos de cârciuma popilor ungurești”. Mănăstirea a ținut să intre în proprietatea acestui loc, la 30 iunie 1761, făcând un schimb cu amintiții suiułgii, întrucât se afla alături cu un alt loc al călugărilor „unde din dos este pivnița de piatră”, în capătul Podului Vechi⁸. Se arată că pe acest loc și-a făcut dughene de piatră bașa Fote neguțătorul, pentru care avea să plătească un bezmen anual de 60 lei. Termenul de „bașa” (= mare), indică fie că Fote se număra printre comercianții de anvergură din capitala Moldovei, fie la faptul că acesta era staroste al negustorilor lipscani din Iași.

Hotarnica din documentul de la Constantin Racoviță (20 noiembrie 1756) arată că măsurătorile bucății de loc încep „din față, drept în capul podelelor uliții Podului Vechi, ce se împreună cu podul Uliței Mari, și merge spre răsărit 6 stânjeni (stânjenul fiind de 8 palme domnești), unde scrie că s-au pus piatră hotar, dar nici o piatră hotar n-am găsit”. Documentul mai arată că s-au măsurat lungul locului, până în locul caselor Cucoranului și s-au aflat 16 stânjeni domnești și jumătate; măsurând spre apus curmezișul alături cu locul Cucoranului, până în locul bisericii ungurești dosul, s-au aflat 6 stânjeni; continuând măsurătoarea în jos, alătura cu locul lui Dima și Constantin suiułgii, de trebuința haznalelor, pe dinaintea Uliței Mari și până în hotarul ce s-a pus întâi, s-au aflat 16 stânjeni și jumătate⁹.

⁷ *Documente Iași*, V, nr. 756, p. 492.

⁸ *Documente Iași*, VI, nr. 375, p. 331-332; nr. 376, p. 332-334.

⁹ *Documente Iași*, VIII, nr. 143, p. 189-191.

Locul gerahului Locman

Termenul de „gerah” (gerăhie) apare pentru prima dată în la Dimitrie Cantemir, în *Istoria Hieroglifică*, având sensul de „chirurg”, deși nu în înțelesul deplin de astăzi. Acest cuvânt definea, în mod curent, pe un vindecător care „tămăduiește ranele și frânturile”, care „lua sânge”¹⁰ pune lipitori și zbranțuri (ventuze) și care efectua chiar, operații minore de chirurgie. În epocă, atribuții asemănătoare aveau și așa zișii „bărbieri”¹¹.

Totuși Locman gerahul a făcut parte dintre cei trei chirurghi pe care i-a avut spitalul Sf. Spiridon din Iași în perioada de început; nivelul profesional al acestora depășea pe cel al „chirurgilor” improvizați.

Se cunosc puține date despre doctorul Locman (Lohman, Lokman). S-a păstrat un privilegiu acordat lui Lohman, gerahul Spitalului și spițer al orașului, prin care acesta era scutit de diverse dări de către Domnie¹². Un document în limba franceză, arată că, „un anume domn Lohman, chirurg și spițer din orașul Iași, este retras de anul trecut la Udvarhely”, în Transilvania, de unde scria fratelui său la Paris, la 20 august 1771, despre consulul rus Ruffini¹³.

Totuși, Locman gerah este întâlnit pe statele de plată ale Spiridoniei în perioada 1777-1786. În actele interne obișnuite apare foarte rar cu prenumele; însă atunci când este menționat și prenumele, acesta este *Benedict* (Benedetto) și nu *Iohann*, așa cum s-a scris.

Chiar dacă a colindat prin diverse țări, în virtutea profesiei, chirurgul Locman a revenit în capitala Moldovei, stabilindu-se aici, din moment ce se decide, în 1757, să cumpere o proprietate în zona centrală a orașului. Un alt indiciu că Locman a dorit să se împământenească în Moldova este acela că s-a căsătorit cu o localnică, despre care se știu puține lucruri. Cunoaștem doar că se numea Catrina și era sora lui Ștefan curelar, ceea ce ar indica o înrudire „burgheză” și nu una în rândul clasei boierești, deși credem că ar fi putut aspira la acest statut. Au avut doi fii: Ioniță și Ștefan.

De la Catrina Locmăneasă, „bătrână ca de 60 de ani”, s-a păstrat o interesantă mărturie, din 29 martie 1794, privitoare la starea locului de la intersecția Uliței Mari cu Podul Vechi și mai ales cu referire la deschiderea uliței dintre mănăstirea Trei Ierarhi și locul Catolicilor. Aceasta „mărturisește

¹⁰ Există o mărturie documentară, din 29 aprilie 1777, privitoare chiar la Locman, „pentru sânge ce au luat doftorului Fotache” de la Sf. Spiridon, vezi *Documente Iași*, VII, nr. 276, p. 375, p. 331

¹¹ Vezi V. Râșcanu, Gh. Gh. Năstase, St. Bârsan, Gh. Băileanu, *Istoricul Spitalului Orășenesc Clinic de Adulți din Iași*, vol. I, 1956, p. 42.

¹² N. Iorga, *Documente privitoare la familia Calimah*, II, p. 130.

¹³ *Istoricul Spitalului Orășenesc*, p. 42 (se citează vol. Hurmuzachi, supl. I/1, doc. MCCXXXII, p. 862).

că în vremea copilăriei sale. la vremea muscalilor celor de demult, ține minte că de la colțul Trisfetitelor, cel din sus, despre apus, di la vale, erau înșirați niște șarampoi, spre locul Catargiului și, pe lângă acei șarampoi, tot din dreptul colțului zidului, era tras un zăplaz de bârni a preoților bisericii catolicești, cari mergea tot la vale, până în locul Catargiului și până în lungimea unde mergea și acel șarampoi al Tri Sfetitelor. Și, pentru acei șarampoi și pentru zăplajii aceia, era o hudiți, cât putea să meargă un om călare, fiindcă era locul deschis la vale, dar, la fundul șarampoiului și la fundul zăplazilor, era închis cu porțiți de preoții catolicești. Și stăpânire la acea hudiți și la acea porțiți era a preoților catolicești. Iar mai la urmă s-au făcut niște case, a lui Stan vutcariul, la colțul zidului de la vale, pe locul Tre Sfetitelor, cari au stătut multă vreme, până când s-au stricat de către oșteni, în vreme oștirii di al doilea, când s-au stricat și casile celi mari a preoților papistășești. Iar după ce și-a îngărdit Catargiul locul său, apoi au închis și preoții papistășești acea hudicioară, nemaifiind loc slobod la vale. Și alături cu zidul Tri Sfetitelor, pe din sus, lângă colțul cel din vale, au făcut preoții papistășești niște odăi lipite de zidul Tri Sfetitelor, și le-au dat cu chirie unui Iosip săcritariul. Și mai nainte au șezut și un Pavăl herariu, iar mai încoace au șăzut și Iani săcretariul, tot cu chirii și alții. Și pentru biserica veche din lemn, iarăși mărturisește că au fost făcută tot undi iaste temelia bisericii, acia ce-au ars în vreme domniei mării sale Grigori vodă Ghica, dar atunci, în vremea muscalilor celor mai demult, dugheni în fața Uliții Mari nu erau, ci era loc deschis”¹⁴.

Casele cumpărate de Locman, aflate, pe „Ulița Strâmbă, din dosul crâșmei Trisfetitelor” erau, pe la 1740, proprietatea ale marelui medelnicer Constantin Cucoranul, călugărit sub numele de Calistru¹⁵. Cucoranul le primise ca zestre de la socrul său, Ștefan clucer, care le dobândise, vremea sa, printr-un schimb cu biserica Sf. Nicolae-Domnesc. Deși acesta a fost circuitul proprietății, credem că impozantele case de aici au fost construite de marele clucer Constantin Cucoranu, pe locul unei case mai vechi.

La 10 aprilie 1752, Cucoranul a lăsat această locuință fiicei sale de Catrina, căsătorită cu Iordache Costache fost spătar al doilea. Rămasă singură, Catrina a vândut casele, lui Simion Coroiu, fost căpitan de darabani în 1756. Se arăta că aceste case, de lângă dughenele bisericii catolice aveau „ogradă cu căsoaie, cu grajd și cu două dughene în fața uliței, în rândul dughenelor Trisfetitelor”, deci la Ulița Strâmbă. Căpitanul Coroiu a vândut la 7 aprilie 1757.

¹⁴ *Documente Iași*, IX, 248, p. 232-233: vezi și nr. 249: *ibidem*, VIII, nr. 93, p. 125.

¹⁵ *Documente Iași*, V, nr. 738, p. 479-480. Indicele volumului (p. 634) arată că acesta era fiul lui Vasile Cucoranul fost mare căpitan. El a avut două fiice: Maria, căsătorită cu Miron Gorovei și Catrina, căreia i-a lăsat casa de pe Ulița Mare.

„casele, cu tot locul lor”, vistiernicului Iordache Costache (fiind atuncea stolnic), cu prețul de 477 lei: casele aveau ogradă, grajd, „poartă șindrilită”¹⁶. Peste doar 14 zile, la 21 aprilie 1757, stolnicul Iordache Costache a vândut lui Locman gerah acest loc de casă cu *casă gata* pe Ulița Strâmbă, din dosul pivniței mănăstirii Trei Ierarhi și pe lângă dughenele bisericii ungurești, cu 480 lei. În descrierea gospodăriei se arată că aceasta avea în ogradă grajd, cuhnii și *poartă șindrilită*, după cum le cumpăraseră de la proprietarul anterior¹⁷. Dosarul casei Locman de la Arhivele ieșene cuprinde și alte documente privitoare la evoluția acestei proprietăți¹⁸.

Actele ulterioare arată precum „casa unde șade Lohman, mai înainte încă, până o cumpăra Lohman, să obicinuisă de câțeva vreme a fi casă de musafiri de tot felul, nefiind stăpânii casei șezători aice și nedându-le mâna să vie să-și caute de casă și de locul casei, acei musafiri ce găzduiau acolo să întindea și călca locul cu cele trebuincioase a lor, pân pe unde le era voie, cum și după ce au cumpărat Locman casa, și de către dânsul fiind locul necăutat

¹⁶ *Documente Iași*, VII, nr. 279, p. 379-383.

¹⁷ *Documente Iași*, VI, nr. 88, p. 76. Documentul a fost publicat. cu anul 1753, și în vol. V, nr. 738, p. 479-480 (după „Ioan Neculce”, 4, 1924, p. 222-223).

¹⁸ DJIAN, Documente, Pachet 156 (Casele lui Lohman): nr. 19 – 1754 mai 3, Mărturia lui Calistru Cucoranul, monah, fost mare medelnicer, și a lui Vasile Cucoranul, dată pentru stăpânirea *caselor* din Iași, de lângă Trisfetite, pe Ulița Strâmbă; nr. 20 – Scrisoarea monahului Calistru Cucoranu, dată părintelui Dosoftei, egumenul mănăstirii Trisfetitelor, pentru *zidirea unor dughene* alătura cu pivnița din Ulița Strâmbă; nr. 21 – 1756 aprilie, Zapisul Catrinei, fiica lui Calistru Cucoranul monah, prin care vinde lui Simeon Coroiu vel căpitan de darabani, *o casă* cu pivniță din Iași, Ulița Strâmbă, din dosul pivniței mănăstirii Trisfetitelor; nr. 22 – 1757 aprilie 7, Zapisul lui Simion Coroiu vel căpitan de darabani, prin care vinde *casele sale* din Iași, de pe Ulița Strâmbă, din dosul pivniței bisericii Trei Ierarhi, de lângă dughenele Ungurești, lui Iordache Costache [Venin?] vel stolnic; nr. 23 – 1775 aprilie 21 Zapisul lui Iordache Costache stolnic prin care vinde lui Lohman spițerul, *casele* cu locul lor, de pe Ulița Strâmbă, din dosul pivniței Mănăstirii Treisfetitele și pe lângă dughenele bisericii ungurești; nr. 34 – 1777 aprilie 20, Perilipsis de scrisorile ce au arătat Lohman gerahul pe locul *caselor sale* de pe Ulița Strâmbă, din dosul pivniței mănăstirii Trisfetitelor; nr. 35 – 1777 mai 2, Anaforaua veliților boieri către Grigore Ghica vodă, dată în pricina dintre Lohman spițerul și prefectul de la biserica catolică din Iași, pentru împresurarea unul *loc de casă* a lui Lohman gerahul de pe Ulița Mare; nr. 37 – 1777 august 20, Mărturia a doi vornici de poartă pentru cercetarea locului cu case ce le are Lohman spițerul, care loc este între Ulița Mare și Ulița Strâmbă; nr. 38 – 1778 decembrie 22 (pergament) Anaforaua veliților boieri către Vodă, dată în pricina judecării între Lohman gerahul și Iosif Mariotti, prefectul bisericii catolice, din Iași, pentru împresurarea ce s-a făcut locului din Ulița Mare, a lui Lohman; nr. 45 – 1805 martie 23, Testamentul Ecaterinei Lohman pentru averea ce o lasă fiilor. La acestea se adaugă mai multe documente care au doar data de lună și zi, inventariate la sfârșitul pachetului.

cu umbletele lui într-o vreme, al părți străine...”, locul a fost încălcat în continuare de către musafiri și vecini¹⁹.

Într-adevăr, credem că această casă nu a mai fost locuită de proprietarul său de la retragerea Cucoranului în monahism, sau cel puțin din 1752, de la dania acestuia, către fiica sa. Simion Coroiu își păstrează calitatea de proprietar doar un an, iar Iordache Costache a cumpărat casele cu locul lor tot pentru puțin timp, prevalându-se de faptul că se învecina cu acel teren și a intenționat, probabil, o extindere a proprietății Costăchești de aici, dar a renunțat repede la acest proiect.

Vreme de două decenii, timp în care a fost plecat din țară de mai multe ori. Locman nu a avut răgazul să se ocupe de delimitarea și apărarea proprietății sale. La 1777, hotărât să rămână în Iași, acesta a început mai multe acțiuni în justiție pentru clarificarea drepturilor sale de proprietate. Modelul organizării interne a reședinței, moștenit de Locman de la proprietarii anteriori, este, după cum vom vedea, una tipică boierească, patriarhală, puțin diferită de la ceea ce ne-am fi așteptat de la locuința unui doctor neamț stabilit în capitala Moldovei.

Hanul și dughenele bisericii catolice

Locul cumpărat de Locman de la vistiernicul Iordachi Costachi se întindea între Ulița Mare și Ulița Strâmbă. În fața acestui loc, dinspre Ulița Mare, s-au construit, de la o vreme „tractirul și alte dughene”, stăpânite de biserica catolică²⁰.

¹⁹ *Documente Iași*, VII, nr. 380, p. 486, 488.

²⁰ Pentru diverse case ale bisericii catolice aflate, de-a lungul vremii, în dreptul proprietății lui Locman vezi DJIAN, 156 (Farmacia Lohman): Nr. 1 – 1629 mai 13. Cartea domnului Miron Barnovschi prin care face danie bisericii ungurești din Iași *niște case* ce au fost ale lui Mihai diac, pierdute în hitlenie; nr. 8 – 1700 iulie 14. Mărturie hotarnică făcută de vorniciei de poartă pe un loc de casă a preoților leșești, ce se află la Ulița Mare, lângă locul lui Iani Hadâmbul; nr. 11 – 1713 mai 20. Cartea lui Alexandru Nicolae voievod dată în pricina de judecată dintre preotul Anton Felix epitrop și Alex. prefectul de la biserica ungurească din Iași și Hristofor, ezovitul leșesc, pentru o casă și o pivniță din Iași; nr. 13 – 1721 martie 7. Cartea lui Mihail Racoviță dată în pricina de judecată dintre Gligorie Strohoțchi, pisarul leșesc, și cu părintele Silvestru, prefectul de la biserica ungurească din Iași pentru o casă cu pivniță, de pe Ulița Mare; nr. 14 – Carte de blestem a mitropolitului Ghedeon, dată în pricina *unui loc* al preoților leșești, de pe Ulița Mare, în colț cu Ulița Strâmbă, din Iași; nr. 27 – 1768 martie 22, Cartea domnului Grigorie Callimachi dată în pricina de judecată dintre Faerman spițerul, asupra lui bonavantura, pentru stăpânirea unor case de aicea din Iași, de pe Ulița cea Mare, și pentru o vie la Copou; nr. 28 – 1754 iunie 29. Scrisoarea lui Ion Neamțul Căldărarul, dată lui Clement, Prefectul bisericii, pentru dania unei case de peste drum de biserică; nr. 30. – 1771 februarie 12, Mărturia mai multor oameni bătrâni, dată pentru stăpânirea din vechi,

În primăvara anului 1777, Locman revendică acest teren, arătând că „neștiind citi moldovenește scrisorile sale cele vechi, cum le-au luat de la mâna răposatului vistiernic Iordache Costache, le-au strâns și n-au știut că acele dughene sunt pe locul său făcute”²¹. Pentru a explica întârzierea cu care face această revendicare, Locman mai invoca și „pricina tâmplării vremurilor și cu mergerea sa pe la hani, căci s-au trimis de luminații domni în câteva rânduri”²².

Din actele prezentate de biserica catolică, se vede că aceasta luase în folosință locul încă din 1759, când îl concesiona pe viață spîterului Antonie Feierman (farmacistul de la Spiridonie) și soției sale o casă aflată pe acest loc, pentru bezmenul de 10 lei pe an²³. I se permitea „să zidească și să mărească această casă după voința și pofta lor”, fără a se mări chiria. Farmacistul a construit pe acel loc alte case, pe cheltuială proprie, pentru care se judeca cu biserica catolică în 1768. Judecata a decis ca el să folosească în continuare clădirea, pentru un bezmen de 8 lei pe an, iar după moartea sa, casa să rămână bisericii catolice²⁴.

Tractirul (hanul) a fost construit de Hristodor Ciuma, pe locul luat cu bezmen de la biserica catolică. Acesta se judeca cu biserica, pentru clădirea hanului, în 1775. Se arată că „mai înainte, când erau făcute case pe locul tractirului, (preoții catolici) i-au zis să nu facă tractir, că nu-i va plăti, de vreme ce locul este al bisericii și nu a lui Antonie”. Cu prilejul cercetării făcute atunci, Fotie lipscanul a depus mărturie că „unde iaste cârciuma au apucat stăpânindu-se de preoții catolici, iar pe acel loc de pricină a tractirului, n-au apucat să știe că este al bisericii ungurești, ci au zis că se numea loc domnesc”²⁵.

---

cum a urmat asupra caselor, cu locul lor, din Ulița Mare; nr. 36 – 1777 iunie 10, Mărturia mai multor locuitori dată la mâna Sf. Sale Prefectului Iosef Martinotti, pentru locul de pe Ulița Mare, că din vechi a fost a bisericii; nr. 42 – 1782 noiembrie, Zapisul lui Vasile Cazimir și soția lui Ileana, dat la mâna preotului Prefect al bisericii ungurești, pentru plata de bezmen a unu loc cu case pe Ulița Mare, de lângă pivnița preoților catolici; nr. 43 – 1783 martie 28, Mărturia vornicilor de poartă Constantin Stâncescu și Ștefan Ciogole, dată în cercetarea ce au făcut-o pentru un loc de casă cu pivniță al lui Lohman spîterul; nr. 44, 1784 decembrie 15, Perilipsis de pe scrisorile ce au arătat Lohman spîterul pe un loc de casă în Iași, la Ulița Mare.

²¹ *Documente Iași*, VII, nr. 279, p. 379-383. O listă din 20 aprilie 1777, a actelor prezentate de Lohman este reprodusă în *Documente Iași*, VII, nr. 273, p. 372.

²² *Documente Iași*, VII, nr. 279, p. 379-383.

²³ *Documente Iași*, VI, nr. 128, p. 122; VII, nr. 279, p. 379-383

²⁴ *Documente Iași*, VII, nr. 279, p. 379-383.

²⁵ *Ibidem*.

1775 ianuarie 19. Izvod de banii ce s-au cheltuit cu tractirul, proprietatea lui Hristodor Panu, după prețăluirea făcută de martori pricepuți²⁶. Din această listă de prețuri, putem compune o descriere a clădirii.

Tractirul bisericii catolice era o clădire de cărămidă și piatră, cu scară de zidărie. Era o construcție spațioasă, cu etaj, având un plan aproape pătrat. Nu a fost zidită chiar „din pajiște”, deoarece se amintește că două uși au fost astupate cu cărămidă, cu ocazia acestor lucrări (dovadă că acum a fost extinsă o clădire mai veche). Fațada etajului era destul de impunătoare, având cerdac de lemn, acoperit cu șindrilă, dar și cinci ferestre mari, luminoase „cu câte 24 table de sticlă fiecare”. Scările de zidărie nu erau de tipul celor „interioare”, care porneau dintr-un hol central, ci era construit după vechiul tipic, economicos în privința spațiului, fiind protejată dinspre exterior de un perete de lemn. La parter se afla lipscănia (dugheană cu marfă de Leipzig), ce avea „două uși, cu dulapuri de marfă de jur împrejur, cu masă, cu lavițe de jur împrejur, două ferestre cu obloane, un dulap înfundat” (construit în grosimea peretelui): locul din fața dughelei era podit cu lemn. O altă încăpere de la parter, podită cu grinzi de lemn, era „locul unde șade biliardul”. Restul parterului avea pardoseală din cărămidă și nu podele de lemn. La acestea se adaugă „laviți în cafine, două ferestre cu obloane, masă, dulap, tejghea, doi pereți de bârne”. Mai este amintit un „un dulap în vutcărie, cu o fereastră cu oblon”. Și la etaj camerele aveau lavițe și divane de lemn de-a lungul pereților: pentru încălzire, sunt amintite cel puțin șase sobe: tavanele erau și ele podite cu lemn, iar acoperișul hanului era din șindrilă. Pe acoperiș se aflau mai multe ogeacuri: „un ogeac mare de bucătărie dedesubt”, cărămizi la un ogeac în cafine” și alte două ogeacuri, tot din cărămidă, la care se adaugă și „cărămizile la un hornu”.

Credem că de la cerdacul acestei clădiri a schițat J. Rey, la 1845, cunoscuta imagine a Uliței Mari, care înfățișează bolta se intrare spre biserică catolică și dughelele aceleiași biserici. Nu este o vedere luată de la nivelul străzii.

*

Preoții catolici au mai prezentat o mărturie a lui Grigoraș Hanos, om de 85 de ani, în care acesta arăta că „locul ce se întâlnește cu locul Nacului, care stăpânește acum de locul caselor ce au fost a răposatului Iordache Costache vistier, „și este dat din crâșmă până în gardul Nacului, ce stăpânește

²⁶ *Documente Iași*, VII, nr. 133, p. 152 (DJIAN, Documente, 156/33). La finalul documentului se arată cum „vecinii adevăresc că s-au angajat și salahori de au rânit gunoiul cailor ce au șezut Răzânschii”.

acum Veninoia (văduva boierului Costachi-Venin) și pe din dosul dughenelor, ce se hotăra cu locul Cucoranului, pe care îl stăpânește Locman gerahul, și pe din gios să hotărăște cu locul tractirului, îl știe că au fost acel loc dat bisericii catolicești dat de un Mișcoci fost vătaf de aprozi, strămoș al nevestei lui”²⁷.

Concluzia cercetării a fost că nu se poate pune temei pe actele prezentate de catolici, care nu dovedeau în mod direct dreptul lor de proprietate asupra locului, și că Locman are dreptate. Ancheta a mai stabilit că, înainte de a fi tractirul cu dughenele acolo, „pe acel loc au fost *case de bellic*, și stăpânii locului nefiind șezători aice și nedându-le mâna să vină să le caute, se stăpânea locul de musafirii ci veneau, până unde le era voia”. Pentru această practică, semnificativ este cartea domnească din 12 octombrie 1741, prin care pitarul Constantin Cucoranul, vechiul proprietar al clădirii, obținea privilegiul ca „să nu fie volnic nimeni a-i întra în casă, nici boieri ai Curții, nici alți musafiri”²⁸. Tractirul a fost construit după ce Locman a cumpărat locul, dar în vreme ce el nu era în țară, iar când a revenit a găsit „zidire făcută, pe loc și tractirul făcut”. De vreme ce prefectul nu avea documente de proprietate pe locul tractirului, se vede că acesta a fost construit pe locul lui Lohman. Boierii judecători propuneau ca Locman să plătească bisericii catolice valoarea dughenelor și tractirului, care urmau să rămână în proprietatea sa.

La 20 august 1777, vornicii de poartă trimiși la fața locului spre a cerceta cauza consemnează că „locul tractirului și trei dughene, ce sunt ale preoților italienești, osebit de pivniță, ce este alătura cu tractirul și cu dughenele ce le au ei osebit, ce-au fost a preoților iozeviți leșești”, sunt construite pe terenul lui Lohman. Unul din cei doi vornici de poartă, a cărui nume a putut fi descifrat, este Ion Gordul. Documentul amintește despre o „prubă făcută la fața locului”, care ar putea fi a fi planul de la nr. 70, iscălit de același vornic de poartă Ion Gordul²⁹. Nu este exclus însă, ca acesta să mai fi întocmit și un alt plan al acestor locuri, care nu s-a păstrat. În luna iunie a aceluiași an, Locman solicita împlinirea hotărârii domnești privitoare la locul său de pe Ulița Mare, pe care prefectul bisericii catolice continua să-l încalce³⁰.

*

²⁷ *Documente Iași*, VII, nr. 279, p. 379-383; nr. 308, p. 404-405 (datarea documentului trebuie revăzută).

²⁸ *Documente Iași*, V, nr. 60, p. 41.

²⁹ *Documente Iași*, VII, nr. 307, p. 403-404; DJANI. Documente.156/77 (schița locului). Astfel, acest plan poate fi datat la 20 august 1777.

³⁰ *Ibidem*, nr. 286, p. 386-387.

Locul pivniței vechi a bisericii catolice

La 1778 se judecă iarăși pricina dintre Locman și Biserica catolică, în fața marilor boieri din Divan, primul având câștig de cauză, ca și în trecut. Întrebați ce au de zis în apărarea lor și cum au socotit, catolicii au zis că lângă locul cu pricina având ei o crâșmă cu pivniță acolo, „care pivniță ar fi ajungând și pe sub locul acesta pe care îl cere Lohman, până unde cuprinde lărgimea pivniței pe sub pământ, atâta loc au zis cum că ar ave dreptate să ție și din-afară, deasupra pivniței, care aceasta niciodată nu s-au obișnuit, căci pivnițele și hrubele este știut că trec și mai departe de starea locurilor acelor ce le fac, și ajung și sub casele și dughenele altora, cum și pe sub ulițe, și pe sub pământ a lărgi pivnițe și hrube nimeni nu este oprit, numai o datorie are cel ce face lucrare pe sub pământ: să caute și să socotească să nu dea pricină de stricăciune și de surpare la case sau la dughenele ce vor fi pe dinafară deasupra pivnițelor și hrubelor”³¹.

Pe la 1780, Locman se plânge domnului că sunt deja doi ani de când este încălcat locul pivniței sale de pe Ulița Mare. Este vorba despre o pivniță de piatră aflată lângă casa sa, „luată cu schimbul de la popii ungurești, cu scrisori vechi, care pivniță este foarte veche”. În anii trecuți, feciorii lui Fote neguțătorul, care moșteniseră dugheana din colțul Podului Vechi, au prins a lăți locul lor, ca să pună stăpânire până la gârliciuul acestei pivnițe³². Locman a găsit între documentele bisericii catolice o mărturie veche (1759-1760) în care mai mulți hamali bătrâni depuneau mărturie că au descărcat buți cu vin la această pivniță și au apucat și o tindă cam de doi stânjeni dinaintea gârliciuului³³.

Neavând un document cu hotarnica locului, când au măsurat vornicii de poartă 16 stânjeni și jumătate, din colțul uliței, după cum arăta documentul de la Costandin Racoviță, (dat suilgiilor Dima și Constantin), „s-au suit peste gârliciu pivniței și trece cât nu mai îmi este de nici un folos”. Egumenul mănăstirii Trei Ierarhi nu vrea să pună la dispoziție hotarnica locului, pentru limpezirea pricinii.

În cele din urmă, la 8 august 1781, Benedict Locman a cumpărat de la Antonie Mario, prefect și vicar general la episcopul catolic de la Bacău „locul de pivniță și chiar pivnița, dimpreună cu dughenele ce sunt deasupra pivniței ce până acum au fost ale bisericii catolicești”³⁴.

³¹ *Ibidem*, nr. 380, p. 487.

³² *Documente Iași*, VII, nr. 507, p. 653-654. Documentul a fost publicat, ca rezumat dintr-un perilipsis, și în VI, nr. 240, nr. 207 (datat doar cu veleatul 7268).

³³ *Documente Iași*, VI, nr. 240, p. 207.

³⁴ DJIAN, Documente, 156/40; la nr. 41 este actul original, în limba italiană. În același pachet se păstrează mai multe documente anterioare privitoare la pivnița catolicilor.

În ciuda acestor litigii, un document în limba italiană, redactat de Mauro, prefectul bisericii catolice, la 11 martie 1782, arată că pentru construirea din piatră a bisericii avea donația de 1200 plăștri de la răposatul Gheorghe blănar și au mai primit de la „domnul Benedetto Locman, pentru acest fapt tocmai aproape diferența ce lipsea la această Reședință Catolică, respectiv 1833 de plăștri și 40 de aspri”³⁵.

La 28 martie 1783, el reia plângerea, arătând că i se împresoară locul până la jumătatea pivniței sale, precum și locul temeliei unde a fost casa; arată că locul său este până în peretele dughenei lui Fote³⁶.

Vornici de poartă Constantin Stâncescu și Ștefan Ciogole, au făcut și ei stânjen domnesc de 8 palme, cu care au verificat măsurătoarea. Au început a măsura din capul podelelor Podului Vechi, unde se împreună cu podul Uliței Mari, și drept spre răsărit, alături cu podelele podului vechi, până în colțul dughenelor lui Fote neguțătorul și au găsit 6 stânjeni; și din colțul dughenelor spre miazănoapte, printre plăcintăria lui Tole și printre dughenele lui Fote, lungul locului, până unde s-au împlinit 16 stânjeni și jumătate, până unde arată hrisovul vechi; însă cu această măsurătoare s-a intrat în ograda lui Locman cu un stânjen și 5 palme jumătate; și de acolo s-a măsurat spre apus, alături cu Ulița Mare, drept spre miază-zi, pân în marginea Podului Vechi, de unde s-a început măsurătoarea, găsindu-se 16 stânjeni și jumătate...³⁷. Locman s-a arătat nemulțumit de măsurătoare, zicând că locul Cucoranului, pe care îl stăpânește el acum, ar fi până în zidul dughenei lui Fote, și că tot locul cuprins de feciorii lui Fote în dosul dughenelor ar fi tot al lui.

*

Vezi DJIAN, P. 156 (Farmacia Lohman): nr. 7 – 1699 noiembrie 25. Cartea domnului Antioh Constantin [Cantemir], prin care întărește stăpânirea preoților leșești pe o pivniță din Iași, de lângă biserica Trisfetitele; nr. 10 – 1708 februarie 17. Cartea lui Mihail Racoviță tot în pricina pivniței preoților iezuiți leșești, de la Ulița Mare, din Iași; nr. 12 – 1715 august 28, Scrisoarea de mărturie a vornicului Gligoraș Cucoranul și alții, pentru o pivniță ce este la Ulița Mare, dinaintea bisericii Trisfetitele, a iezoviților leșești; nr. 15 – 1724 octombrie 10. Mărturia lui Elias Lapas, dată pentru o pivniță de dinaintea Trisfetitelor, pe Ulița cea Mare, că în tot timpul au stăpânit-o preoții leșești; nr. 16 – 1724 octombrie 12. Mărturia lui Enĉ Vuliman, prin care arată că în tot timpul cât a ținut cărciumă pe locul pivniței din Ulița cea Mare, lângă Trei Ierarhi, a plătit chirie numai iezuiților leșești; nr. 25 – 1760 februarie 20, Mărturia mai multor locuitori dată preoților de la biserica ungurească, pentru pivnița de pe Ulița Mare, în preajma zidului Treisfetitelor.

³⁵ *Documente Iași*, VIII, nr. 82, p. 118.

³⁶ *Documente Iași*, VIII, nr. 143, p. 189-191.

³⁷ *Ibidem*. Un perilipsis al documentelor, din 15 decembrie 1784, prezentate de Lohman în această pricină, se află în același volum, nr. 257, p. 325.

Descrierea planurilor

Planurile locurilor dintre Ulița Mare și ulița Strâmbă se păstrează la DJANI, fond Documente, 156/ 65-70 (înregistrate la sfârșitul pachetului de documente, potrivit regulilor arhivistice). Pentru cercetători, este un fapt pozitiv că aceste planuri nu au fost despărțite de setul de documente referitoare la același subiect, pentru a fi transferate la colecția Planuri și hărți.

Chiar și în aceste condiții, stabilirea exactă a legăturilor dintre documentele și planurile din pachet se dovedește a fi una dificilă. Aceasta pentru că nici unul dintre planuri nu a fost datat, la vremea întocmirii sale. Nici documentele din acest pachet, cu o singură excepție, nu fac referire, la existența unor planuri ale locului, întocmite cu prilejul repetatelor litigii în justiție. O altă caracteristică a acestor schițe este că, multe dintre ele, nu înregistrează doar situația proprietăților așa cum se afla ea pe teren la acel moment, ci consemnează numele unor proprietari mai vechi, ceea ce arată dorința de a pune în acord datele din documentele vechi cu datele culese de la fața locului. Planurile au primit o datare, în momentul includerii lor în colecțiile Arhivelor ieșene (scrise în creion), stabilindu-se o cronologie relativă cu care suntem, în linii mari, de acord. În general, planurile din acest set nu sunt iscălite de cel care le-a întocmit (cu aceeași unică excepție) și nici nu prezintă alte semne de validare.

Deoarece toate planurile au marcate numele lui Locman, ele nu pot fi mai vechi decât 1757, momentul în care acesta a cumpărat locul de case dintre Ulița Mare și Ulița Strâmbă. Ne apropiem și mai mult de datarea lor reală, dacă ținem seama, potrivit documentelor, că Locman a început acțiunea de clarificare și delimitare a proprietății sale abia după două decenii, în 1777. Considerăm că nici unul dintre planuri nu este mai vechi decât această dată. Judecățile privitoare la locul său de casă, purtate cu Biserica catolică și cu fiii lui Fote lipscanul au avut loc în mai multe reprize, în anii 1777-1778, 1780 și 1783. Acestor etape ar trebui să le corespundă și planurile care fac obiectul cercetării de față. Doar planul înregistrat la începutul seriei, de factură mult mai modernă, datează în mod evident dintr-o perioadă mai târzie (prima parte a secolului al XIX-lea).

*

Planul 1: DJIAN, Documente, 156/66 (41 X 33 cm).

Planul are un desen îngrijit și nu conține marcaje prin liniuțe sau puncte care să indice folosirea sa la măsurătorile de la fața locului. Ulița principală este numită „Podul Mare”. Poarta mănăstirii Trei Ierarhi (inscripționată ca atare) este corect amplasată, pe același ax cu ulița Podul Vechi.

În prima despărțitură, spre Podul Vechi, se află „dugheana di piatră” a lui Fote, având în spate, colț cu Ulița Strâmbă însemnarea „plăcintar” și „crâșma Trei Sveti monastiri”. Alături de acestea se află un teren al aceleiași Fote și ograda plăcintăriei. Interesul hărții se concentrează pe „crâșma ungu-rească” dispusă de-a lungul Uliței Mari, căreia i se indică gârliciul, în capătul dinspre Curtea domnească.

Alături este locul lui Lohman, întinzându-se între Ulița Mare și Ulița Strâmbă. Desenatorul nu oferă nici un detaliu privitor la această proprietate; face doar precizarea că locul a aparținut anterior Cocoranului („Cocoranul ver Lohman”).

Urmează, spre dreapta, un loc de case pe care scrie „Venin”; aceasta este porecla unei ramuri a familiei boierești Costachi³⁸. Limita acestui loc cu proprietatea lui Locman pare să fi fost nesigură, deoarece este trasată prin două linii având axuri diferite. După Costache-Venin urma Iancul Rasu și apoi, la marginea planșei, „Aristarh ver Nicolai Roset”.

Iancu Rasul ar putea fi Iancul (Ianache) Razul, fost mare vornic și spătar, fiul Catrinei, (nepotul de soră al Mariei Paladi, al Zoitei și Smărăndiței)³⁹. Hrisovul lui Alexandru Mavrocordat din 1 decembrie 1784, prin care erau reconfirmate proprietățile și privilegiile bisericii catolice din Iași a fost „protocolit” de marele vistiernic Ionchi Razul⁴⁰.

Aristarh, amintit ca vechi proprietar locului alăturat, este marele vistiernic Aristarh Hrisoscoleu, soțul Bălașei Cantacuzino; acesta era decedat la data de 1 aprilie 1763⁴¹. Proprietatea sa ajungea până în colțul Mitropoliei; în 1776, la delimitarea locului a două dughene din fața Mitropoliei, se arată că terenul respectiv era „în preajma porții lui Aristarh”⁴². Această proprietate nu era o fracțiune din întinsul teren al Cantacuzineștilor, cu care se învecina (primit eventual ca zestre, de soția lui Aristarh, Bălașa). Se ști că marele ban Aristarh a cumpărat, el însuși, casele împreună cu locul lor și cu o pivniță veche spre Ulița Mare, la 14 mai 1742, de la Vasile Dabija, nepotul lui Toader Holban

³⁸ Porecla de „Venin” a fost purtată pentru prima dată de marele spătar Toader Costache. Se presupune marele logofăt (și vistiernic) Iordache Costache-Venin a fost fiul său. Acesta din urmă s-a revoltat, la 1767, împotriva lui Grigore vodă Callimachi și a mers chiar la Constantinopol, pentru pâră, în fruntea unui grup de boieri nemulțumiți. Îmbolnăvindu-se, Iordache Costache a murit pe malul Bosforului, iar trupul său nu a mai fost adus acasă, fiind înmormântat la acolo (C. Bobulescu, *Din viața mitropolitului Veniamin Costachi. Neamul, copilăria, tinerețea și episcopatul*. Chișinău, 1933, p. 30-31).

³⁹ *Documente Iași*, IX, p. 430 (indice).

⁴⁰ *Ibidem*, nr. 253, p. 322-333.

⁴¹ *Documente Iași*, VI, nr. 496, p. 442-443.

⁴² *Documente Iași*, VII, nr. 194, p. 218.

logofăt de vistierie. Dabija moștenise proprietatea de la bunica sa Zinica, soția lui Teodor Holban⁴³. La data la care a fost întocmit planul, locul era stăpânit de marele logofăt Nicolae Rosetti Roznovanu, care era căsătorit cu Smaranda Hrisoscoleu. Această serie de proprietari confirmă imaginea de Uliță boierească pe care o avea Ulița Mare înainte de incendiul din 1827.

Planul 2: DJIAN, Documente, 156/67 (35x20,5 cm).

Această „hartă” este probabil o ciornă pentru „schița de starea locului” lui Locman și a caselor învecinate. Ea a fost datată în creion, de arhiviști, „c. 1780”.

În colțul dinspre Podul Vechi este însemnată „dugheana Fotii”, iar lângă ea, cu fața la Ulița Mare, „crâșma”. Intrările în pivnițe sunt semnalate cu câte un semicec, indicând gârliciul de acces. Acest colț *poartă urmele unor măsurători făcute la fața locului*, stânjienii fiind marcați prin puncte: 16 stânjieni la Ulița Mare și 11 stânjieni la Podul Vechi. În spatele acestor proprietăți, la Ulița Strâmbă, colț cu Podul Vechi, este indicată ca „plăcintar ver pivnița monasterii”, fiind marcat și locul gârliciului acestei pivnițe a Trei Ierarhilor.

Urmează proprietatea lui Lohman. Accesul în ogradă se făcea dinspre ulița Strâmbă, așa cum arată și documentele epocii; pe hartă, desenatorul a schițat o clădire, adosată pivniței Trei Ierarhilor, cu o intrare în semicerc: presupunem că este poarta, și nu gârliciul pivniței ce s-ar afla sub această clădire. Dughenele aflate la Ulița Mare, în dreptul proprietății lui Lohman, au indicate șase uși: statutul lor este lăsat deocamdată în suspensie, fiind despărțite printr-o linie de ograda lui Lohman.

În continuare planul redă un număr de patru proprietăți învecinate, ce se succed până spre clădirea de astăzi a Primăriei: Balș, Iancul Rasul (Razu), „Rosnovan Nicola” și apoi locul lui Matei Canta. Acesta din urmă este cneazul Matei Cantacuzino, cel care s-a retras în Rusia după 1792, odată cu administrația rusă ce părăsea Moldova. Frumosul său palat a fost distrus în timpul războiului ruso-turc, pe la 1786-1788; locul a fost cumpărat de vistiernicul Nicolae Rosetti-Rosnovanu, care s-a prevalat, probabil, și de dreptul de vecinătate (*protimisis*). Pe acel teren se va înălța Palatul Roznovanu, în prima sa formă arhitecturală, considerat de călătorii străini drept cea mai frumoasă locuință din Iași, la sfârșitul veacului al XVIII-lea⁴⁴.

⁴³ *Documente Iași*, V, nr. 241, p. 134-135.

⁴⁴ Ion Mitican, *Romantica poveste a Palatului Roznovanu*, Iași, 2002, p. 6-7. Autorul arată că Alexandru Cantacuzino, scria lui Edgar Quinet că așezarea bunicului său vistiernicului Matei Cantacuzino „ocupa o mahala întregă a orașului, pe Ulița Mare, în față cu Mitropolia”, având în „fundul unei minunate grădini ... locuința, mare zidire cu două rânduri” (parter și etaj). La 1678, în acest întins perimetru, ceva mai jos, își avea casele vornicul Miron Costin, cunoscutul cronicar.

Planul 3: DJIAN, Documente, 156/68 (16 X 10,5 cm)

Planul acesta, este o ciornă, fiind înrudită cu planul de la nr. 67, dar poate fi și anterioară aceluia, având asemănări directe și cu planul de la numărul 66. El a fost desenat mai întâi în creion, fiind ulterior întărit cu tuș. Spre deosebire de cel anterior, acesta se limitează la a înfățișa doar proprietățile lui Fote și Lohman, aflate în dispută (fără a mai înșirui vecinii din partea dreaptă a planului). Ulița principală este numită „Podul Mare”, ca în planul de la nr. 66.

În prima etapă au fost făcute însemnări în creion, cu grafie latină: pe locul dughenei lui Fote a fost scris „digaster”; și ograda Fotii, de alături, a fost inscripționată mai întâi în alfabet latin. „Placendar” este prima însemnare, peste care s-a scris, în chirilice, cu tuș „placendar ver crâșma Trei Svetidele, stricate”. Este singura sursă care indică explicit faptul că pivnița mănăstirii Trei Ierarhi era surpată, și deci nefuncțională.

Locul lui Locman cuprinde acum, în mod clar, și dughenele de la Ulița Mare; după despărțituri, se vede că este vorba de un front de șase dughene, aflate probabil sub un singur acoperiș. Locuința lui Locman este marcată în partea din spate, dinspre Ulița Strâmbă (fără a fi inscripționată). Interesant este exercițiu de desen prin care este înfățișată o altă clădire din ograda lui Lohman, cu două uși și trei ferestre, alături de care este schițată înfățișarea porții de acces, cu acoperiș în două ape.

*

Urmează o serie de trei planuri rectangulare, dintre care primele două de mici dimensiuni, au fost desenate pe o parte și pe alta a aceleiași file.

Planul 4: DJIAN, Documente, 156/69a (16 X 11 cm).

Cel de-al doilea plan, desenat pe verso, are aceleași dimensiuni (16 X 11 cm), executat pe cealaltă parte a filei de hârtie. Execuția este însă mult mai îngrijită, *liniile drepte, corecturile puține. Dacă toate planurile de până acum oferă o privire dinspre Ulița Strâmbă, a locurilor acest mic plan și următorul sunt privite dinspre Ulița Mare.*

În partea stângă planului este ograda lui Lohman. Pe locuința sa chiar scrie „casa lui Lohman”. iar la fața Uliței Mari se văd „dughenile lui Lohman”, în număr de șase; poarta din spate, de pe ulița Podului Vechi, este flancată de două clădiri, dintre care una cu trei compartimente (acestea au dispărut mai târziu). Între proprietățile lui Locman și Fotii, este marcată „crâșma lui Lohman”, la Ulița Mare, având în spate „locul cuprins de la Fotii, care cere Locman din dosul crâșmii lui Lohman”. În spatele acestui loc, spre ulița Podului Vechi (alături de Plăcintărie), este arătat „locul pivniței Trei Sfetitelor, care s-au stricat de 2 ani”.

Planul 5: DJIAN, Documente, 156/69b (16.5 X 11 cm).

Prima dintre cele două schiță surprinde prin faptul că este scrisă *cu litere latine*, și nu în grafia chirilică specifică epocii. Ea a fost datată în creion, „c. 1780”. Numele de ulițe sunt ortografiate astfel: „uliza Mare”, „podu vekî”, „uliza Strimba”. Sunt însemnate „dug(h)iana lui Foti”, „plezinteria” dinspre Podul Vechi și „krișma Trisfeti”. La Ulița Mare este schițată „krișma”, iar în spatele acesteia se află „Iokul pivnizii lui Lochmn kuprinsu di Foti”. Această ciornă a fost întocmită și folosită efectiv la fața locului. Sunt marcați cei 10 stânjani măsurați pe latura dinspre Podul Vechi; de asemenea și pe Ulița Mare sunt însemnați cei 16 stânjani și jumătate (care depășeau pe locul lui Lohman). Linia dintre cele două ulițe, ce desparte proprietatea lui Locman de Fote, pare să fi fost foarte disputată, dacă judecăm după numeroasele modificări operate. În dreptul casei lui Lohman, tot la Ulița Mare, sunt arătate explicit cele șase dughene, numerotate cu cifre arabe, de la 1 la 6. Pe unul din colțurile ciornei, desenatorul a însemnat, probabil, ce i se cuvenea lui pentru osteneală: „1 para pe miere; vin dulce”; această notiță amintește de obiceiul „adălmașului”, care era băut de către participanți la încheierea unei tranzacții.

Planul 6: DJIAN, Documente, 156/70 (43 X34 cm)

Acesta oferă o reprezentare mai abstractă, realizată într-un cadru rectangular, fără a urma topografia complicată a zonei. A fost datată, arhivistic, „c. 1780”.

Pentru locurile lui Fote și Locman se oferă mai multe detalii.

Prima fâșie cuprinde dugheana lui Fote. În față, spre Ulița Mare, aceasta are trecută „pivnița popilor leșești” (desenată cu trei intrări), care trece puțin și pe locul învecinat. În spatele dugheii lui Fote, pe colțul Podului Vechi cu ulița Strâmbă, este cârciuma mănăstirii Trei Sfetitelor.

Locul lui Locman are o lățime de două ori mai mare decât celelalte, ca și cum ar cuprinde două locuri de casă alipite; este denumit „Locul lui Lohman cu dughene la pod”. În față, la Ulița Mare, locul cuprinde patru dughene. Pentru prima dată este notată destinația acestora: „bărbierie acisti” (?); „bărbierie patru” (?)⁴⁵, „tractirul, dughene supt”; „jid(ovul) Isak”. Pe marginea planului este schițat și un profil al acestor dughene, din care reiese faptul că, dintre ele, tractirul era singura clădire cu etaj. În spatele primei bărbierii, în spatele dughenii lui Fote. La ulița Strâmbă, lipit de crâșma Trei Ierarhilor, este o clădire denumită „cas(ă) iar a lui Lohman”; dar casa cea mai spațioasă, se afla în celălalt colț al proprietății, dinspre Ulița Strâmbă.

⁴⁵ Reamintim că în epocă, bărbierul nu era doar ceea ce înțelegem astăzi prin această meserie, ci se folosea de briciul său pentru a realiza chiar mici intervenții de chirurgie. Prin aceasta, ei erau mult mai apropiați, ca preocupări, de medici și farmaciști.

Sucesiunea proprietăților, spre dreapta, către Palatul Roznovanu de astăzi (Primăria) este următoarea: „locul vistiernicului Costache, podit de Nacul”; „locul cuconului Iancu Raz(u)”; „locul vistiernicului Aristarh”; „locul vel logofătului Cantacuzino, după care, în afara cadrului, este adăugată notița: „pod piatr(ă) la ? d(umnea)l(ui) vel log(o)f(ăt)”.

Acest plan a fost datat, arhivistic, „circa 1780”. Există însă și indicii pentru o altă datare: în partea de jos a schiței se află însemnarea: „Această cartă este făcută de diacu.... este starea locului lui Locman girah”. Se adaugă și iscălitura lui Ion Gordul vornic de poartă⁴⁶. Un document din 20 august 1777, amintește despre o „prubă făcută la fața locului” de către doi vornici de poartă, dintre care unul este același Ion Gordul. Datarea aceasta se pare însă a fi prea joasă, deoarece planul prezintă proprietatea lui Locman deja așezată, fără arătarea stânenilor în dispută și cu toate părțile de loc arătate ce fiind deja în posesia sa (curtea interioară dinspre Fote, pivnița preoților catolici ș.a.). Este posibil ca Ioan Gordul să fi participat în mai multe rânduri la lămurirea acestor judecăți și să fi existat cel puțin două planuri făcute după măsurătorile sale.

Planul 7: DJIAN, Documente, 156/65 (66 X 22cm).

Ultima „hartă a locului” înregistrată în această serie – realizată pe o hârtie groasă, albăstruie, cu filigran – este, de fapt, cea mai recentă (datată în inventar c. 1830). Se poate constata că acest plan, deși nesemnlat, este opera unui inginer hotarnic, capabil de o ridicare topografică profesionistă, și nu a unui desenator de ocazie. Desenatorul se folosește de o scală și înfățișează și dimensiunile palmei domnești care a stat la baza măsurătorilor.

Credem însă că aceasta ar trebui datată mai devreme, la 1820, când clădirea cunoscută drept „Farmacia Lohman” a intrat în proprietatea lui Ioan Lohman, fiul lui Locman girah. La 1 iunie 1820, Ioan Locman înainta o jalbă către Domnie prin care cerea să se oprească vânzarea la mezat a unei spițerii de pe locul mănăstirii Trei Ierarhi, care se afla în proprietatea vornicesei Ecaterina Ghica, din cauza împresurării locului său, existând deja o pricină de judecată la Divan⁴⁷. Litigiul se stinge prin vânzarea spițerii, la 15 octombrie 1820, de către postelniceasa Maria Plaghino către spițerul Ioan Locman⁴⁸. Pe harta amintită apare pentru prima dată o clădire inscripționată cu denumirea de „Spițerie”. Potrivit amplasării, la intersecția Uliței Mari cu Podu Vechi,

⁴⁶ *Documente Iași*, VII, nr. 307, p. 404-405 (document din 20 august 1777).

⁴⁷ La 1 iunie 1820, Ioan Locman înainta o jalbă către Domnie prin care cerea să se oprească vânzarea la mezat a unei spițerii de pe locul mănăstirii Trei Ierarhi, care se afla în proprietatea vornicesei Ecaterina Ghica, din cauza împresurării locului său, existând deja o pricină de judecată la Divan (DJIAN, Documente, 156/50).

⁴⁸ (DJIAN, Documente, 156/51).

aceasta este chiar clădirea cunoscută mai târziu drept *Farmacia lui Lohman*. Conform planurilor analizate mai sus și documentelor din epocă, această clădire poate fi identificată cu *dugheana lui Fote lipscanul*, clădită de acesta, după 1761. Spițeria lui Locman a devenit ulterior „Hertzenberg” și apoi „Linde”. Clădirea a supraviețuit acțiunii de sistematizare a centrului orașului, până după cutremurul din 1977, când a fost demolată sub pretextul construirii „Casei Cărții” și a „Casei Pătrate”. Fundațiile ei se mai păstrează sub iarba din marginea spațiului verde al Consiliului Județean („Casa Pătrată”)⁴⁹.

Sunt ieșeni care mai au în memorie construcția de piatră, cu fațada ritmată de un rând de arce pe stâlpi de zidărie. Aceasta avea o arhitectură de dugheană orientală; modelul era răspândit în veacul al XVIII-lea la Iași; stampele lui Rey, realizate la 1845, ne arată că acesta era aspectul vestitelor dughene ale Pașcanului, de lângă Piața Unirii; la fel arătau așa-numita „Casă Dosoftei” („casa cu arcade”) și cea mult mai impunătoare, de peste drum, în stampa ce înfățișează „Piața Sf. Vineri”. Dughenele din fața Mitropoliei, de la Ulița Mare, erau construite după aceeași modă, după cum ne încredințează un desen al lui Rudolf Suțu. Deci, clădirea în care a funcționat farmacia lui Lohman, nu avea o înfățișare de așezământ medical, ci una tipic negustorească.

În spatele Spițeriei, vechea Plăcintărie s-a transformat, potrivit noului plan, în Pitărie („Chitărie”); acesteia i s-a adosat în colțul din dos, dinspre ulița Strâmbă, un foișor, care, de la înălțimea sa, putea oferi o priveliște spre Curtea domnească.

Printre dughenele de la Ulița Mare se poate remarca șopronul vechilor pivnițe ale bisericii catolice; în spatele șopronului se afla o „șură mică” lipită de colțul unei „căsoaie” orientate perpendicular. Atrage atenția în mod special și o altă clădire, spațioasă, de formă pătrată, denumită pe acest plan „crâsmă”: credem că acesta era vechiul han („tractir”) al Bisericii catolice, la care ne-am referit mai pe larg în acest studiu. Lipit de această clădire, perpendicular pe Ulița Mare, se vede „șopronul pivniței”, iar alături de aceasta este indicată o „poiată mică”.

Locuința lui Locman era o clădire de formă pătrată, puțin mai mare decât tractirul, dar avea acoperișul în două ape (și nu în patru). Ea se afla cam pe locul „Casei Cărții”, dar undeva mai în spatele proprietății. În această formă, ea trebuie să fi fost construită de Ștefan clucerul, pe la începutul secolului al XVIII-ea; este posibil ca și ginerele acestuia, marele medelnicer Constantin Cucoranul să fi modificat sau chiar reconstruit clădirea mare (de la socrul său ar putea să dateze casele situate în aceeași ogradă, de cealaltă parte a porții dinspre ulița Strâmbă). Casa mare avea și un „cerdacuț”, construit

⁴⁹ Ion Mitican, *Ulița Mare din demult uitate vremuri*, Iași, ed. II, [2003], p. 293 (cu o fotografie a farmaciei Lohman).

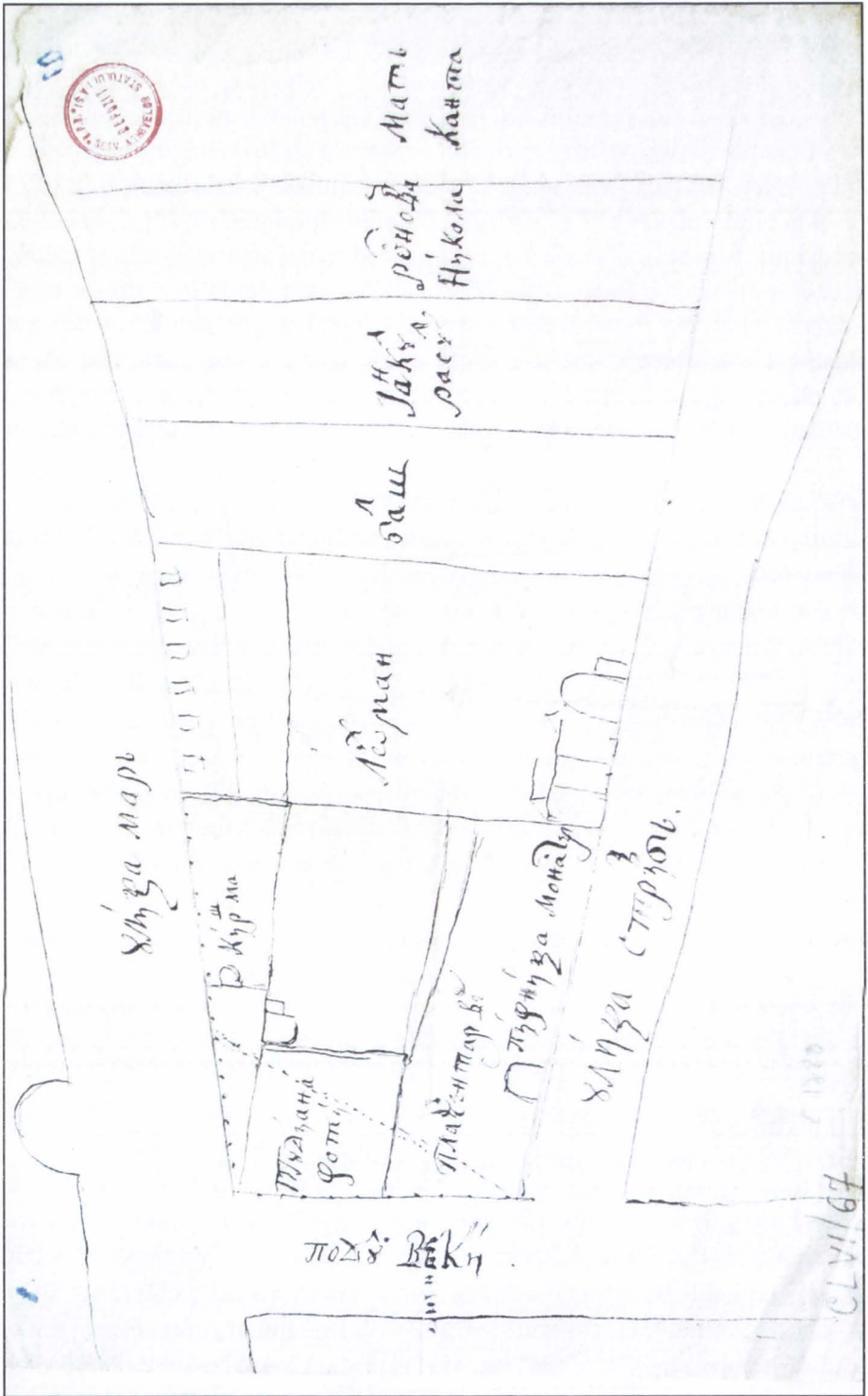
însă spre curtea interioară; el nu putea oferi o priveliște deosebită, nici ca peisaj natural, nici ca peisaj urban. Reședința Cucoranului reprezintă un exemplu tipic de gospodărie închisă, cu case fără personalitate, lipsite de monumentalitate, lipsind dorința expunerii la stradă, apărută în epoca modernă. Nu exista încă interesul de a construi clădiri cu o arhitectură frumoasă cărora să li se asigure o bună vizibilitate, care să fie oferite „spre priveală”. Alături de locuință, perpendicular pe ulița Podului Vechi, era grajdul. Între cele două clădiri se afla poarta de acces în incinta curții. De la un „neamț”, umblat prin lume ne-am fi așteptat, poate, ca acesta să fi construit o locuință neoclasică, ceva pe gustul modern, apusean. Alegerea unei asemenea reședințe, tocmită pe model patriarhal, pare a fi, însă, un alt semn al dorinței de integrare al gerahului Locman societatea moldovenească: el a ales să trăiască la Iași, dar nu ca un simplu orășean, ci adoptând modul de viață, obiceiurile unui boier moldovean.

Plans Concerning the Estates Between Ulița Mare (the Main Street) and Ulița Strâmbă (the Crooked Street) in Iași (the end of the 18th century)

The paper valorizes a set of seven plans at the end of the 18th century, concerning the main street of the capital of Moldavia, situated near the Princely Palace. These are “plans of places” situated between Ulița Mare (the Main Street, nowadays Ștefan cel Mare Boulevard) and Ulița Strâmbă (the Crooked Street, in front of The Three Hierarchs’ Church and the Catholic Church). These plans complete the “map” of the area, known nowadays in detail only from the plan drawn by eng. Giuseppe Bayardi, in 1814: “The situation of the houses of the Catholic Church and of the Three Hierarchs’ Church”. The plans studied here are preserved at the National Archives of Iași, the collection “Documents”, set 156 (Lochman Drugstore), being registered under nos. 65-70. All these show the trials of surgeon Benedetto Lochman, of the “St. Spiridon” Hospital, by which he tried to delimit his own estates. The above trials took place in 1777-1778, 1780, 1783; it is to the same years that are dated the “plans” of the place, but a precise chronology hereof is difficult to determine. These sketches also show the estates of important noble families: Costachi-Venin, Balș, Razul, Rosetti-Roșnovanu and Cantacuzino.

The only plan of the estate, prepared by an engineer, can be dated to about 1820. It shows that Lochman lived in a mansion (on the spot where nowadays stands “Casa Cărții”, the Book House), built during the first half of the 18th century, with an interior yard, with all domestic adjacent structures, while the building known as the “Lochman Drugstore” only later became part of the family estate, being initially the stone shop of merchant Fote Nica, built after 1760. None of these buildings has survived to the contemporary times.

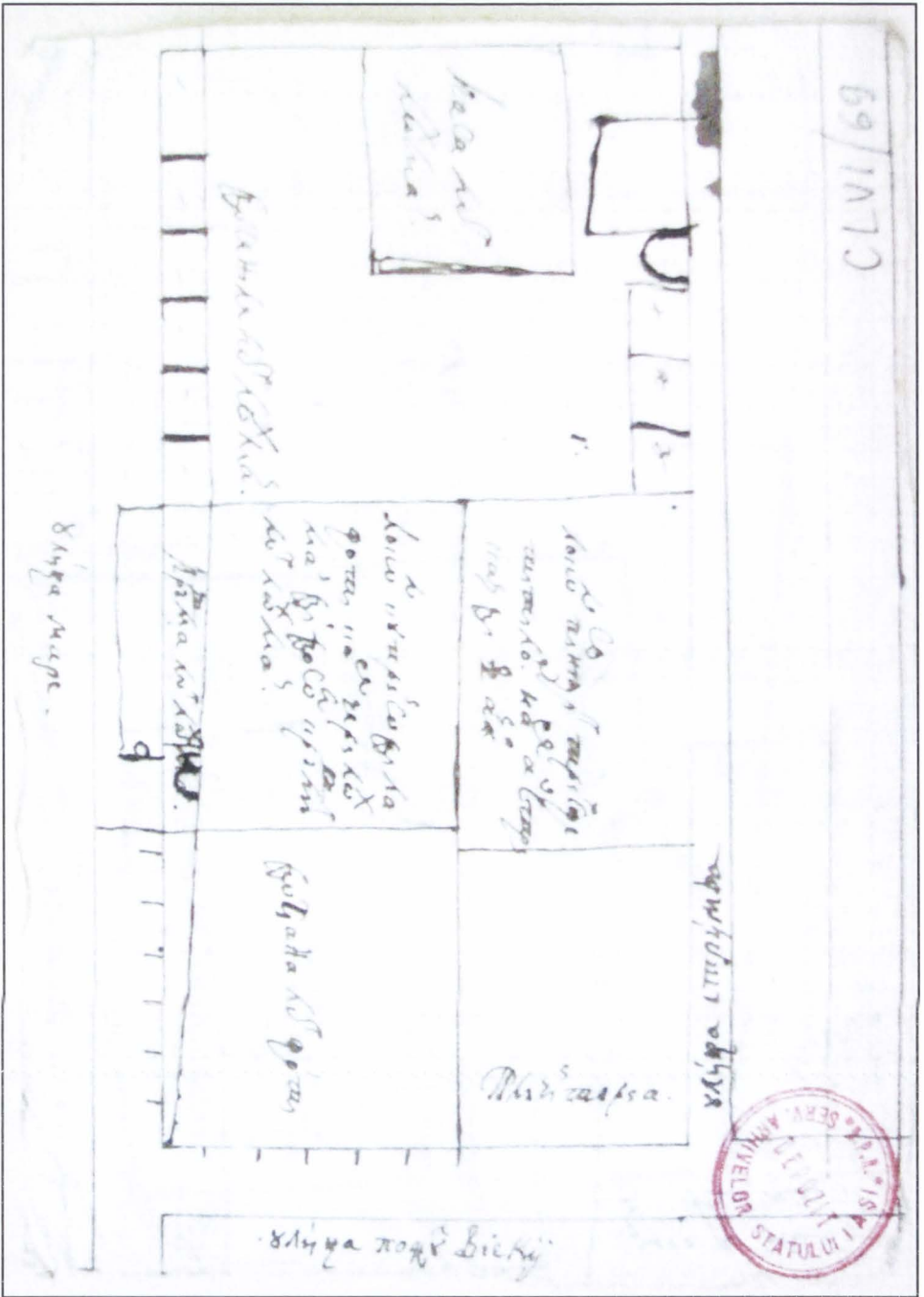

Planul 2: DJIAN, Documente, 156/67 (35x20,5 cm)

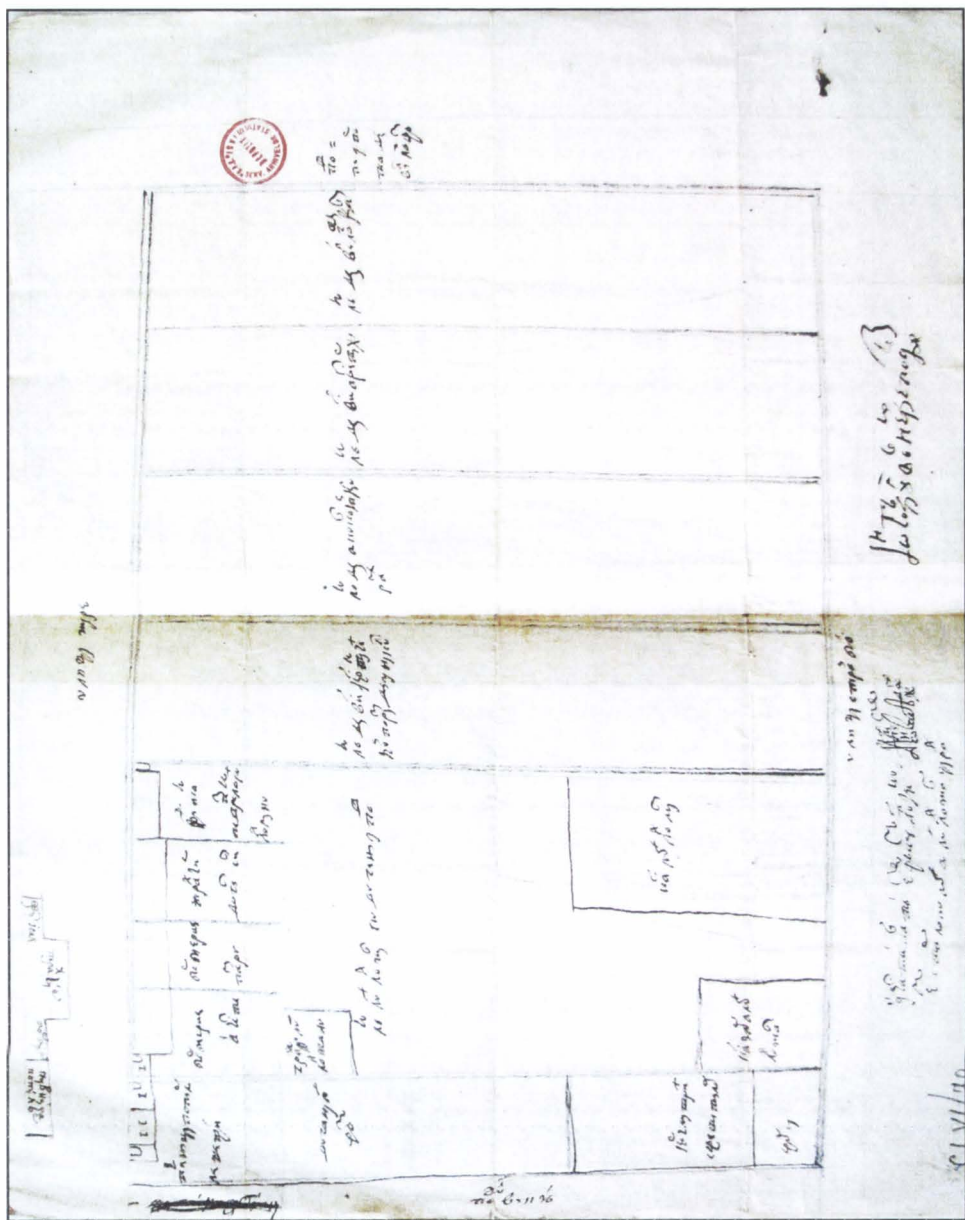

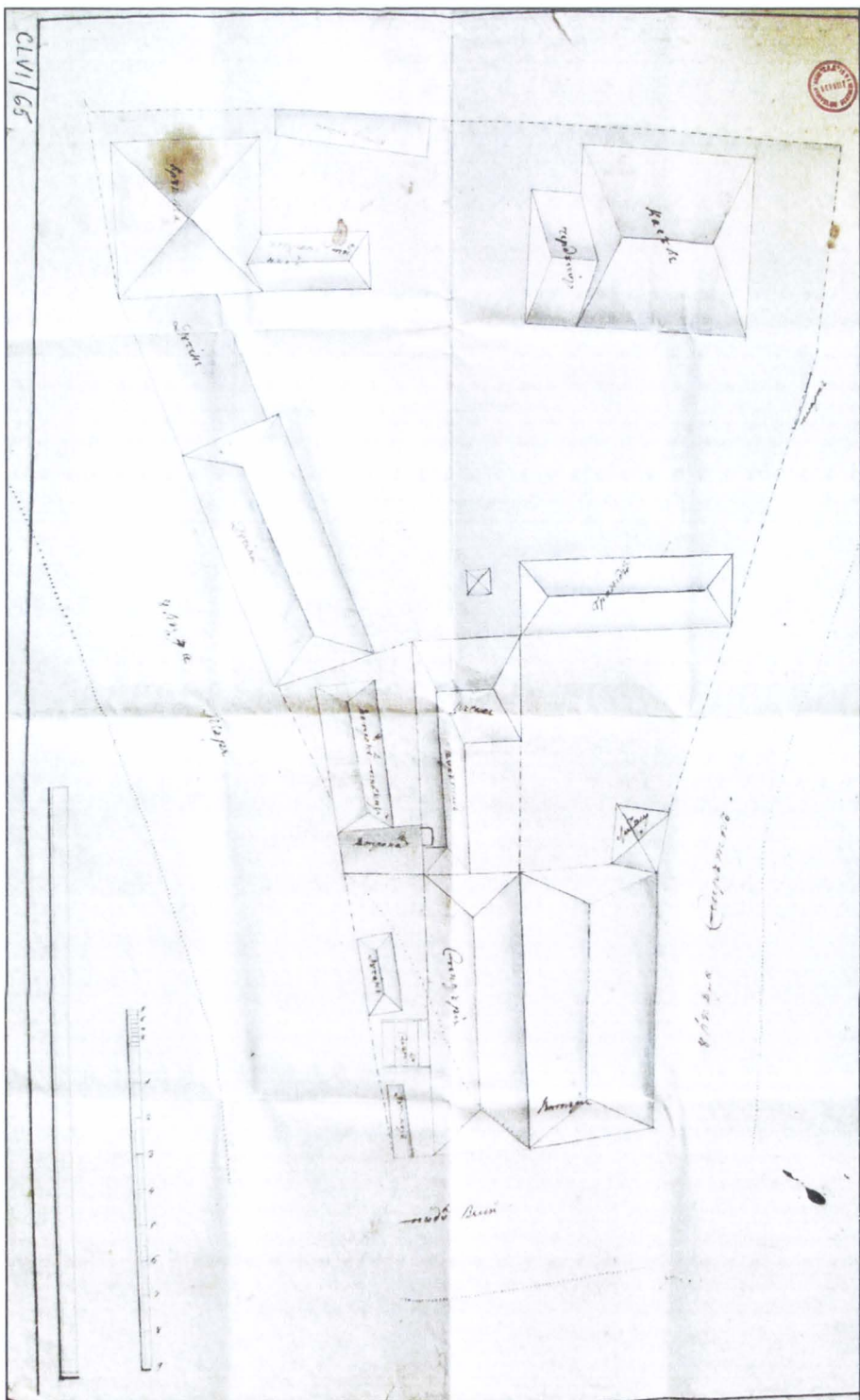

Planul 4: DJIAN, Documente, 156/69a (16 X 11 cm)

Planul 6: DJIAN, Documente, 156/70 (43 X34 cm)

Planul 7: DJIAN, Documente, 156/65 (66 X 22 cm)

Un izvod de cheltuieli privitor la refacerea casei Ghica din strada Banu - Iași (1835-1841)

Aurica Ichim

Casa Ghica, aflată pe strada Gavril Muzicescu nr. 10 (anterior strada Banu nr. 8)¹ figurează pe Lista Monumentelor Istorice, sub codul IS-II-m-B-03947. Este un imobil cu etaj, având cu 14 camere și dispunând de o suprafață locuibilă de cca. 800 mp. În evidențele oficiale se consideră că data realizării construcției este 1820, fără însă a fi menționată sursa acestei informații. Clădirea are o istorie interesantă, care evocă diverse epoci din istoria culturală și politică capitalei a Moldovei. Ne propunem să aducem la lumină figurile oamenilor care au locuit aici, precum și să evocăm instituțiile care, de-a lungul vremii, au găsit sub acest acoperiș o bună găzduire.

Între anii 1835 și 1841, potrivit unor documente de la Arhivele Naționale Iași², au avut loc modificări ale „caselor celor vechi”. Clădirea era, pe atunci, proprietatea spătarului Ianache Negruți, fratele mai mic al lui Dinu Negruți, tatăl scriitorului Costache Negruzzi³. Acesta a fost căsătorit cu Zoe Voinescu și au avut trei copii: Elena, Catinca și Alecu. Spătarul Ianachi Negruți a decedat în luna iunie 1836, la moșia sa, Lăineștii, ținutul Iași. Au rămas ca moștenitori („clironomi”) soția și copiii⁴. La moartea sa copiii fiind minori, pentru administrarea averii s-a format un comitet de epitropi, din care făceau parte soția sa Zoia, spătarul C. Lipan și căminarul Filip Scorțescu. La 1853, în *Lista ulițelor caselor și dughenelor capitale Iași*, figurează casa spătăresei Zoia Negruți, soția lui Ianache Negruți, la despărțirea I. pe ulița Banu, care plătea 1200 lei ca taxă pentru îmbunătățirea ulițelor⁵.

Fiica cea mare a lui Ianachi și Zoia se numea Elenco (Elena); aceasta s-a căsătorit cu aga *Costache Ghica*, coborâtor din familia domnitoare Ghica.

¹ I. Sasu, *Locuințe boierești neoclasiche din Iași (V)*, în „Monumentul V”, Iași, 2004, p. 332-333.

² DJIAN, Primăria Iași, dosar 11, vol. 2, p. 62-84.

³ Cf. Gh. Ghibănescu, *Familia Negruți*, în „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal din Iași, fasc. II, 1922, p. 326.

⁴ Mihai Răzvan Ungureanu, *Izvoare genealogice inedite: Vidomostiile deceselor boierești (1834 – 1856)*, în ArhGen. nr. 1-2, 1994, p. 307.

⁵ *Lista ulițelor caselor și dughenelor capitale Iași*, îngrijită de Georgeta Crăciun și A. Pricop, Iași, 2000, p. 13 (prima ediție fost tipărită în 1853, la Institutul „Albina” din Iași).

Cununia având loc la moșia Voinești (jud. Iași), la 20 ianuarie 1859. Costache Ghica a fost primul dintre Ghiculeștii care au locuit la această adresă. Familia a avut cinci copii: Matilda, Eduard, Albert, Henry și Eleonora.

La Arhivele Iași⁶ există un proces-verbal, din 15 iunie 1904, întocmit de I. Botez, medicul comunal și D. Burghilea, membri în comisiunea instituită conform art. 152 din legea sanitară, care aveau ca sarcină să viziteze locuințele pentru a constata neajunsurile igienice și a propune mijloace pentru îndreptarea lor. Aceștia propuneau „a se da tencuiala în parte jos și urmează a se schimba cărămida umedă prin alta nouă”. Este specificat că, pe str. Banu nr. 8, proprietatea doamnei Elena Ghica, este o casă de locuit compusă din 14 camere și două „antreturi”, latrina de zid și una în curte de scânduri, atenansele compuse din nouă camere, una bucătărie, trei grajduri de zid, uși de scânduri, parte din camere umede; curtea în parte pavată; îngrădirile bune. Din acest proces-verbal aflăm numeroase detalii privitoare la casă, din câte camere era formată și ce avea în curte ș.a.

Elena Ghica a murit la Iași, în anul 1911. În urma sa au rămas patru moștenitori: Albert Ghica care domicilia în Iași, în imobilul pe strada Banu, nr. 8; Eduard Ghica, care era prefect de Vaslui, și locuia în acel oraș; Henry Ghica, a cărui domiciliu nu se cunoștea și Elena Palladi, fosta soție a defunctului Palladi, fost prefect de poliție în Galați, care locuia la Galați⁷.

Revenind la moștenitori, precizăm că Eduard a fost căsătorit de două ori, avea în proprietate moșia Țibana (astăzi jud. Iași) și casa din Iași (str. Banu nr. 8). Prima căsătorie cu Lucia Palladi, a avut trei copii pe Albert (n. 1888, d. 1890), Francine Ghica („Toupinette”) căsătorită, 1911, la Vaslui, cu George Vasiliu (prefect de Tutova) și Georgette. După divorț se va căsători cu Lucreția Lupașcu, fiica lui Alexandru Lupașcu căsătorit cu Lucreția Verghi. Copii lor au fost: Henriette, Maria (căsătorită cu Barbu Ștefănescu Delavrancea⁸), Alexandru, Lucreția și Ștefan. Va avea trei copii: Constantin care moare la vârsta de trei ani, de scarlatină, Marguerite (n. 1902, d. 1912), și Grigore („Grigri”), născut la 15 decembrie 1900, la Iași). Eduard a decedat la 22 august 1925.

Din informațiile oferite de Grigri⁹ aflăm că la succesiune, Eleonora și Henry renunță la partea lor. Matilda va primi o sumă destul de mare de bani, în urma unei înțelegeri, rămân succesorii Toupinette, Grigore și Georgette.

⁶ DJIAN, Primăria Iași. Imobile. dosar 22/8, f. 11.

⁷ Arhivele Statului Iași fond Primăria Iași, dosar 22/8, p. 34.

⁸ Așa se explică faptul că, decedând în timpul refugului de la Iași, din 1917, Delavrancea a fost deus la Biserica Banu înainte de a fi înmormântat la „Eternitatea”.

⁹ Grigore Ghica, *Grigri*, ed. îngrijită de Mariana Avanu Marcu, București, 1998, p. 212-213.

Referindu-ne doar la moștenitorii casei de pe strada Banu nr. 8, vom constata că aici locuia fratele lui Eduard, Albert, și uneori nepotul său Grigore.

Albert Ghica, născut la 16 decembrie 1868, la Iași, a fost căsătorit de mai multe ori: cu Hélène Sturdza (descendentă din domnitorul Mihail Sturdza), la 13 iunie 1890 la Iași, cu Dolores Marie Albertine Ghis, o marchiză franceză, la 5 noiembrie 1893, la Paris; apoi cu Madge Dowling of. Kilas, o irlandeză, la 27 noiembrie 1905, la Londra; a patra oară s-a însurat cu Elena Antaki (Ralli) în 1920 la Galați. A avut o viață destul de tumultuoasă (aspira chiar să devină regele Albaniei, candidând la tronul acestei țări). În ciuda numeroaselor căsătorii, nu a avut nici un urmaș. Albert Ghica a murit la Iași, la 19 septembrie 1925; Grigore Ghica (Grigri) povestea, în memoriile sale, următoarea versiune asupra decesului: „nu a avut timp nici să bănuiască moartea venind; într-o vineri, poftise prieteni la prânz. Când s-a asigurat că totul este în regulă, s-a dus să se bărbierească. Se săpunea ... deodată s-a prăbușit, a murit cu pământul în mână, avea numai 55 de ani”¹⁰.

Deoarece nu am avut acces la documentele notariale și judecătorești păstrate la Arhive (care se dau în cercetare la 90 de ani de la crearea lor), pentru a cerceta succesiunea după moartea lui Albert, vom folosi informațiile oferite de același Grigore („Grigri”), nepotul său preferat: „În succesiunea lui Albert rămăsese palatul din Iași, mare impozant, stil moldovenesc din veacul al XVIII; închiriat Conservatorului de muzică, moștenitorii își făceau iluzii, îl prețuia de zece ori cât făcea”¹¹. Din aceleași mărturii, aflăm că Grigore va vinde partea sa de moștenire surorii sale Toupinette.

În această casă a funcționat la început *Școala de muzică*, conform contractului din anul 1869. Contractul de închiriere avea următorul conținut: „Subsemnații Elena Costache A. Ghica, pe temeiul telegramei onor Minister de Culte și Instrucțiuni Publice, sub. No. 3074, am închiriat D-lui Constantin Gros, directorul Școalei de muzică din Iași, casele ce le posed în strada Banu No. 8, pentru uzul acestei școli. Pun la dispoziția D-lui Gros tot etajul superior, două odăi din etajul inferior, acele dinspre poartă, una bucătărie, una spălătorie, una, închisoare de lemne, din atenansele ogrăzii și un beci”¹². Prețul chiriei era de 300 galbeni pe an. Contractele s-au încheiat cu Elena Costache A. Ghica în anul 1870; apoi, de la 23 aprilie 1872 până la 23 aprilie 1874¹³, în continuare

¹⁰ *Idem*, p. 67.

¹¹ Al. Aureescu, *Anuarul Conservatorului de Muzică și Declamație din Iași*, Iași, 1906, p. 107.

¹² *Ibidem*, p. 134.

¹³ *Ibidem*, p. 152.

pentru trei ani¹⁴, apoi anual până în anul 1884, după care *Conservatorul* se va muta în casele d-nei Drossu de pe strada Lăpușeanu¹⁵.

Revenind cu sediul pe str. Banu nr. 8, amintim că aici și-a desfășurat activitatea *Conservatorul* din Iași, cu mici întreruperi, până după cel de al doilea război mondial (1860-1840). În toată această perioadă, pragul clădirii a fost trecut de mari personalități ale lumii muzicale; îl menționăm doar pe George Enescu, care a acceptat și ca numele său să fie purtat de Conservatorul ieșean (decret semnat de N. Iorga, în 1931). Aici au concertat muzicieni de renume, au fost interpretate arii și opere aparținând marilor compozitori ai vremii. Din 1948, *Conservatorul de muzică și artă dramatică „George Enescu”* s-a numit *Institutul de artă*, funcționând cu trei facultăți: muzică, teatru și arte plastice. Sub noua formă, cursurile au fost deschise la 1 februarie 1949, în localul de pe strada Cuza Vodă nr. 29¹⁶.

Una dintre întreruperile amintite a fost în anii refugiului de la Iași (1917-1918). Atunci, în acele momente critice din Primului Război Mondial, capitala a revenit, provizoriu, la Iași. Legația franceză s-a instalat atunci în „casa mare” a lui Albert Ghica¹⁷,

Arhivele diplomatice și tot bagajul Legației ocupa vechiul Conservator, recunoscut de aici înainte prin înaltele sale antene de radio-telegraf și de steagul tricolor. Aici a fost primit ministrul armatei franceze, Albert Thomas; după 14 decembrie 1918, diplomații francezi se vor reîntoarce la București¹⁸. O placă de marmură de Carara, realizată și montată de sculptorul Salvadore Scutari, în anul 1930, amintea de acele evenimente dramatice¹⁹. Inscripția avea următorul conținut: „În amintirea legației franceze, în palatul Conservatorului”. Mai târziu, în timpul celui de-al doilea război mondial, placa a dispărut, fără a mai fi fost vreodată pusă înapoi.

Din cele de mai sus se desprinde, ca o concluzie, marea însemnătate a acestei clădiri pentru istoria Iașilor, dar și a istoriei culturale și politice a României în general. Ea nu este doar un monument de arhitectură, fiind purtătoare de memorie culturală și istorică. Aceste argumente vor trebui să cântărească

¹⁴ *Ibidem*, p. 275

¹⁵ George Pascu, *100 de ani de la înființarea conservatorului de muzică „George Enescu” din Iași*, Iași, 1964, p. 113.

¹⁶ Ghigore Ghica, *Grigri*, ed. îngrijită de Mariana Avanu Marcu, București, 1998, p. 107.

¹⁷ Felicia Dumas, Olivier Dumas, *La France et Iași 600 ans d'une histoire d'amour*, Iași, 2009, p. 281-291.

¹⁸ DJIAN, Primăria Iași, dosar 11, vol. 2, p. 62-84.

¹⁹ Cristina Orheianu, *Cea mai scumpă casă vândută la Iași*, în „Ziarul de Iași”, din 17 decembrie 2005.

foarte mult în fața edililor și a tuturor factorilor de decizie, care nu ar trebui să lase soarta acestui monument doar pe mâinile unor particulari. Dacă monumentul va fi restaurat corect și transmis generațiilor viitoare, sau dacă se va risipi în nepăsare, nu ar trebui să țină doar de voința și posibilitățile actualilor proprietari. O „capitală culturală”, cum se dorește a fi Iași, nu poate fi indiferentă la soarta clădirii în care, vreme de 80 de ani, s-a format elita muzicală a Moldovei.

Se știe că, după 1990, în acest imobil a fost sediul redacției noului ziar „Independentul”, care a și făcut unele reparații la interior. Apoi, în preajma alegerilor din 2008, clădirea a adăpostit una dintre filialele Partidului „Noua Generație”.

În anul 2005, imobilul aflat până atunci în administrarea Primăriei Iași, a fost retrocedat moștenitorilor, care au susținut o acțiune în instanță, vreme de mai mulți ani. Aceștia erau Alexandru și Barbara Panco, nepoții Elizei Rodica Ghica. Domnul Alexandru Panco a dat în presă următoarea deslușire asupra filierei genealogice pe care a moștenit imobilul: „Mătușa noastră, Eliza Rodica A. Ghica, ce locuiește la Paris, este soția lui Grigore Ghica, care este la rândul sau fiul lui Eduard Ghica. Cel din urmă este fiul marelui agă Costache Ghica, a cărui tată a construit această casă la Iași. Costache Ghica a fost căsătorit cu Eleonora Ghica, sora scriitorului Costache Negruzzi”²⁰.

Moștenitorii imobilului l-au vândut, la scurtă vreme, către U.P.I.S. Invest. firmă care reprezintă o asocierie între ieșeanca Silvia Camelia Stavăr și cetățeanul belgian Vos Roger K.E. Potrivit datelor înregistrate la Oficiul Registrului Comerțului, societatea are ca obiect de activitate arhitectura, ingineria și serviciile de consultanță în domeniu. La efectuarea acestei tranzacții, doamna Stavăr declara presei ieșene: „Vreau sa fiu cât se poate de discretă. Tot ceea ce pot să vă spun este că intenționez să renovez casa și să o fac să arate cât mai bine, fără a modifica însă stilul arhitectonic. Pentru a vă da mai multe detalii trebuie însă să mă consult și cu asociatul meu din Belgia”. Din păcate, în toți acești ani nu s-a efectuat nici o lucrare de restaurare, iar pe clădire este lipit, în continuare afișul „De închiriat”...

*

* *

Comunicarea de față își propune să introducă în circuitul științific o interesantă *Listă de cheltuieli* aflată în Arhivele ieșene. Acest document înfățișează în detaliu lucrările efectuate în anii 1835-1841. Cea care ținea socoteala cheltuielilor, prin acest înscris, este Zoîța (n. Voinescu), văduva lui Ianache Negruți (m. iunie 1836). Ea înregistrează banii cheltuiți „spre pregătirea odăilor

de la ograda casălor din Eși, începute a se face încă de răposatul”, precum și a celor făcute cu „adăogirea de odăi deasupra caselor celor vechi”. Se vede că acum o clădire mai veche a fost mărită, construindu-se un etaj, imobilul dobândind astfel înfățișarea pe care o are astăzi. Socotelile arată că în curte exista o casă mică, o bivolarie, o șură, grajduri, binale acoperite cu draniță, găinărie și ghețarie.

Tot din studiul acestor cheltuieli se pot cunoaște tipurile de materiale și tehnici folosite. Sunt menționate trei categorii de cărămizi: cărămidă pentru zid, cărămidă specială pentru bolți și o altă cărămidă pentru sobe. S-a folosit fier atât pentru elementele de feronerie, cât și pentru „legatul pereților”. Grinzile de lemn erau prinse, de asemenea, cu scoabe și piroane; s-au utilizat și cuie speciale pentru leături. Pentru tencuieli, s-a folosit nisip, „var prost”, „var bun” și păr de vacă.

Pot fi reținute diverse nume de meseriași care au efectuat aceste lucrări. Sunt amintiți pietrari ca Dimitri Zaharia, Gheorghe Alistari, Gherghe Capmari, Ștefan Amăriloaei: la aceștia se adaugă „cioplitori în piatră”, pentru pardoseală, precum Ioniță și Ioan Pada.

În 1841 se fac adăugiri de odăi deasupra caselor celor vechi, fiind menționat „arhitectonu” Ioji Baibis. Se face și o pivniță sub casă. Cărămizile au fost cumpărate de la Costachi Niamzovici, Marcu Cărămidaru, Iancu Criste, Gheorghe Minderegiul. Tot atunci s-au construit sobe, în odăile vechi dar și în cele noi: erau sobe cu „vazuri cu stâlpi de olani” (probabil asemănătoare cu cele ce se mai păstrează în clădirea Muzeului de Științe Naturale). „Meșteri în a face sobe” erau: Petre Hincovschi, Ștefan Vinogranzchi. Alți meșteri amintiți sunt stolerul Emanoil și lăcătușul Franți, care au efectuat diverse lucrări.

Studierea atentă a acestui document va oferi tuturor celor interesați de monumente, de istoria Iașilor, numeroase informații, a căror valoare științifică contribuie la completarea imaginii despre casele boierești din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

*

Scăderile pe anul început de la iunie 1835 până la iunii 1837²¹

[...]

Cheltuiți spre pregătirea odăilor de la ograda casălor din Eși, începute a să face încă de răposatul

- dați în plata a 199.716 cărămizi
și 23 coșuri de piatră;
- jidovului Marcu Cărămidariu cusurul spre
împlinirea sumei de 7864 lei, 20 parale ce i s-au
cvenit a lua pentru 116.496 cărămizi, 23 coșuri
de piatră ce au teslimarisit din contractul încheiat
cu răposatul pe socoteala de 30 lei mia de cărămizi
și 190 lei coșul de piatră. bez 5120 lei pe care
i-au fost primit de la răposatul când încă se afla
în viață: 2744 lei 20 par[ale]
- pe 40.000 cărămizi, câte 30 lei mia ce s-au luat
pentru boltă de la Toma cărămidaru
în neagiungere 1254 lei
- asemenea pe 4110 119 lei 1o par[ale]
- pe 38.000 asămine cărămidă de boltă, luată
de la Dumitrachi cărămidariu,
câte 32 lei pol lei mia 1254 lei
- pe 1110 cărămizi pentru sobi 35 lei 8 par[ale]
- lui Ioan Simachi i Grigori Liahu cu ai săi
năsăpari. pentru 3000 merță năsip ce au
teslimarisit pe socoteală de doi lei suta de merță,
bez 800 lei ce au luat de la răposatul 1000 lei
- pe 460 ocă. 75 dramuri fier întrebuințat la
aceste, însă:
- pe 50 ocă, 350 dramuri pentru gratiile
fereștilor 81 lei 17 par[ale]
- pe 7 ocă pentru gratiile bivolării 12 lei 10 par[ale]
- pe 98 ocă, 300 dramuri pentru legături
la grinzi, scoabe, piroani și cui de liațuri 167 lei 32 par[ale]
- pe 197 ocă pentru legăturile zidurilor 335 lei 12 parale
- pe 44 ocă, 25 dramuri pentru cârligile
porților și ușurilor de la odăi 80 lei 18 par[ale]

²¹ DJIAN, Primăria Iași, dosar 11, vol. 2, p. 62-84.

- pe 52 ocă pentru balamali, șuruburi la ușile odăilor, șură, grajdii și bivolării	82 lei 32 par[ale]
- pe 10 pol ocă pentru piroane la eslile grajdiului	25 lei
problema însă urmat	1632 par[ale]
apoi de indent	
- pe 106.775 draniți pentru coperământul acaretelor binale, însă:	
- pe 99.575 draniți de la nemțani	1190 lei 5 par[ale]
- pe 7.200 de la Ivanciu precupeț din Eși	- 108 lei
- pe 151.000 cui de draniți	643 lei 5par par[ale]
- pe 221 dulapi mari pentru calupuri șcheli di cari s-au făcut și porțile șurilor, ușa la grajdii și bivolării	323 lei 30 par[ale]
- pe 265 scânduri de brad pentru calupuri mici	80 lei
- cheltuiți pe alte mărunțișuri, însă:	
- pentru facerea a niște cârlige la porțile șurilor până la venirea herarilor de la Voinești	2 lei 20 par[ale]
- pe 20 grinzi de fag pentru chingile porților de la Voinești	30 lei 20 par[ale]
- pe 850 cui fier mari întrebuințate la porțile șurilor, ușilor grajdiului și a bivolării	30 lei 25 par[ale]
- pe un car păr de vacă pentru tencuială	27 lei 16 par[ale]
- pe un ciur de tei pentru cernutul nășăpului și a varului	7 lei 20 par[ale]
- pe o șurubelniță țiganilor herari pentru facerea șuruburilor	16 lei
- pe oloi de uns cuiele	15 lei
- pe 90 funii pentru șcheli	11lei 10 par[ale]
- pe 10 ocă. 150 dramuri păcură de uns legăturile de lemn pusă în zidii	12 lei 16 par[ale]
- pe 470 ocă făină popușoi hrana salahorilor în lipsă de făină	65 lei 3 par[ale]
- pe o pilă pentru facerea calupurilor pentru brâe	3 lei 30 par[ale]
- pe alta pentru teslari la ascuțitul heresăilor	1 leu 10 par[ale]
- cioveile trebuitoare la zidiri	38 lei 34 par[ale]
- teslarilor de la Voinești	90 lei
- unui stoleriu pentru cerecevelile ferestilor	26 lei

- lui Iancu jidovul	43 lei 25 par[ale]
- tij lui Petru pentru rachiul ci au dat arhitectonului Ioji	1 leu 28 par[ale]
- tij lui Dimitri Zaharia .....tesla, ri(n)dele	27 lei
- lui Gheorghii Alistari, Gheorghii Capmari și Ștefan Amăriloaei, teslari [din] Boțăști,	39 lei bez 64 lei ce s-au rânduie a să scăde din datorie ce au către casă
- pe o astupătoare de fier la spălătorie	3 lei 20 par[ale]
- pe oțal pentru cazmali și topoară	1 leu 10 par[ale]
- la 8 salahori pentru săpatul moluzului	2 lei
- pe 4 lumânări di său la lucru noaptea	28 par[ale]
- pe balamalile la 3 uși, cumpărate gata	14 lei 15 par[ale]
- lucrul teslarilor pentru ușile odăilor	20 lei
- pe așzarea ulucului de la cuhni	6 lei
- în prifaceria zidiului de la poartă, așzarea porțiții din nou și pe un amnari pus la ea	17 lei
- Dat arhitectonului Ioji după contractul încheiat cu răposatul spat(a)r bez 261 lei ce au primiit de la răposatul din tocmala sa	939 lei
- În plata chetrarilor și a salahorilor, însă:	
- la 24 chetrari de la 4 august și până la 9	335 lei 35 par[ale]
- la 34 salahori câte 5 parale pe zi, asămine	21 lei 10 par[ale]
- la 20 petrari de la 10 păr la 16 august	353 lei
- la 35 salahori asămine	21 lei
- la 17 petrari până la 22 a(ugu)st	311 lei 30 par[ale]
- la 34 salahori asămine	25 lei 20 par[ale]
- la 10 petrari pân la 28 aug(us)t	284 lei 20 par[ale]
- la 27 salahori asămine	16 lei 35 par[ale]
- la 13 petrari de la .... pân la 7 sept.	352 lei 26 par[ale]
- la 31 salahori asămine	23 lei 10 par[ale]
- la 8 petrari de la — pân la 14 septem(vrie).	144 lei
- la 23 salahori asămine	14 lei 15 par[ale]
- la 4 petrari de la — pân la 21 septem(vrie)	107 lei
- la 24 salahori asămine, acei ce au cărat moluzul în râpă	15 lei
- la 5 petrari de la — pân la 27 septem(vrie)	184 lei
- la 24 salahori asămine	15 lei

- la 14 petrari de la săpt(em)v —
pân la 2 oc(tom)v 457 lei 25 par[ale]
  - la 30 salahori asămine 23 lei
  - la 9 petrari de la — pînă la 11 oc(tom)v. 260 lei
  - la 24 salahori asămine 15 lei
- [.....]

*f. 67***Tot scăderile anului 1837**

Cheltuiți cu facerea unei ostăi di piatră
la poarta casălor din Eși, însă:

- pe 7000 cărămizi 245 lei
- pe 88 merță năsip 64 lei 10 par[ale]
- pe 25 merță var prost 112 lei 20 par[ale]
- pe păr de vacă pentru tencuială 3 lei 30 par[ale]
- pe 20 oca var bun 5 lei 20 par[ale]
- pe 18 salahori în două săptămâni
câte 5 parale pe zi 13 lei
- pe 1706 oale pentru acoperământ 59 lei 3 par[ale]
- plata petrarilor cu calfa Dimitru 200 lei

*f. 69r-v***Tot scăderile anului 1838**

- plata arhitectonului Ioji cu ai lui pietrari 1000 lei
  - la 28 salahori pe 28 zile lucrătoare
câte 5 parale pe zi de numi 70 lei 20 par(ale)
- cheltuiți cu pardosirea cu lespezi a acestor odăi
și altule, însă:

- lui Ioniță pietrar cioplitul și așăzatul
lespezilor câte 30 parale de una 167 lei
10 par(ale) lui Ioan Pada nemțanu asămine
pentru cioplitul a 187 lespezi,
câte una de lespidi 187 lei
- cumpărătura a 223 lespizi pentru pardosală,
cu 20 pusă la brăe, bez lespezile
ce s-au adus cu boii casăi prin vatavu
Sandu cu osăbită plată 334 lei 20par(ale)

- salahorilor în agiutoriul lespezilor
la aşăzari 10 lei
- la 20 salahori pe 10 zile ce au stricat
binalile vechi 25 lei
- facerea uşorilor de la odăile nouă 3 lei 30 par(ale)
- pe 30 ochiuri steclă 54 lei

Cheltuiţi cu facerea sobelor prin odăi, însă:

- pe 4600 cărămizi 147 lei
- lui Ştefan Vinogranzchi cu ai săi pentru
facerea a 7 sobe şi alte meremeturi,
după contract din 1838 sept(em)brie 14 506 lei 25 par(ale)
- pe un tacâm heră la soba din odaia chelarului 15 lei
- pe cinci cară lut şi cinci năsâp 20 lei
- pe 96 ocă var bun 26 lei 25 par(ale)
- pe un capac la soba etacului 5 lei

Cheltuieli cu coperământul găinării din ograda casălor din Eşi, însă:

- pe 50 dulăpaşi 25 lei
- pe 300 cui întrebuinţate la aceste 5 lei 10 par(ale)

Scăderile pe anul început de la iunii 1838 şi până la iunii 1839

Cheltuiţi în facerea odăilor ce de iznoavă s-au mai adaos cătră celi de mai înainte

- pe 52.600 cărămizi ce s-au pus întru
neagiungerea acelor vechi de la giumătate
de zidiri în sus, precum şi două rânduri bolte
ce s-au făcut care au prins loc de acoperemânt
fără a să mai cheltui bani pe cherele [sic!]
şi cui, însă:
- pe 8000 cărămizi de la Ilie pitariu
a Sfânt(ului) Neculai cel Mic 288 lei
- pe 9320 cărămizi
de la Costachi Niamzovici 372 lei 35par(ale)
- pe 5270 de la Marcu Cărmidariu 200 lei
- pe 15.590 de la Iancu Criste 550 lei 26 par(ale)
- pe 10.220 de la Ioan Creţu 398 lei
- pe 3700 de la Gheorghii Minderegiu 140 lei 24 par(ale)

- pe 500 neajunsă și cumpărate de la Socola prin Ioji arhitectonul	20 lei
pe 778 merțe năsip întrebuițat la aceste, însă:	
- pe 72 merțe carat prin arhitectonul Alexandru	26 lei
- pe 424 carat de Ștefan Mantian cu ai săi ot Păcurari	212 lei
- pe 282 carat de Grigorii și Irinciuc, cu ai săi	141 lei
Asămine cheltuiți pe alte materialuri și mărunțșuri, însă:	
- pe cărbunii cumpărați de la Iosip jidovul, în lipsă până s-au adus de la Voinești	3 lei 30 par(ale)
- pe două cazmale	7 lei
- mâncarea țiganilor salahori, pe 44 ocă lapte acru și două ocă brânză, în lipsă până s-au adus de la Voinești	24 lei 24 par(ale)
- pe una ocă rachiu lucrătorilor la pornirea binalii	2 lei 20 par(ale)
- pe trei ciubere și trei cofe	7 lei 5 par(ale)
- argaților ce cară apă	30 par(ale)
- pe 163 dulapi pentru șcheli	279 lei 14 par(ale)
- pe 61 ocă fier în vergi pentru șase gratii la două odăi	111 lei 20 par(ale)
- pe 59 ocă fier pentru legătura zidiului	100 lei
- pe 9 grinzi brad asămine pentru legături	58 lei 20 par(ale)
- pe 5 ocă păcură pentru unsul acestora la capite	6 lei 10 par(ale)
- pe 50 dulapi pentru calupuri	35 lei
- pe 500 cui fier pentru calupuri	10 lei
- pe 10.550 oali căte 35 lei mia luate de la David	368 lei 10 par(ale)

*f. 79r-v***Scăderile pe șese luni și patru zile, de la — 1841 până la sfârșitul lui dechemvrie****Cheltuielile urmate cu adăogirea de odăi diasupra casălor celor vechi, după jurnalul încheiat de epitropie:**

- pe materialul cumpărat în trebuința zidirei și a facerii sobelor din nou, însă:
  - pe 11 coșuri și trei fârtae piatră întrebuințată la zidirea adăogirei odăilor și a pivniții de supt casă fiind de pământ, însă
  - pe 2 coșuri pol de la dumneaei Prohira Arghiropulo ot Socola câte 70 lei coșu 175 lei
  - pe trei coșuri de la dumniului spatariu Thomazichi, cărate cu locuitorii ot Voinești 360 lei
  - pe un coșu și un fârtai tij de la dumnealui spatariu, carat cu carăle d(umniului) 300 lei
  - pe cinci coșuri de la Șmil Șiratorv jidov câte 21 lei coșu 1050 lei
- pe 95 merți var nestâns. cumpărat de la ținut(ul) Neamțului, însă:
  - pe 55 merți câte 12 pol lei merța de la sachelariul Simioan ot Grumăzăști 687 lei 20 par(ale)
  - pe 40 merți de la diaconul Gavril ot Topolița tot câte 12 lei pol metru 500 lei
- pe 542 ocă var bun și prost, în neagiungere, însă:
  - pe 299 ocă var bun întrebuințat la văruii casilor, a sobilor făcute din nou și alte meremeturi trebuitoare, cu 42 ocă ce s-au întrebuințat în șlefuirea păreților ce urmează a să lustrui 74 lei 18 par(ale)
  - pe 243 ocă var prost întrebuințat la facirea sobilor din nou și alte meremeturi 30 lei 35 par(ale)
- pe nășăpul cumpărat în trebuința zidirei, a sobilor și alte meremeturi, însă:
  - pe 1566 merți câte 60 lei suta de metri după zapisul lui Dimitrache Luca ot Păcurari 938 lei 20 par(ale)

- pe 500 metri câte 72 pol lei suta, tij de la numitul după osăbită tocmală	362 lei 20 par(ale)
- pe 941 metri câte 70 lei suta cumpărat în lipsa lui prin d(umneae)i spătăreasa	712 lei 32 par(ale)
- pe 300 metri de la Vasile Furtună și Samoilo Stoica	172 lei
- pe 200 metri de la Scarlet Stoica cu ai săi ot Păcurari	120 lei
- pe 24 cară cumpărate rânduri în neagiungere la feliuri de meremeturi ivite în urmă și la facire sobilor din nou	71 lei 30 par(ale)
- pe 7550 cărămizi cumpărate pentru sobile ce s-au făcut din nou atât în odăile sporite, precum și în acele vechi, însă:	
- pe 3150 câte 25 lei mia	78 lei 30 par(ale)
- pe 500 la două sobe	13 lei 30 par(ale)
- pe 3400 întrebuițate la 6 sobe	102 lei
- pe 200 tij la o sobă	8 lei
- pe 300 tij pentru soba de la ficiori	10 lei 20 par(ale)
- pe capitelurile, vazuri și oalele întrebuițate la facire sobilor, însă:	
- pe capitelurile de vazuri cu stâlpi de oali pentru sobe de sus	345 lei
- pe capitelurile sobii șăliții de sus	15 lei
- pe alți capiteluri tij la o sobă de sus	18 lei
- tij pe altile întrebuițări la 4 sobi de gios	35 lei 30 par(ale)
- pe 44 bucăți oali cumpărate rânduri pe 100 ocă ipsos întrebuițat la tepisările sobilor	17 lei
- pe 6 cară lut asămine întrebuițat la facere(a) sobilor	15 lei

f. 80r-v

- pe 311 coți pânză cumpărată și întrebuițată la îmbrăcămintea sobilor, însă:	
- pe 283 coți pânză proastă	102 lei 20 par(ale)
- pe 28 coți pânză de americă întrebuițată la îmbrăcămintea stâlpilor a patru sobi	56 lei
- pe cânepa întrebuițată la tencuiala sobilor	

- pe 242 baniți păr de vacă întrebuințat la tencuitul păreților, însă:
  - pe 46 baniți cumpărat prin mine 44 lei 20 par(ale)
  - pe 196 baniți plătite prin dumneaei spătăreasa 201 lei 1par(ale)
- pe 222 lespezi de piatră cumpărate de la Șchei, câte 4 lei una și cărătura lor și întrebuințate la pardosală, însă:
  - pe 132 lespezi adusă de cătră Toader Bârlădeanul și Ioan Cocuz 552 lei
  - pe 84 carati căruțe? cu argații pahar(nicu)lui Gheorghie Ciure 336 lei

Cheresteaoa de brad ce s-au cumpărat, însă:

- pe 673 grinzi mari și mici întrebuințate în loc de căpriori la coperământ, însă:
  - pe 35 grinzi câte 8 pol lei una 297 lei 20 par(ale)
  - pe 79 câte 6 lei, 35 par(ale) una 548 lei 10 par(ale)
- pe 269 grinzi mai mici, însă: .
  - pe 72 câte 3 pol lei una 252 lei
  - pe 113 câte 3 lei una 309 lei
  - pe 84 câte 2 pol lei una 210 lei
- pe 21 grinzi neagiunse plătite prin d(umneae)i spătăreasa, însă:
  - pe 16 câte 9 pol lei una - 152 lei
  - pe 5 câte 15 lei una - 75 lei
- pe 41 căpriori câte 71 par(ale), cu unul întrebuințat la ieșitoare i pe dulapi cumpărați, adecă 1324 de toți, însă:
  - pe 1202 dulapași mici ce s-au întrebuințat la coperământul casălor și a eșitorii 1257 lei 12 par(ale)
  - asămine pe un dulap și zece scânduri groasă întrebuințate la îndreptări 24 lei 20
  - pe 12 dulapi prin stoleriul Emanoil 15 lei 12 par(ale)
  - pe 27 dulapi, câte 3 lei 13 par(ale) unu 89 lei 31 par(ale),
  - asămine pe 20 câte 4 lei unul întrebuințați la pardosala sofragerii 80 lei

- pe 62 dulapi mari câte 8 lei pol unu întrebuițați la dușumelile odăilor de gios, bez acei dați de d(umneae)i spătăreasa 527 lei 20 par(ale),
- pe 2285 scânduri mari și mici, însă:
  - pe 2111 întrebuițate la șosălile odăilor de gios și de sus, la întocmitul zăplazilor ogrăzii, și în alte trebuinți 816 lei 36 par(ale),
  - asămine pe 100 scânduri 50 lei
  - pe 40 întrebuițate la pardosât odăi..... [din pod] și tavanul de la șălița de din dos 50 lei 38 par(ale),
  - pe 8 pentru ușa de din dos 6 lei 16 par(ale),
  - pe 13 pentru bagdachie la neagiuns 7 lei 32 par(ale),
  - 5 scânduri mari 4 lei
  - pe 8 pentru căptușala scăriilor de din dos 6 lei 16 par(ale)

Cherestioa de stejar, fag și tei întrebuițată, precum în gios să arată, însă:

- Aceea de stejar alcătuită în grinzi, tălpoaie, amnari și scânduri, bez ace ce s-au adus de la Voinești, însă:
  - pe un tălpoi ce s-au pus în pragul porții ogrăzii 20 lei
  - pe 5 grinzi pusă supt dușamioa odăii despre balcon 21 lei 10 par(ale),
  - pe 12 grinzi asămine pusă supt dușamioa șălii cei mari 144 lei
  - pe un grindei ce s-au tăet la beschii în facerea a patru scânduri la balcon 90 lei
  - pe 252 amnari de stejar uscați întrebuițați pentru ușorii ușilor și a fereștilor, osăbit de lemnul ce s-au dat de dumneaei spătăreasa, atât pentru ușori cât și pentru cercevelile ușilor și fereștilor 2520 lei
  - pe 8 scânduri groasă 48 lei
  - plata unui căruțaș pentru adusul acestora de la mendean 1 leu 10 par(ale),
  - pe 10 scânduri tij 44 lei 20 par(ale)

- pe 40 scânduri de fag, tăeți la beschii, câte de 4 stânjeni, 6 palme lungul, în sumă de 190 stânjeni câte 65 parali stânjunul, întrebuințate la pardosatul șălii cei mari 308 lei 30 par(ale),
- pe 4 scânduri de tei pentru ușorii dulapurilor la odăile de sus 9 lei 20 par(ale),
- pe zmoala și păcura întrebuințată la uns grinzile pe la capitile cuprinsă în zidiu spre a nu putrezi, însă:
  - pe 41 ocă zmoală cumpărată prin dumneaei spătareasa 98 lei 20 par(ale),
  - pe ocă păcură cu care s-a uns tălpoiul pus la pragul porții 2 lei 30 par(ale),
- pe 51 lăzi tiniche cumpărate pentru coperitul casălor câte 155 lei lada i plata jidovilor tinichegii pentru bătut(ul) acestora, însă:
  - pe 51 lăzi teniche 7905 lei
  - plată jidov tinichegii pentru 11.475 tablă ci au lucrat câte 7 parale de tablă cu plumbul și cuiele lor 2008 lei
- pe 1261 ocă, 50 dramuri fier cumpărat în mai multe rânduri și întrebuințat precum mai gios să arată, însă:
  - pe 724 ocă întrebuințat în legăturile casălor, în facerea scoabilor pentru șchele și a soiuri de piroani pentru coperământul casălor 1292 lei
- pe 251 ocă în vergi și cercuri, însă:
  - pe 160 ocă în vergi întrebuințat în facerea unei gratii de la fereastra gherghirului și a soiuri de cui 327 lei 21 par(ale)
  - pe 91 ocă în cercuri suptiri pentru legăturile ulucilor împregiurul coperământului 294 lei 25 par(ale)
- pe 267 ocă, 150 dramuri, luoat rînduri, însă:
  - pe 57 ocă întrebuințat la ogiagurile casilor, câte 2 lei 8 parale oca 125 lei 20 par(ale)
  - pe 59 pol ocă, întrebuințat în legăturile eșitorii 134 lei 17 par(ale)

- pe 6 pol ocă într-o tablă câte 3 poli lei oca, întrebuițat la uluci 22 lei 30 par(ale)
- pe 17 ocă întrebuițat în facerea cepurilor și a piroanilor la odăile de gios pentru dușameli 30 lei
- pe 20 ocă, 150 dramuri întrebuițat în balamalile porții de la ogradă 35 lei
- pe 18 ocă, 100 dramuri întrebuițat în legăturile colțurilor de la zidiul porții, câte 2 lei 30 parale 50 lei 8 par(ale)

f. 81r-v

- pe 6 ocă într-o vargă, întrebuițat în legăturile vazurilor de la poartă 10 lei 12
- pe 82 ocă, 300 dramuri, însă:
  - pe două ocă, 200 dramuri întrebuițat în bufetul de gios.....
  - pe 50 ocă, 200 dramuri întrebuițat la gratiile sobilor, din cari apoi s-au făcut și o gratie mari deasupra ulucului unde să scurge apa din ogradă 90 lei 22 par(ale)
  - pe 25 ocă, 250 dramuri întrebuițat în legăturile colțurilor picioarilor zidiului de supt antretu de gios a trăsurilor 70 lei 5 par(ale)
  - pe 4 ocă, 50 dramuri întrebuițat în legăturile scăriilor de la antretul din față 12 lei 15 par(ale)
  - pe 18 ocă, 300 dramuri întrebuițat la neagiunsurile gratiilor sobilor și la piroanele privazurilor 37 lei 31 par(ale)
  - pe cuiele și piroanele cumpărate și întrebuițate precum mai gios să arată:
    - pe 35 ocă piroane și cui neagiunse la coperământul casilor și a eștoarii 120 lei 10 par(ale)
- pe cuile întrebuițate în batere bagdachiilor no. 33 100. însă:
  - pe 15.000 cui di saldal 225 lei
  - pe 13.000 cui, câte 14 lei mia, tij 269 lei 20 par(ale)
  - pe 4.500 câte 16 lei mia tij 72 lei
  - pe 600 câte 60 parale mia 9 lei

- pe 200 cui întrebuințate la baterea calupurilor pentru bolțile casilor și a pivniții 6 lei 10 par(ale)
- pe 1950 cui întrebuințate la astuparea fereștilor de sus spre ferire de omăt și ploae în vremea ernii 38 lei 10 par(ale)
- pe 71 ocă, 120 dramuri, cepuri și piroane întrebuințate în așăzatul dușamelilor bez acele ce s-au făcut de către herari casăi din fierul cumpărat, însă:
  - pe cepurile și piroanile întrebuințate la dușamelile odăilor de sus:
    - pe 33 ocă 50 dramii cepuri 108 lei 38 par(ale)
    - pe 16 ocă piroani 46 lei 7 par(ale)
    - pe 1 pol ocă cepuri 4 lei 20 par(ale)
    - pe 3 ocă piroani 8 lei 30 par(ale)
  - pe 17 ocă, 270 dramuri întrebuințate la neajunsul dușamelelor de gios, cepuri, piroane <din care și piroane de fabrică, la dușamele și> scaunul eșitorii de gios, însă:
    - pe 14 ocă 270 dramii cepuri și piroani 49 lei 21 par(ale)
    - pe 3 ocă piroani de fabrică întrebuințate la dușameaua și scaunul eșitorii de gios 16 lei 35 par(ale)
    - pe 2600 cui întrebuințate la baterea privazurilor împrejurul dușamelilor de sus și gios 50 lei 28 par(ale)
  - pe 2445 cui și ținte întrebuințate la șandramaoa zăplazului ogrăzii i la zăplazul lemnării și la baterea privazurilor pe la ușori și ferești, însă:
    - pe 600 la șandramaoa zăplazului a ogrăzii 12 lei
    - pe 600 la zăplazul lemnării 12 lei
    - pe 245 la batere privazurilor 44 lei 26 par(ale)

f. 81v

- pe tacâmurile cumpărate pentru sobi și sârmă, însă:
  - pe 4 tacâmuri întregi la 4 odăi de sus 104 lei
  - lăcătușului Iohan pe 28 obloani îmbrăcate cu alamă mari și mici la sobile de sus aceli câți în 4 stâlpi 526 lei

- pe 4 tacâmuri întregi în o odai de sus,
sofrageriei și șălița de sus și gios 105 lei
- pe 4 astupători de schijă la sobile de sus,
acele câte în 4 stâlpi 18 lei
- pe alti două tacâmuri întregi la două sobi
de gios 42 lei
- pe alti tij gios 9 lei
- pe două oblonușe la soba antretului
și la alta sus 6 lei 20 par(ale)
- pe 6 oacă sârmă, 140 dramuri, întrebuințată
la legatul sobilor, câte 8 lei oca 50 lei
- pe giamurile de sticlă adusă de la Crasna
în no. precum și plata vămii în Moldova,
i cheltuiala adusului de la Mamornița și plata
așăzăturii lor, însă:
  - pe [...] geamuri prețul cumpărăturii
de la Lem[berg] aduse la Margini 1005 lei
  - plata vămii 19 lei
  - dați omului ce le-au adus pentru cheltuială
drumului 45 lei
- plata așăzăturii, însă:
  - pe 237 giamuri câte 7 parale de unu 41 lei 10 par(ale)
  - pe 217 giamuri câte 9 parale de unu 47 lei 33 par(ale)
- pe broști și balamalile cumpărate
în neagiungere, bez fiecărie lucrată de lăcătuș
și alte măruntușuri, însă:
  - pe 4 broaște nouă însă una la ușa ficiilor
și trei la eșitori 92 lei
  - întocmitul broștii odăii de la poartă 2 lei
  - întocmitul broștii și facerea cheii de la ușa
șăliții de gios 12 lei
- pe balamalile făcute și alte mărunte la herării, însă:
  - pe o păreche balamale la porțița ostreților
de la grădină 9 lei 20 par(ale)
  - pe trei părechi pusă la ușile umblătorii 10 lei 35 par(ale)
  - pe alti trei părechi la trii paturi 7 lei 20 par(ale)
  - pa alte 5 și două cârligile la paturile copiilor 4 lei 25 par(ale)
  - pa 4 la paravanurile de sus 11 lei 10 par(ale)

- pe una de la ușa odăi căm(ina)rului
Filip Scorțâscu 20 par(ale)
- pe alta la odaia de la poartă 1 leu 10 par(ale)
- pe alte mărunte herării, însă:
  - pe două pile pentru facerea calupurilor
și ascuțit herăsăului 5 lei
  - pe un herăsău pentru teslarii de la moșie 17 lei 20 par(ale)
  - plata facerii heritor la ferești, câte 3 lei,
20 parale de una, bez aceli făcute de lăcătușu 72 lei
  - pe oțâl pentru oțăluitul a două custuri
de gealău 30 parale
  - pe facerea unii chei la dulapul cu hârtii 1 leu 10 par(ale)
- alte mărunte cheltuieli, însă:
  - pe 32 funii în neagiunsul celor adusă
de la Voinești pentru legatul șchelilor
și facerea ogiagurilor 14 lei 20 par(ale)
  - pe 12 cercuri mici pentru întăritul cioberilor 1 leu 10 par(ale)

f. 82r

- pe un ciau mare pentru fiertul mâncării
salahorilor 12 lei 20 par(ale)
- rachiul ce s-a dat salahorilor țigani 23 lei 30 par(ale)
- pe plumbul ce s-au întrebuințat
în legăturile herului antretului de gios 4 lei 10 par(ale)
- pe două sâte pentru cernutul varului
și a năsăpului 2 lei 20 par(ale)
- pe lapti acru pentru salahori 2 lei 20 par(ale)
- pe cărbunii cumpărați rânduri
pentru lucrul hierarilor în lipsă
până a să aduce de la Voinești 10 lei 10 par(ale)
- pe 9 ocă, 350 dramuri clei pentru
astupatul scăderii dușamelilor din șală 54 lei 20 par(ale)
- pe trii coți postav roșu pentru
îmbrăcămintea mesălor 84 lei
- pe 2 vazuri pusă la stâlpii porții 16 lei
- pentru facerea unei ferești la ieșitoari 2 lei
- pentru făcutul a două scauni în antret 4 lei
- pe înfundatul scărilor de din dos 5 lei 20 par(ale)

- lui Ianoș pentru așezatul herului la scară și dresul unei sobi 2 lei 20 par(ale)
- pe facerea zidiului la slobozirea ulucilor în eșitoare 3 lei 30 par(ale)
- plata meșterilor pietrari ce au lucrat la zidirea casălor în cărămidă și tencuitul pe dinafară, însă:
  - plata a 23 pietrari de la april și până la 5 maiu 1840 358 lei 20 par(ale)
  - tij la 26 pietrari de la 6 maiu până la 12 maiu 537 lei
  - tij la 27 „„ de la 13 până la 19 maiu 471 lei
  - la 24 „„ de la 20 până la 26 maiu 375 lei 30 par(ale)
  - la 24 „„ de la 27 până la 3 iunii 458 lei 20 par(ale)
  - la 13 „„ de la 4 până la 10 iunii 298 lei
  - la 11 „„ de la 11 până la 15 iunii 226 lei 30 par(ale)
  - la 10 „„ de la 16 până la 22 iunii 304 lei
  - la 5 „„ de la 23 până la 29 iunii 104 lei
  - la 5 „„ de la 1 iuli până la 6 iuli 156 lei
  - la 4 „„ de la 8 până la 13 iuli 117 lei
  - la 2 „„ de la 15 până la 20 iuli 78 lei
  - la 2 „„ de la 21 până la 27 iuli 70 lei
  - la 2 „„ de la 29 până la 3 august 40 lei
  - la 4 „„ de la 4 până la 10 august 60 lei
  - la 10 „„ de la 12 până la 17 august 324 lei
- lui Ianoși Lebădă pentru tencuitul casălor pe dinlăuntru i cu salahorilor, însă:
  - 27 salahori, de la 17 aprili până la 20 april 13 lei
  - la 26 „„ de la 22 până la 27 april 16 lei 10 par(ale)
  - la 40 „„ de la 29 april până la 5 maiu câte 5 parali pe zi de om 30 lei
  - 40 „„ de la 6 până la 12 maiu 29 lei 30 par(ale)
  - la 39 „„ de la 13 maiu până la 19 maiu 29 lei 10 par(ale)
  - la 39 „„ de la 20 maiu până la 26 maiu 29 lei 10 par(ale)
  - la 39 „„ de la 27 până la 3 iuni 29 lei 10 par(ale)
  - la 40 „„ de la 4 iuni până la 10 iuni 30 lei
  - la 35 „„ de la 11 iuni până la 15 iuni 17 lei 10
  - la 27 „„ de la 16 iuni până la 22 iuni 20 lei 10
  - la 20 „„ de la 23 până la 29 iuni 15 lei
  - la 20 „„ de la 1 iulie până la 6 iuli 15 lei

- la 17 __, __ de la 8 până la 13 iuli	12 lei 39 par(ale)
-la 18 __, __ de la 15 până la 2 iuli	13 lei 20 par(ale)
- la 22 __, __ de la 21 până la 27 iuli	16 lei 20 par(ale)
- la 22 __, __ de la 29 până la 3 au(gus)t	16 lei 20 par(ale)
- la 22 __, __ de la 4 până la 10 au(gus)t	16 lei 20 par(ale)
- la 28 __, __ de la 12 până la 17 au(gus)t	21 lei
- la 28 __, __ de la 26 până la 31 au(gus)t	21 lei
- la 26 __, __ de la 1 22	
până la 6 sept(em)v(rie)	19 lei 20 par(ale)
- la 25 __, __ de la 7 până la 12 sept(em)v(rie)	18 lei 30 par(ale)
- la 14 __, __ de la [...]	
până la [...] sept(em)v(rie)	8 lei 30 par(ale)
- la 18 __, __ de la [...]	
până la [...] sept(em)v(rie)	13 lei 20 par(ale)
- la 16 __, __ de la [...]	
până la [...] sept(em)v(rie)	12 lei
- la 9 __, __ de la [...]	
până la [...] sept(em)v(rie)	6 lei 30 par(ale)
Dați în plata lucrului a felori de meșteri pietrari, zugravi, stoleri și teslari, însă:	
- plata pietrarilor și a arhitectonului pentru călfia sa, însă:	
- arhitectonului Ioji Baibis pentru călfia lui la zidirea casălor după contract, însă:	
- plata calfalăcului lui	1600 lei
- pentru 6 coți postav câte, 33 lei cotul, după cuprinderea menitului contract	138 lei
- plata pietrarilor pentru facerea sobilor și alt lucru și meremet, însă:	
- pentru facerea a 6 sobi, 3 în odăile de gios a casălor celor mari și trei în odăile caselor celor mici de gios	430 lei
- lui Petre Hrincovschi pentru 8 sobi de la rândul odăilor de sus, însă 4 câte în 4 stâlpi și 4 în câte 2, după contractul din	910 lei

- tij lui Petre pentru 6 sobi, una în odaia madamii de gios, în sofragerii i la șalițele antreturilor de sus și de gios și în două odăi a casălor vechi în etac și în odae cea mare unde șede dumneaei spătăreasa	266 lei
- pe una la odaia ficiorilor	30 lei
- lui Ianoș calfa pentru ziditul argelii de la pivniță de supt casă ce s-au fost năruit nefiind de zidiu și pentru facerea zidiului porții, bez o chilă popușoi ce i s-au mai dat	250 lei
- plata unui pietrariu pentru văruiatul a două odăi de gios a casălor celor mari	24 lei
- lui Eni pietrariu pentru șlefuitul șalii și a trii odăi	67 lei
Meremetul ci s-au făcut, însă:	
- la trii odăi de sus fiind tencuială crăpată	40 lei
- pentru întocmitul brâilor casii ce să stricase de ploaie, de giur împregiur, văruiatul casălor piste tot, cu 66 lei ce li s-au dat în facerea zidișorului de la grădină din dreptul pivniții spre a nu să scurge apa de la uliță în pivniță	866 lei
- lui Petre pietrariu pentru cârpitul tencuielii picate de prin toate odăile și astupatul privazurilor	24 lei
Pentru cioplitul și așezatul lespizilor, însă:	
- lui Ioan Ladu pentru cioplitul și așezatul a 42 lespezi la două gherghiri	84 lei
- asămine unui altul pentru cioplitul și așezatul lor	16 lei
- <i>asămine pe pardositul șaliții la eșitorile de gios</i>	30 lei
Plata zugravilor pentru zugrăvitul casălor și altele, însă:	
- zugravului Patișanschi pentru zugrăvitul casălor după contract	3500 lei
- pentru zugrăvitul ostrețelor	60 lei
- asămine pentru zugrăvitul tuturor ușilor și fereștilor în etajul de gios, poarta și porțița	40 lei

f. 83r

Plata stolerilor pentru feluri de lucruri, însă:

- lui Neculai stoleriu, însă:

- pe două ferești și două dulapuri 60 lei
- asămine pe ușa de la sofrageria de gios 50 lei
- pe două paravanuri și două uși și două ferești de la șălița din dos 400 lei

- tij lui Neculai stoleriu, însă:

- pentru galeria antretului de sus, pardosala de la balcon, pardosala de la amândouă odihnilor scărilor și pardosala de la sofrageria de gios 390 lei
- pe opt ferești de la eșitori 62 lei
- asămine pe alta de la gherghir 17 lei 20 par(ale)
- pentru facerea ostrețelor de la grădină 150 lei

- stoleriului Arion Emanoil, însă:

- pe 12 uși, câte 80 lei una 960 lei
- făcutul a 22 ferești, câte 55 lei una 1210 lei
- așăzatul dușamelilor în cepuri la 6 odăi, 600 lei
- asemeni așăzatul dușamelilor șălii în chingi 400 lei
- pe trii uși la eșitorile de sus și de gios 61 lei 35 par(ale)
- pe două crivaturi pentru copii 42 lei
- pe lucrul a 20 scări de sus și așăzatul lor 100 lei

Plata lui Dumitru teslariu cu tovarășii săi pentru lucrul teslăresc în coperământul casălor și altile, însă:

- pe coperământul casălor 1303 lei
- pentru pardosala a 2 șăliți de gios și de sus i pardosala balconului de la ișitoare 205 lei
- tij lor pentru poditul unei odăi din podul casălor și ușa trebuitoare la acea odaie, precum și înfundatul scărilor din dos și privazurile de lângă sobi și 7 ușori de ferești ce s-au făcut pe la eșitori și alte mărunțișuri trebuitoare 45 lei 35 par(ale)

- tot lui Dumitru pe 12 zile lucrătoare, însă:

- pe 2 zile în poditul ghețării 6 lei
- pe 1 zi în facerea caprilor pentru așăzarea policandelilor 3 lei

- pe 3 în facerea picioarelor unei mesă 9 lei
- pe 3 în facerea unei scări 9 lei
- pe 2 în facerea căptușalii la eșitori sus 6 lei
- pe 1 în facerea a două scauni și privazuri
la paravani în antretul de gios 3 lei

Plata lui Franți lăcătușu pentru herărie ce
au lucrat, atât după contract, cât și fără contract, însă:

- după contractul încheiat cu casa, însă:
  - pe broaștile și fiecăriia trebuitoare
la 15 uși câte 80 lei de uși 1200 lei

f. 83v

- pe herăle lucrate de el la 18 ferești
câte 70 lei de fereastră 1260 lei
- pentru lucrul balconului cu tot materialul
lui, după contractul din 1841 2000 lei
- fierăria lucrată fără contract, însă:
  - pe ușa de la gherghir 1000 lei
  - pe broasca aceștia 30 lei
  - pe o broască de la ușa fimeilor 60 lei
  - asămine pe alte două de la paravani 120 lei
  - pe altile de la 3 dulapuri de sus 30 lei
  - asămine pe alte 2 la dulapurile de gios 20 lei
  - pe 7 trăgători sau corzi de trasul clopoțălului 200 lei
  - [...]
  - pe obloanele de fier de la gherghir 300 lei
- Cheltuiți cu ușa de la pod cu toate herăriile
trebuitoare și încuietoare 100 lei
- pentru adusul balconului de fier de la lăcătuș 3 lei
- [...]

iscăliți:

C. .... vornic

C. Lipan spatar epitrop

Filip Scorțăscu căminar

A List of Expenses for the Repairing of the Ghica Paace on Banu Street, in Iași (1835-1837)

The palace on 10 Gavril Muzicescu Street, (former 8 Banu Street) was, with short interruptions, the quarters of the Conservatoire of Iași between 1860 and 1940. During World War I, there was the quarters of the French Embassy (1917-1918). At the end of the 18th century, at this address there was a simple house, with ground floor only. The National Archives of Iasi preserve a list of expenses dated to 1835-1837, showing that was the moment when the upper floor was built, and the edifice got the aspect that we see nowadays. The works were carried out by boyar Ianache Negruzzi and his wife Zoe (born Voinescu). Their daughter Helen got married to Constantin Ghica and thus the palace became for few generations, the property of the Ghica family, a collateral branch of the princely family of the same name. There lived Albert Ghica, former candidate to the throne of Albania, considered to be the country of origin of the Ghica family.

Fig. 1 - Casa Ghica, ansamblu

Fig. 2 - Casa Ghica, detaliu

PLANUL

CASEI DNEI ELENA GHYCA

Fragment din fațada spre B^d Ferdinand

*...măști de feră
...în regula de arhitectură
...interiorul exteriorului
...EN-1888-89
...A. Ghica*

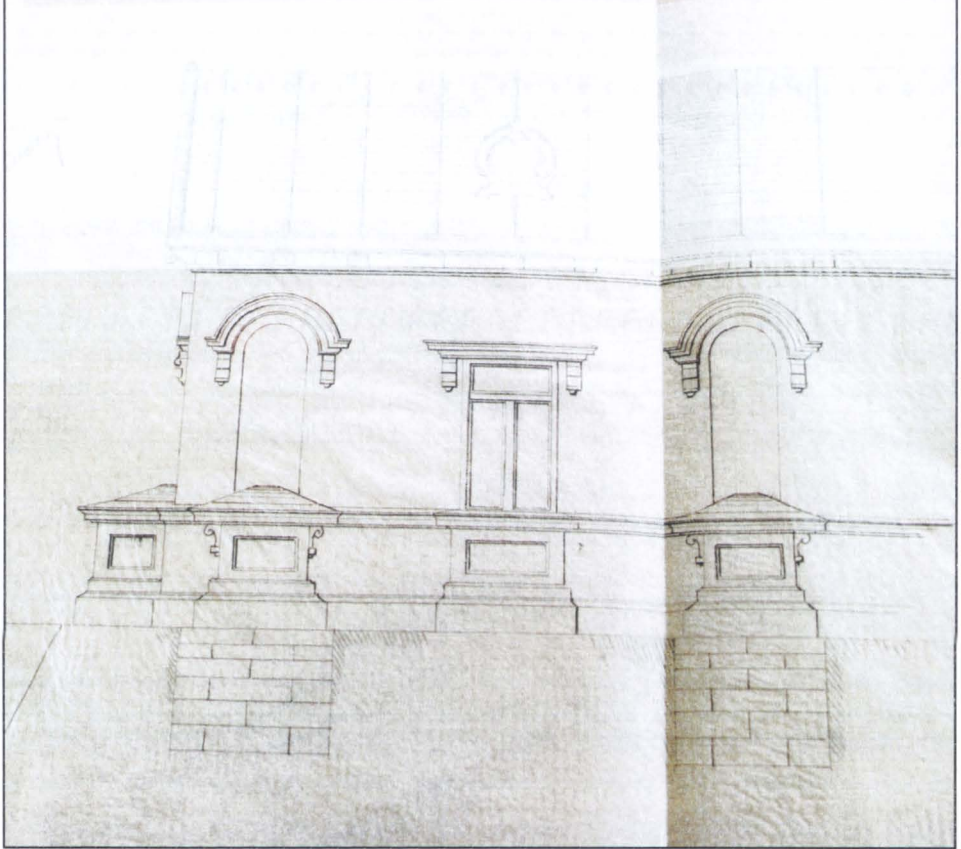

Fig. 3 - Planul casei Ghica detaliu

Amintirea imaginii: Casele Motăș din Piața Unirii

Lucian-Valeriu Lefter

Ilustratele poștale de la începutul veacului XX, veritabile imagini din „Iașii vechilor zidiri”, ne aduc în fața ochilor case de altădată, biserici, străzi, monumente sau statui, evocând nostalgic o lume pierdută. În Piața Unirii ne întâmpină din acele vremuri imaginea Caselor Motăș, un ansamblu mare de clădiri, cu fața principală spre piață și cea secundară dând colțul în strada Cuza Vodă, vechea uliță a Goliei.

Cărțile poștale păstrează imaginea Caselor Motăș așa cum au fost construite după anul 1897, de către cel al cărui nume l-au purtat, Ioan N. Motăș, care a cumpărat aici vechi dughene și case. Originar din Chetrești, sat în aflat în vechiul ținut Vaslui, Ioan N. Motăș avea în urmă șapte generații de boieri și mazili¹, cel dintâi ascendent trăind în vremea lui Vasile vodă Lupu.

Prin actul din 30 octombrie 1891, Ecaterina și Ion V. Nicolescu vând lui Ioan N. Motăș, comerciant domiciliat în Iași, „imobilul [...] situat în Iași, dispărțirea 3-a, strada Golia și Unirea, n. 56, compus din dugheni, casă de locuință, pivniță cu atenanse și tot locul lor după stăpânirea de azi și documente”². Valoarea imobilului a fost de 42.000 lei, însă au fost plătiți în numerar doar 24.000 lei, restul de 18.000 lei constituind ipoteca pe care Ioan N. Motăș o achită lui Neculai Gheuca (radiată în 1895).

Noul proprietar demolează vechile dughene la 1897, odată cu alinierea străzilor Golia, Unirea și Arcu, drept pentru care, Ioan N. Motăș vinde primăriei Iași 672 de metri pătrați, încheind tranzacția cu primarul Nicolae Gane, iar „colțul locului ce me-a rămas mie, Ioan N. Motăș, mă oblig a-l rotunzi în stradele Golia și Unirea [...]; pivnițele de pe terenul vândut comunei mă oblig cu vânzătorul a le astupa spre a se evita vreo prăbușire, ear zidurile laterale de la pivniță le voi lăsa spre asigurarea solidității terenului [...] nivelându-l spre a-l da în stăpânirea comunei”³.

---

¹ Mai multe despre istoria acestui neam, într-o lucrare aflată în curs de apariție, *Moștenirea familiei Motăș*, de Lucian-Valeriu Lefter și Alexandru-Florin Luca; prin urmare, toate informațiile genealogice sunt preluate de aici.

² DJIAN, Documente, 879/23.

³ Ibidem, 879/30.

Tot în cadrul acțiunii de sistematizare a orașului Iași, în ședința consiliului primăriei din septembrie 1898⁴, s-a pus problema exproprierii grădinii Hotelului Traian, în vederea lărgirii Pieței Unirii pentru a se ridica statuia lui Alexandru Ioan Cuza, comitetul de inițiativă fiind ales la 14 octombrie 1903⁵, având președinte pe Grigore Ghica-Deleni. Printre vicepreședinți întâlnim pe A. D. Xenopol sau Petru Poni, iar între membrii comitetului găsim pe Ioan N. Motăș. Încă din 1911 statuia era gata, dar adăugarea unui alt soclu, mai înalt, a amânat dezvelirea statuii până în anul următor, evenimentul având loc în luna mai, 1912. Între timp, Ioan N. Motăș construise ansamblul clădirilor care i-au purtat numele, aici fiind găzduite diverse spații comerciale și hotelul „Europa”.

*

Ioan N. Motăș, născut la 10 august 1850, era fiul lui Neculai Motăș din Chetrești și al Catrinei din neamul Oprișan. Fiind proprietar în moșia Chetrești, Neculai Motăș avea rang de căpitan și era alegător din ținutul Vaslui pentru Divanul Ad-hoc, în 1857, alături de postelnicelul Vasile Oprișan, proprietar la Bălești, pitarul Mihalachi Motăș și șetrarul Ioan Motăș, proprietari la Oșești. Vasile Oprișan era cumnat cu Neculai Motăș, iar șetrarul Ioan Motăș de la Oșești era văr cu Ioan N. Motăș.

Neculai Motăș a trecut la cele veșnice la 20 aprilie 1859, urmat, nu după multă vreme de soția sa, Ecaterina, la 9 martie 1864. Astfel, fiul lor, Ioan, rămâne orfan, dar se va stabili Iași, din 1869, unde va învăța comerțul. Devine comerciant la vârsta de 23 de ani, având întâi asociat pe Ilie Maximovici, apoi pe Dimitrie Arghiropol. Din anul 1876 rămâne unic asociat. Așa cum arătam mai înainte, în 1891 cumpără vechile case și dughene de pe latura de est a viitoarei Piețe a Unirii, pe atunci strada Unirea, unde după 1897 construiește corpul de clădiri ce se vor identifica sub numele său: Casele Motăș.

Carierea vasluiianului Ioan N. Motăș a cunoscut o bogată ascensiune socială. Am amintit că a fost membru al comitetului de inițiativă pentru ridicarea statuii lui Cuza Vodă (1903-1912). Dar merită amintite și alte funcții: membru al Partidului Național Liberal (1876-1919), judecător al Tribunalului Comercial (1881, 1885, 1889), vicepreședinte al Camerei de Comerț și Industrie-Iași, consilier al Primăriei Municipiului Iași (1896-1899), consilier al Prefectului Județului Iași (1901). De asemenea, pentru că a participat la Războiul de Independență a fost decorat cu „Virtutea Militară”, apoi cu ordinul

⁴ „Evenimentul”. Iași, nr. 1627, vineri, 18 septembrie 1898.

⁵ Vezi pentru aceasta vezi presa vremii, precum „Steaua”, Dorohoi, nr. 22, duminică, 2 noiembrie 1903, dar și de mai târziu, precum „Opinia”, Iași, nr. 1261, marți, 22 martie 1911 sau „Mișcarea”, duminică, 27 mai 1912.

„Coroana României” în grad de comandor, precum și ofițer al ordinului „Steaua României”. Decorațiile primite sunt amintite și în necrolog⁶, ca unul ce avea Virtutea Militară „din războiul Neatârării”, așa cum aveau să consemneze urmașii săi, că decesul a avut loc la vârsta de 77 de ani, la 24 ianuarie 1927, că „ceremonia funebră va avea loc în ziua de 26 ianuarie 1927”, la biserica Talpalari, iar înmormântarea la cimitirul Eternitatea. Și comitetul Azilului de Bătrâni, regreta trecerea în neființă a „marelui donator și filantrop Ion N. Motăș”. Acesta mai contribuise și la construirea școlii din satul natal, Chetrești, precum și la înzestrarea bisericii de acolo cu diverse obiecte și cărți de cult.

Dintre cei trei fii ai lui Ioan N. Motăș, amintim pe *Constantin I. Motăș*, absolvent al Liceului Internat din Iași (1905), apoi al Academiei de Mine din Freiberg - Germania (1908), cea mai veche școală de mine din Europa, unde a obținând titlul de inginer cu cea mai mare mențiune „Auszeichnung”. În perioada 1908 - 1911 a urmat, la Universitatea din Leipzig, cursuri de chimie anorganică luând și examenul denumit „Verbandprüfung”. În 1912 s-a întors la Freiberg, unde a luat examenul de inginer de mine, de asemenea cu mențiunea „Auszeichnung”. În anul următor, pe 7 aprilie 1913, a obținut titlul de doctor în inginerie, conferit de Universitatea din Dresda, cu distincție maximă.

În 1915 devine membru al Partidului Național Liberal. În 1919 a fost delegat pentru a participa la lucrările comisiilor Consiliului Dirigent din Ardeal, condus de Iuliu Maniu. Acest Consiliu îl numește în funcția de administrator de sechestrul al societății U.E.G. (Ungarische Erdgas-Gesellschaft) din Budapesta.

În 1922 este ales deputat de Târnava Mică, mandat ce-l va menține până în 1926. În acest timp, în 1925, a înființat Societatea Română de Gaz Metan „Sonametan”, în paralel cu administrarea U.E.G. iar din 1927 până în 1931 reușește printr-o politică abilă și perseverență cumpărarea societății U.E.G de la acționarii unguri și germani și înglobarea ei în Sonametan, asigurând astfel statului român (acționar majoritar în Sonametan) controlul absolut asupra averii gazeifere a țării, având de înfruntat adversități puternice care doreau trecerea gazului metan în mâinile capitalului internațional.

Urmând exemplul de filantrop al tatălui său, Constantin Motăș contribuie decisiv la construirea unei biserici ortodoxe în Mediaș, în anii 1930-1935, fapt amintit printr-o inscripție de lângă icoana Arhanghelului Mihail. Iar în altar se află macheta construcției bisericii, având inscripționat: „Dăruită de

⁶ „Universul”, an XLV, nr. 20, joi, 27 ianuarie 1927.

⁷ „Opinia”, an XXIII, miercuri, 26 ianuarie 1927.

soții Motăș”. De asemenea, a mai ajutat și la construirea biseriței din colonia Sărmășel, precum și la construirea gimnaziului din Mediaș.

Tot la Mediaș, inginerul Motăș a înființat Biblioteca Gazelor Naturale, în anul 1942.

Regimul comunist l-a îndepărtat pe Constantin I. Motăș din fruntea gazului metan românesc, trebuind să părăsească funcția la 30 martie 1945, după cea mai lungă perioadă de directorat din istoria sectorului gazier. A lăsat în urma sa numeroase realizări, o operă relatăată pe larg în cartea autobiografică *O viață de luptă*⁸. S-a stins din viață la 20 iunie 1976, fiind înmormântat la cimitirul Bellu din București.

*

Imaginea Caselor Motăș din Piața Unirii⁹ ne duce cu gândul către proprietarii de altădată: Ioan N. Motăș și fiul acestuia, Constantin, evocați pentru meritele și realizările lor într-o propășire a societății românești. Alături de ei s-au aflat și alți membri marcantți ai familiei, astfel: *Constantin Motăș* (1869-1931) primul decan al Facultății de Medicină Veterinară din București, din 1921; *Dumitru Motăș* (1880-1942), general corp de armată; *Constantin Gh. Motăș* (1871-1926), judecător, membru în Consiliul județean Vaslui (1886), deputat (1891, 1911) și senator (1914) al Partidului Conservator; *Eduard Gh. Motăș* (1876-1931), avocat, primar la Vasluiului, Prefect al județului Vaslui, deputat (1911) și senator (1922) pentru același județ al Partidului Național Liberal. De lângă aceștia, nu putea lipsi amintirea academicianului *Constantin C. Motăș*, născut la Vaslui în 1891, profesor universitar la Iași și București, biolog, ecolog și hidrobiolog, întemeietorul unei noi științe pe plan mondial – freatobiologia; a murit la București, în 1980.

Casele Motăș au fost demolate după 1945, suferind și incendii în urma bombardamentelor, iar fraților Motăș, fiii lui Ioan N. Motăș, nu li s-a mai permis repararea imobilului întrucât urma să fie expropriat¹⁰. Casele au fost demolate mai târziu, locul rămânând liber până în anii '70 ai secolului XX, când s-a construit blocul inestetic de locuințe care există și astăzi, pe latura de est a Pieței Unirii.

⁸ Lucrare apărută în anul 2007, la București, sub îngrijirea dr. ing. Dumitru Chisăliță, din care am preluat datele referitoare la viața și activitatea lui Constantin I. Motăș.

⁹ Imaginile Caselor Motăș provin din colecția de cărți poștale a domnului Dumitru I. Grumăzescu, căruia îi mulțumesc, precum și domnilor Florin-Alexandru Luca și Șerban-Andrei Toma, nepoții lui Camil C. Motăș, pentru informații și fotografii de familie.

¹⁰ „Moldova liberă”, duminică, 15 aprilie 1945.

The Memory of the Image: Motăș Houses in Unirii Square

Ioan N. Motăș, trader in the city of Iași, buys old houses and shops in 1891, situated at the crossroads of Unirea street (the future homonymous square) and Golia street (later Cuza Vodă street). Starting with 1897 he built a body of buildings that was to bear his name: the Motăș houses, where there were various commercial and hotel spaces. The houses lasted there, on the east side of Unirii square, up to after the second World War. Being partly affected by the bombs, the mayoralty did not allow the Motăș brothers, sons of Ioan N. Motăș, to renovate the buildings, as there followed the expropriation. Later on they were demolished, and disappeared from the urban landscape of the city of Iasi, where they were a symbol of the Unirii square.

Ioan N. Motăș (1850-1927), proprietarul Caselor Motăș, precum și fiii săi, Traian, Jean și Constantin, în 1905

Piața Unirii și Casele Motăș. Inaugurarea aducțiunii de apă de la Timișești, în 1911

Piața Unirii și Casele Motăș, ~1900

328. Iași. Statuia Cuza-Vodă și Piața Unirii

Statuia lui Cuza Vodă, pe vechiul amplasament, mai la est, în fața Caselor Motăș

Defilări de 10 mai, din Cuza Vodă spre Piața Unirii pe lângă Casele Motăș, în 1932

Tipografiile grecești din capitala Moldovei (secolele XVII-XIX)

Gheorghe Macarie

Alături de școală, tipografiile grecești ale Iașului au același rol în răspândirea culturii elene. Dacă școala – și ne gândim în primul rând la *Academia domnească* de limbă greacă (1766-1821) continuatoare directă a *Colegiului* lui Vasile Lupu – era legată de însăși comunitatea greacă, din care se recrutau mulți din cei aproximativ 2/3 din elevii greci ai acesteia și în cadrul căreia marea majoritate a cadrelor de predare erau și ele de origine greacă, tipografiile în schimb își înscriau activitatea într-un areal mult mai vast, corespunzător arealului spiritual al întinsei diaspore elene. Este cazul tipografiilor de la Cetățuia (activă între 1680-1694), celor de la Sf. Sava (activă între 1714-1715, dar, mai ales, între 1745-1747) sau cea de la Trei Ierarhi a lui Manuil Vernardos (1812-1821). Tipografia lui Duca Sotiriovici (activă între 1745-1752), întemeiată de un grec din Tasos, este destinată – prin traduceri realizate din grecește în limba română – populației autohtone, iar tipografiile ulterioare, cea de la Galați (din a doua jumătate a sec. XIX) sunt subordonate, în primul rând, nevoilor imediate ale comunității locale (manuale școlare, periodice ale acesteia etc.): pe planul unei activități editoriale mult reduse, apariția unei cărți depășind interesele locale ale comunității devine, în perspectiva timpului, un accident.

Tipografiile grecești din Iași (toate au avut sedii în perimetrul vechii capitale a Moldovei, de regulă în incinta unei mănăstiri închinată Ierusalimului sau Athosului) au fost ulterioare apariției celei românești de aici sau din celelalte țări românești. Amenajarea primei tipografii românești din Iași (1642) anticipează cu patru decenii pe cea grecească de la mănăstirea Cetățuia. Evoluția în paralel, pe parcursul unui secol și jumătate, a tipografiilor grecești cu cele românești din Moldova a reprezentat un act de complementaritate¹, nu de concurență, cu atât mai puțin de ostilitate. Contradicțiile, tensiunile, câte vor fi existat, manifestate în domeniul social-economic nu s-au reeditat la nivelul celor două culturi, implicit al instituțiilor prin care erau reprezentate. Instituția care a mediat statornic acest schimb cultural al fost Mitropolia Moldovei și Sucevei, care a inclus în programul ei și a realizat un număr impresionant

---

¹ Cornelia Papacostea-Danielopolu, Lidia Demény, *Carte și tipar în societatea românească și sud-est europeană (secolele XVII-XIX)*, București, 1985, p. 147-148.

de traduceri din limba greacă, tipărite pe întreg parcursul secolelor XVII-XVIII și primele decenii ale secolului XIX, în tipografiile românești patronate de Mitropolie. Este un proces în care s-au implicat personalități culturale precum mitropoliții Iacov Stamate și Veniamin Costache, mulți clerici sau laici din anturajul acestora.

Apariția tiparului în limba greacă în Moldova nu a fost, dealtfel, ca în Țara Românească, consecința unei întâmplări și nici a unui orgoliu lezat, așa cum ne-a dat a înțelege o mărturisire a marelui ierarh Dositheia Notara din cunoscuta sa *Istorie a patriarhilor Ierusalimului*. Toate circumstanțele economice, dar și cele social-spirituale - condiții necesare acestui act de cultură - erau favorabile. În Moldova primei jumătăți a secolului XVII, în care 2/3 din sfatul domnesc al lui Vasile Lupu erau greci, într-o capitală în care exista deja o comunitate greacă excelând deocamdată nu atât prin număr cât prin importanța socială decisivă a unora din membrii acesteia, a numeroase mănăstiri închinete – focare de cultură greacă – și a unei școli academice în care din 1646 predau precumpănitor profesorii greci, tiparul în limba greacă se impunea.

Cartea tipărită în greacă era anticipată de circulația celei manuscrise. Circulau nu numai texte copiate ale sfintelor scripturi necesare bisericilor din Iași și din alte părți ale Moldovei în care se slujea în limba greacă, dar se lucrau, nu o dată, și cărți originale în această limbă. Lucrarea *Carte istorică cuprinzând pe scurt felurite și interesante istorii începând de la zidirea lumii până la căderea Constantinopolului*, apărută la Veneția, în 1631, a fost scrisă la Iași, la curtea de vară a lui Petru Șchiopul, de la mănăstirea Galata. Ierotei al Monembaziei, autorul și traducătorul în greaca populară, făcea atunci parte din anturajul domnitorului român. Cartea se realizase sub supravegherea lui Zotu Țigara, ginerele domnului. Peste ani era dedicată domnitorului Alexandru Coconul, fie și pentru faptul că acesta era strănepotul lui Petru Șchiopul².

*Practic, prima tipăritură în limba greacă din Moldova, cu patru decenii înainte de apariția primei tipografii grecești, cea de la Cetățuia, se realizează după 1642, în tipografia românească înființată de Vasile Lupu, în incinta mănăstirii Trei Ierarhi, tipografie care și litere grecești. Este vorba de decretul sinodal al Patriarhului Partenie cel Bătrân, apărut „în cinstita și domneasca mănăstire a Trei Ierarhilor la anul mântuirii 1642, în luna decembrie 20”³; este tipografia din care ieșea de sub tipar celebrul monument al limbii române, *Cazania* lui Varlaam (1643).*

² *Ibidem*, p. 211.

³ Ion Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, București, vol. I, 1903, p. 119.

Tipografia de la mănăstirea Cetățuia (1672-1694)

Prima tipografie greacă din Moldova, tipografie pe care N. Iorga o considera a fi „cea dintâi pentru cărțile grecești din tot Orientul”⁴, este amenajată în 1681, în incinta bisericii Sf. Apostoli Petru și Pavel din cadrul mănăstirii fortificate Cetățuia. Ctitorul din 1672 al acesteia, domnitorul Gheorghe Duca, și-a construit nu numai biserica după modelul Trei Ierarhilor, dar a ținut să imite pe ctitorul acesteia, Vasile Lupu, și în celelalte aspecte ale vieții sale - implicit în acela al mecenatului cultural-artistic. Ca și Trei Ierarhi, Cetățuia trebuia să devină o vatră de cultură, astfel încât propunerea patriarhului cultural al Ierusalimului, Dosithei Notara, de a înființa aici o tipografie găsi audiență și imediată finanțare. Se întâlneau pe același plan conducătorul politic dornic de renume și conducătorul din umbră al unui mare program de ridicare și reînnoire a spiritualității ortodoxe, Dosithei Notara. Nu lipseau pe plan local oamenii de cultură, buni cunoscători ai limbii grecești și cărturari de vast orizont cărturarii greci Ioan Comnen Molivdul, Ieremia Kakavelas – viitori corectori ai textelor imprimate și un tipograf de excepție, călugărul român Mitrofan, ulterior episcop de Huși, perseverând pe întreg parcursul vieții sale într-o lungă activitate tipografică. Peste toate stăpânea spiritul de bun organizator și mai ales capacitatea de a subsuma întregul plan editorial, noilor sale proiecte, al patriarhului Ierusalimului, Dosithei Notara, aflat pe atunci în Iași. În cunoscuta sa lucrare *Istoria patriarhilor Ierusalimului*, ierarhul include un pasaj (*Cartea XII*, cap. XII, p. 1236) unde relatează împrejurările constituirii: „Iar în anul 1680. fiind la Iași și văzând pe moldoveni că au tipografie, iar grecii nu, muream de necaz. Iar Dumnezeu, conducătorul și săvârșitorul celor bune, ne aduce pe un român ieromonah anume Mitrofan și i-am dat șesezeci de lei și ne-a construit o tipografie nouă: și deci îi dăm cheltuielile și hârtie, trimitem și cartea lui Nectarie *În contra primatului papei*, și, contra așteptării noastre, se tipărește”⁵. Domnitorul Gheorghe Duca îi pune la dispoziție nu numai sediul instituției, ci și material tipografic achiziționat din Veneția. În prefața primei cărți, apărute în 1682, a patriarhului Nectarie, *Întâmpinare în contra primatului papei*, Dosithei Notara relevă, în encomiastica sa tradițională, rolul lui Gheorghe Duca de apărător al bisericii ortodoxe. ipostază ce prepetua modele străvechi bizantine întruchipate cu trei decenii mai înainte și de modelul lui Vasile Lupu: „Nu numai că ai scăpat biserica de oarecari intrigi, ci ai pus la îndemâna oricărui ortodox, ca o lumină de evan-ghelică credință, scrierile sfinților și ale tradițiunilor apostolice și strămoșești

⁴ N. Iorga, *Istoria literaturii române din secolul XVIII* (1688-1821), București, vol. I, p. 29.

⁵ Citat reproduș după Ion Bianu, Nerva Hodoș, *op. cit.*, vol. I, p. 257.

și ai dat o armă neînvingătoare în contra oricărei schisme și erezii”⁶. Dosithei Notara scoate în evidență o notă definitorie a acestei tipografii, implicit un element esențial al rolului pe care aceasta urma să-l concretizeze în proiectul mai vast al ambițiosului ierarh; tipografia de la Cetățuia, așa cum a fost concepută, nu va fi neapărat una a comunității grecești din Iași (în curs de constituire, în secolul XVII) cum a fost cea din 1812 a lui Manuil Vernardos, nici una afectată traducerilor românești din grecește, deci populației autohtone, cum a fost aceea de la jumătatea secolului XVIII a lui Duca Sotirioviici și nici tipografia destinată țărilor estului Mediteranei, din secolul XVIII de la Sf. Sava.

Unică în felul ei, tipografia de la Cetățuia, prin activitatea desfășurată, era una polemică de apărare a ortodoxiei, grav amenințată de intruziunile ideologico-religioase ale altor confesiuni. Ea continua pe plan spiritual-religios un front de luptă specific pentru secolul XVII, al cărei prim reper a fost la noi *Sinodul* din 1642. Dacă acesta era anticalvin, cărțile tipărite la Cetățuia înfruntau prozelitismul catolic. Pentru greci, dar și pentru români sau alte popoare ortodoxe, secolul XVII este unul de repliere și regroupare a forțelor spirituale într-o luptă vizând păstrarea identității religioase și etnice. Tipografia greacă de la Cetățuia este instituția unui popor care, în lipsa unei patrii teritoriale autonome politic, încearcă și reușește să-și refacă o alta, spirituală, a întregii ortodoxii în cadrul imperiului otoman suprapus politic celui alt întins spațiu al imperiului bizantin de odinioară. Ceea ce tipografiile grecești nu puteau face la Constantinopol (tipografia lui Kiril Lucaris din 1627 a fost anihilată de turci), nici la Veneția sau, mai târziu, la Viena (pentru a cita câteva din centrele mai importante ale diasporei grecești) se va realiza aici, în Moldova, în care incinta mănăstirii Cetățuia devine un vădit centru de rezistență spiritual-ortodoxă. Era o confruntare în care și-au arătat disponibilitățile, ca străluciți ierarhi ai lumii ortodoxe, Petru Movilă, Dosithei Notara, Varlaam al Moldovei, cărturari celebri ca Meletie Sirigul, domnitori ca Vasile Lupu, Gheorghe Duca sau Constantin Brâncoveanu. Moldova oferea un spațiu ospitalier și generos departe de spiritul represiv al capitalei otomane sau de acela vigilent al instituțiilor religioase catolice (*De propaganda fide* etc.), implicate intens în acea operație de penetrare culturală a Vaticanului în Orient⁷. Organizată eficient și pe mai multe căi, aceasta afecta însăși fundamentele doctrinei ortodoxe. Ideea de revanșă se impunea de la sine. O epigramă din contextul versoului paginii de titlu a cărții amintite a patriarhului Partenie ține să precizeze: „Îngâmfarea apuseană se lăuda că întrecea mai înainte cu

⁶ Ion Bianu, Nerva Hodoș, *op. cit.*, p. 24.

⁷ Cornelia Papacostea-Danielopol, Lidia Demény, *op. cit.*, p. 160.

mult pe răsăriteni în știința grecească și în tipărirea cărților; luminarea ambelor acestor lucruri a răsărit de curând aici pentru credincioși; lucrurile acestea sunt lauda lor, iar Dumnezeu al răsăritenilor”⁸. Odată mai mult, grecii își dau seama. așa cum au arătat Emil Turdeanu și alți cercetători, că ortodoxia trebuie apărată pe propriul ei teritoriu și, evident, acolo unde condițiile o permit⁹. O altă epigramă din cartea citată a patriarhului Nectarie o confirmă: „Niciodată de aci înainte săgețile dușmanilor nu vor atinge hotarele noastre, nici practicile teologilor raționali, fiindcă Nectarie a ridicat întărituri pentru credincioși...”¹⁰.

Înconjurat de promptitudinea apariției cărții, Dosithei Notara a pregătit pentru tipar (trimițând la Iași hârtia procurată de la Adrianopole) cartea, pe aceeași linie. În *contra ereziilor* a episcopului de Salonic, Simeon. Titlul, foarte lung, din original, rezumă întregul *sumar* al volumului, acesta tratând nu numai „un dialog în contra ereziilor dar și despre arhierii (...) despre preoți și diaconi, despre explicarea simbolului credinței ortodoxe a creștinilor (...), apoi despre principiile cardinale ale credinței ortodoxe (...)”¹¹. Peste veacuri străbate încă, din paginile prefeței, bucuria celor în a căror limbă aceasta se adresa. În dedicația către domnitorul Gheorghe Duca, finanțator al cărții, Ioan Molivdos, corectorul ei, dă curs acestei bucurii. *Mult se bucură neamul elenic cărui i-ai oferit de curând această carte tipărind-o cu cheltuiala ta. Ție îți aduce coroana de pietre prețioase și răpită de bucurie înalță puterea ta prin prea onorate laude*¹².

Între aceste cărți cu pronunțate note polemice, volumul *Slujba sfinților martiri Sergiu și Bachu* apărut peste doi ani (1685) este o carte de cult: așa cum rezultă din prefață, lucrarea este un dar pentru Șerban Cantacuzino care asociase la ctitoria sa de la Cotroceni, hramului principal și acest hram specific sinaxarului bisericii ortodoxe grecești. Dealtfel, nu peste mult timp, Dosithei Notara va da curs proiectelor sale în spațiul, poate mai propice, al Țării Românești.

După lucrarea lui Ioan Eugenicos, *Discurs contra hotărârii sinodului de la Florența*, din 1694 și *Tomul împăcării* din 1692-1694, seria cărților de polemică religioasă apărute la tipografia de la Cetățuia se încheie cu lucrarea patriarhului Disothei Notara. *Tomul dragostei asupra latinilor* (1698), corectorul lucrării fiind profesorul lui Dimitrie Cantemir, Ieremia Kacavelas. Majoritatea scrierilor continua seria polemicilor cu catolicii în principalele probleme de

⁸ Ion Bianu, Nerva Hodoș, *op. cit.*, vol. I, p. 252.

⁹ Cornelia Papacostea-Demény, *op. cit.*, p. 161.

¹⁰ *Din volumul patriarhului Nectarie*, după Ion Bianu și Nerva Hodoș, *op. cit.*, vol. I, p. 252.

¹¹ *Ibidem*, vol. I, p. 273

¹² *Ibidem*, p. 247.

dogmă (problemele primatului papal, euharistiei, a purcederii Sf. Duh etc.). Mai înainte (1694), Dosithei Notara mai tipărise, tot aici, *Manualul contra lui Ioan Kariofil*. Activitatea tipografică propriu-zisă a instituției se va încheia însă cu lucrarea lui Dimitrie Cantemir, *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul* (1698), apărută bilingv, în limbile română și greacă. Importantă carte a culturii române, *Divanul* se constituie ca o lucrare de etică cu penetrante implicații filosofice. Autorul, învățatul prinț Dimitrie Cantemir, își structurează lucrarea pe ideea dialogului, străvechi ca modalitate în spiritualitatea europeană. Tradiția străvechiului *Banchet* a lui Platon reeditează, în alte împrejurări, după 22 de secole, condiția literară a *Divanului* oriental relevând, din partea autorului, erudiție și disponibilități reale în abordarea problemelor filosofice. Izvoarele folosite trimit la marele nume ale filosofilor greci antichității, după cum modelul operei ca atare rememorează, între altele, *Oglinda (Dioptra)* lui Filip Solitarul din secolul XI al literaturii bizantine.

Tipografia de la Sf. Sava (1745-1747)

Puține informații au rămas despre tipografia grecească de la Sf. Sava. Amenajarea ei aici nu surprinde. Sf. Sava era închinată mănăstirii Sf. Mormânt de la Ierusalim, ca și anterioara mănăstire Cetățuia. În incinta mănăstirii, construită la sfârșitul secolului XVI, se afla, dealtfel, reședința patriarhului Ierusalimului, în trecere sau într-un sejur de durată în Iași. Inițiativa ctitoririi instituției aparține patriarhului Ierusalimului, Hrisant Notara, el însuși om de cultură hotărât să continue programul cultural al ilustrului său înaintaș și unchi. La Sf. Sava slujeau călugări greci, dintre care unii puteau fi utilizați la activitățile tipografiei. Referindu-se la această tipografie, cronicarul Axinte Uricarul este destul de explicit: „De mult avea de gând Nicolae Vodă [Mavrocordat] să facă două lucruri bune în țară, ce nu erau: întâi tipografie, ca să tipărească cărți și al doilea să facă școală ca să învețe cine ar vrea fără plată (...) Și așa au trimis de au adus meșteri tiparnici și de slove grecești și slavonești și au făcut case bune la Sf. Sava și au așezat tipografia acolo și în scurtă vreme au început a se tipări cărți”¹³. Evident, finalitatea tipografiei de la mănăstirea din centrul foste capitale a Moldovei reedita pe aceea a tipografiei ce-și încetase doar de două decenii activitatea - cea de la Cetățuia. Era destinată nu atât comunității grecești a orașului, cât întregii diaspore elene: ea avea în vedere tipărirea nu numai a cărților de ritual, cât și a celor polemice de apărare a credinței ortodoxe. Este cazul cărții lui Ioan Damaschinul, *Arătarea credinței*

¹³ Axinte Uricarul, *apud* N.A. Bogdan, *Orașul Iași. Monografie istorică și socială ilustrată*, Iași, 1913, p. 214.

ortodoxe, apărută în grecește în 1715. Editarea cărții a fost posibilă datorită finanțării domnitorului Nicolae Mavrocordat; tomul se bucurase de atenția personală a patriarhului Hrisant Notara, fiind corectată de Ioan din Efes.

Aparent, tipografia arabă ce-și desfășura activitatea la Iași, în chiliile mănăstirii Sf. Sava, s-ar exclude obiectului unei cercetări afectate doar tipografiilor grecești din Moldova secolelor XVII-XIX. În realitate, activitatea acestei instituții este intrinsec-imanentă eforturilor pe tărâm religios-cultural și, în genere, tensiunilor spirituale ale diasporei elene. Tipografia arabă din Iași, de la jumătatea secolului XVIII, nu a beneficiat (ca și cele de la București și Snagov, din același secol) numai de spațiul mănăstirii ieșene pe care nu numai reprezentanții patriarhiei de la Ierusalim - căreia îi era închinată - dar și patriarhul Silvestru al Antiohiei, care își adăuga la titulatură și „al întregului Orient”, o considerau de-a lor. Mai mult, apariția acestor cărți a fost posibilă datorită finanțării tot de către Ioan Mavrocordat - reprezentant al unei adevărate dinastii spirituale, domnitor al Moldovei între 1743 și 1747; cărțile erau traduse în limba greacă, autorii aparținând spiritualității elene și se integrau, prin țelul urmărit, aceluiași front comun menit a apăra ortodoxia împotriva propagandei catolice din Orient front care, în Iași, își anticipase demersurile cu șapte decenii mai înainte în tipografia mănăstirii Cetățuia... Este un caz tipic de confluență între două culturi, în cazul de față între cea greacă și cea a arabilor ortodocși din Siria și Liban, evoluând sub semnul aceluiași ideal spiritual-religios și acelorași afinități electivă... Era un proces desfășurat la adăpostul ospitalier al țărilor române; beneficiari ai ospitalității generoase a acestora, grecii simțeau ei înșiși, la rândul lor, să le-o ofere altui popor lipsit de șansa de care ei se bucurau... Acestor cărți li se adăugau și cele *karamanlis* (apărute la București), scrise în limba turcă cu litere grecești, destinate populațiilor de la poalele Caucazului, Trebizonda etc., care dacă nu-și păstrasera limba maternă a strămoșilor, greaca, persistau măcar în credința ortodoxă a acestora; era un efort de ultimă oră pentru păstrarea a ceea ce mai rămăsese dintr-o străveche identitate spirituală...

Activitatea tipografiei arabe de la Sf. Sava s-a desfășurat între 1745-1747, sub supravegherea atentă a patriarhului Silvestru al Antiohiei care și-a avut reședința - în acest interval de timp al sejurului său ieșean - chiar în incinta mănăstirii Sf. Sava, ce adăpostea tipografia. Sprijinul material, prompt și eficient, datorat lui Ioan Mavrocordat, determină apariția cărții de rugăciuni *Condacul* (1745); în anul următor apar, în același volum, două cărți scrise de doi autori greci diferiți, militând sub semnul aceluiași ideal: Este vorba de *Cartea arbitriului adevărului și expunerea dreptății, alcătuită cu multa și desăvârșita înțelepciune de cucernicia sa părintele și filosoful Kirios Kir Nectarie*,

prea fericitul patriarh al Ierusalimului. Tipărită de două persoane din anturajul patriarhului, sirienii Gheorghe din Alep și Mihai Bezi Koûrt-al-Dohob din Tripoli, cartea se realizează ca o polemică anticatolică; autorul vizează *pe monahii latini trimiși în părțile Orientului și locuitori în pământul sfânt, căutând cu toată silința lor a contraria și a combate religia grecilor ortodocși*¹⁴.

Cealaltă lucrare a aceluiași volum aparține lui Eustatie Argentis, *Manual contra infailibilității papei*. Traducerea din greacă în limba arabă, realizată la Cairo, îi aparține lui Masaad Nasu din Damasc. Autorul din Chios își concentrează argumentele, ca și tonul polemic, demonstrării falsității teoriei infailibilității papei.

Consonantă cu spiritul acestor opere este și lucrarea antologând o *Colecție de edicte a două sinoade convocate la Constantinopole în privința catolicismului în Siria*, apărută în 1747. În același an apare și *Cina cea de taină*, traducere din originalul grec aparținând aceluiași doctor-filosof din Chios - Eustratios Argentis - tratând despre taina împărtășaniei. Cartea apare sub aceleași generoase auspicii ale domnitorului Ioan Mavrocordat și cu binecuvântarea mitropolitului Moldovei - Nichifor.

Încheierea domniei lui Ioan Mavrocordat, principalul sponsor al tipografiei, ca și plecarea din Iași a patriarhului Silvestru, duce la încetarea activității tipografiei.

În cea de a doua jumătate a secolului XVIII, aparițiile de cărți grecești sunt rare în raport cu aceeași situație din Țara Românească sau cu aceea din Moldova de sfârșit de secol XVII: este o încetinire a ritmului, dar nu o suspendare. Instabilitatea domniilor duce nu o dată la răirirea sponsorilor. N. Mauroeides, autor al lucrării *Mreaja apostolică*, apărută la Iași în 1756, își editează cartea cu propria sa cheltuială¹⁵.

Tipografia lui Duca Sotirovici (1745-1752)

Obișnuiți cu tipografiile grecești, destinate grecilor din principatele române și din celelalte centre ale întinsei lor diaspore, situația tipografiei lui Duca Sotirovici¹⁶ (activă în Iași între 1745-1752) va fi insolită în mare măsură. Este vorba de o tipografie pusă la dispoziția românilor; cărțile tipărite de acesta la Iași, cu excepția uneia singure, editată în greacă spre sfârșitul carierei sale de tipograf, sunt în limba română - destinate deci populației autohtone.

¹⁴ Dan Simonescu. *Impressions des livres arabe et karamanlis en Valachie et en Moldavie au XVIII-e siècle*. în „Studia et octa orientalia”, V (1963), p. 138-153.

¹⁵ Cf. Ion Bianu. Nerva Hodoș, *op. cit.*, vol. II, p. 137.

¹⁶ Cf. Pr. Florin Tuscanu, *Duca Sotirovici – un dascăl și tipograf grec în slujba culturii românești*, în „Acta Moldaviae Septentrionalis”, I (1999), Botoșani, p. 238.

„Cazul” este tipic pentru un moment istoric de răscruce, cel de debut al cristalizării relațiilor capitaliste în economia țării. Tipografia lui Duca Sotiriovici, venit în Moldova, probabil în 1741, din Tassos, nu e o consecință a inițiativei domnești sau a mediului ecleziastic, cum au fost celelalte tipografii ieșene de până atunci. Ea este una particulară. Directorul – proprietar Duca Sotiriovici tipograful din Thasos – cum se recomanda el însuși în finalul cărților editate și tipărite de el, asocia celor două ipostaze și pe acela de tipograf, de traducător și, bănuim, și de manager priceput în valorificarea financiară prin vânzare a cărților, a căror beneficiar este. Personajul este reprezentativ pentru un anumit tip de intelectual balcanic, premergând o viitoare configurație modernă a acestuia (de după 1800). Dascăl de școală, dar de sorginte și formație – se pare și vocație negustorească – Duca Sotiriovici din Thasos este un om instruit; contemporanii pretențioși i-au apreciat cunoștințele temeinice de greacă și latină, ca și capacitatea de a-și însuși rapid și limba patriei sale adoptive: el vine, se pare, la cererea domnitorului Constantin Mavrocordat, pentru a satisface cererile de carte ale Mitropoliei Moldovei și bisericilor de sub jurisdicția religioasă a acesteia, până în anii viitoarei reorganizări a tipografiei acesteia. Activitatea sa va fi de la bun început reglementată de un hrisov al domnitorului Constantin Mavrocordat, reinnoit ulterior, enumerând privilegiile, recompensele materiale oficiale. Tipograful Duca Sotiriovici primește lunar o indemnizație financiară din partea domniei, este scutit de impozite el, dar și opt persoane alese pentru a activa în cadrul tipografiei... Traectoria carierei lui Duca Sotiriovici în Moldova reeditează drumul tânărului grec plecat pentru a-și asuma, într-o nouă patrie, un rost temeinic al existenței sale. O va găsi în principatele române, beneficiare a unei autonomii pe care locul natal n-o mai avea de mult. Instruit, capabil și practic-întreprinzător, el este un pelerin în căutarea unui câpătâi, dar nu un aventurier, așa cum erau mulți dintre conaționali săi. Adaptabil, el se va integra rapid structurilor sociale ale noii țări. Își oferă și onorează eficient serviciile câștigând bunăvoința și încrederea celor de sus, devenind practic indispensabil pentru aceștia. Tipograful din Thasos își aduce, prin tipăriturile sale, o contribuție reală la dezvoltarea culturii române și, implicit, la intensificarea rolului limbii române în biserică și în instituțiile țării. Căsătorit cu o localnică, intrat prin avere și străduințe în clasa privilegiată a țării, el dobândește un indigenat la care avea, prin activitatea sa, cu prisosință dreptul.

Întrunind în persoana sa nu numai proprietarul și editorul, dar și traducătorul și tipograful și gravorul, implicit filologul-corector și îngrijitor al ediției, Duca Sotiriovici marchează în tipografia românească o perioadă distinctă, anticipând pe tipografii-cărturari de mai târziu, Gh. Asachi și Heliade.

Activitatea sa, dincolo de satisfacțiile imediate materiale afirma, în viziunea sa, și sentimentul de a-și fi onorat o datorie față de patria sa adoptivă; este ceea ce se spune în prefața la *Psaltirea* sa din 1748 (*Psaltirion a proorocului și împăratului David...*): „Drept aceia dar eu mai micul tuturor, măcar că nu-mi este patria Țara Moldovei, iar pentru că am câștigat întru acest pământ - strein fiind - și cinste și priință; cunosc că am aceiași datorie ce au și lăcuiitorii cei adevărați. Deci, pentru ca să dau cătră dânsa un sămn de mulțumită și neavând cu altul ce, am pus nevointă de am tipărit aciastă Psaltire spre folosul acestor patrii”¹⁷.

Urmează *Dumnezeieștile și sfintele liturghii*, apărute în același an (1747), cu *Triodul* în care include, după moda vremii câteva *stihuri la stema țării și domnitorului* de atunci al Moldovei - Grigore Ghica al II-lea. Între diversele sale disponibilități, Duca Sotiriovici era și poet în limba patriei sale adoptive. O nouă *Psaltire*, tipărită la 1748, a fost identificată în Biblioteca Universității din Bologna, de către marele lingvist italian, Carlo Tagliavini, care îi consacră, în 1942, un studiu¹⁸. În 1749 traduce și tipărește *Octoihul (ce cuprinde întru sine slujba a opt glasuri... tălmăcită despre elini în limba românească)*¹⁹ și editează *Rânduiala sfeștaniei mici*, pentru ca în 1750 să editeze *Canonul celui dintru sfinți părintelui nostru Spiridon, episcopul Trinitundiei făcătorul de minuni*²⁰, greu de găsit pe vremea redactării *Bibliografiei* lui Ion Bianu, identificat astăzi în colecția de carte și artă religioasă a preotului Florin Tuscanu din Moldovaeni, jud. Neamț²¹.

O lucrare destul de amplă (555 pagini) este *Ceaslovul care cuprinde în sine toată slujba de zi și de noapte* (1750): în 1751 apar *Adunare de rugăciuni și Sinopsis adecă adunarea celor șapte Taine și a celor șapte Laude ...* *Lucrarea Sinopsis adecă adunarea celor șapte Taine și a celor șapte Laude* are ca obiect reglementarea juridică a anumitor probleme ale vieții religioase, volumul incluzând și canoane din sfânta pravilă. Prefața lucrării - moralizatoare - militează de pe poziții religioase pentru menținerea echilibrului și structurii sociale oficiale argumentându-se cu citate din *Evanghelia* după Matei. „Dați ale Chesariului, Chesariului și ale lui Dumnezeu, lui Dumnezeu”²². *Slujba celui întru sfinți părintelui nostru Timotei, arhiepiscopului Priconesului*,

¹⁷ Cf. prefața lui Duca Sotiriovici de la *Psaltirea* din 1747 (din Ion Bianu, Nerva Hodoș, *op. cit.*, vol. I, p. 78).

¹⁸ Ion Bianu, *op. cit.*, vol. IV, 1942, p. 62-63.

¹⁹ Cf. Ion Bianu, Nerva Hodoș, *op. cit.*, vol. II, p. 109-110.

²⁰ *Ibidem*, p. 112.

²¹ Pr. Florin Tuscanu, *op. cit.*, p. 238.

²² Cf. Ion Bianu, Nerva Hodoș, *op. cit.*, p. 120.

alcătuită de un profesor grec al Academiei domnești din Iași - finanțată fiind de boierul-grămatic Iliășcu, apare în 1752.

Acestea sunt momente de apogeu ale activității lui Duca Sotiriovici. Cunoștințele și abilitățile în domeniul pe care îl practică îl impun aprecieri unanime. Este un motiv pentru care este pus să verifice traducerea din grecește a unei lucrări cu caracter juridic, realizată la Iași de către preotul Cozma de la Mitropolia ieșeană, în 1754. Lucrarea a fost, ca și altele, o comandă a mitropolitului Iacov Putneanu.

Manuscrisul nr. 1271, fost în biblioteca mitropolitului Iosif Naniescu (în prezent la Biblioteca Academiei Române) relevă munca, dar și disponibilitățile de traducători ai celor doi de-a lungul a 950 de pagini (*Vactiria adică Cârja arhierescă acum întâi tălmăcită despre limba elinească pre limba moldovenească ...* Lucrarea s-a utilizat în a doua jumătate a secolului XVIII și primele decenii ale celui următor²³).

Reorganizarea tipografiei Mitropoliei ieșene, care i-a asigurat lui Duca Sotiriovici multe din comenzi, duce la încetinirea aparițiilor cărților din instituția tipografului din Tasos și, firește, la dispariția ei în cele din urmă. Greu de spus dacă *Slujba lui Sf. Timotei* este ultima lucrare apărută sau una din ultimele. Nu este exclusă posibilitatea identificării unor de apariții de cărți necunoscute astăzi, dar care pot constitui surprize ale cercetărilor viitoare. Există prezumția ca *Slujbele Sf. Timotei* – probabil ultima apariție tipografică și prima din această tipografie în limba greacă – să fi fost, în intenția tipografului din Tasos, preludiul unei alte serii editoriale, de astă dată în limba sa maternă. Dar din diverse motive, poate și din acela al instabilității domniilor și, prin aceasta, a pierderii unor utile relații, proiectul, dacă l-a avut, cu certitudine a rămas în fază de început. Oricum, anul 1752 marchează cu aproximație stagnarea activității tipografice a lui Duca Sotiriovici, alte lucrări ulterioare rămase în urma sa păstrându-se în manuscris. Este cazul lucrării *Cârja arhierescă*, dar și a altora. Dacă adăugăm la cele 12 titluri sigure apărute cu indicarea tipografiei, alte 11 titluri presupuse (apărute, la Iași, între 1741-1753, fără menționarea tipografiei), atunci activitatea acestei instituții s-ar remarca prin 23 de titluri²⁴ - pentru cei 10 ani ai intervalului - o cifră record! Oricum, în perimetrul spiritual al Moldovei secolului XVIII, de atâtea ori la confluență cu cultura elenă, aparițiile editoriale ale tipografului Duca Sotiriovici înscriu în cadrul colaborării dintre cele două culturi una din paginile cele mai fructuoase și mai reprezentative.

²³ Ștefan Grigore Berechet. *Istoria vechiului drept românesc*, Iași, 1893, p. 130-131.

²⁴ Cf. Constantin Turcu. *Cărți, tipografi și tipografii din Moldova în secolul al XVIII-lea*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, nr. 1-2/1960, p. 21.

Tipografia lui Vernados de la Trei Ierarhi (1812-1821)

Între tipografiile grecești din Iași perindate în intervalul sfârșitului de secol XVII și începutului secolului XIX, cea a lui Manuel Vernardos, activă doar opt ani (1812-1821), ocupă un loc aparte. Dincolo de conținutul variat al producției editoriale (literatură beletristică, cărți religioase, de drept, istorie, medicină popularizată etc.), tipografia lui Vernardos nu mai este o tipografie oficial domnească (deși a fost sprijinită și de domnitorul Moldovei), nici una ecleziastică – într-o vreme în care în Moldova, mai mult decât în Țara Românească, Mitropolia își mai păstra monopolul producției editoriale. Între sprijinitorii ei se detașează câțiva arhonda – boieri de protipendadă – dar numeric (și, probabil, luați laolaltă, și financiar) domină negustorii și, în genere, reprezentanții stării de mijloc.

Poate pentru prima oară în istoria tipografiilor grecești ale Iașului, tipografia lui Vernardos debutează ca o tipografie a orașului - un oraș care nu era numai politic o capitală a principatului, ci și una a culturii acestuia; Iașul era un oraș care adăpostea, între celelalte orașe ca Botoșani, Galați etc., cea mai importantă colonie greacă a Moldovei - nu numai numeric ci, mai ales, prin poziția socială a membrilor acesteia. Domnitorul țării era grec fanariot, greci sau greci asimilați pe parcurs erau mare parte din dregătorii-boieri ai țării, de asemenea, mare parte din negustori; între ei, bancherul Spiros Pavlos, de la începutul secolului XIX, era unul dintre cei mai bogați între reprezentanții branșei. În final de epocă fanariotă, mare parte din greci se simțeau mai avantajați decât autohtonii. Dacă nu majoritatea mănăstirilor închinată Athosului sau Ierusalimului, cel puțin o parte între cele din capitala țării. Trei Ierarhi, în primul rând, își mențineau statutul de focare de cultură.

Principala instituție de cultură din capitala Moldovei era *Academia domnească de limbă greacă*. Aceasta își asociase un grup de profesori, unii dintre ei cu renume, autori de manuale, angrenați în procesul de circulație a cărții, elemente de transmisie a noutăților în materie de cultură și civilizație europeană; parte din ei erau formați deopotrivă nu numai în mediul spiritualității ortodoxe, ci și în acela al universităților Europei occidentale. Palatul ultimilor domni fanarioți unde, de regulă, cei mai elevați dintre profesorii Academiei erau și preceptorii odraslelor domnești, era și el un centru de emulație intelectuală de unde porneau, nu rareori, inițiative și investiții culturale, popularizând nu o dată energiile spirituale ale orașului. Într-o astfel de ambianță, a crea o tipografie – de obicei nerentabilă financiar ca afacere – era un act de curaj, dar nu o utopie.

Dintre toate tipografiile grecești succedate între 1682-1812 în capitala Moldovei, cea de renume a Cetățuiei, activă la sfârșitul secolului XVII era – având

în vedere scopul exclusiv confesional – într-o perioadă de tensiuni interconfesionale, oricum unilaterală. Cea a multilateralului tipograf Duca Sotirioviici de la jumătatea secolului XVII era practic românească, deservind, prin cărțile traduse în limba țării, nevoile cultului ortodox român. Tipografia de la Sf. Sava, activă între 1745-1747, era destinată arabilor ortodocși din Siria, Liban etc.

Între acestea, tipografia lui Vernardos din Creta era una a orașului, mai precis a comunității elene din Iași pe care acesta o adăpostea. Studiind tematica aparițiilor editoriale reținem nu numai gusturile literare, preocupările profesionale ale membrilor acesteia, dar și a conexiunilor pe care colonia greacă ieșeană, departe de a fi izolată, le avea cu întinsa diasporă greacă; și, firește, nu este o întâmplare apariția în această tipografie, care pentru anii 1820-1821 este a eteriștilor, a manifestelor și a altor lucrări mai ample, reflectând marele elan al mișcării de regenerare și eliberare națională. Aderentă, ca și Academia domnească de limbă greacă, la exigențele prezentului, ale momentului istoric parcurs, tipografia lui M. Vernardos era nu spectatoare, ci părtaș combatantă.

În condițiile în care centrele culturale ale diasporei grecești de la Viena sau Odesa se simt în activitatea lor blocate sau, cel puțin, stingherite în contextul prohibițiilor oficial-imperiale, are loc o vizibilă mutație, fie și parțială, a ponderii acestora spre coloniile grecești din sud-estul european; este un context în care tipografia lui M. Vernardos de la Trei Ierarhi devine un factor dinamic-propulsor al luptelor revoluționare de eliberare națională și de constituire a noului stat modern elen. Depășind prin aspirații și program, perimetrul țării ce o găzduia generos și emulativ, tipografia lui M. Vernardos trece deasupra exigențelor unei comunități într-o anumită perioadă istorică pentru a se înscrie în acelea ale arealului spiritual al diasporei elene și a marilor ei idealuri.

Înființată în 1812, tipografia amplasată în incinta mănăstirii Trei Ierarhi – al cărei egumen Serafim Karakalinos va fi (ca și superiorul mănăstirii Golia, Grigore) un eterist fervent – pornea la drum cu o solidă cunoaștere a problemelor concret-materiale pe care o asemenea instituție le angaja și cu intenția mărturisită de a sprijini cultural comunitatea greacă a orașului și, în cadrul acesteia, în special tineretul: erau eforturi la capătul cărora se preconiza înființarea, pentru tânăra generație a unei școli de limbi moderne și alta de arte frumoase. Dacă evenimentele istorice ulterioare nu ar fi oprit concretizarea acestor proiecte s-ar fi anticipat înființarea cu peste 15 ani a „clasului de zugrăvire” și a școlii de muzică și declamație a lui Gh. Asachi. Gazetele grecești din Viena au salutat evenimentul. Este cazul publicațiilor Λόγιος Ερμης din 1.VI.1812, p. 161-167 și Ελληνικός Τηλέγραφος, nr. 45, din 5.VI. 1812, p. 188, care fac și propaganda pentru finanțarea ei.

Aprobarea proiectului tipografiei, contrasemnat de zece comercianți greci și români din Iași, în urma unei cereri²⁵ din 23 ianuarie 1812 nu a pus, în țările române, atunci sub ocupație rusească, prea multe probleme. Raportul favorabil de la 12 februarie 1812, semnat de logofătul Costache Ghica, logofătul Constantin Balș și vornicul Vasile Rosetti, găsește în cele din urmă audiență la autoritățile ruse de ocupație sub rezerva respectării cenzurii ecleziastice oficiale. Peripețiile spectaculoase le-au generat procurarea materialului tipografic. Cercetările Elenei Siupur consemnează, pe baza documentelor arhivistice²⁶, demersurile îndârjite ale poliției austriece menite a contracara achiziționarea materialului tipografic, măsurile luate pentru stoparea eventualilor tipografi dispuși să plece la Iași etc. Este o opoziție crâncenă, ale cărei fire duc la instrucțiunile – precise și irevocabile – ale înaltelor sfere politice ale cabinetului lui Metternich și Ministerului de interne de la Viena. Având în vedere amploarea măsurilor luate și eforturilor mari, intervențiile și acțiunile întreprinse par total disproporționate în raport cu dimensiunile obiectivului, tipografia ieșeană neputând aspira la poziția redutabilă de concurență în peisajul tipografic vienez. În realitate, nu atât teama de eventualitatea unei concurențe comerciale (cum s-a crezut) a dus la tribulațiile de asemenea anvergură, ci teama de finalitățile politice ale acesteia. La Viena puteai fi luate măsuri aspre și eficiente, chiar sângeroase, ca în cazul suprimării nucleului revoluționar din jurul poetului Rhigas, se puteau interzice gazetele grecești (cum s-a și făcut), dar în cazul deplasării centrului cultural elen din capitala Austriei peste fruntariile acesteia, undeva, într-un alt areal, sud-est european, controlul ei slăbea, rămânând în situația de a constata cel mult influența, indirect, prin consulul austriac la Iași. În ciuda acestor perseverente demersuri, negustorul grec Petros Vasilios din Viena reuși să se sustragă vigilenței vămii austriece și să transporte la Iași materialul tipografic necesar.

Organizarea a fost la înălțimea programului. Tipografia era condusă de un consiliu de administrație, de prezențe de onoare ca prințul Scarlat Ghica și doctorul Eustatie Rola, dar și de administratori activi ca Ioan Hristodoulos, Anastasie Mihail și Panaghiotis Dioghenidis (membru marcant al Eteriei).

Directorul și conducătorul de fapt al acestui consiliu era Emanuel Vernardos, o personalitate complexă cu autentice abilități organizatorico-manageriale. Era orientat în politica marilor puteri și, mai ales, în problemele sud-estului european și ale diasporei grecești. Cunoștea oamenii și realitățile

²⁵ Nestor Camariano, *Nouvelles informations sur la création et l'activité de la typographie greque de Iassy (1812-1821)*, în „Balkan studies”, Thessaloniki, 1966, nr. 7, p. 62-67.

²⁶ Elena Siupur, *Quelque documents*, în „Revue des études sud-est européennes”, IV, nr. 3, 1977, p. 509-514.

Moldovei din care și-a recrutat prietenii și sprijinatorii, nu numai din societatea greacă, respectiv domnitorul fanariot al țării, ci și personalități ecleziastice – viitorii eteriști de marcă – ca egumenul Serafim Karakalinos de la Trei Ierarhi sau Grigore, mitropolit de Irinopoleas, starețul Goliei și ierarhii bisericii Moldovei, ca mitropolitul Veniamin Costache, episcopii Gherasim de Roman și Meletie de Huși. Nu întâmplător, pe aceștia îi găsim în fruntea listei de subscripție, lansată pentru sprijinirea financiară a tipografiei. Printre cei care au subscris diverse sume erau boierii de prim rang, români sau de origine îndepărtată greacă, acum autohtonizați. Între ei, logofătul Constantin Balș, vistiernicul Grigore Sturza (tatăl viitorului domnitor Mihail Sturza), marele postelnic Constantin Mavrocordat, Mihalache Monrogheni, Gh. Cantacuzino (viitor eterist de frunte), dar și, cei mai mulți, reprezentanții stării a treia²⁷.

Departate de a se limita doar la prenumeranții din țară, Em. Vernardos a știut să capteze și simpatia și sprijinul a numeroși aderenți din Atena, Peloponez, Trebizonda etc. Avea agenți permanenți care colectau subscripțiile în orașele Iași (Hristodoulos), București (Polizakis Dimitriou), Constantinopole (Nicolae Dioghenides), Odesa (Ioan Ambrozie)²⁸. De altfel, de la bun început această tipografie a grecilor din Iași a fost salutată de grecii de pretutindeni; cei de la Viena – tracasați și boicotați în acțiunile lor de oficialitățile imperiale austriece – au privit-o, nu fără motiv, ca o speranță. În acest sens, cele două ziare ale coloniei grecești din Viena au salutat evenimentul lansând un generos apel în favoarea tipografiei ieșene: „Noi sperăm ca fiecare patriot și, mai ales, ca boierii și cei ce iubesc muzele la Iași, vor susține zelul acestui patriot [Emanuel Vernardos] prin fapte și cuvinte pentru ca o înfăptuire atât de agreabilă și cetită tuturor să reușească”²⁹.

Aparițiile editoriale (într-un interval de 8 ani au apărut, în tipografia lui Vernardos, 20 de titluri de cărți) indică un program adecvat exigențelor comunității elene din principatul Moldovei, comunitate profund pătrunsă de noile mutații ce o marchează la începutul unui secol revoluționar prin excelență. Numeric, prioritatea o vor avea cărțile laice. Este aspectul care separă tranșant activitatea acestei tipografii de cele anterioare din secolele XVII și XVIII. Tipografia va tipări lucrări științifice, didactice și literare. Spre sfârșitul existenței sale, tipografia va tipări, oarecum clandestin, două lucrări destinate luptătorilor și, în genere, susținătorilor Eteriei, iar când lupta va deveni deschisă va edita – pe foi volante – proclamațiile mișcării eteriste.

²⁷ Cf. Lista celor care au contribuit, în Nestor Camariano. *op. cit.*, p. 74-76.

²⁸ Nestor Camariano. *op. cit.*, p. 67

²⁹ Cf. editorialul ziarului „Ελληνικός Τηλέγραφος”, nr. 45 din 5.VI.1812, p. 188.

Cărțile religioase reflectă exigențele literaturii de cult ale comunității elene. Una din cărțile cele mai solicitate era *Chiracodromion*-ul scris de Nichifor Theotochis, fost episcop al Astrahanului, lucrare care apăruse în limba română în 1811 la mănăstirea Neamțului, cu prefața mitropolitului Veniamin Costache, spre folosul neamului românesc. Era cartea pe care acesta o prezenta ca o *visterie de mult preț, comoară de avuții cerești*³⁰, într-o prefață omagială cu o expunere asupra vieții și activității autorului, fost, între altele, profesor de renume al Academiei domnești din Iași. Cele două volume reliau textul ediției fraților Zosim, apărută la Moscova, în 1796, bucurându-se de o bună ținută grafică; o gravură pe aramă a lui Dimitrie Konteleos, o interpretare în spiritul gravurilor din bibliile ilustrate germane, este specifică pentru dorința de reînnoire a artei religioase ortodoxe.

Ca un miscelaneu de texte destinate cultului se realizează lucrarea *Sinopsă mare a slujbei*, apărută la Iași în 1813, incluzând troparele și condacele *Triodului și Pentecostarului*. La sfârșitul cărții se află enumerați cei care au subscris financiar la înjgheburile tipografiei. Lista este declarată deschisă și pentru următoarele cărți. Apelul era semnat de epitropul tipografiei, Manuil Vernardos Cretanul.

Pentru nevoile cultului a fost tipărită lucrarea lui Thicaras, *Immuri și rugăciuni*, apărută în 1814, *întru mărirea prea slăvitei și nedespărțitei Treimi*. Cartea a fost finanțată de Serafim, starețul Trei Ierarhilor, care o va difuza gratuit *tuturor celor care au trebuință*. Cartea relua o mai veche ediție din 1683, apărută la Veneția. Același cleric care dimpreună cu Grigore, mitropolitul de Irinopoleos, făceau parte dintre fețele bisericești cele mai implicate în mișcarea eteristă, sprijină financiar apariția lucrărilor *Slujba cuvioasei Parascheva din Epivates* (1817) și *Acoluția Sf. Serafim* (1817).

Este o lucrare legată de nevoile locale, având în vedere nu numai venerația grecilor pentru sfânta muceniță din Epivat, ci și faptul că din 1641 ea a devenit sfânta patroană a Iașului. Preocuparea lui Serafim Karakalinos se leagă de însăși activitatea sa de stareț și mentor spiritual al călugărilor greci de la mănăstirea Trei Ierarhi, unde, sub un baldachin baroc, se păstrau moaștele Sfintei Paraschiva. Autorul însuși, corectând greșelile edițiilor anterioare, face un istoric nu lipsit de interes al acestora, ca și acela al redacțiilor lor, avertizând cititorii asupra modificărilor și adaosurilor. Se vor asocia textului cele două tropare alcătuite de profesorul Dimitrie Gobdelas, profesorul de filosofie al Academiei domnești ieșene și, respectiv, de Benedict - călugăr la mănăstirea Russikon din Athos, dar și o narațiune asupra unei minuni a

³⁰ Ion Bianu, Nerva Hodoș, *op. cit.*, vol. III, p. 35.

Sfintei Parascheva, făcută mai târziu, în 1811, pe meleagurile Epivatului, prelucrată din însăși amintirile egumenului de la Trei Ierarhi³¹.

Pe aceeași linie a tipăririi unor cărți legate de celebrarea unor martiri și sfinți, legate mai curând de ortodoxia greacă se înscrie și editarea, în 1820, a *Slujbei cuviosului părintelui nostru Gherasim din orășelul Macariotisa sau Mocrinița, eparhia Dimitriada*, tipărită cu cheltuiala unui enoriaș din localitatea greacă a sfântului celebrat.

Înscrisă sau cel puțin sincronă unui program al disporei grecești, program de regenerare a națiunii elene, de ridicare prin cultură și emancipare națională, depășind astfel frontierele ospitalierei Moldove, tipografia lui Em. Vernardos se adresează în mare măsură și tinerei generații. Este un motiv pentru care manualele ocupă o pondere semnificativă în cadrul cărților editate în cei opt ani de activitate ai tipografiei. Este cazul *Aritmeticii* lui Dimitrie Gobdelas sau, mai ales, manualului *Învățătura completă și sistematică a întregii științe comerciale, pentru uzul negustorilor și mai cu seamă școalelor de comerț* (Iași, 1817). Manualul venea la timp. Majoritatea tinerilor greci din Iași se îndeletniceau cu comerțul. Dedicată tinerilor negustori, cartea marchează, în societatea citadină din capitala Moldovei, trecerea de la comerțul practicat empiric-tradițional la configurația modernă a acestei activități cu suport teoretic-științific. Manualul este traducerea, cu unele mici modificări și adaosuri, a unei sinteze rezumative și popularizatoare germane, apărută în 1801, la Hamburg. Fire pragmatică, traducătorul a ales o lucrare aderentă unei ocupații înnăscute grecilor: negustoria. Cititorul este introdus într-o istorie pe scurt a comerțului și apoi în lumea specifică a practicilor și operațiilor comerciale, a principiilor și regulamentelor, a tabelelor de măsuri și greutate. De popularizare, cu un consistent caracter practic, lucrarea nu face abstracție de baza teoretică a fenomenului studiat, analizând sau cel puțin prezentând lucrări ale unor autorități în materie, ca acelea a lui Karl Günther Ludovic - profesor al Academiei din Leipzig - sau Johann Georg Büsch - profesor la Hamburg -, oraș în care i-a apărut tratatul său, *Expunerea teoretico-practică a comerțului* (1808).

Cartea a avut un mare succes la apariție, fiind cumpărată deopotrivă de nume aristocrate, dar mai ales de cumpărători aparținând păturii burgheze în ascensiune sau de elevii Academiei din Iași și București, ai școlilor de pretutindenii sau autodidacților. Semnificativ între cărțile editate în această tipografie greacă din Iași, acest manual a avut cei mai mulți prenumerați - solicitanți aparținând unui areal incluzând, în afară de capitala Moldovei,

³¹ *Ibidem*, vol. III, p. 212.

orașele București, Botoșani, Focșani, dar și Moscova, Nicopole, Odesa, Constantinopol etc. Este, între lucrările apărute, una dintre cele mai reprezentative pentru configurația tipografiei lui M. Vernardos.

Elemente de aritmetică (1818) este un manual pe care autorul, Dimitrie Panaiotadi Govdelas, doctor și profesor de arte liberale și de filosofie, îl recomanda elevilor clasei sale de la Academia domnească de limbă greacă; este dedicat, cu adânci temeneli fanariote, domnitorului Scarlat Alexandru Calimachi, protectorul și „salvatorul” său. Era un prilej de a se lansa în prefață în digresiuni asupra relației dintre filosofie și matematică și de a-și convinge elevii despre importanța obiectului său. Tot învățământului în limba greacă din capitala Moldovei i-au fost hărăzite și *Tabelele pedagogice după metoda autodidactică* (1820), material didactic pentru școala de învățătură greacă a lui Gheorghias Cleobulos din Iașul anilor 1820. Ediția ieșeană a fost anticipată cu un an înainte de o alta, apărută la Paris (1819), prin grija protectorului, boierul Neculai Rosetti Roznovanu din Iași³².

Unei finalități practice, de astă dată medicale, i se subsumează și volumul *Manualul despre conservarea sănătății stomacului*, îngrijit de însuși directorul tipografiei, M. Vernardos; manualul, considerat operă a bucureșteanului Constantin Darvari, a fost finanțat de marele postelnic Alexandru Mavrocordat. Este un prilej de alte dedicații gratulatoare, e adevărat, mai decente decât precedentele la adresa sponsorului, mare iubitor de altfel al culturii elene.

Era firesc ca programul editorial al tipografiei lui Vernardos să nu se constituie în afara istorismului specific și definitoriu pentru întreg secol XIX. El însuși își înscria eforturile sub semnul nostalgiei dar și speranței într-o resurrecție a vremurilor de glorie ale strămoșilor, loc comun al prefețelor cărților tipografiilor grecești de la începutul secolului XIX. Într-un context când pasiunea pentru cartea de istorie este specifică elitei intelectuale române sau grecești, când nume ca acelea ale lui Ledru Rollin, dar și cele ale lui D. Fotino, Dimitrie Philippide, erau acesteia cunoscute, apariția cărții *Istoria universală adunată din diferiți istorici vechi și noi și alcătuită pe scurt* de N. Polyenis apare ca un act de sincronizare pentru cititorii greci și români; ea coresponde unei necesități în rândurile unui public modern pe care vechile cronografe „de la zidirea lumii” nu-l mai satisfăceau. În același volum, al aceluiași autor, a apărut și *Tratatul cu privire la vechea istorie a Epirului*. Era un omagiu adus de către un autor de obârșie din această regiune. Sponsorizarea acestor lucrări de către un alt epirot nu surprinde. De altfel, lucrarea însăși includea o prefață către epiroți.

³² *Ibidem*, p. 319.

Operele literare editate de tipografia lui M. Vernardos sunt reprezentative pentru gustul epocii. Perpetuând gustul european al secolului XVII pentru literatura pastorală, gust care a determinat de altfel, în 1816, prima piesă de teatru românească, scrisă și pusă în scenă la Iași de către Gh. Asachi (*Miriil și Chloe*), apăsarea în aceasă tipografie, în 1819, și *Amorezul*, *Dramă pastorală în două acte*. Tradusă din nemțește în limba noasă simplă vorbită de Ruxandra Samurcaș. Lucrarea dedicată tatălui ei, Dimitrie Samurcaș, care, se pare, i-a sponsorizat apariția, este semnificativă pentru noua mutație produsă în mentalitatea epocii; emanciparea femeii, cel puțin a celor din clasa privilegiată sau din starea de mijloc, este vizibilă prin participarea ei activă la viața literară. În scrisoarea-prefațată (tradusă ulterior împreună cu o alta în ediția română a cărții, datorată serdăresei Zoița Grigoriu) care o traduce și editează la Iași în anul următor. scrisoare intitulată *Cătră Doamnele cele de o vârstă cu mine*. autoarea își motivează lucrarea prin finalitatea ei morală: *Nu socotesc că voi fi defăimată, o, Doamnelor, fiindcă găsiți într-însa iubire de părinte, iubirea și dragostea unii soțietate, cu a căror câștigare să numește cineva om cu adevărat și asemănare a Ziditorului*³³.

Departe de a fi singulară, implicația literară a publicului feminin grec și a celui românesc. de altfel, nu numai în calitate de consumator de literatură, ci și de producător (traducător, chiar creator) este vizibilă. În același an, 1816, apăsarea, la Venetia. *Sfaturile unei mame către fiica sa, traduse din operele cele mai alese ale Doamnei de Lambert în limba noasă de prea strălucita Domniță Ralu Suțu*.

Tot o femeie. Ecaterina Suțu, este traducătoarea *Dialogurilor lui Focion*, apăsarea la Iași, în 1819. Traducerea în greacă din franceză (de către Bennot de Mobly) a fost generată de aceleași cauze care au generat și originalul; ea s-a realizat ca o reacție împotriva decadenței morale, fenomen prin care autoarea intuia similitudinile dintre societatea franceză și cea a Moldovei epocii fanariote. Este ceea ce aceasta și explică în dedicația prefață către o altă femeie – doamna țării – Eufrosina Callimachi, soția domnitorului Alexandru Vodă Suțu, sugerând necesitatea echilibrului dintre morală și politică. În sprijinul promovării acestuia se folosește, de altfel, și aluzia măgulitoare în spiritul curtoaziei fanariote, a raportului între înalta doamnă a țării, personificare a virtuții, și soțul ei, politicianul: „Dedicația acestei cărți către venerabila Mărie a Voasă mai este și foarte dreaptă și foarte potrivită, fiindcă așează regimul politic pe o bază solidă și nestrămutată adaptând principiile ei cu virtutea austeră, adică dovedește prin vorbe cele ce viața Voasă strălucită consfințește prin fapte³⁴.

³³ *Ibidem*, p. 400.

³⁴ *Ibidem*, p. 322.

Semnificativ pentru utilizarea concomitentă, la nivelul celor privilegiati, a celor două limbi – română și greacă – o constituie apariția în aceste două limbi a *Prohodului Domnului și a Sfintei Fecioare Maria*, scris încă din 1810, la mănăstirea Slatina, într-o ediție bilingvă, pe două coloane (*Urmări pe mormânturi*, Iași, 1810) a lui Ioan Prale Moldovanul.

Remarcabilă, apariția în 1817, a *Codului de legi* a lui Scarlat Callimachi impunea nu numai o lucrare clasică în domeniul literaturii noastre juridice, ci și un strălucitor reper de artă grafică a cărții tipărite la noi.

Tipografia cu program, inițial, declarat, cultural se angrenase în mișcarea revoluționară. Apariția a două cărți este semnificativă pentru evoluția acestei tipografii, devenită tribună politică. Cercetările lui Nestor Camariano au stabilit că lucrarea *Cântece și diverse opuscule*³⁵ cu indicarea unui loc fictiv al apariției („Cosmopolis”) este o lucrare apărută în tipografia lui Vernardos. Cartea conținea, între altele, cântecele revoluționare ale lui Rhigas Fereos, evident, se adresa direct revoluționarilor ce se înrolau în batalioanele Eteriei.

O altă carte, apărută în același an, este o culegere de *Rugăciuni și lecturi spuse la vreme de război împotriva dușmanilor și de rugăciuni de mulțumire pentru victoria împotriva inamicului*³⁶. Tradusă din limba rusă în limba greacă de către Grigore, mitropolit de Irinopoleos, egumen al mănăstirii Golia, lucrarea mai apăruse în grecește, datorată aceluiași traducător, în 1809, în tipografia Mitropoliei ieșene, concomitent cu versiunea ei românească, așa cum reiese din volumul III al documentatei *Bibliografii românești vechi* a lui Ioan Bianu și Nerva Hodoș. Atunci, Grigore, mitropolit de Irinopoleos, a tradus-o ca un act de oportunitate față de armatele imperiale ruse, ocupante ale Moldovei, din îndemnul arhierului Gavril Bănulescu Boldoni, pus mitropolit la Iași de către acestea. Nestor Camariano distinge pe urma cercetărilor mai vechi ale lui Dan Simonescu și o alta, primă ediție a acestei cărți, din 1769. Această primă ediție românească își ridică rugăciunile pentru împărăteasa Ecaterina a II-a și oștirile sale. Cea din 1809 (ediția a II-a) – pentru armatele țarului Alexandru, iar ultima, din 1821, a înlocuit în dedicație numele țarului Alexandru cu un alt Alexandru – de astă dată, Ipsilanti – șeful armatei eteriste. În jumătate de secol rugăciunile își schimbaseră nu numai închinătorii dar, de trei ori și conducătorii pentru care se rugau! Substituirile le-a operat însuși Grigorie, mitropolit de Irinopoleos, stareț la Golia, conducătorul și îngrijitorul ediției.

Cercetătorii D. Ghinis și V. Mexas³⁷ au considerat și ei că această carte a fost imprimată special pentru soldații *batalionului sacru*. De altfel, adaugă

³⁵ Cf. Nestor Camariano, *op. cit.*, p. 71.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Cf. D. Ghinis și V. Mexas, *Bibliographie greque*, vol. I, p. 208.

în continuare Nestor Camariano, traducătorul în greacă (Grigore, stareț al Goliei și mitropolit de Irinopoleos) menționează anume că traducerea s-a realizat din rusă întărind astfel, pe plan livresc, ceea ce șeful Eteriei își permitea, fie și aluziv, pe plan politic, în proclamațiile sale – iluzia protecției mișcării eteriste către Rusia³⁸.

Pentru tipografia lui Manuil Vernardos, anul 1821 este, în primul rând, anul proclamațiilor Eteriei. Timpul nu va mai avea răbdare, perspectiva cărților voluminoase se limitează, locul lor luându-l proclamațiile bilingve sau numai în greacă ce se succed cu repeziciune. Cele păstrate în Biblioteca Academiei, tipărite – de regulă pe o singură foaie volantă – sunt datate și localizate. Oricum, în afara celor din Iași altele au apărut într-o altă tipografie, din Țara Românească, sau, probabil, în una portativă, de campanie³⁹. Nestor Camariano a semnalat una din aceste proclamații adresate eteriștilor, anonimă, pe care o considera drept primul document al Eteriei în care se face apel la popoarele balcanice⁴⁰.

Entuziasta proclamație a fost scrisă și editată în tipografia greacă de la Trei Ierarhi de către directorul acesteia, Manuil Vernardos, unul dintre membrii de marcă ai comitetului Eteriei la Iași. Este primul document prin care, în țările române, activitatea Eteriei devine publică; documentul este semnificativ în mod particular pentru gândirea politică a autorului. Este adresat nu numai grecilor, așa cum a făcut-o, restrictiv, de multe ori în proclamațiile sale Alexandru Ipsilanti, ci și moldovenilor și muntenilor din Țara Românească, albanezilor și bulgarilor: mai mult, se schițează un adevărat proiect de revendicări, chiar strategii – reprezentative pentru umanistul M. Vernardos. Ghicim printre rânduri rememorări în spirit din înflăcăratul *Thurios* a lui Rhigas – autorul lor este însă reprezentantul de frunte al coloniei grecești din Iași:

„Elini! Bărbați ai Moldovei și ai Țării Românești! Viteji și statornici bulgari, și voi, renumiți albanezi! A sosit, în sfârșit, acel strălucit timp⁴¹ pe care îl doreați de atâția ani!”

Din cele apărute la Iași, unele din proclamațiile sunt datate. Astfel este cea din 23 februarie 1821, în limba română, intitulată *Cătră norodul Țării*

³⁸ Nestor Camariano, *op. cit.*, p. 73.

³⁹ Cornelia Papacostea-Danielopolu, Lidia Demény, *Carte și tipar în societatea românească*, ed. cit., p. 186.

⁴⁰ Nestor Camariano, O prețioasă proclamație a eteriștilor, necunoscută, către popoarele balcanice, fasc. 118, p. 260-269.

⁴¹ Textul în limbile română și greacă al proclamației reproduce pe acela din lucrarea lui Emil Vârtosu inclus în *Corpul de voluntari eleni la București în 1807* din vol. *Materiale de istorie medie*, V (1962), p. 550-554.

*Moldovei*⁴². Alta, editată în martie 1821, apare bilingv. în limbile greacă și română⁴³: *Vestire – Bărbați români!*

Unele din proclamații sunt numai în grecește – adresate grecilor din Moldova și Țara Românească: „Bărbaților greci, cari vă aflați în Moldova și în Țara Românească. Iată, după atâtea secole de suferință, își întinde iarăși Fenicsul Eladei aripile sale cu măreție și cheamă sub umbra sa pe adevărații și ascultătorii săi fii”⁴⁴. Cele mai multe sunt publice, altele sunt confidențiale, adresate membrilor „Societății amicilor”, cum este cea din Iași, 24.II.1821. „Frați ai *Societății amicilor*”, a sosit în sfârșit momentul prielnic și dorit!”⁴⁵.

Stabilindu-și cartierul general la Târgoviște. Al. Ispilanti nu uită Moldova, cu atât mai mult cu cât evoluția situației de acolo era îngrijorătoare. Este cazul proclamației dată la Târgoviște, în ziua de 6.V. 1821: „Fraților conaționali cari vă aflați în Iași și în toată Moldova. Au sosit la urechile mele neorânduielele cari s-au întâmplat în Moldova după plecarea mea de acolo”⁴⁶.

Este momentul de apogeu al activității acestei tipografii dacă avem în vedere că scopul real al acesteia – consolidat pe parcurs dar, evident, în perioada 1820-1821, a fost cel politic, de canalizare a tuturor energiilor intelectuale în vederea dobândirii libertății, a independenței, pe fondul regenerării națiunii elene și constituirii statutului modern grec. Evident, dezastrul insurecției eteriste în încercările crâncene de la Drăgășani, Secu, Sculeni au dus la încetarea activității tipografiei din curtea Trei Ierarhilor.

Dezastrul politic atrage după sine, simultan, și dezastrul culturii. Își încetează, la Iași, activitatea, nu numai tipografia ci și Academia (închisă de altfel printr-un firman de la Istanbul), studenții – cei mai mulți – și-au dat jertfa de sânge pe câmpia Drăgășanilor. Cărțile tipografiei lui Emanuel Vernardos și-au avut și ele soarta lor, legată firește de cea a întregii colonii grecești. Dacă biblioteca Academiei și-a păstrat în linii mari inventarul preluat ulterior, în 1835, de biblioteca Academiei Mihăilene, bibliotecile particulare, din familiile grecești sau cele românești, dispar în urma devastărilor și incendiilor provocate de ocupația turcă a Iașilor. Din cărțile apărute între 1812 și 1820 se păstrează câte un exemplar în Biblioteca Academiei Române sau peste hotare, în bibliotecile din Athos sau Atena. Cele două cărți tipărite clandestin – *Cartea*

⁴² Ion Bianu, Nerva Hodoș, *op. cit.*, vol. III, p. 387 (Cf. și *Documente privind istoria României, Răscoala din 1821, Eteria în principatele române*, București, 1960, vol. IV, p. 133-134).

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 387-388.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 388.

*de rugăciuni la vreme de război și Antologia de cântece revoluționare, apărute în 1821, au dispărut; cele rămase erau distruse ca și hârtiile eteriștilor, pentru a nu periclita, în anii 1821-1822, viața posesorilor lor. Din prima a rămas doar un singur exemplar în biblioteca „Ghenadeion” din Atena⁴⁷. *Habent sua fata libellii...**

Greek Printing Houses in the Capital City of Moldavia (17th - 19th Centuries)

Iași, the capital city of Moldavia, was an important center on the map of the eastern Christianity by the large number of monasteries dedicated to the Holy Places (Jerusalem, Mount Athos, Mount Sinai ș.a.), which provided the vital financial support for the survival thereof.

Several of these monasteries of Iași were also very important “cultural centers”, especially by the Greek printing presses which functioned within their precinct (the only ones in the Orthodox space). The books printed there were addressed mainly to the Christians in the East, their book production being directed especially against the Catholic proselytism in those far away regions.

The first Greek printing house in Iași was founded in 1682, in the precinct of Ceiățuia Monastery, by the efforts of patriarch of Jerusalem, Dosithei Notara, with printing material brought from Venice. The second was the printing house of St. Sava Monastery, founded in 1715, by Silvestru patriarch of Jerusalem, with the support of prince N. Mavrocordat; this also functioned during the period 1745-1747 (it also printed books in Arabian, for the Christians in Syria). The first private printing house of Iași was the one of Duca Sotiriovići of Thasos, who carried out a rich activity during the period 1743-1752. Less known but very interesting, is the activity of the printing house founded by Emanuel Vernados, which functioned between 1812 and 1821, in the precinct of the Three Hierarchs Monastery. There were printed the edicts of Alexandru Ypsilanti and other publications that marked the beginnings of the national liberation movement of the Greeks, in 1821.

⁴⁷ Cf. Nestor Camariano, *op. cit.*, p. 71.

Orașul Iași, capitală a României în anii 1916-1918

Virgiliu Z. Teodorescu

„Ca un bătrân cuminte, Iașul așteaptă, mereu așteaptă o soartă mai bună. Trecut prin toate, zile bune și zile grele, a rămas închis în sine. Nu cunoaște ura, nici față de cei pe care i-a înălțat și apoi îl uită. În schimb întotdeauna primește cu dragoste pe cei care vin la el.

Trecutul i-a fost glorios. Se cuvine ca viitorul să fie la fel”.

(Ion Simionescu, *Orașe din România*)¹

Comunicarea de față are ca obiectiv evocarea împrejurărilor istorice dramatice care au făcut ca, în pragul iernii anului 1916, să fie părăsită capitala țării, București; a urmat un exod al instituțiilor, al unor întreprinderi, al unei mari părți din populația orașelor din Oltenia și Muntenia, nevoită să se refugieze în Moldova și mai ales la Iași. Pe această cale s-a ajuns la o supra-populare ce a provocat situații excepționale. Mai mult, acestora li se alătura un masiv contingent al armatei ruse care, prin veleități, comportament, prin intenții declarate sau abil ascunse, au contribuit la o degradare a vieții, dar și a tot ce era patrimoniul orașului. Numărul instituțiilor evacuate, enorma creștere a numărului de vehicule de tonaje ce depășeau capacitatea portantă a pavimentului străzilor orașului, au provocat respectivelor căi rutiere adevărate cratere, fiind un pericol și pentru starea clădirilor limitrofe și a cetățenilor de pe trotuare. Cu un stoicism demn pentru românul aflat la ananghie, toate impedimentele au fost suportate în amintitul interval de timp, deși deteriorarea orașului devenise o expresivă situație la tot pasul. Speranța în ziua de mâine a fost catalizatorul energiilor întru depășirea acestor situații. Revenirea la starea de nebeligeranță, reîntoarcerea instituțiilor în București, a oamenilor grăbiți de a revedea ce s-a ales din agoniseala anterioară, presupunea că de a doua zi localnicilor le vor fi facilitate condițiile pentru vindecarea „rănilor” provocate de starea de război și astfel vor fi treptat înlăturate, permițând o rapidă refacere a zestrei orașului. Au trecut ani buni și acțiunile așteptate fie că n-au fost întreprinse, fie că se desfășurau cu încetinitor, consumând banul contribuabilului fără a se putea constata eficiența

măsurilor adoptate. Într-o asemenea situație, academicianul Ion Simionescu, a adresat guvernului o justificată întrebare, de la tribuna Parlamentului României, privitoare la preocuparea pentru soarta Iașului postbelic. Acțiunile întreprinse în deceniul al patrulea au fost totuși limitate, fiecare înfăptuire generând speranțe de mai bine. Un moment generator de mare entuziasm a fost declanșarea organizării unei mari expoziții la Iași, pe Copou. Pentru aceasta urma să fie valorificat unui teren arid, care a fost transformat într-un spațiu cu o bogată vegetație și cu mai multe construcții ce au găzduit sectoarele componente ale expoziției. Au trecut anii și respectiva zonă este definită astăzi drept *Parcul Expoziției*. Intenții și planuri au fost la ordinea zilei, însă declanșarea crizei financiare de amploare, cu tot ce a fost pentru România o frânare a propășirii după anii refacerii, a încetinit avântul preconizat. Anii ce au urmat depășirii crizei au fost generatori de lucrări de anvergură din punct de vedere edilitar, urbanistic, peisagistic. Ne limităm la a aminti edificarea importantei clădiri *Fundației Regale Regele Ferdinand I* ca o apreciere a Suveranului, ce a trăit în ambianța Iașului clipele de încordare – în condițiile marilor presiuni ale inamicului – dar și a comportamentelor de neloialitate din partea celor care se considerau a ne fi aliați. Au fost anii perioadei interbelice marcați de acest proces de refacere, de înlăturare a tuturor efectelor distructive, treptat orașul Iași recăpătându-și menirea de Capitală Culturală a României.

Evenimentele de natură militară din cel de al doilea deceniu al secolului al XX-lea au reclamat, de la individ, societate, formațiune statală, definirea unei poziții. Complexitatea problemelor generate de zburciumul trecut impunea românii să-și clarifice obiectivele, pentru a ajunge la o unitate de vederi necesară, la momentul oportun. Anii de îndelungate discursuri, adeseori sterile, trebuiau să facă loc logicii soluțiilor. Cei mai activi militanți pentru reîntregirea neamului românesc acționau pentru a le clarifica² tuturor de ce și cu cine trebuia să fim aliați pentru a putea, ca prin propriile eforturi și sacrificii, să obținem realizarea marelui ideal. Un accent deosebit s-a pus pe ceea ce erau, la timpul respectiv, mijloacele de mediatizare, cărora cei mai activi militanți le revendicau³ a fi onești și clari în exprimare pentru ca publicul cititor să nu se confrunte cu idei confuze.

Implicarea⁴ României în conflagrația mondială, a început în august 1916, printr-o acțiune ofensivă care a vizat teritoriul Transilvaniei. Armata română s-a aflat în mare dificultate atunci când forțele inamice au acționat simultan, cu forțe sporite, atât dinspre nord-vest cât și din sud, având atât o dotare net superioară, precum și experiența anterioară dobândită pe câmpurile de luptă. Această conjugată acțiune ale forțelor Puterilor Centrale a presupus depunerea

unor eforturi⁵ pentru menținerea aliniamentului Munților Carpați, al Dobrogei și al șenalului Dunării. O suită de alți factori interni și externi au facilitat penetrarea inamicului, în toamna anului 1916; acesta a dobândit capacități sporite, obligând armata română să se retragă succesiv, cedând teritoriul Olteniei, Munteniei inclusiv a Capitalei⁶. Iminenta ocupare a Bucureștiului a impus o amplă acțiune de evacuare⁷ a instituțiilor Statului. Au fost evacuate și unele întreprinderi capabile să asigure producerea unor materiale necesare rezistenței și viitoarelor acțiuni militare. Evacuarea a impus și o amplă pribegire a locuitorilor⁸. Deplasarea se realiza mai ales pe calea ferată, fiind uzitate însă și căile rutiere. A fost folosit orice mijloc de transport, inclusiv carul cu boi; semnificativ în acest sens este exemplul lui Alexandru Vlahuță⁹, grijuliu protector al tezaurului „Grigorescu”, pe care-l deținea în colecția sa. Evacuarea s-a efectuat¹⁰ în condițiile iminentei apropieri a frontului, dar și a atacurilor aeriene efectuate de aviația inamică. Șansa salvării era retragerea pe teritoriul Moldovei. Această provincie a cunoscut acum o creștere demografică fără precedent¹¹, fiind resimțită dramatic mai ales în orașul Iași¹² care, prin prezența structurilor statului, a devenit *ad-hoc* Capitala României. Aici s-au aflat de la începutul iernii 1916 și până la sfârșitul anului 1918, Familia Regală, Parlamentul¹³, Guvernul și toate celelalte componente instituționale¹⁴ implicate în asigurarea serviciilor, în susținerea eforturilor celor din tranșee¹⁵; combatanții se aflau într-un proces complex de refacere a capacității de luptă, prin preluarea operativă a unei instruiți în concordanță cu caracteristicile la zi ale Războiului Mondial; o contribuție deosebită la derularea acestui proces a fost adusă de Misiunea militară franceză¹⁶, aflată sub conducerea generalului Henri Berthelot¹⁷; această expediție militară a venit în România pentru a acorda asistența necesară unei rapide acomodări a armatei române cu noile dotări militare și tactici de luptă, implicându-se salvator în domeniile de competență care le reveneau¹⁸.

Mulțor bucureșteni li s-a impus evacuarea timpurie și prezența lor la Iași fiind justificată de diverse misiuni organizatorice. Au fost însă și mulți alții, ce constituiau protipendada societății, care, dispunând de mijloace financiare însetulătoare, au pornit din timp în refugiu, pentru a-și asigura condiții de cazare cât mai confortabile, care să le asigure și un statut social privilegiat în cadrul viitoarei aglomerări urbane¹⁹.

Aminteam mai sus de o serie de factori²⁰ care au facilitat inamicului operativă ocupare a sudului țării. Multe altele au fost folosite²¹ de inamic pentru a cunoaște vulnerabilitățile țării, fapt ce urma să-i asigure ocuparea a întregului teritoriu românesc. În privința lui Berthelot, experimentatul general francez, au fost necesare numai câteva zile pentru ca acesta să realizeze neconcordanțele

frapante între prevederile tratatelor militare și modul de aplicare ale acestora de către „aliații” răsăriteni²².

Întreaga Moldovă – și cu predilecție Iașul – au fost în scurt timp agresate²³ de problemele zilei: găzduirea instituțiilor evacuate, adăpostirea numeroșilor venetici²⁴, asigurarea unei minimale aprovizionări cu hrană²⁵, îmbrăcăminte²⁶, a mijloacelor de încălzire, a serviciilor sanitare²⁷, a materiilor prime pentru diversele întreprinderi, a căror activitate asigurau nu numai traiul zilnic, ci și toate cele trebuitoare funcționării unei capitale. Ne referim la asigurarea aprovizionării întreprinderilor producătoare a celor necesare războiului, a unităților tipografice, a transporturilor ș.a.

Pentru Familia Regală a fost asigurată o cuviincioasă găzduire câteva case de pe strada Lăpușeanu²⁸, Bd. Copou²⁹. Pentru lucrările Parlamentului³⁰ menirea de gazdă i-a revenit atât aulei vechi din Palatul Universității, cât și cochetului local al Teatrului Național³¹. După război, odată cu revenirea la funcționalitățile inițiale, Teatrul se afla într-o situație mai mult decât precară, fiind necesare masive lucrări de reparații; aceste aspecte vor fi tratate însă mai jos. Nu ne propunem să înșirăm în continuare nume de instituții și amplasamentele lor ocazionale. Meritul ieșenilor³² a fost, incontestabil, că au suportat cu multă înțelegere³³ respectivele „rechiziții” de imobile³⁴ și alte multe privațiuni, implicându-se în susținerea eforturilor generate de această nedorită prezență. Dacă primele zile, săptămâni și chiar luni au fost cele mai dificile, în perioada următoare situația a fost mai bine coordonată, încât s-a ajuns la o rezolvare rezonabilă, în condițiile date³⁵. Astfel, în vara anului 1917 și în perioada următoare a fost rezolvată mult mai organizat activitatea de procurarea a celor necesare traiului. Aceasta a dus la depășirea unor momente de mare tensiune, precum a problemelor generate de nesiguranta sortii armatelor române, aflate pe pozițiile de la porțile Moldovei. Acestea li s-au adăugat și revoluția care au zdruncinat întreaga structură a Rusiei țariste; debandada armatei ruse din Moldova a fost provocată de prezența aliaților constituiți, în mare măsură, în unități bolșevizate; acestea erau preocupate de a provoca o răsturnare a ordinii statale din Moldova, mergând până la organizarea³⁶ unor acțiuni de amploare, ce vizau arestarea membrilor familiei Regale române, precum și dezarmarea unităților ce respectau jurământul de credință către Țară și Rege. Pentru români, ostași și civili, a fost un examen exemplar al înaltei conștiințe naționale; experiența ancestrală acumulată a avut o incontestabilă contribuție întru apărarea demnității acestui neam românesc³⁷.

Aminteam că, în mijlocul tragediei naționale, au fost și anumite momente de mare bucurie. Ne referim la momentele primirii – în primăvara anului 1917– a voluntarilor din Transilvania și Bucovina, veniți la Iași de pe

teritoriul Rusiei, pentru a se alătura³⁸ combatanților români, aflați la porțile ce stăvileau penetrarea inamicului. Cu mari emoții au fost urmărite bătăliile verii anului 1917; având în vedere modul pesimist în care fusese finalizat anul anterior, pe front, șansa principală era de partea armatelor invadatoare. Pentru cei puțini, care dispuneau de informații coroborate, convingerea era că armata română³⁹ va avea capacitatea de a respinge pătrunderea inamicului în Moldova. Și aceștia erau însă prudenți în aprecieri atunci când în discuție era formulată întrebarea: ce va face armata rusă? Se avea în vedere avansatul grad de bolșevizare, de nesupunere, a marii majorități a unităților respective; aceste trupe aliate erau gata în orice moment să părăsească poziția de pe front încredințată pentru apărare. Presa oficială⁴⁰ a surprins numeroase aspecte referitoare la conduita ostașului român, oferind cititorilor numeroase exemple de eroism, spirit de sacrificiu. Un alt eveniment fericit l-a constituit sosirea la Iași a Delegației Basarabiei⁴¹, care aducea Actul Unirii cu România, conform celor adoptate de Sfatul Țării, la 27 martie/9 aprilie 1918.

O atmosferă aparte, generatoare de încredere, era oferită de artiștii plastici reuniți în gruparea *Arta română*⁴². În aprilie 1918, membri acesteia au expus public rodul muncii lor; majoritatea operelor tratau faptele la ordine zilei, războiul în diversele lui ipostaze, cu sentimentele de durere, dar și de încredere în ziua izbăvirii prin faptele de eroism ale combatanților⁴³.

Entuziasmul, atât al ieșenilor, cât și al refugiaților, a culminat în lunile noiembrie-decembrie. Au fost tonice măsurile Guvernului condus de generalul Constantin Coandă⁴⁴: acesta a lansat ultimatumul adresat Puterilor Centrale, prin care trupele de ocupație erau somate să părăsească neîntârziat teritoriul României (27 octombrie/9 noiembrie). Un alt prilej de înflăcărare a fost vestea trecerii Dunării, pe la Giurgiu, a armatelor aliate comandate de generalul francez Franchet d'Espéry (28-29 octombrie/10-11 noiembrie 1918), precum și decretarea mobilizării generale, urmate de intrarea României din nou în luptă: astfel au fost denunțate ca fiind caduce prevederile Tratatului de Pace cu Puterile Centrale. Ziua de 29 octombrie/11 noiembrie 1918 a adus mult așteptata finalitate a conflictelor militare, prin semnarea Armistițiului, în vechiul palat de la Compiègne (Franța). A urmat vestea celor hotărâte la Cernăuți, în cadrul Consiliului Național Român din Bucovina⁴⁵, unde s-a decis revenirea la trupul țării a acestei părți din vechea Moldovă (15/28 noiembrie 1918). Toate aceste trepte premergătoare au culminat cu ziua de 18 noiembrie/1 decembrie 1918, când, la Alba Iulia, cei 1228 delegați, purtători ai mandatelor încredințate de obștile – care i-au trimis să-i reprezinte – au hotărât⁴⁶ Unirea cu Țara. Acesta era răsunetul aspirațiilor exprimate la Blaj, la 3/15 mai 1848: chemarea mobilizatoare la luptă, sacrificii dar și izbândă.

În condițiile de atunci, opinia publică ieșeană a fost prompt informată prin mesajul parașutat dintr-un avion ce a făcut cursa Alba Iulia-Iași, la orele prânzului.

Ieșenii au onorat, la momentul respectiv, plecarea din oraș a conducerii statului român, moment ce marca încetarea refugiului impus de ocupația inamică. Aceasta a fost ziua când oficialitățile române reintrau în Bucureștii, când, prin câteva detalii⁴⁷, locuitorilor Capitalei au exprimat totala grațitudine a locuitorilor față de cei care au depășit, cu cerbicie, toate dificultățile cotidiene, pe care le-au înfruntat, pentru a conduce neamul românesc la realizarea Marelui Ideal. Evocarea acestor clipe de fericire în noianul celor de profunde suferințe ne obligă să revenim la fireasca succesiune a evenimentelor care au făcut posibile și cele amintite mai sus.

Prilejuri de descerețire a frunților, de temporară descătușare, au fost oferite în aceste timpuri grele de o serie de artiști care, prin interpretările lor, realizau o necesară susținere a moralului cetățenilor. Deși localul Teatrului Național din Iași era folosit în cursul zilei de parlamentarii români, la orele serii spectacolele⁴⁸ au putut fi susținute în continuare. Artiștii a reușit ca, în condiții de „strâmțorare”, să asigure spectacole, atât la sediu, cât și în teritoriu, adresându-se predilect militarilor. Conducerea Teatrului era asigurată⁴⁹, la timpul respectiv, de Mihail Sadoveanu⁵⁰. Unul dintre artiștii cu activitate remarcabilă, în acest context a fost Constantin Tănase⁵¹, coordonator de trupe de teatru de revistă, evacuat de la București pentru a fi găzduit la Iași⁵²; acesta a fost o omniprezent în spitale, locuri de convalescență, tabere militare de instrucție și refacere dar și pe scena Teatrului Național din Iași, antrenând în spectacol pe toți cei prezenți. Multe din aceste manifestări artistice erau organizate sub auspiciile societății de Cruce Roșie ce avea în Maria Moruzi⁵³, Olga Sturdza și alte întreprinzătoare doamne, o recunoscută capacitate de a antrena la acțiune oameni și instituții⁵⁴.

Impasurile militare de pe frontul de Est al Europei au determinat adoptarea hotărârii de a trata armistițiul⁵⁵ și ulterior pacea cu Puterile Centrale, ca soluție tranzitorie până la clarificarea situației. Cele stipulate de prevederile Păcii de la București trebuiau să primească, în ultimă instanță, promulgarea din partea regelui Ferdinand I. A fost momentul când din nou N. Iorga a găsit cu cale să aducă Suveranului argumentele⁵⁶ care să determine tergiversarea promulgării respectivului tratat, făcând astfel caduc documentul guvernării Alexandru Marghiloman.

Orașul Iași, ca și întreg teritoriul României „libere”, a avut de suferit o degradare a tot ce însemnat dotări edilitare anterioare⁵⁷. De exemplu, sistemul stradal, cu paviment ușor, fusese conceput, pentru a asigura un trafic cu tracțiune hipo și de greutate redusă. Acum el a fost străbătut, cu alte viteze,

de mijloace mecanizate și cu greutatea mult sporite. De aici cvasi totala distrugere a căilor rutiere, care au suportat inclusiv transportarea artilerie grele, blindatelor și alte noi elemente intrate în dotarea unităților combatante.

Multe din valoroasele clădiri și grădini, ce încadrau aceste străzi, au fost „adaptate”⁵⁸ pentru a găzdui numeroasele spitale ocazionale ale asistenței acordată celor răniți în luptă, dar și celor loviți de glonțul ucigător al carențelor de igienă transmise și sancționate de tifosul exantematic și alte boli⁵⁹.

Aceste situații reclamau ca, la ceasul cuvenit, printr-o exemplară mobilizare, să se treacă operativ la refacerea a tot ceea ce fusese distrus. Și Iașul revendica⁶⁰ un regim prioritar, pentru a-și putea relua activitățile curente, precum și cele corespunzătoare unui adevărat centru al științei și culturii românești.

Complexele probleme aflate pe lista priorităților, care trebuiau să fie rezolvate fără a ignora situația Iașului, a determinat⁶¹ amânări repetate⁶². Au existat, la timpul respectiv, glasurile și condeiele unor oameni lucizi, care au acționat pentru depășirea acestor inconveniente. Printre aceștia s-a aflat Nicolae Iorga, care, în anul 1935, în ambianța aulei Universității Ieșene, a abordat sintetic, dar concludent soarta Iașului⁶³. Au existat și întreprinzători care, pornind adeseori de la resurse minimale, au acționat, obținând, în unele cazuri, rezultate⁶⁴ care au adus în prim plan Iașul, unele devenind elemente de referință în perioada interbelică și chiar în cea de după cel de al Doilea Război Mondial. Una din personalitățile preocupate permanent de cele ce trebuiau să fie înfăptuite la Iași, precum și în întreaga Românie, a fost omul de știință Ion Simionescu. În cele scrise și încredințate tiparului a revenit cu consecvență, revendicând o radicală acțiune reparatorie, din punct de vedere moral și material, care să redea urbei Iașului prestanța de fostă Capitală la ceas de mare ananghie.

Orașul Iași a avut ca moștenire o serie de simboluri ale trecutului său glorios, prezente în cazarma⁶⁵ de pe Copou, în cimitirul Eternitatea⁶⁶, pe terasa dominată de ansamblul monahal de la Galata⁶⁷ (cu monumentul Eroilor)⁶⁸ și noul amplasament al Monumentului Unirii⁶⁹. Acesta din urmă, originală creație a sculptoriței Olga Sturdza,⁷⁰ a fost dezvelit la 29 mai 1927; a fost distrus de regimul instaurat în România de către eliberatorii-ocupanți, fiind reconstituit, după fotografii, de către sculptorul Constantin Crengăniș⁷¹. Celor enumerate li se adaugă *Monumentul Eroilor Diviziei II Cavalerie*⁷², precum și bustul dr. Ion Cantacuzino din curtea Spitalului Sf. Spiridon⁷³

Încetarea ostilităților, revenirea la locurile de obârșie, cu bucuria regăsirii celor dragi și a brumei de avere (atunci când a rămas neprădută), a determinat ca, de la nivel de familie, de comunitate umană, să se procedeze la o operativă evaluare a ceea ce mai exista. Cu acest prilej se putea constata dimensiunile rapacității ocupantului, dar și acelea a distrugerilor din varii motive. Fără a fi

mânați, constrânși, fiecare familie a căutat ca, în limita posibilităților financiare, să-i readucă gospodăriile în stare de funcționare, așa încât primăvara anului 1919 să le permită efectuarea lucrărilor agricole necesare, concomitent cu celelalte operațiuni firești pentru revenirea la normalitate. Dacă clădirile particulare au fost mai ușor readuse pe linia de plutire, la nivel de orașe, problemele complexe ce stăteau în fața edililor presupuneau investiții; soluțiile rămăneau inaccesibile în condițiile penuriei financiare. O asemenea situație a dominat primii ani ai perioadei interbelice. Situația se simțea cu predilecție la Iași, oraș care se găsea – prin cele suportate în anii 1916-1918 – într-o stare avansată de degradare la toate capitolele. Fondul locativ – prin modul de folosință în anii anteriori și prin totala neatenție la efectuarea lucrărilor curente, de întreținere – se afla în gravă suferință. Adeseori schimbarea regimului de proprietate a fost unul din factorii generatori de neglijare a patrimoniului arhitectural, „reparațiile” nepotrivite ducând la alterarea elementelor care confereau specificul fiecărui edificiu.

În ce privește drumurile, și acestea erau numai gropi și hârtoape. Lucrările întreprinse în ultimele decenii ale veacului al XIX-lea și începutul celui următor mizaseră pe o folosință moderată ca număr de vehicule, tonaj și regim de viteză. Apariția motorizării rutiere și, mai ales, traversarea orașului de componentele artileriei de mari dimensiuni și greutatei au generat o rapidă degradare a căilor de circulație. Alimentarea cu apă, evacuarea gunoaielor au devenit, la rândul lor, probleme stringente. Ceea ce fusese specific orașului, casele încadrate de bogate grădini, la sfârșitul războiului se prezenta fără acest patrimoniu: în condițiile suprapopulării orașului, a gerurilor iernii, a lipsei combustibilului necesar preparării hranei, s-a recurs la o tăiere masivă a pomilor; la sfârșitul refugiului rar mai putea fi văzut un copac falnic și acela scăpat incredibil de la căsăpire. Erau atât de multe de făcut la capitolul necesități, încât și edililor cu experiență le era greu să întocmească o listă cu o firească succesiune a priorităților.

Dacă în zilele războiului politicianismul nu se afla pe primul loc – el existând⁷⁴ dar manifestându-se ca un foc care mocnește – chiar din momentul încetării ostilităților militare a revenit la ordinea zilei lupta între partide și alte grupări veleitare. Anul 1918 a fost cel în care s-au născut noi partide. Astfel, la Iași, la data de 3/16 aprilie s-a constituit formațiunea „Liga Poporului”, sub conducerea generalului Alexandru Averescu⁷⁵ și a omului politic Constantin Argetoianu⁷⁶. Această grupare, în condițiile unor justificate aspirații ale foștilor combatanți, a evoluat, ajungând ca în aprilie 1920 să devină „Partidul Poporului”, fiind la un moment dat chiar în postura de a guverna țara. La 28 noiembrie/11 decembrie Partidul Social Democrat din România și-a schimbat

denumirea devenind Partidul Socialist din România⁷⁷. Și Partidul Conservator, condus de Alexandru Marghiloman⁷⁸, prin rolul asumat și îndeplinit într-un mod încriminat⁷⁹ de cei ce se aflaseră sub călcâiul stăpânirii regimului opri-mator – de a fi gestionat incalificabil unele probleme în timpul ocupația inamicului – a considerat că era utilă o schimbare de „firmă”, devenind Partidul Conservator Progresist, și având chiar un nou program politic. În luna decembrie a fost creat Partidul Țărănesc, condus de către învățătorul Ion Mihalache⁸⁰.

Viața politică, cu impresionantele ieșiri în public prilejuite de diferitele campanii electorale sau a unor zile festive, constituiau ocazii potrivite pentru lansarea a numeroase promisiuni, care însă erau repede uitate de respectivii aleși. Faptul că aceștia ieșeau în fața publicului pentru a se angaja la îndepl-nirea diverselor proiecte, relevă că existau totuși persoane cunoscătoare ale necesităților reale și a formelor de realizare. Nu odată s-a ajuns chiar la momentul avizării și finanțării lucrărilor respective; adesea însă, peste noapte, a intervenit neprevăzutul, care a condus la deturnarea fondurilor spre alte „priorități”. Și totuși, pe lângă cazurile în care proprietarii respectivelor clădiri au reușit să investească, au fost, în cazul Iașului, și proiecte mai ample de reabilitare ale orașului, oferind rezolvări pe măsură. Ne vom referi mai jos, selectiv, la trei asemenea situații pe care le considerăm reprezentative pentru Iașul interbelic implicat în înlăturarea „moștenirii războiului”.

Prioritară a fost preocuparea de a aduce orașul la parametri funcționali, care să-i confere statutul de cel mai însemnat centru urban din Moldova. S-a considerat că o acțiune expozițională va fi stimulativă, atât pentru întreaga suflare a Iașului, cât și pentru teritoriul Moldovei. S-a pornit de la experiența dobândită de dr. Constantin I. Istrati⁸¹, în anii 1905-1906, cu ocazia organi-zării la București a marii Expoziții Generale Române, aceasta a fost amenajată pe un teren nevalorificat corespunzător anterior, teren care, prin cele întreprinse în timp record, au devenit un valoros patrimoniu, devenind peste ani⁸² celebrul Parc „Carol I”.

La Iași, misiunea de coordonator al organizării expoziției⁸³ și a tuturor manifestărilor care urmau să se desfășoare în incinta ei a fost preluată de Comisariatul General al Expoziției care, de la constituire, în 1922, și până la acordarea diplomelor și medaliilor la participanți, a reunit un valoros colectiv de personalități ale Iașului și ale Moldovei. În luna mai 1922, în aula Palatului Universității s-au reunit toți cei care, prin gradul de pregătire, experiență și mai ales dorință de a promova economia acestei zone a țării, aveau posibilitatea să ofere concetățenilor o frumoasă realizare în care trecutul, prezentul și mai ales viitorul să releve către ce ne îndreptam. Problemele dezbătute, repartizarea oamenilor în diverse colective, a constituit declanșarea programului de lucru⁸⁴.

Au fost preconizate trei mari sectoare expoziționale cu subdiviziunile lor: Grupa pavilioanelor oficiale, Gruparea pavilioanelor statului și a Pavilioanelor particulare. Ulterior, în luna iunie 1922, a fost elaborată și editată⁸⁵ o broșură explicativă, prezentând intențiile organizatorilor care adresau invitația tuturor celor doritori de a fi participanți, ca expozanți, să se alătore inițiatorilor. S-a preconizat la început ca manifestarea expozițională să fie în toamna anului 1922, însă o serie de inconveniente au rectificat data urmând ca deschiderea⁸⁶ să aibă loc în toamna anului 1923. S-a avut în vedere ca, în final, experiența dobândită de organizatori să fie încorporată și într-o lucrare de anvergură, ce urma să cuprindă problemele însumate în 25 de capitole. Misiunea elaborării revenea personalului cu înaltă calificare din Ministerul Agriculturii, instituție ce-i fusese atribuită și onoranta misiune de a patrona ansamblul acțiunii. Primăria Municipiului Iași s-a implicat de la bun început, atribuind terenul de pe Copou, situat între Stațiunea meteorologică și baza sportivă a orașului, însumând circa 5 ha. Au fost numeroase contribuțiile financiare, în materiale de construcții și amenajări, precum și în forță de muncă, ce au condus la reușita acțiunii. Urbanistic, orașul s-a ales cu o serie de lucrări de utilitate publică, cum ar fi prelungirea liniei de tramvai. Reuniunile de analiză ale membrilor Comisariatului, prezidate de Petru Poni⁸⁷, au relevat stadiile de execuție, remediile necesare, fiind totodată prilej de lansare a demersurilor care să faciliteze posibilitățile de transport ale vizitatorilor. Preluând din experiența precedentei mari acțiuni, din 1906, s-a hotărât ca și în 1923 să fie integrate și șase gospodării țărănești reprezentative pentru zonele etnografice, precum și preocupările profesionale ale locuitorilor. Inaugurarea expoziției a avut loc la 27 septembrie 1923, fiind la dispoziția vizitatorilor până la 31 octombrie același an. După câteva luni, la 10 februarie 1924, a avut loc solemnitatea înmânării diplomelor și medaliilor⁸⁸ celor mai apreciați expozanți. Răsunetul acțiunii în presa timpului, opiniile specialiștilor și chiar ale edililor, a generat ideea că, dintr-o manifestare ocazională, acțiunea trebuia să genereze o efectivă instituție perpetuă cu profil muzeal, care să găzduiască variata gamă a problemelor agricole și de industrie casnică. În acest sens a fost elaborată, prin preocuparea inginerului agronom Constantin I. Ciulei⁸⁹ o amplă documentație. Din ceea ce a fost dotarea ocazională a Expoziției, astăzi nu a mai rămas aproape nimic: două-trei mici construcții și replica, la scară redusă, a arcului Academiei Mihăilene; doar eventuale imagini fotografice ar putea contribui la reconstituirea înfățișării inițiale a Parcului. În schimb, patrimoniul verde a conferit terenului – împreună cu aleile și unele dotări de agrement precum și unele piese ambientale de sculptură – caracterul de parc. Publicul și, mai ales, oamenii implicați în activitatea de mediatizare folosesc acum denumirea de „Parcul Expoziției” fără a ști, de fapt, ce moment istoric evocă.

După primul război mondial, Ion Simionescu, venit la București în calitate de deputat, n-a neglijat nici un moment soarta urbei Iașului. Ca atare, a formulat tot felul de intervenții pentru a provoca reacțiile cuvenite. Astfel în primăvara anului 1923, de la tribuna Parlamentului, a revendicat adoptarea unor măsuri care să redreseze situația creată în anii războiului și care au marcat starea a orașului. El menționa că o asemenea redresare va fi și o contribuție reparatorie, din punct de vedere moral, pentru cele îndurate. La 26 martie 1923 I. Simionescu, deputat, a formulat⁹⁰ în plenul Adunării Camerei Deputaților următoarele:

„Domnule Președinte,

În Țara Românească, mândră și bogată, exista un oraș, în care s-au petrecut multe fapte glorioase, chiar în ultimul episod din soarta neamului. Acel oraș, Iași se află în deplină ruină. Deși n-a suferit devastarea obuzelor, deși nu i s-a dat anume foc de un dușman hain, totuși, e mai în ruină chiar decât Giurgiul, căruia i-au rămas măcar străzile în bună stare.

Totul s-a ruinat în orașul care a fost capitala României vreme mai îndelungată de un an. Străzile lui sunt numai gropi de pe urma numeroaselor camioane militare ori a trecerii tunurilor grele rusești. Clădirile publice folosite de administrațiunile centrale au rămas iarăși ruinate. Teatrul Național, cel mai cochec din România de dinainte de război, azi are pe dinăuntru numai zdrențe. În el s-au ținut ședințele Parlamentului ca și conferințe; tot în el s-au făcut recepțiunile unui A. Thomas Wandervelde și alții care ne-au ajutat atâta în aspirațiunile noastre. Uzina electrică a lucrat intens, ca să dea tuturor lumină. Motoarele azi sunt din această cauză în acea stare încât din zi în zi ne așteptăm să plesnească lăsând orașul în beznă. Și așa cu toate.

Ruinelor cauzate de viața prea intensă din vremea războiului se adaugă ruinele clădirilor neterminate. Printre ele e faimosul Palat Administrativ, ajuns de pomină nu prin faptul că e pe locul Palatelor Domnești, ci că se restaurează de aproape un sfert de veac, fără să fie terminat. A devenit un monument al felului gospodăririi noastre generale. Se lasă să se ruineze, pe când instituțiunile publice pe care le-ar adăposti, ocupă, cu chirii mari, edificii particulare din oraș.

Poșta e într-o încăpere insuficientă; chiar așa este mereu amenințată cu evacuarea.

Un tribunal e într-o școală primară. Copiii sunt siliți să facă școala unde se nimereste. Mărturisesc că e de laudă spiritul de jertfă al magistraților siliți să dea dreptate în încăperile neigienice, strâmte din Palatul Roznovanu.

Într-un cuvânt, jalea te cuprinde când parcurgi Iașul, de la un capăt la altul pe vreme bună.

Ajutorarea lui pentru a se drege ce i s-a stricat e o datorie morală, e chiar ca o recompensă națională ce i se cuvine din partea țării întregi. Promisiuni nu au lipsit. Toate de până acum au rămas însă numai promisiuni, afară de mici fărâmiturii căzute printre degete.

A trecut dansul milioaneilor de pe vremea guvernului precedent. Promisiunile au rămas în vânt. S-au ridicat monumente de milioane la Alba Iulia – cu drept cuvânt –; nu s-a dat nimic Iașului, deși acolo pe platoul Copoului, înainte de Adunarea de la Alba Iulia, adevărații reprezentanți ai Ardealului, tinerii voluntari gata să-și jertfească viața pentru țară, au defilat voioși fără condițiuni, înaintea M.S. Regele, strigând: Trăiască România Mărită.

S-a ridicat la București un arc de triumf de milioane, azi însă în ruină, deși tot la Iași s-a săvârșit adevărata unire. Acolo s-au întâlnit, au lucrat împreună, au suferit grozăvia vremii cumplite dar au trăit și clipele de nădejdi împreună, dându-și mâna frățește reprezentanții Bucovinei, ai Basarabiei și Ardealului. Iașul a rămas numai cu amintirea zilelor de groază nedescrisă, împletită cu clipele de glorioase evenimente istorice; mizeria l-a cuprins și îl păstrează. Viața zilnică nu poate fi dusă numai cu amintiri, ori cât de puternice ar fi.

Acum când în finanțele țării s-a adus multă ordine, știindu-se ce avem și ce ne trebuie, când s-a putut da pentru refacere vre-o 300 milioane, iar alte sute de milioane fiecărui departament pentru construcții, necesare e dreptul, nici acum nu s-au găsit cele câteva zeci de milioane, o picătură față de bugetul de 15 miliarde, pentru a tămădui rănille rămase din timpul războiului orașului Iași, singurul adăpost posibil al Regelui, al parlamentelor și al ministerelor toate.

Cunosc străduința infructuoasă a Primarului actual, și de aceea îmi permit a interveni și eu ca ieșean, nu ca ales al Iașului, în cazul când glasul meu slab s-ar putea altfel interpreta. Îmi voi permite a întreba pe onor, Guvern, și în special D-nul Ministru de Finanțe cât și pe acei al Justiției, Comunicație și Interne în seama cărora cade restaurarea Palatului Administrativ ca și buna stare a orașelor.

Nu socotesc ei că a sosit vremea pentru ca făgăduielile repetate să fie ținute?

Nu e o datorie morală din partea Guvernului actual, care în Iași a înscris paginile cele mai însemnate din activitatea lui politică – votul obștesc, reforma agrară, întregirea țării și proiectul constituției – să vie în ajutorul acestui oraș, care n-a folosit aproape nimic economicește prin ștergerea graniței de la Prut sau a cordonului dinspre Bucovina?

Azi este puțința acestei ajutorări.

Se cere bunăvoința Guvernului. O cere însă și respectarea făgăduielii date în special de dl Prim Ministru, în care noi ieșenii am pus mai multă încredere, decât în a acelora puțini legați sufletește de Iași. Altfel, mizeria e prea mare, pentru ca să fim hrăniți numai cu răbdare ori invocarea sentimentului de pururea jertfire.

Nu închei întrebarea mea cu veșnicul adaos că voi schimba-o într-o interpelare. Numărul argumentelor e de prisos. Realitatea este prea dureroasă pentru ca să fie lecuită numai cu vorbe. Răspunsul, clar și precis, mult așteptat de un oraș întreg e același la o întrebare ca și la o interpelare. Sigura dorință ce o exprim este ca acest răspuns să-mi fie dat în termenul regulamentar.

(Președinția Adunării Deputaților, nr. 1834, 27 martie 1923, București)

Și n-a fost acesta singurul glas care revendica o redresare a situației în care se afla Iașul postbelic. Au fost însă multe considerente care au condus la trenarea adoptării unor energice măsuri reparatorii pentru Iași. Am fi nedrepti dacă n-am aminti una care a emanat chiar de la șeful statului, regele Ferdinand I⁹¹. Acesta a considerat de datoria lui să lase posterității o realizare ce viza predilect știința și cultura românească, care să aibă sediul în ceea ce se atribuia Iașului *de iure* în calitate de capitală culturală. Ca atare, a procedat la înființarea Fundației Culturale Regale „Ferdinand I”⁹² care, prin fondurile atribuite prin prevederile testamentare, dobânda un sediu propriu cu funcționalități bine precizate, prin reglementările preconizate de citior.

Fundația Regală „Ferdinand I” a fost înființată la 16 februarie 1926, pentru a da Iașilor o prestigioasă instituție culturală⁹³. În anii următori s-a trecut la opera de proiectare, construcție dotare a noii instituții, denumită astăzi Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu”. Fundația Regală Culturală „Ferdinand I”, este actul de recunoștință al regelui pentru modul cum, în decursul anilor, cei de pe plaiurile Moldovei l-au primit și tratat pe rege, inclusiv în clipele grele ale refugiului din perioada 1916-1918. Regele Ferdinand I a considerat necesar ca în testamentul său să includă, pentru ceea ce era virtuala Capitală Culturală și Științifică a României, constituirea unei fundații reale care să-i perpetueze numele. Intenția a fost integrată în prevederile din 24 februarie 1927. Anii care au urmat au condus la alegerea și dobândirea terenului necesar amplasamentului edificiului preconizat. Proiectarea construcției a fost încredințată experimentatului arhitect Constantin Iotzu⁹⁴, iar lucrările de construcție firmei⁹⁵ Emil Prager⁹⁶. Constantin Iotzu, i-a antrenat pe o serie de artiști plastici la realizarea de medalioane⁹⁷, statui atât pentru decorarea exterioarelor⁹⁸ cât și a interioarelor.

Construcția localului Fundației Culturale Regale „Ferdinand I” – prin amplasament, amplasare, linie arhitecturală, elemente decorative ale fațadei, ale aticului ca și ale interioarelor – a constituit, pentru al patrulea deceniu al secolului XX, o prestigioasă realizare care s-a alăturat altor valoroase și reprezentative edificii ale Iașului, fiind astăzi componentă a patrimoniului arhitectural la care adeseori se face referință.

Fără a ne propune să enumerăm și să analizăm realizările perioadei interbelice, ca o măsură cât de cât reparatorie pentru cele îndurate în anii Primului Război Mondial, vom aminti totuși un deziderat al omului de știință Ion Petrovici⁹⁹. Pertinenta analiză, întreprinsă în al treilea deceniu în privința zestrei forului public ieșean, ca dotare cu monumente, situația constatată l-au determinat să tragă concluzia că numeric erau foarte puține, iar cele existente făceau predilect referință la oameni politici. Cum școala ieșeană a promovat în decursul anilor numeroase și prestigioase personalități, ce au onorat știința și cultura românească, a considerat ca necesar ca în viitor, în Capitala culturală a României – profilată pe formarea viitoarelor generații de valoroși realizatori în domeniile respective – să fie create asemenea simboluri ale cinstirii. Ca atare, în al treilea deceniu, în anii ministeriatului său, a declanșat o amplă acțiune menită a dobândi, prin subscripție publică, fondurile necesare comandării unei lucrări de artă plastică, menite a acorda cinstirea din parte urmașilor a iluștrilor înaintași. Cum profilul pregătirii și preocupărilor curente erau canalizate predilect în domeniul filozofic, și-a propus să aducă în forul public elementele sculpturale care să evoce pe Vasile Conta¹⁰⁰, Titu Maiorescu¹⁰¹ și Alexandru D. Xenopol¹⁰², personalități reprezentative care, prin modul cum și-au elaborat scrierile, au dovedit preocupări deosebite în domeniul Filozofiei. Lansată în condițiile când germenii marii crize financiare erau deja de actualitate, strângerea sumelor necesare s-a desfășurat lent, pe parcursul unui deceniu. Între timp, întreprinzătorul inițiator s-a adresat mai multor artiști plastici, inclusiv sculptorului Constantin Baraschi¹⁰³, cu care a dezbătut problema ce-l preocupa în privința doritului monument. Aceste efective dialoguri au contribuit la clarificarea a ceea ce dorea comanditarul și ce preconiza să realizeze artistul plastic. Așa s-a ajuns la ideea unui triptic, în care statuile celor trei slujitori ai Filozofiei să încadreze o înaltă coloană simbolizând Știința. Discuțiile se purtau adesea în atelierul artistului, unde schițele efectuate pe hârtie și mai ales modelările în lut, sugerau modul cum a fost receptată ideea comandatarului și modalitatea de transpunere plastică în viziunea artistului creator. În 1935 a fost lansat un concurs, onorat de 12 sculptori care, prin machetele prezentate juriului, au exprimat plastic modul cum au receptat cele dorite de comanditar. Juriul a decis, în ultimă instanță, ca lucrarea să fie

încredințată spre realizare sculptorului Constantin Baraschi. La data dobândirii sumei necesare, erau clarificate aproape toate cele necesare și lucrarea a devenit o realitate. Operativ, s-a ajuns ca modelajul să fie realizat în gips, pentru a fi trimis la topitorie, unde urma să fie turnat în bronz. Comanditarul și autorul, satisfăcuți de realizare, au făcut demersurile pentru a putea asigura vizionarea lor, cu prioritate, de către bucureșteni. La timpul respectiv, era frecvent solicitată de către sculptori permisiunea de a-și expune operele la Ateneul Român sau, mai nou, la Fundația „Ioan I. Dalles”¹⁰⁴. Ca atare, s-au adresat Academiei Române, deținătoarea ansamblului, pentru a expune în fața clădirii respectivele statui. Lucrări de mari proporții, cu o linie anatomică a modelajului, ce caracteriza capacitatea și meticulozitatea artistului creator, a provocat, la timpul respectiv, o nemulțumire în rândurile confrăților, care s-au considerat nedreptățiți că o asemenea lucrare de anvergură a fost încredințată, fără concursul prevăzut de reglementările în vigoare, adoptate de Ministerul Cultelor și Artelor, care aveau menirea de a stăvili anumite aranjamente neortodoxe. Afirmația era inexactă, întrucât competiția avusese loc în anul 1935, numai că, între timp, reglementările privitoare la instalarea în forul public a unui monument fuseseră revizuite, atribuind Comisiei Superioare a Monumentelor Publice¹⁰⁵ misiunea de a aviza, pe baza unui amplu dosar, respectivul amplasament, sau pentru a respinge amplasamentele considerate, din varii motive, necorespunzătoare. Conflictul a fost preluat de presa cotidiană, care a trecut la o campanie ce leza atât pe artist, cât și pe comanditarul Ion Petrovici, care avea la timpul respectiv și calitatea de vicepreședinte al Academiei Române. A fost, de fapt, un tipic exemplu de răfuieți neproductive. Concomitent, la Iași, se trenea problema amplasamentului care, în ultimă instanță, a declanșat o suită de rocade. S-a hotărât, ca loc de amplasare, spațiul din fața palatului Universității. Acolo însă se afla, de mai bine de un deceniu, monumentul lui Eminescu. S-a decis ca acesta din urmă să fie mutat în zona verde din mijlocul Bd. Carol I (Copou) de lângă localul Fundației Culturale Regale „Ferdinand I”. Acolo însă exista, din anul 1927, monumentul Unirii, donat orașului de Olga Sturdza; acesta a fost îndepărtat, cu angajamentul că edilii vor desemna ulterior un nou amplasament. Evenimentele ce au urmat au condus la neglijarea problemei; după 1945 mesajul personajelor componente a reușit să inoportuneze pe eliberatorii-ocupanți – cei care în 1940, 1944 și 1947 și-au realizat politica rapturilor teritoriale fără ca să fie „deranjați” de o eventuală luare de poziție diplomatică. Pacea de la 10 februarie 1947, purtând semnăturile reprezentanților marilor puteri biruitoare, confirma sovieticilor dominația asupra țării.

Evenimentele de factură politică și apoi militară au determinat alte amânări, tergiversări, ajungându-se ca inaugurarea să se desfășoare la 18 octombrie 1942.

A fost, din păcate, unul din monumentele cu scurtă prezență în forul public, întrucât regimul de efectivă ocupație a României de către „eliberatoarea Armată Roșie” a condus la înlăturarea acestui simbol, ce nu era compatibil cu tot ce se întreprindea pentru sovietizarea și stalinizarea României. Mai mult, bronzul încorporat era foarte necesar pentru a fi turnate noile simboluri de preamărire a binefăcătorilor răsăriteni. Din respectivul triptic a fost salvată statuia evocându-l pe A.D. Xenopol. Cu prilejul unei noi amenajări urbanistice a zonei, a fost amplasată în fașa Universității, prin simetrie cu monumentul Mihail Kogălniceanu¹⁰⁶ realizat de sculptorul Wladimir C. Hegel¹⁰⁷.

Evocând menirea de Capitală a României în momentele de maximă dificultate pentru statul național, ilustrat atât rolul ieșenilor, cât și a celor ce s-au adăpostit în perioada respectivă în această mult încercată urbe, în depășirea acestei situații istorice. Considerăm că pentru noua generație și pentru cel poposit în frumosul oraș Iași ar fi utile o serie de plăci evocatoare a unor personalități, instituții și fapte notorii din perioada anilor 1916-1918. Și la Iași, ca și în toată România interbelică, au fost conferite unor artere de circulație denumiri menite a aminti viitorimii de oamenii ce și-au legat numele de salvarea statului național și de lupta pentru reîntregirea neamului. Din păcate, după venirea eliberatorilor-ocupanți, prin tăvălugul care ne-a rășluit istoria, aceste denumiri au fost înlăturate. Este timpul ca principiul *restitutio in integrum*, mult invocat atunci când este vorba de valori materiale, să devină operantă și pentru asemenea acte simbolice ale cinstirii.

La ceas festiv, menit a sărbători cei 600 de ani de atestare documentară a Iașului, evocarea eroicului episod din anii 1917-1918, când vechiul oraș moldav a devenit temporar Capitala României libere, prin exemplara participare a cetățenilor tuturor provinciilor la apărarea țării, constituie o obligație morală, onorantă pentru prezent și viitor.

Iași - The Capital City of Romania during 1916-1918.

The study describes the conditions of World War I, in late autumn 1916, when, due to the imminence of the occupation of Bucharest, by the German army, the capital city was deserted, and there followed the refuge of the institutions, enterprises, and most of the population in the cities of Oltenia and Wallachia toward Moldavia and particularly to Iași. This is how this city came to be overpopulated, situation that determined exceptional situations. The number of evacuated institutions, the huge increase of the number of heavy vehicles seriously affected the pavement of the streets, becoming dangerous also for the state of the limiting buildings. The hope for the future was

---

the catalyzer of energies in order to overcome such situations. The valuable contribution of the author of this study consists especially in the documented footnotes, that provide archive information on the personages involved in the events back then. After the war, the moral duty of the governments, of assuring the urban rehabilitation of the city of Iasi was forgotten, the process of reconstruction being carried out very slowly.

A moment of economic re-launch of the city of Iasi was the organization of a great exhibition in Copou valorizing an arid land which turned into a space with a rich vegetation and, at that time, with numerous constructions that housed the composing sectors of the exhibition. The concerned area is referred to nowadays as the Exhibition Garden.

The good intentions and plans did not miss, yet the start of the financial crisis of 1933 negatively marked the economy of Romania, depriving it of resources for such projects. The years that followed the crisis witnessed large works in the field of urban landscape planning. An important project for the city of Iasi was the creation of the building of "King Ferdinand I" Foundation (at present the quarters of the Central University Library) so to thank the sovereign that lived in the atmosphere of Iași tensioned moments under the conditions of the great war pressures. The years between the two world wars were marked by this process of rebuilding, of removal of all destructive effects, the city of Iași regaining slowly its role of Cultural Capital of Romania.

Note

¹ I. Simionescu, *Orașe din România*, ediția a III-a cu 80 de figuri [N.B. pe foaia de titlu este ediția a II-a, 1929], Editura „Cartea Românească”, București, 1925, ediția a II-a, 1929, p. 182. [DANIC Biblioteca III 6.362]. Virgiliu Z. Teodorescu, *Ion Simionescu, contemporanul nostru - un document din anul 1923 referitor la preocupările lui Ion Simionescu pentru propășirea orașului Iași*, în: „Arhivele Moldovei”. nr. I-II, 1994-1995, Iași, 1996, p. 203-218.

² N. Iorga, *Pentru întregirea neamului – cuvântări din războiul 1915-1917*, Biblioteca Epopeea Națională, 1925 [DANIC Biblioteca II 2015]. La p. 204-205: N. Iorga, s-a adresat auditoriului în problema necesității ca în asemenea momente de mare restriște pentru țară și neam sunt necesare depășirea tuturor barierelor convenționale. Exemplifică cu gestul lui Mihail Kogălniceanu, care se afla de mult timp într-un conflict cu omul politic Lascăr Catargiu, în momentul când interese majore de stat reclamau o totală mobilizare a tuturor oamenilor de seamă, a avut tăria să-i adreseze chemarea să se alăture celor care acționau împreună cu M. Kogălniceanu pentru binele țării.

³ N. Iorga, *op. cit.*, p. 211: N. Iorga într-o conferință din 24 ianuarie 1916, susținută la Ateneul Român, referindu-se la menirea presei întru informarea cititorilor, evocă modul cum cei care realizau periodicele premergătoare Unirii de la 1859 au reușit să asigure elaborarea și publicarea unor articole ce au avut un bun răsunet la cititori. „Ei bine, la 1859 s-a făcut așa. Și la 1859 am avut o presă. Eu, dacă ași fi președintele Societății Presei – nu sunt nici membru – ași retipări o colecție de articole de atunci și le-ași răspândi între ziaristii de astăzi, ca să vadă cum se făcea o gazetă în anii de pregătire pentru viitorul nou al unui popor: cu ce seriozitate, cu ce onestitate, cu ce bunăcuviință, cu ce spirit în adevăr european și modern se scria atunci, și cu ce formă pentru toți inteligibilă”.

⁴ **Nicolae Filipescu** (5 decembrie 1862, București – 1/14 octombrie 1916, București, cimitirul Bellu, figura 43 b, locul 4). Studii la București. Craiova, de drept la Paris. Om politic fruntaș al Partidului Conservator, deputat, primar al Capitalei de la 1893 până în octombrie 1895; primar al Brăilei, ministru, gazetar fondator al unor periodice și asociații prin care a militat pentru unitatea națională, adept al participării României la Primul Război Mondial alături de Antantă; a înființat în anul 1914 „Acțiunea Națională”, devenită în anul 1916, prin atragerea și a altor formațiuni, „Uniunea Sacră”; publicist. El a fost unul din militanții pentru a acționa alături de puterile Antantei. După o deplasare de documentare în Rusia, o boală fulgerătoare l-a răpit în momentele când asemenea oameni erau necesari pentru salvarea României.

N. Iorga, la 4/17 octombrie 1916, consemna, cu regret, ingratitudea contemporanilor manifestată la ceasul despărțirii de Nicolae Filipescu, în succinta dar concludenta tabletă: *O înmormântare, nu!* „N-am impresia că am asistat la înmormântarea aceluia care a fost Nicolae Filipescu. Am văzut un cortegiu oarecare, multă lume amestecată, puțini care erau triști și mai puțini care plângeau; am văzut ridicat pe umeri, în cântecele unor copiii care-și făceau meseria, un greoi sicriu de stejar cu inscripții banale; atâta am văzut. Nu putea fi înmormântarea lui. Căci el nu putea fi înmormântat decât cu haină de ostaș, nu putea fi înfășurat cu alt giulgiu decât al tricolorului și nu putea fi coborât în pământ decât la sunetul tunurilor într-o seară de victorie” - N. Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. II, Editura Ramuri, Craiova, 372 p. [DANIC Biblioteca III 2.684 (2)], p. 195-196 (în continuare abreviat: N. Iorga, *Războiul ...*).

Referințe: Dim. R. Rosetti. *Dicționarul contemporanilor*, ediția I-a. Editura Litografiei „Populara”, Pasagiul Român nr. 12. 1897, p. 75-76, nașterea la 1861, sunt menționate lucrări publicate până la 1897. [DANIC Biblioteca H 96; IV 681; IV 6.901]; I.G. Duca, *Portrete și amintiri*. Editura Humanitas. București, 1990. 159 p. [M.A.I. Biblioteca 9 (498)/D 86]. La p. 94-97 articol preluat din „Viitorul”, București, noiembrie 1928 scris cu ocazia inaugurării la Focșani a monumentului Nicolae Filipescu; I.G. Duca, *Memorii*, vol. III – *Războiul*, partea I (1916-1917). Editura Machiavelli, București, 1994. 304 p. [M. A.I. Biblioteca 9 (498)/D 86]. La p. 52-54.

⁵ N. Iorga, *Războiul ...*, p. 199-200: La 7/20 octombrie 1916 N. Iorga în tableta: *Generalul Prezan* aprecia contribuția militarului de carieră care la ceasul înaltei solicitări concepea modul de acționare a trupelor române:

„De multe vorbim, dar nu totdeauna de ce trebuie. Știm că bancherul cutare, putred de bogat, a dat 10 țigări și cinci parale la un spital de răniți, dar nu știm cine ne-a dat în Ardeal cea mai metodică și sigură înaintare și, în ceasul greu, retragerea cea mai liniștită. Să mi se dea voie să fac o indiscreție. E generalul cu ținuta sigură și vorba socotită, generalul de cugetare îndelungată care comandă la Iași: generalul Prezan”.

⁶ *Istoria Românilor*, Academia Română, vol. VII, tom II, coordonator al colectivului de elaborare acad. Gheorghe Platon, Editura Enciclopedică. București, 2003, p. 434. [În continuare abreviat: *Istoria Românilor*]. Bătălia pentru București din noiembrie 1916 a determinat retragerea generală spre Moldova, stabilindu-se frontul pe linia Siretului.

⁷ Generalul C. Găvănescul. *Epopoea Română – Războiul nostru pentru întregirea neamului (august 1916-aprilie 1918)*. Iași, Serviciul Geografic al Armatei, 1918, 168 p. [DANIC Biblioteca III 22.162]. La p. 54-55 părăsirea Capitalei în condițiile începutului de iarnă pe drumurile pribegiei. Măsurile de distrugere a avuției naționale pentru a nu fi la îndemâna cotoptitorilor. Mijloace de transport, minarea tunelurilor, podurilor, sondele petrolifere, depozite de orice natură. La p. 61 evacuarea a provocat desprinderi de unități, în condițiile tirurilor de artilerie sau a atacurilor aeriene. Situația acestei dispersări, generatoare de băjbăieli care au provocat o diminuare a componenței unităților a impus ca prioritară (5 ianuarie 1917) etapa refaceri, a reorganizării armatei, trecerea la o instrucție și dotarea noilor unități cu tehnica de luptă în concordanță cu dotările și modul de acțiune pe câmpul de luptă, preluând din experiența anilor anteriori de pe fronturile Europei. I.G. Duca, *op. cit.*, p. 82: măsurile de evacuare a patrimoniului unor instituții de știință și cultură (biblioteci, arhive, muzee), greșeli comise. *Istoria Românilor*, p. 436 Guvernul României condus de Ionel Brătianu, la 20 noiembrie/3 decembrie 1916 a decis evacuarea, Capitala fiind preluată de inamic la 23 noiembrie/6 decembrie 1916.

⁸ N. Iorga, *Războiul ...*, p. 359: la 26 decembrie 1916 referindu-se la sacrificiile apărătorilor N. Iorga aprecia: „Iar acum ei mergeau spre viitor, spre cel de mâine, sau spre cel de peste mulți ani. Mergeau spre ispășire și spre răzbunare, pentru tot ceea ce am suferit de când suntem”. I.G. Duca, *op. cit.*, p. 84: A avut loc o masivă evacuare a tinerilor care, dacă rămâneau în teritoriul ocupat de inamic, erau mobilizabili la muncă forțată. Au participat ca cercetași, cu mult entuziasm, pe teritoriul Moldovei la munci ce le-au solicitat un efort deosebit, fie cărând muniție, fie săpând tranșee și alte lucrări genistice. Condițiile precare de igienă personală, de odihnă și alimentație și cumplitele geruri de la începutul anului 1917 le-au fost multora fatale. I.G. Duca, *op. cit.*, p. 85-86: Referință la modul de răzbunare a ocupanților împotriva cercetașilor pentru modul cum

au contribuit la apărarea orașului Târgu Jiu. DANIC, fond M.C.A. - D.A., inv. 819, dosar 91/1938, f. 18 la 26 mai 1938 Asociația Cercetașilor Români, Subcentrul Iași, intenționând să amplaseze în curtea bisericii Sf. Nicolae Domnesc o Troiță a Eroilor Cercetași, solicita aprobarea necesară; Ministerul Culturii și Artelor (în continuare abreviat: M.C.A.). f. 17v. răspundea favorabil inițiativei acestora.

* **Alexandru Vlahuță** (5 septembrie 1858, Pleșești, jud. Tutova, azi Alexandru Vlahuță, jud. Vaslui – 19 noiembrie 1919, București, cimitirul Bellu, figura 71, locul 36). Studii la Bârlad, București, activitate didactică și juridică la Târgoviște, apoi la București, referendar la Casa Școalelor, scriitor, poet, colaborator la presa literară, fondator de periodice, folclorist, traducător, animator cultural, conferențiar, colecționar, popularizator al științelor, publicist. Academia Română l-a ales membru corespondent la 9 martie 1893, însă A. V. a refuzat această onoare pe considerentul că s-au făcut o serie de grave greșeli, refuzându-se unora mai îndreptățiți această onoare. Au trecut bune decenii și a fost ales membru de onoare *post-mortem* al Academiei Române la 28 octombrie 1948. la propunerea lui Mihail Sadoveanu.

În București a locuit: în hotelul Metropol de pe calea Victoriei; în Palatul Funcționarilor Publici, clădire din Piața Victoriei. Aici a adunat în timp valoroasa colecție de tablouri N. Grigorescu. Din momentul când la parter s-a declanșat un incendiu s-a preocupat ca tezaurul deținut să-l predea statului. Demersurile întreprinse până la 1916 n-au fost finalizate, așa că, la părăsirea Capitalei, pentru a se refugia inițial la Dragosloveni unde soția avea o moșie de 3.000 pogoane de vie, apoi la Tecuci, Bârlad, Iași, să care cu carul cu boi aceste inestimabile tablouri; Oscar Han, *Dălți și pensule*, Editura Minerva, București, 1970, p. 317 amintește că Al. V. a locuit un timp pe str. Visarion la nr. 30. O.H. a locuit ulterior *vis a vis*. Dimitrie R. Rosetti, *op. cit.*, p. 196 sunt menționate periodicele la care a colaborat și lucrări publicate. Dumitru Micu, în: *Scriitorii români. Dicționar*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 475-478. *Dicționar cronologic – literatura română*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 292. Indice p. 860. Dorina N. Rusu, *op. cit.*, p. 235.

¹⁰ *Istoria Românilor*, p. 435 o atentă analiză arăta că armata română, în 1916, a fost învinsă în ultimă instanță, însă nu nimicită, reușind ca printr-o retragere coordonată să salveze vieți și bunuri cu care ulterior, în 1917, după o totală refacere și dotare corespunzătoare, să poată acționa la porțile Moldovei, stăvilind încercările inamicului de a trece spre Ucraina. Bilanțul pierderilor umane era catastrofal: 500.000 de oameni (100.000 morți, 150.000 răniți și 250.000 prizonieri). Teritoriul Moldovei a devenit centru al rezistenței românești reclamând măsuri operative pentru asigurarea condițiilor pentru a face față situației unei masive concentrări umane (veneticii erau apreciați la circa 1.500.000 de oameni), care reclama atât găzduire, cât și hrană, a depășirii dificultăților de deplasare, rețeaua C.F.R., beneficiind doar de linii simple care, prin numărul de material rulant evacuat, ajunsese la o blocare a manevrelor și fluidizarea circulației, la asigurarea funcționării mijloacelor de asistență sanitară. O gravă problemă a constituit-o măsura de evacuare a tinerilor care puteau fi preluați de inamic. Atât cei încorporabili, cât și cercetașii au avut de suferit de pe urma gerurilor și a tifosului exantematic. La Iași, în timpul epidemiei de tifos exantematic au fost cele mai numeroase pierderi de vieți omenești. O statistică la nivelul României, din 1917, consemnează circa 300.000 de persoane decedate de pe urma bolilor (tifosul exantematic și febra recurentă).

¹¹ N. Iorga, *Războiul ....* p. 76-77: la 21 ianuarie 1917. N. Iorga, făcând o succintă evocare a trecutului, amintește ipostaza în care a ajuns Moldova să găzduiască o mulțime de oameni: „De pretutindeni unde dominația străină a adus hibernarea tristă, înghețul și înțepenirea, valuri de sânge au pornit înapoi spre vechea Moldova. Orașele ei nu mai încap astăzi de locuitori, casele cuprind uneori zeci de familii, se descoperă și cel din urmă colț nelocuit până atunci. cea din urmă fărâma de pâine se culege pentru oaspeți cari vin necontenit, necăjiți, înfricoșați, flămânzi” (N. Iorga, *Ce dă astăzi Moldova*, p. 77).

¹² George Ioan Lahovari, *Marele Dicționar Geografic al României*, vol. IV, Stabilimentul grafic J.V. Socec, București, 1901, p. 25-27: orașul Iași aflat la altitudinea medie de 318. este flancat de o suită de dealuri ce au înălțimi maxime de circa 500 m. La cumpăna veacurilor XIX-XX avea 59.427 locuitori. N.A. Bogdan, *Orașul Iași, monografie istorică și socială, ilustrată*, 1913-1915, ediția a II-a revăzută și mult adăugită, Iași, Tip. Națională [DANIC Biblioteca IV 3.159], la p. 52: Iașii aveau o populație de circa 80.000 de locuitori, număr care integra garnizoana și călătorii ocazionali. Avea circa 9.000 de clădiri (de la cele definite ca adevărate palate la cele modeste ale mahalalelor). Era reședința Corpului IV Armată care avea în componere: un regiment de Infanterie, un batalion de vânători, un regiment de Cavalerie, un escadron de Jandarmi pedestri, un escadron de Jandarmi călare, numit și Escorta Regală, o companie de Jandarmi pedestri, un Spital militar, o Infirmerie pentru tratarea bolilor de ochi la Frumoasa, un Liceu Militar. Recensământul din 1889 a consemnat prezența a 78.067 locuitori. La recensământul general al populației din 12 decembrie 1912 au fost înregistrate 75.875 locuitori (*op. cit.*, p. 75). Școala de cadeți înființată la 1845, Școala Militară, devenită la 1872 Școala Fiilor de Militari, iar la 1909 Liceul Militar (*op. cit.*, p. 262). *Recensământul general 1899*, Editura Eminescu, București, 1905, LXVI + 461 p. [DANIC Biblioteca IV 2.544], p. XXV orașul Iași = 77.759 persoane. Dr. Sabin Manuilă, Institutul Central de Statistică, *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. I, Editura Institutului Central de Statistică, București, 1938-1941. [DANIC Biblioteca IV 523]. La p. XXVIII este consemnat Iașul cu 102.872 locuitori.

N. Iorga, *Războiul ....* p. 224-225: la 20 octombrie 1916 în tableta: *Ce se poate învăța la Iași* face referință la numeroasele relicve ale trecutului prezente în arealul orașului Iași, mobilizatoare prin mesajul transmis către viitorime: „Toate aceste urme sfinte spun câtă îndărătnică răbdare a luptat aici ca să trăim și noi astăzi și ca să ne învețe prin ce taină se poate trăi, între dușmani”. N.A. Bogdan (partea istorică), C.I. Eremia (partea socială), *Cel mai nou ghid al Iașului cu 107 ilustrații și 2 planuri*. Editura „Damaschin”, str. Sărării 61, Iași, 1932, 240 p. 12-13: la începutul iernii din anul 1916-1917 Guvernul României, instituțiile cu menire de asigurare a ducerii campaniei militare pe mai departe s-au evacuat la Iași: la p. 14 se arată că Iașul a devenit: Leagăn al Renașterii și Unirii întregului neam românesc. N. Iorga, *România contemporană de la 1904 la 1930, Supt trei regi – istoria unei lupte pentru un ideal moral și național*, Editura Pro, București, 1999, p. 201 și urm. De reținut formularea conceptului care-i adusese pe ruși în România în postura de „protectori” sau de stăpâni, cum de fapt se considerau și manifestau.

¹³ N. Iorga, *Pentru ....* p. 223-240: textul cuvântării rostite în ședința Camerei Deputaților, la Iași, la 14 decembrie 1916, când armatele cotoptoare băteau la porțile Moldovei. A fost prilejul ca să reamintească participanților că în anii anteriori el a fost unul din cei care critica o serie de tare ale modului de administrare a țării, însă în condițiile în care se afla România considera că o asemenea acțiune nu mai era productivă,

situația reclamând o mobilizare generală pentru a scoate țara din impas. C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 71: în ziua de 11 noiembrie 1916 s-a hotărât evacuarea Parlamentului României la Iași, fiind iminentă ocuparea de către inamic a Bucureștilor. La p. 92 N. Iorga fusese evacuat pe seama Guvernului la Iași, unde i-a fost asigurată găzduirea într-o casă de pe strada Lascăr Catargiu, ce a servit atât pentru membrii familiei, cât și pentru activitatea redacțională și tipografică. *Istoria Românilor*, p. 436: la Iași, devenit Capitală a României, a avut loc o remaniere guvernamentală, la cumpăna anilor 1916-1917, fiind cooptați în guvernul de uniune națională, ce-și asuma misiunea de a asigura „rezistența până la capăt”. Lui Ionel Brătianu i s-a alăturat Take Ionescu, cu alți câțiva conservatori democrați. Acest guvern gestiona problemele menite a redresa fiecare resort al vieții de toate zilele, fiind implicat totodată în reluarea și definitivarea problemelor de mare acuitate privind împrăștierea țăranilor și legea electorală. Take Ionescu declara în Camera Deputaților: „Noi legiferăm azi pentru o Românie mică, dar legiferăm cu ochii la România de mâine, la România Mare”. Aceste legi au fost adoptate în lunile iunie-iulie 1917. Ulterior, Take Ionescu și ai lui s-au retras din echipa guvernamentală. Parlamentul a acordat în continuare încredere guvernului pentru a-și îndeplini misiunea asumată. Evenimentele din Rusia, modul cum se resimțeau în România, predilect în rândurile trupelor ruse gata în orice moment de a refuza să mai lupte. I.G. Duca, *Portrete și amintiri*, p. 87: caracterizarea formulată, în iunie 1922, la decesul lui Take Ionescu, relevând contribuția acestuia la realizarea Marii Uniri. *Județele Patriei, Iași, monografie*, Editura Sport-Turism, București, 1980, p. 44: la Iași, în luna mai 1917, Parlamentul a procedat la discutarea preconizatelor legi menite de a stabili noi drepturi pentru pătura săracă a țării. Erau referitoare la reforma agrară menită de a împrăști pe combatanții din război, la drepturile electorale și modificarea Constituției României. Grigore Procopiu, *Parlamentul în pribegie 1916-1918 – amintiri, note și impresii, cu o scrisoare de la C.G. Dissescu, prof. univ.*, Editura „Universitaria”, București, 1992, 128 p. [DANIC Biblioteca III 23.865]. G. Procopiu, membru al Parlamentului României, reprezentând electoratul din jud. Vâlcea, a reținut pentru posteritate momentele premergătoare evacuării la Iași, situația drumurilor spre Moldova, temporara prezență la Iași, în vara anului 1917, în condițiile de maximă încordare, ca urmare a pregătirilor de amploare pe care inamicul le realiza pentru a declanșa o mare ofensivă, menită a înfrânge armata română, aflată în dificultate din cauza disproporției numerice și mai ales a ineficienței armatei „aliată” aflată în stadiu de totală debandadă, provocată de evenimentele din Rusia, în urma înlăturării regimului țarist. Pentru a proteja oameni și bunuri conducerea României a luat, printre altele, măsura de a evacua dincolo de Prut pe membrii Parlamentului. Prin perfectarea cu reprezentanții Rusiei s-a hotărât deplasarea acestora la Odessa și apoi la Herson. Evoluția evenimentelor de la cumpăna anilor 1917-1918 a impus, preventiv, adoptarea hotărârii pentru revenirea în Moldova. Dorința s-a lovit însă de precaritatea schimbătoarelor reprezentări ale numeroaselor fracțiuni în lupta acerbă pentru deținerea puterii. Formațiunile „bolșevice” multe și într-o permanentă situație antagonistă erau gata de a jefui pe oricine și mai ales pe străini. O periculoasă dificultate a fost în momentul când soarta le-a fost la îndemână „revoluționarului Rakovski” care, în ura ce o purta la adresa românilor, vedea în orice împrejurare un bun prilej de răzbunare.

¹⁴ N.A. Bogdan, C.I. Eremia *op. cit.*, p. 19: în fostul palat Roznovanu, str. Ștefan cel Mare, în fața Mitropoliei, a fost găzduit în timpul evacuării Comandamentul Armatei. Palatul Rosetti-Roznovanu, cumpărat de Primăria Iași și cedat statului, a fost mult modificat,

ajungând să găzduiască Comandamentul Armatei (*op. cit.*, p. 34). N. Iorga, *Supt ....* p. 209 și următoarele.

¹⁵ N. Iorga, *Oltenii*. în: „Neamul Românesc”, Iași, anul XII, nr. 211, 5 august 1917. Sunt relevate calitățile de luptători pentru glia strămoșească. N. Iorga, *În zilele când una suntem*. în: „Neamul românesc”. Iași, anul XII, nr. 225, 17 septembrie 1917. în care arată că la luptele grele pe care le poartă armata română cooperează toată suflarea țării, cu mic cu mare. Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, Editura Univers enciclopedic, București, 1998, p. 278 și următoarele ale capitoului: *O succesiune de înfrângeri*.

¹⁶ N. Iorga, *Războiul ....* p. 200-201: la 8 octombrie 1916, N. Iorga, în tableta *Misiunea Franceză*, referindu-se la modul cum Franța, în condițiile precare, a înțeles să-și respecte angajamentele conform Tratatului Militar încheiat cu România în prețuia alăturării noastre la forțele Antantei, trimițând o formațiune de elită a armatei franceze, comandată de generalul Henri Berthelot, care, din momentul sosirii pe teritoriul românesc, a trecut la acordarea unui substanțial sprijin de pregătire a ostașilor români pentru a-și însuși mânuirea noii dotări, achiziționate din Franța și Anglia. *Istoria Românilor*, p. 437: reorganizarea armatei prin reconstituirea de unități, instructajul combatanților cu noile piese de armament primite pentru dotare. Misiunea Militară Franceză a deplasat din octombrie 1916 și lunile următoare un efectiv de 277 ofițeri, 37 piloți, 88 medici umani, farmaciști și veterinari, 4 ofițeri de marină, 8 ofițeri de intendență și 1150 grade inferioare. Comanda acestei formațiuni era încredințată experimentatului general Henri Mathias Berthelot. Prin modul cum s-au implicat, prin modul cum au împărtășit din propria experiență reprezentanții Franței au fost unanim apreciați atât pentru consiliere, cât și pentru efectivă participare la luptele date de armata română.

¹⁷ **Henri Mathias Berthelot** (7 decembrie 1861, Fleurs – Loire, Franța – 21 ianuarie 1931, Paris), studii și carieră militară: în primii ani ai războiului (1914-1916) a îndeplinit misiuni la Marele Stat Major în calitate de general ca în toamna anului 1916 să fie trimis în România, pentru a conduce Misiunea Militară Franceză, având calitatea de consilier tehnic în Marele Cartier General al Armatei Române. A avut prețioase contribuții în iarna 1916-1917 la reorganizarea, dotarea și instruirea oștirii române care, în condițiile verii anului 1917, atât în acțiunile ofensive, cât și în cele defensive, a demonstrat modul cum și-a însușit cele preconizate de el. Prin modul de comportare a câștigat repede simpatia comandanților și a trupelor. Analiza pe care a întreprins-o l-a ajutat, ca în foarte scurt timp, să înțeleagă de unde proveneau majoritatea defectiunilor de pe frontul de răsărit în campania anului 1916. El a sesizat lipsa de loialitate a „aliatului” rus care prefera să fie, cu mici excepții, în expectativă fără să-și asume responsabilitățile ce-i reveneau conform celor stipulate de tratatele semnate cu România. Defecțiunile intervenite, după revoluțiile din Rusia, au determinat o nouă situație pentru România nevoită să ajungă la tratativele cu inamicul, fapt care a impus, în primăvara anului 1918, misiunii militare franceze să părăsească Moldova. În toamna anului 1918, în condițiile declanșării ofensivei din peninsula balcanică, trupele franceze s-au apropiat de Dunăre, moment în care și trupele române au trecut la acțiune pentru îndepărtarea inamicului de pe teritoriul României. După realizarea joncțiunii celor două armate aliate, la 1 decembrie 1918, generalul H. Berthelot a intrat în Capitală aflându-se în suita regelui Ferdinand I. Recunoștința românilor s-a manifestat în cele mai diverse modalități.

Primiri entuziaste în localitățile pe care le-a vizitat, declararea ca cetățean de onoare la Giurgiu, declanșarea unor acțiuni care să aducă în forul public unele simboluri ale cinstirii, amenajarea și îngrijirea locurilor de veci unde au fost înmormântați membrii misiunii căzuți la datorie pe teritoriul României, toate au fost încununate de propunerile lui Nicolae Iorga care, în Parlamentul României, a propus să-i fie acordată calitatea de cetățean al României și să fie împroprietărit cu un domeniu și un conac în localitatea Fărcădia din jud. Hunedoara, măsuri aprobate în unanimitate. Locuitorii comunei au revendicat și schimbarea numelui localității, pentru ca posteritatea să-i cinstească astfel numele. Forul științific al țării a hotărât, la 5 iunie 1926, desemnarea ca membru de onoare al Academiei Române. La rândul său, revenind de mai multe ori în România, a căutat să parcurgă drumurile țării, să se reîntâlnească cu foști luptători, acum aflați în ampla bătaie a reconstrucției țării. Mai mult, în testamentul pe care l-a redactat, a inclus prevederi referitoare la soarta a ceea ce deținea în România, prevăzând ca Academia Română să fie beneficiara veniturilor, sumele obținute urmând să constituie un fond cu ajutorul căruia să se declanșeze acțiuni care să permită studierea relațiilor franco-române în decursul timpurilor, la o mai bună cunoaștere reciprocă a celor două țări latine. Decesul său a îndurerat întreaga opinie publică din România. Periodicul „România”, Iași, nr. 108, 23 mai 1917: foto redând solemnitatea decorării ofițerilor români cu „Legiunea de Onoare” de către generalul H. Berthelot. Articolul *O convorbire cu generalul H. Berthelot*, publicat în „România”, Iași, nr. 223, 23 septembrie 1917, în care sunt incluse bunele impresii despre comportamentul ostașilor români care au reușit să stăvilească încercările inamicului de a realiza spargerea fronturilor care să le faciliteze accesul spre Ucraina. DANIC, Fototeca... Foto din colecția Casa Regală redând ofițeri superiori din armata română și din armata franceză în vizită la Divizia a III-a.

În grădina limitrofă Teatrului Național din Iași se află bustul generalului Henri Mathias Berthelot, având pe plintă textul „Berthelot Henri Mathias ne à Fleurs (Loire) 1861-1931”. Lucrarea este semnată dreapta jos: L. Gové. Este vorba despre Léon F. Gové arhitect și artist plastic francez, participant la evenimentele militare ale anilor 1916-1917 din România, făcând parte din delegația franceză comandată de generalul Henri Berthelot. După război, a realizat proiectul pentru Monumentul Eroilor Franței căzuți pe teritoriul României, ridicat în incinta cimitirului Bellu Militar. În „România Eroică”, București, anul II, nr. 2, se relatează că dezvelirea Monumentului Eroilor Francezi din cimitirul Bellu Militar a avut loc de Ziua Eroilor, mai 1933. Monumentul aviatorului M. Zorileanu a fost proiectat de arhitectul francez Léon F. Gové.

Referințe: *Minerva – Enciclopedia Română*, Cluj, 1930, p. 178-179; N. Cerbulescu, *Generalul Henri Berthelot*, Sibiu, 1931. [A.N.-D.J. Buzău Biblioteca II 565]; Originalul testamentului lui Henri Berthelot în colecția Muzeului Militar Național; C. Căzănișteanu, V. Zodian, A. Pandeia, *Comandanți militari*, Editura Militară, București, 1983, p. 54; I.G. Duca, *op. cit.*, p. 66-68, 241; Dorin Stănescu, *Aspecte privind relațiile dintre Nicolae Iorga și generalul Henri Mathias Berthelot*, în „Anuar”, vol. VIII, 1996, Ploiești, p. 404-406; Virgiliu Z. Teodorescu, *Simboluri ale cinstirii dedicate generalului Henri Mathias Berthelot*, în „Anuar”, vol. IX, 1997, Ploiești, p. 258-261.

¹⁸ N. Iorga, *Războiul ...*, p. 361-362: La 29 decembrie 1916 succint, în tableta *Ofițerii francezi din România*, N. Iorga releva modul cum ofițerii și trupa din cadrul Misiunii Militare Franceze s-au alăturat și au participat cu combatanții români la apărarea

glicei românești. La p. 222. N. Iorga nota, la 26 februarie 1917, că în vila „Greierul” de la Repede, Iași a fost organizat un spital de boli molipsitoare, la care toate serviciile erau asigurate de personal sanitar din cadrul Misiunii Militare Franceze. N.A. Bogdan, C.I. Eremia, *op. cit.*, p. 57: Vila „Greierul” construită prin preocuparea arhitectului Vasile Sculy-Logothetidis. A devenit, după război, azil al orfanilor de război, apoi al bolnavilor de T.B.C., ulterior Sanatoriul „Dr. Clunet”.

Jean Clunet (m. 20 martie 1917, Iași, vila „Greierul”, înmormântat în curtea spitalului „Socola”), medic chirurg francez cu gradul de căpitan, din componerea Misiunii Militare venită din Franța pentru a acorda asistență României în conformitate cu tratatul din august 1916. „Ateneul Român pe 1932”, București, 1932: Salonul al 4-lea al Ateneului Român, februarie-martie 1932. Catalog, Anton I. Várnnav, poziția 379, proiect pentru monumentul d-lui Clunet. La Iași, pe șoseaua spre Bucium, la kilometrul 12, se află clădirea Spitalului unde a activat în anii 1916-1917 Dr. Clunet, căzând la datorie în timpul epidemiei de tifos exantematic. A fost înmormântat în curtea spitalului, azi în față, lângă șosea un monument – mic obelisc. Franța a acordat căpitanului dr. Jean Clunet, *post-mortem*, decorația *La légion d' Honneur*. În misiunea din România a fost însoțit de soție, Marguerite Mireille Alexandrine Clunet în calitate de infirmieră și care a părăsit teritoriul României în martie 1918 împreună cu membrii misiunii. Veniseră în noiembrie 1916 la București, având ca primă misiune organizarea și conducerea unui spital pentru contagioși la Zerlendi. La scurt timp au pornit pe drumul refugiului: ajungând la Iași, i-a fost repartizată vila „Greierul” pentru tratarea contagioșilor. Vila a fost rebotezată în 1924, purtându-i numele, devenind un spital pentru copii. Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, august 1916 - iunie 1918, vol. II, Editura Albatros, București, 1993, p. 101: găzduirea medicilor, membri ai Misiunii Militare Franceze în vila „Greierul” unde au organizat tratarea pacienților cu boli molipsitoare. Medicul Clunet; I.G. Duca, *op. cit.*, p. 157.

Gheorghe Sanda, Mihai Neagu, *Date privind misiunea medicală militară franceză în România din 1916-1918*, în: *Momente din trecutul medicinei*, Editura Medicală, București, 1983, p. 621-625: referință la cei peste 60 de medici francezi veniți în România pentru a participa la salvarea de vieți omenești, la instruirea celor care foloseau noile materiale sanitare. Printre aceștia se afla și medicul dr. căpitan Jean Clunet venit cu soția încă din toamna anului 1916 la București unde, operativ, a trecut la organizarea unui spital pentru contagioși la Zerlendi. La retragerea în Moldova la sfârșitul lunii noiembrie 1916 a ajuns la Iași, organizând spitalul pentru contagioși de la Socola. Au fost 88 de medici, farmaciști, veterinari din care 6 au căzut răpuși de tifosul exantematic. Alice Magheru, *Mărturii oculare și auditive în legătură cu Școala Cantacuzino și Cantacuziniști*, în: *Momente din trecutul medicinei*, p. 727: referință la medicul Jean Clunet care a decedat în urma reîmbolnăvirii, lucrând în contact nemijlocit cu cei bolnavi de tifos exantematic, pe această cale stabilindu-se că în urma îmbolnăvirii și vindecării nu se obține și imunitatea, ba din contra, cel de al doilea atac fiind letal, ca urmare a slăbirii capacității de luptă a organismului. Constantin Iugulescu, Aurel Miriță, Eftimie Ardeleanu, *Noi informații despre misiunea medico militară franceză în România din 1916-1918*, în: *Retrospective medicale*, Editura Medicală, 1985, p. 433, 437-440.

¹⁹ Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 58 „La Iași am găsit deja atmosfera dezastrului. Pe lângă toți moldovenii cunoscuți, începuse să se strângă acolo multă lume

din București gonită de frica aeroplanului. Hotelul Traian, unde instalasem pe tată-meu și pe muma-mea, era plin. Salonul cel mare, care da spre piață, la etajul dintâi – și care de obicei servea pentru baluri și banchete – fusese închiriat de Elena Catargi, „la belle Hélène”, nepoata lui Beizadea Mitică (și văduva lui Lascăr Catargi, zis Lăscăruș), care-l locuia împreună cu cele două fete ale ei, Margot și Elena „La petite belle Hélène”. Margot fusese măritată, dar la Iași făcea pe demozela, împreună cu soru-sa Elena, deși avea undeva un copil măricel – Damele Catargi împărțise prin paravane imensul salon în trei; o cameră de culcare pentru toate, un salon și o sală de mâncare. În toate zilele, la ora ceaiului, salonul improvizat al „belle Hélène” era centrul de ruliment al protipendadei ieșene și al emigranților bucureșteni”.

²⁰ Cauzele care au provocat dezastrul se regăseau și în modul de concepere, lansare a ordinelor contradictorii cu urmări în timp. Pierderile de vieți și de bunuri materiale le atribuie acestor inconsecvențe ale comandamentelor (C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 73).

²¹ Spionajul, prin infiltrarea din timp a unor versați oameni specializați atât în dobândirea prin propriile mijloace a informațiilor cât și prin racolarea din rândurile românilor, predilect cei cu afinități germanofile, a celor care puteau să-i călăuzească în a obține cele necesare armatelor cotropitoare. Prof. col. Vasile Bobocescu, *Istoria Poliției Române*, Editura Ministerului de Interne, București, 2000, p. 183-191.

²² N. Iorga, *Supt ...*, p. 216 cu pertinente referiri și anterior și în următoarele pagini. I.G. Duca, *op. cit.*, toate paginile sunt relevante reflectând evoluția respectivelor raporturi.

²³ *Județele Patriei, Iași, monografie*, p. 44: referință la situația județului și a orașului în anii Războiului Mondial când au găzduit o importantă parte din refugiații din teritoriile vremelnice ocupate de inamic.

²⁴ Au fost oameni cu comportamente diferite, cu veleități, unii profitând de funcție pentru a-și adjudeca partea leului. Constantin Argetoianu a conturat un asemenea portret evocând: pe evacuatul Alecu Constantinescu-Porcu, venit la Iași cu tot ce a vrut să „salveze” a obținut o clădire pe str. Tăutu, la intersecția cu str. Muzelor, unde a organizat o prosperă „gospodărie” cu toate cele necesare traiului (C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 91). Dr. Slătineanu, directorul Institutului de Bacteriologie, găzduit pe str. Muzelor, era un amfitrion care-și permitea să invite la masă unde bucatele proveneau din originala „pescuire” zilnică, la orele serii, a unor orătănii din curtea vecină a „gospodarului” A. Constantinescu-Porcu (C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 92). *Cităm de la acciași sursă și pe cei cu preocupări anacronice: este evocat cazinoul Jockey-Club, aflat în colțul Bd. Carol, care avea la parter cafeneaua și cofetăria „Tuffli” (ibidem, p. 103). În timpul războiului a fost mutat într-un alt spațiu în str. Muzelor. Era locul frecventat atât de localnici dar mai ales de venetici. Activitatea prosperă a cazinoului. Prilej de etalare și de pierdere a averilor, dar și de manifestare a trișorilor. I.G. Duca, *op. cit.*, p. 99-100, indice p. 297; N. Iorga, *Supt ...*, p. 238.*

²⁵ Relevantă este soluția adoptată de Constantin Argetoianu care a găsit o formulă salvatoare, facilitând minimala aprovizionare prin organele statului: după o temporară găzduire la Hotelul Traian, acesta a obținut găzduire pe strada Lascăr Catargi, în vecinătatea dr. Constantin Angelescu (C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 88). Întrucât problema alimentației era din ce în ce mai dificil de rezolvat a procedat inițial la organizarea la respectiva adresă a unei popote a „diplomaților”. Cei aflați la Iași puteau mânca la restaurantele hotelurilor „Traian”, „Binder”, la pensiunea „Launay”, ambele pe str. Lăpușneanu.

Popota „Diplomaților” a devenit funcțională în ianuarie 1917 având sediul pe str. Ștefan cel Mare, în apropierea Mitropoliei (*ibidem*, p. 90).

²⁶ N. Iorga, *Cei goi*, în: „Neamul Românesc”, Iași, anul XII, nr. 263, 25 septembrie 1917: arătând greutățile prin care trece populația țării lipsită de hrană și îmbrăcăminte, autorul cere cu insistență autorităților ca să fie luate măsurile necesare pentru o judicioasă repartizare a îmbrăcăminteii fără a se profita de lipsa de pe piață.

²⁷ N. Iorga, *Războiul ...*, p. 298-299. La 18 martie 1917 N. Iorga, în tableta: *În toiul bolii*, se referea la dotarea și condițiile multora din unitățile spitalicești unde se acorda o precară asistență celor în suferință. C. Găvănescul, *op. cit.*, p. 68-69 noul inamic: insectele, păduchii, ca urmare a lipsei elementare de igienă corporală a civililor dar și a combatanților, aflați adeseori de săptămâni bune pe poziții. Ravagiile provocate de tifosul exantematic. Acțiunea de deparazitare conjugată cu rotația unităților. Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 95: situația sanitară precară a generat în condițiile geroase ale iernii 1917 răspândirea insectelor și respectiv a tifosului exantematic. Atentul observator și analist C.A. oferă și în acest caz o informație care pornește de la cauză pentru a ajunge la efect. Printre primii evacuați la Iași au fost oltenii care, în scurt timp, descurecări fiind, au înlăturat din activitatea comercială pe negustorii evrei care, în iarnă, au ajuns să nu aibă nici căldură, nici de mâncare. Acolo, în ghetoul lor, au apărut primele manifestări ale flagelului care s-a răspândit rapid, devenind „inamicul” nr. 1, prin numărul victimelor secerate. La retragerea în Moldova fuseseră evacuate instalații de deparazitare care, în debandada primelor săptămâni, au ajuns undeva pe la Botoșani. Despre existența lor s-a aflat târziu, atunci când epidemia era în scădere. Acolo unde măsurile preventive au fost respectate nu a pătruns boala. Această excepție a scutit Armata I-a de pierderi, neavând cazuri de tifos exantematic. La p. 100: Cuvântarea dr. Ioan Cantacuzino la Spitalul Sf. Spiridon, solicitând o mobilizare totală pentru asigurarea minimalei igiene corporale ca măsură salvatoare. I.G. Duca, *op. cit.*, p. 161, evidențiază totala dăruire a reginei Maria și a celor ce o în cadrau în acordarea asistenței sanitare.

²⁸ I. Simionescu, *Orașe din România*, p. 181: Regele Ferdinand I, în timpul refugiului la Iași, a locuit pe strada Lăpușneanu, în palatul care în secolul XIX-lea l-a găzduit și pe domnul Unirii, Alecsandru Ioan I Cuza. N.A. Bogdan, C.I. Eremia, *op. cit.*, p. 22: Palatul Creditului Funciar Urban, str. Lăpușneanu, l-a găzduit în anii 1916-1918 pe regele Ferdinand I și serviciile Casei Regale. *Société du Credit Foncier Urban de Jassy-Roumanie 50 ans d'activité 15 iunie 1881-1931*, p. 25 sediul societății: în 1886 a fost achiziționată clădirea din str. Lăpușneanu nr. 59, azi nr. 37. Palatul a aparținut spătarului Mihalache Cantacuzino Pașcanu, din 1851. Acesta l-a lăsat moștenire urmașilor. La 7 mai 1886 a fost vândut societății „Credit Foncier Urban de Jassy” cu suma de 230.000 lei. Aici, în anii 1859-1862, și-a avut reședința domnul Alecsandru Ioan I Cuza. „Credit Foncier Urban de Jassy”, în anii 1901-1912, a fost sub direcțiunea lui Grigore J. Buicliu, iar în anii 1914-1926, sub direcțiunea lui Gheorghe M. Botez; p. 25 foto holul palatului societății. Se remarcă lateral stânga și dreapta două busturi pe pedestale armonios realizate cu ambianța spațiului. [DJIAN, Biblioteca, 9.677]. Sculptorul Richard P. Hette a realizat busturile Grigore Buicliu și Gheorghe Botez pentru Creditul Funciar Urban. DANIC, fond C. Meissner, inv. 1077, dosar III/16, f. 8 Invitația lansată la 12 octombrie 1926 de Creditul Funciar Urban din Iași pentru a participa, în ziua de 24 octombrie 1926, la dezvelirea busturilor Grigore I. Buicliu și Gheorghe N. Botez. „Universul”, București,

anul 55, nr. 285. 19 octombrie 1938, p. 9: *Inaugurarea muzeului Cuza Vodă din Iași* la 16 octombrie 1938 în palatul de pe str. Lăpușneanu. „Scânteia”, București, anul XXXIV, nr. 6.510, 25 ianuarie 1965, p. 1; 24 ianuarie: s-a redeschis Muzeul Unirii din Iași complet renovat și reorganizat. Între 1859-1862 clădirea a găzduit reședința de la Iași a lui Alecsandru Ioan I Cuza, domnul Principatelor Unite. Emil Satco, *Arta în Bucovina*, vol. I, Suceava, 1984, p. 86-87: La Muzeul Unirii din Iași sculptorul Vladimir Florea are basoreliefurile: Traian și Decebal; Moș Ion Roată și Unirea, piatră artificială. Elidia Agrigoroaiei, *Drumuri ieșene*, Editura Sport-Turism, București, 1982, 152 p. 92: Clădirea de pe strada Lăpușneanu, care, din 1959, găzduiește Muzeul Unirii, a fost proiectată de arhitectul Bayardi pentru a fi locuința familiei Costache Catargiu. Din 1837, clădirea a devenit proprietatea lui Mihai Cantacuzino Pașcanu. La 1859 a fost închiriată pentru a-l găzdui pe domnul Alexandru Ioan I. Cuza, până în 1862, când a mers la București. Ulterior a fost vândută Societății Creditului Funciar Urban. Din toamna anului 1916 și până la sfârșitul lunii noiembrie 1918, l-a găzduit pe regele Ferdinand I și o serie de servicii ale Casei Regale. C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 117: aprecierile negative ale lui C.A. la adresa regelui Ferdinand I „cel Loial” și pozitive referitoare la complexa contribuție a reginei Maria atât ca „soră de caritate”, cât și la susținerea diplomatică a cauzei României. I.G. Duca, *op. cit.*, p. 161: palatul Societății Creditului Funciar Urban.

⁹⁹ La timpul respectiv strada, apoi bulevardul Carol I.

¹⁰⁰ N. Iorga, *Războiul ...*, p. 304-313 [conform numerotării, greșite fiind de fapt p. 204-213]: Răspunsul lui N. Iorga la Mesajul Tronului, rostit în ședința din 14 decembrie 1916 a Camerei. La p. 309 = p. 209, aliniatul care face referință la „icoanele” ce mobilizează poporul român la lupta pentru realizarea marelui ideal național. Acestea fiind: Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și regele Ferdinand I. Take Ionescu, *Pentru România Mare – Discursuri din războiul 1915-1917*, București, 1919, p. 140-145: Cuvântarea rostită la Iași, în Camera Deputaților, la 14 decembrie 1916, când oștirea germană, care ocupase Muntenia, ajunsese la Siret și bătea la porțile Moldovei. Analizând cele întreprinse în deceniile anterioare, după Unirea din 1859, își manifesta totala adeziune pentru schimbările profunde din punct de vedere legislativ. T.I. face referință la stringenta necesitate de a se adopta legile împrumutării țăranilor și a votului universal. La p. 142: „Am propovăduit războiul, și nu asist la suferințele României ca la o surpriză. Nu mi-am închipuit nici o clipă că noi, cari, relativ, avem mai mult de revendicat de cât oricine altul, nu vom plăti scump pentru ceea ce reclamăm. Că suferințele sunt mari? Cine nu o știe? Dar așa e fatalitatea: evenimentele ce hotărătoare vin în vremea unei generații: acea generație suferă și se sângerează, dar se sângerează nu numai pentru dânsa, ci pentru toate generațiile cari au să vină”. Take Ionescu revendică să se spună totalmente adevărul de ce am intrat în luptă alături de Antantă. La p. 146-165: Cuvântare rostită de T.I. în Camera Deputaților, la 10 iunie 1917, la Iași, în care revine în privința necesității adoptării legislației care să rezolve problema împrumutării țăranilor, către care țara are o mare datorie. N. Iorga, *Supra ...*, p. 234 referință la participarea lui Delavrancea la ședințele Parlamentului, fiind unul care nu s-a evacuat la Odessa. N. Iorga are o concludentă formulare, caracterizând conduita celor evacuați la Odessa: „...unde duceau o viață ușoară ca la București, fără a-și da samă că sunt în mâna Sovietelor, de care i-a scăpat numai intervenția colonelului canadian Joseph Boyle”. I.G. Duca, *op. cit.*, p. 88, 115, 123-124, cu mențiunea: lucrările Camerei Deputaților se desfășurau în clădirea Teatrului Național, iar cele ale Senatului în Aula Universității, 156, 168, 259.

³¹ **Teatrul Național din Iași** a fost construit în anii 1884-1896, după planurile arhitecților austrieci Ferdinand Fellner și Herman Helmer, autori a numeroase teatre, la Viena, Berlin, Praga, Budapesta, Bratislava, Karlsbad (azi Karlovy Vary), Fiume (azi Rijeka), Odessa, Brünn (azi Brno), Tata, Kecskemet, Oradea, Cluj. Aceștia primind comanda pentru Iași au proiectat viitoarea construcție în manieră eclectică, conferindu-i atât bune funcționalități, cât și o linie arhitecturală deosebită. Prin materialele constructive puse în operă, prin modul de realizare a edificării, prin elementele de mobilier, prin decorațiunile interioare s-a asigurat ansamblului și în mod special sălii optime condiții de montare a spectacolelor și de vizionare a respectivelor piese. O notă distinctă a constituit-o asigurarea unei bune acustici, indiferent de distanța sau înălțimea celor mai îndepărtate locuri față de scenă.

O situație specială a cunoscut-o în anii 1916-1918, când retragerea în Moldova inclusiv a Parlamentului României a impus ca ședințele Camerei Deputaților să se desfășoare în incinta acestui edificiu. I.G. Duca, *op. cit.*, prezintă modul în care au fost folosite, în timpul sesiunilor, spațiile din incinta Teatrului Național de către Camera Deputaților, respectiv sala, scena, cabinele actorilor, cabinetul directorului. Această suprasolicitare a condus la unele deranjamente, stricăciuni ce au fost remediate în anii perioadei interbelice.

În 1906, a fost instalat, în fața Teatrului Național, monumentul care-l evocă pe Vasile Alecsandri. Atât statuia monumentală evocându-l pe bardul de la Mircești, cât și pedestalul sunt într-un fericit raport de distanță și înălțime cu fațada edificiului teatrului. Statuia turnată în bronz a fost modelată de sculptorul Wladimir C. Hegel. O altă lucrare evocatoare sculpturală este dedicată, conform celor înscrise pe fațada pedestalului pe o placă de marmură albă: Alexandru Flechtenmacher (1823-1898), compozitor, violonist și dirijor. Pe lateralele pedestalului sunt atașate două basoreliefuluri: cel din stânga evocă o scenă cu Hora Unirii; în dreapta redă un grup de Cântăreți; pe pedestal este bustul monumental semnat la spate și datat: „Bârleanu '73”. În aceeași ambianță se află și bustul monumental evocându-l pe poetul Mihail Codreanu (1878-1957), lucrare turnată în bronz, semnată dreapta jos și datată: „Florea 1976”. O semnificativă prezență este cea a bustului George Enescu (1881-1955), lucrare semnată dreapta jos și datată: „D. Covătaru '76”. Sculptorul Richard P. Hette a realizat modelarea pentru această ambianță a două busturi. Ele sunt reprezentative, redând personalități ale culturii: Dumitru Greceanu și Nicolae Costăchescu. La umbra unui copac din marginea grădinii Teatrului Național se află bustul generalului Berthelot. În imediata apropiere se află bustul monumental evocând-o pe valoroasa actriță *Aglae Pruteanu*, lucrare turnată în bronz după modelajul sculptorului Vasile Condurachi. „Calendar pentru toți fii României pe anul de la Christos 1898”, București, [DANIC Biblioteca P II 105]. La p. 92 Inaugurarea localului Teatrului Național din Iași la 1 decembrie 1896. Au participat Ștefan Sihleanu, secretarul general și reprezentant al M.I.P.C. și Nicolae Gane, primarul orașului. Sandu Teleajen, *Teatrul Național din Iași*, în: „Boabe de grâu”, București, anul III, nr. 11, noiembrie 1932, p. 523.

Muzeul Teatrului Național I.L. Caragiale, București, 1959, p. 32, medalia Teatrului Național din Iași: „În amintirea inaugurării teatrului clădit de comuna din Iași 1884-1896”. George Buzdugan, Gheorghe Niculiță, *Medalii și plachete românești*, Editura Științifică, București, 1971, p. 247: în 1896 Medalia inaugurării Teatrului Național din Iași, gravor Sternberg, argint și aramă, Ø 50 mm. Fototeca Combinatului Poligrafic Casa Scânteii,

clișeul 525.570 Teatrul Național din Iași. DANIC, Fototeca, colecția Ilustrații I/2821 Carte poștală ilustrată redând clădirea Teatrului Național, având în față monumentul Vasile Alecsandri, realizat de Wladimir C. Hegel. Editor Librăria Socec-Iași, 9x14 cm. Virgiliu Z. Teodorescu, Iași – 600 [5] *The National Theatre*, în: „Meku”, București, vol. 2, nr. 7 (12), iulie 2008, p. 7. (Referință la istoricul monumentalei construcții a Teatrului Național din Iași. [publicat cu pseudonimul Gilredo Virotescu].

³² Dintre localnicii pe care i-a cunoscut Constantin Argetoianu (*op. cit.*, p. 105) s-a referit adeseori și a realizat o concludentă caracterizare a lui George Mârzescu, care locuia în casele de pe str. Carol, pe dreapta (astăzi Serviciul de Contabilitate al Universității). Aprecierile pozitive formulate relevă calitățile acestuia de jurist, gospodar, organizator, om politic, dar și limitele comportamentale. I.G. Duca, *op. cit.*, p. 126. indice p. 300. O remarcabilă apreciere a rolului asumat de către acest „localnic” pentru a depăși numeroasele dificultăți cu care se confruntau atât ieșenii, cât și cei aflați în evacuare.

³³ I.G. Duca, *op. cit.*, prezintă evoluția acestor raporturi în anii 1916-1917.

³⁴ Constantin Argetoianu, *op. cit.*, a consemnat câteva din amplasamentele reprezentanțelor unor state străine. La p. 84: Legația Rusiei era găzduită confortabil în localul Consulatului de la Iași ce se afla în zona dintre Piața Unirii și Spiridonie. La p. 85 Legația Franței la Iași a fost găzduită în casa lui Albert Ghica. Saint-Aulaire locuia într-o căsuță curată cu grădină pe str. Lascăr Catargiu, alături de casa în care era găzduit Ionel Brătianu. La p. 87 Reprezentanța Belgiei era găzduită în str. Lătescu. Prin personalul acestei legații erau difuzate știri defetiste întrucât deși reprezentau o țară membră a Antantei aveau propriile convingeri filogermane pe care dezinvolt le transmiteau în orice împrejurare. I.G. Duca, *op. cit.*, p. 109-110, 112-113, 119, 139-140, 196 Rusia; 166 corpul diplomatic.

³⁵ N. Iorga, *Războiul ...*, p. 293-295: Cu o deosebită satisfacție, N. Iorga nota în tableta *O școală care se deschide*, de la 17 martie 1917, despre evenimentul din Iași definindu-l ca un semn de promițătoare primăvară. Era comentată deschiderea cursurilor la Gimnaziul „Alexandru cel Bun”, acțiune pe care o considera „Mugurul care va crește”.

³⁶ C. Găvănescul, *op. cit.*, p. 140-141: acțiunile propagandistice ale rușilor bolșevizați, reacția românilor. De la vorbă s-a trecut la fapte armate pentru răsturnarea regimului „oligarhic” din România. Măsurile adoptate de Marele Cartier General (se abreviază: M.C.G.) al A. Române care n-a mai permis oprirea în Iași și împrejurimi a unităților rusești în deplasare spre trecerea Prutului. Conflictele trupelor ruse la Galați (7 ianuarie 1918). Fălțiceni. Pașcani. Timișești. Botoșani. Bacău. Roman. La p. 144: spre Fălțiceni se deplasau circa 5000 de ruși bolșevizați, având pe lângă armele individuale în dotare și 16 tunuri. Zona era protejată de 6 companii de grăniceri. În zilele de 13-15 ianuarie 1918 în urma somării de a preda armele rușii au atacat trupele române la Spătărești convinși că biruind vor putea astfel pătrunde în Fălțiceni. Promptitudinea cu care au acționat grănicerii a condus la înlăturarea pericolului, dezarmarea și petrecerea lor până la hotar de către trupele române. La p. 144-145: de la Odessa au fost trimise la Iași două trenuri cu ostași bolșevizați pentru a aresta Cartierul General al Armatei Ruse. La intrarea trenurilor în gara Socola au fost încadrate cu ostași români din unitățile de vânători și grăniceri care au determinat returnarea garniturilor spre Rusia. N. Iorga, *Supt ...* p. 221-222.

³⁷ La această patriotică manifestare au contribuit și măsurile enunțate a fi stimulative pentru acel „mâine” care, la încetarea ostilităților prin aplicarea marilor reforme ce vizau proprietatea funciară și drepturile electorale, deveneau o realitate. Enunțate în Mesajul

Tronului, înscrise pe agenda de lucru a Parlamentului României și ferm prezentate de regele Ferdinand I la întâlnirea cu ostașii unei unități la Răcăciuni, jud. Bacău la 22 martie 1917. I.G. Duca, *op. cit.*, p. 204: „Vouă fiilor de țărani, care ați apărat cu brațul vostru pământul unde v-ați născut, unde ați crescut vă spun eu, Regele vostru, că pe lângă răsplata cea mare a izbândeii care vă asigură fiecareia recunoștința neamului nostru întreg, ați câștigat totodată dreptul de a stăpâni într-o măsură mai largă pământul pe care v-ați luptat. Eu, Regele vostru, voi fi întâiul a da pilda. Vi se va da și o largă participare la treburile publice”.

³⁸ La 27 mai 1917 la Iași au sosit primele 2 batalioane ale Corpului de voluntari ardeleni, foști prizonieri ai armatei ruse, care au cerut să se alătore armatei române, având contribuții salutare la acțiunile militare ale lunilor următoare. La 5 iunie 1917 periodicul „România” nr. 121 a publicat articolul *Vin soldații ardeleni*, în care se arată că ajunși prizonieri ai armatei ruse au cerut să participe în armata română ca voluntari la respingerea inamicului. Iunie 1917. Iași gara C.F.R. foto: Solemnitatea primirii voluntarilor ardeleni de către generalul Prezan, șeful M.C.G. al A. R. La 9 iunie 1917 în Piața Unirii din Iași a fost jucată Hora Unirii. în jurul monumentului Alecsandru Ioan I Cuza cu ocazia venirii voluntarilor ardeleni. DANIC, fond Casa Regală, colecția Fotografii... iulie 1917 Unități de voluntari ardeleni, integrate în rândurile armatei române, pe câmpul de instrucție participând la revista de front. *Ce spun și ce cred Ardelenii*, articol redând textul scrisorii unui fost prizonier din Rusia (Augustin Roșianu), publicat în periodicul „România”, Iași, nr. 154, 8 iulie 1917. I.G. Duca, *op. cit. Monumentul Jurământului Ardealului și Bucovinei*, în: „România”, Iași, 12 iunie 1917: pentru platoul de la Șorogari, Iași unde s-a depus jurământul de ostașii ardeleni s-a propus Adunării Deputaților de către deputatul Leonte Moldovean să fie ridicat un simbol comemorativ care să prezinte viitorimii cum s-a realizat unitatea românilor la ceas de mare cumpănă. C. Găvănescul, *op. cit.*, p. 149-150: la 30 martie 1918 la Iași a sosit de la Chișinău Delegația Sfatului Țării pentru a transmite textul Hotărârii de Unire a Basarabiei cu România, adoptată la 27 martie 1918. Delegația a participat în Catedrala Mitropolitană din Iași la un *Te Deum*, și a depus apoi în mâna regelui Ferdinand I Actul Unirii Basarabiei cu România. Regele Ferdinand I a formulat aprecierea la adresa evenimentului: „Sărbătorim azi înfăptuirea unui vis care de mult zăcea în inimile tuturor Românilor de dincolo și de dincoace de apele Prutului. Din graniță a-ți făcut punte, unindu-Vă cu țara mamă, și de aceea Vă zic Bine a-ți venit între noi”. Prof. I. Simionescu, *Pitorescul României – Printre dealuri și prin câmpie*, vol. V, Editura „Cartea Românească”, București, 1943, 212 p. [DANIC Biblioteca III 16.985]. La p. 77 La Iași în fața hanului lui Petre Băcalu s-a jucat la 1859 Hora Unirii, perimetrul devenind ulterior Piața Unirii. În 1918 pe platforma Aroncanului, în jurul Tricolorului, s-au reunit voluntarii ardeleni și bucovineni care s-au înrolat în Armata României. *Județele Patriei. Iași, monografie*, p. 44: în luna iunie 1917 s-au constituit detașamentele de combatanți din rândurile foștilor luptători români din Transilvania și Bucovina care au fost înrolați în armata Austro-Ungară și au căzut prizonieri la ruși. De bună voie în Rusia au acționat pentru a putea veni ca voluntari să se alătore armatei române. Solemnitatea primirii în Gara Iași. Solemnitatea depunerii jurământului pe platoul Șorogari. *Istoria Românilor*, p. 438: combatanților din teritoriul României li s-au alăturat ca voluntari români din teritoriul Austro-Ungariei care au luat parte la luptele de pe fronturile contra Rusiei. Căzând prizonieri au cerut să vină în Moldova pentru a se alătura fraților. Prin Manifestul de la 11/24 aprilie 1917 s-a lansat apelul de a se alătura inițiatorilor pentru a

veni și lupta în armata română. Românii prizonieri din lagărul de la Darnița, din apropierea Kievului au lansat o proclamație la 26 aprilie/9 mai 1917 pentru a chema la luptă în armata română. Respectiva inițiativă este definită simbolic „Prima Alba Iulia”. La p. 438 foto: fig. 110: ofițeri din Corpul voluntarilor transilvăneni și bucovineni salutați pe peronul Gării C.F.R. Iași de generalul Constantin Prezan. Fig. 111: o parte din voluntarii transilvăneni și bucovineni participanți la solemnitatea de pe platoul Șorogari cu ocazia depunerii Jurământului de Credință către România. La p. 440 foto: comandanții din batalionul de moți „Horea”. Primele detașamente de voluntari au sosit la Iași la 7/20-8/21 iunie 1917, momentele fiind marcate de manifestări de amploare. Dr. Vasile Bianu consemna evenimentul ca fiind o „Zi sfântă, una din cele mai sfinte zile ale României Mari, căci ea este prevestirea apropierei celei mai mari, ziua întregirii neamului românesc...” Dr. Vasile Bianu, *Însemnări din Războiul României Mari, 1) De la mobilizare până la Pacea din București*, Cluj, 1926, p. 129-130. Cei veniți au fost repartizați în Regimentele: 5 Vânători, 2, 3, 19 și 26 Infanterie unde și-au împrăștiat instrucția ca apoi să participe la marile bătălii ale verii anului 1917. I.G. Duca, *op. cit.*, p. 253-255 legiunea era formată din 1.200 militari, primele două batalioane au fost primite sărbătorește la Iași, la 8 iunie 1917.

³⁰ *Istoria Românilor*, p. 438 în primăvara anului 1917 România avea pregătită o armată de 460.000 oameni care, prin gradul de dotare tehnică, instrucție și stare psihică, era capabilă de a combate disperatele tentative ale inamicului de spargere a frontului pentru a debușa spre mănoasa Ucraină. La p. 440: în primăvara anului 1917 comandamentele armatelor românești și ruse au adoptat un plan de ofensivă în zona Nămolosa însă urmările revoluției din februarie în Rusia, intensificarea procesului de bolșevizare a unităților rusești, a blocat proiectul generalilor Prezan-Scerbacev. La p. 441: acțiunea Puterilor Centrale din zona de la nord de hotarul României a condus la înfrângerea trupelor ruse determinând Germania să adopte operativ, ca obiectiv prioritar, scoaterea României din luptă printr-o conjugată ofensivă, constând dintr-un atac concomitent pe zona de pătrundere dinspre vest depășind lanțul Carpatic precum și dinspre sud pe direcția Mărășești-Adjud și Tecuci. Mihail Sadoveanu, *File sângerate. Povestiri și impresii de pe front*, Iași, 1917, p. 121. *Istoria Românilor*, p. 445: După insuccesele din vara anului 1917 armata Germană a trecut în defensivă și a elaborat un alt plan care includea atacarea și dinspre Bucovina concomitent cu declanșarea unei operațiuni pe toată lungimea frontului românesc.

La p. 448: prăbușirea frontului de Est a impus României să adopte soluția de a trece la tratative pentru încheierea unui armistițiu. Occidentali s-au opus acestei soluții care facilita Germaniei aducerea pe frontul din Vest a trupelor retrase din Est. La p. 449: armistițiul a fost încheiat la Focșani la 26 noiembrie/9 decembrie 1917. Presiunea Puterilor Centrale a determinat Guvernul României, la 25 ianuarie/7 februarie 1918, să ia în discuție ultimatumul transmis de generalul Mackensen. Au fost opinii diferite, conservatorii erau pentru continuarea războiului, liberalii pentru angajarea discuțiilor care să aducă pacea, iar generalul Averescu pentru o pace separată. S-a adoptat hotărârea de a se încheia o pace separată aducând la cârma guvernului pe generalul Averescu, instituit la 23 ianuarie / 11 februarie 1918. Condițiile dure impuse de Germania au fost discutate în cadrul a trei Consilii de Coroană la 17, 18 și 19 februarie/2, 3, 4 martie 1918. Între timp condițiile sau înăspriț din partea Germaniei, determinând formarea unui nou guvern condus de Alexandru Marghiloman. Tratatul ulterior s-au purtat pe parcursul lunilor martie-aprilie. La 24 aprilie/7 mai 1918 a fost semnată pacea de la București, în palatul Cotroceni. Era un veritabil dictat, o pace punică.

⁴⁰ Vasile Th Cancicov, *Impresiuni și păreri personale din timpul războiului României, Jurnal zilnic, 13 august 1916-31 decembrie 1918*, vol. II, atelierele soc. „Universul”, 1921, [DANIC Biblioteca III 6.961]. Sunt însemnările unei persoane care a rămas în teritoriul ocupat și care a fost îndepărtată de ocupanți din București ajungând la Roșiorii de Vede. Acolo veștile ce le obținea le analiza cu meticulozitate formulându-și opiniile în respectivul jurnal. Sunt însemnări pertinente, definitorii ale verticalității redactorului. Virginia Mușat, *Mihail Sadoveanu povestitor și corespondent de război*, Editura Militară, București, 1978, 158 p. [DANIC Biblioteca II 6.607]. Părtaș la marea suferință a poporului român, cunoscând cele din trecutul mai îndepărtat dar și din cel apropiat, Mihail Sadoveanu a avut ca preocupare, printre altele, să evoce la început de veac XX evenimentele la care, prin cele întreprinse de poporul român, inclusiv prin lupta cu arma la sudul Dunării, ne-a impus atenției Europei ca tânăr stat Independent. Experiența dobândită ca participant la campaniile 1913, 1916-1918 l-au definit ca un bun cunoscător al psihologiei ostașului român, al modului de participare la realizarea misiunii încredințate, la spiritul de sacrificiu pentru realizarea marelui ideal național. Corespondentul de război, fiind o omniprezență pe linia frontului, în taberele de refacere, de instrucție, în spitale și locuri de convalescență M.S. a acumulat, de la cei cu care a fost în contact, numeroase episoade de un dramatism deosebit pe care, cu harul său, le-a dat conturul unor reportaje sau povestiri care i-au completat vastul areal al preocupărilor de o viață. Corespondentul de război, prin discernământ, mod de abordare a subiecților, reușea să obțină acele fațete ale intimității interlocutorului conștient de misiunea ce i-a fost încredințată spre a o îndeplini exemplar, fiind totodată permanent solicitat de gândurile cel purtau spre cei de acasă lipsiți de contribuția sa la toate muncile care asigurau hrana, căldura cea de toate zilele. În anii războiului M.S. s-a aflat permanent în mișcare, fiind acolo unde solicitările erau mai fierbinți. Astfel M. S. și-a umplut tola cu cele aflate gata a le da conturul unor reportaje menite a evoca oameni și locuri în atmosfera înțeleștată de ceea ce definim Primul Război Mondial. Ulterior marea dramă i-a fost sursă de inspirație în elaborarea scrierilor literare care, în perioada interbelică, a oferit publicului cititor prilejuri de retrăire a spiritului de sacrificiu a celor care erau fie participanți, fie urmași ai Eroilor scrierilor sale. Toate au fost dominate de preocuparea de a elogia virtuțile poporului Român. La p. 44: ca etapă premergătoare și pregătitoare întru mai buna înțelegere a tuturor resorturilor ce coordonau comportamentul acestor viteji a constituit-o perioada când a lucrat la cenzura militară. Lectura corespondenței dinspre front și spre acesta i-a oferit asemenea eșantioane ale dramei. A fost prilej de a afla și de fapte reprobabile din partea celor cu bani și putere decizională gata a oprima pentru a dobândi cele dorite. La timp de geroasă și troienită iarnă a anului 1917, la Bârlad a aflat de noua misiune încredințată de Marele Cartier General (abreviat: MCG) al Amatei Române locotenentului M.S. de a edita unui periodic cu apariție zilnică menit a informa cititorii, predilect ostașii din tranșee dar și din tabere de refacere sau instrucție, în spitale, de întâmplările la zi atât în confruntările armate în care armata română era implicată, cât și de pe celelalte fronturi în care forțele Antantei dau cuvenitele replici la atacurile Puterilor Centrale. Urma ca prin prezentarea unor fapte de Eroism să fie exemplu convingător pentru toți apărătorii fruntariilor necotropite de inamic. O atenție deosebită urma să fie dată știrilor care să prezinte situații din teritoriile cotropite de inamic, modul de comportament al ocupanților, silniciile la care erau supuși

localnicii. Noua publicație primea un sugestiv titlu „România”, fiind apărută ca „organ al apărării naționale”. M.S. a purces prompt la elaborarea unui program de lucru, la identificarea celor care urmau să-i fie alături la redactarea, tipărirea și difuzarea ziarului. Complexul program avea 11 puncte preconizând ca prin text și ilustrație publicația să fie un util instrument de prezentare a veștilor la zi cu menirea de a mobiliza energia tuturor pentru înfrunghirea marilor idealuri naționale. La p. 48: în Iași demersurile l-au identificat pe Alfred Hefter, patronul tipografiei „Versuri și proză” cu sediul în strada Ștefan cel Mare nr. 20 ca realizator al acestui periodic. La p. 49: primul număr al ziarului „România” a fost publicat la 2 februarie 1917. Articolul de fond avea mobilizatorul titlu: *Spre biruință!* A fost redactat de Octavian Goga. Difuzarea era, la timpul respectiv, modică. Pentru ostași prețul era de 4 bani, iar pentru civili de 10 bani. Tipărirea era într-un tiraj de 20.000 exemplare, difuzarea fiind asigurată până la primele linii de apărare. Hârtia, mai mult decât modestă, asigura trănicia unor însușite manipulări, un exemplar trecând de la om la om, iar atunci când lectura era inaccesibilă pentru analfabeți textul era citit și recitat cu glas tare de cei cunoscători de carte. Redacția era găzduită de clădirea din strada Lăpușeanu nr. 83. Menționez mai sus de permanenta deplasare pe teren a lui M.S. în zonele cele mai „fierbinți”. p. 49 Este necesar să amintim că civilul M.S. era concomitent și director al Teatrului Național din Iași și, ca atare, cooperând cu ceilalți factori implicați în asigurarea activităților culturale pe întreg teritoriul României libere, asigura turnee cu spectacolele Teatrului Național cu un repertoriu adecvat ca mesaj și grad de receptare a spectatorilor. La p. 50: a fost posibilă o asemenea complementară activitate întrucât la teatru a fost secondat cu competența și totala dăruire de Garabet Ibrăileanu care a asigurat buna desfășurare a activității zilnice atunci când M.S. era plecat. La p. 99-100: redacția ziarului „România” a asigurat în perioada apariției și publicarea revistei săptămânale „Greierul” într-un tiraj de 16.000 exemplare. La 23 martie 1918 în condițiile armistițiului apariția acestora a fost blocată. La p. 154 în nota 25 este consemnată informația că la București M.S. în toamna anului 1916, a scos două numere ale ziarului de front „Gazeta ostașului”. Schema redacției ziarului „România”: M.S., director; O. Goga, prim redactor, G. Gangopol secretar de redacție, P. Locusteanu, G. Ranetti, C. Moldovanu, membri în comitetul de redacție; N.N. Beldiceanu, Virgil Bărbat, sublocotenent Bucșan, Mircea Rădulescu, redactori; N. Mantu și Stoica Dumitrescu desenați; D. Tomescu corector.

I.G. Duca, *op. cit.*, p. 174 „Neanul Românesc” editat de N. Iorga care evacuase de la Vălenii de Munte tipografia: „Evenimentul” editat de Dumitru Greceanu; „Opinia” editat de germanofilul Alexandru Bădărău ce era menționat în lista stipendiaților Germaniei, întocmită de Günther; p. 175 „Mișcarea” și „L’Indépendance Roumaine” ambele fiind editate de P.N.L. cu ziarști de la „Viitorul”; p. 176 „Acțiunea”; „România” editată de M.C.G.; p. 177 scriitorii implicați în realizarea periodicelor; p. 177 „Le Temps”, editat de francezul Tevernier; p. 177-178 corespondenții străini, atitudini; p. 179-180 trimiterea în Franța a 12 oameni de știință care să realizeze o propagandă favorabilă României; contribuția remarcabilă a lui Dumitru Drăghicescu; p. 180 misiunea încredințată lui N. Iorga pentru a elabora o lucrare care să înlăture neadevărurile difuzate de oficialitățile Bulgariei; *ibidem* lui Octavian Goga pentru probleme Ardealului; p. 181 memoriul întocmit de I.G. Duca.

⁴¹ N. Iorga, *Supt ...*, p. 236. Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 286-291.

⁴² Asociația „Arta Română” constituită la Iași, în 1917, reunea artiștii plastici pictori și sculptori care ulterior, în perioada interbelică, s-au manifestat prin organizarea unor expoziții colective în București, apreciate de public și presa de specialitate.

⁴³ Pictorii Ștefan Dimitrescu, Camil Ressu și Nicolae N. Tonitza au coagulat energiile confrăților oferind pe simeza sălii atât pictură, cât și transpunerea în gips a unor modelări ale sculpturilor.

⁴⁴ **Constantin Coandă** (6 martie 1856, Craiova – 30 septembrie 1932, București, cimitirul Bellu, figura 49, locul 84). Pregătire și carieră militară, remarcându-se în războiul de Independență, specializare la Paris, licența în matematici și la Școala de la Fontainebleau. Carieră didactică, atașat militar, 1892 aghiotant regal pe lângă principele Ferdinand, 1902 general de brigadă. 1911 general de divizie și comandant al cetății București, 1913 delegat la Conferința de Pace de la București, 1916 șef al Misiunii militare române pe lângă guvernul rus, 1917 corpul de voluntari români de la Kiev este pus sub comanda sa. Arestat de bolșevici, scapă la intrarea în Kiev a trupelor germane, 1917 general de corp de armată, președinte al Consiliului de Miniștri, membru în delegația Românicilor la conferința Păcii de la Paris, senator de drept, rănit la atentatul din 8 decembrie 1918, Partidul Poporului. DANIC, fond Muzeul Al. Saint Georges, inv. 617, dosar 3/1936, f. 239, 239v.: Hayda general adjutant C. Coandă, str. Lascăr Catargiu nr. 29 la 14 noiembrie 1936, dona muzeului un mic bust Ion C. Brătianu, bronz, cu pedestal de piatră. DANIC, fond Muzeul Al. Saint Georges, inv. 617, dosar 5/1938, f. 226, 226v. Același, la 10 octombrie 1938, dona muzeului un bust redându-l pe general, gips patinat, lucrare modelată de sculptorul I. Dimitriu-Bârlad în 1933. N. Iorga, *Supt ....* p. 249 formulează caracterizare: „... crescut în Franța, soț al unei franceze, fost adjutant al regelui Carol și fost trimis la Stavca (Înaltul Comandament al Armatei Imperiului Țarist), unde Rușii avuseseră o atitudine necuviincioasă față de acest ofițer cult și căruia nu i se încredințase o comandă importantă”.

Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea – material românesc – oameni și înfăptuiri*. Editura Cugetarea – Georgescu Delafras, București, 1940, p. 203; G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 96 menționează nașterea în 1857; DANIC, fond Dudu Velicu, dosar 869 Familia Coandă; Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*. Editura pentru literatură, București, 1966, p. 177 Casa Coandă ridicată de generalul Constantin Coandă, cel care, în calitate de președinte al Consiliului de Miniștri, a denunțat Tratatul de la București încheiat cu Puterile Centrale în 1918; Ion Mamina, Ioan Scurtu, *Guverne și guvernanți 1916-1938*, Editura Silex, București, 1996, p. 156; „Democrația”. București, anul IX, nr. 6, 7, 8, iunie, iulie, august 1921 *Centenarul lui Ion C. Brătianu* prezentare a manifestărilor. În Capitală, printre cei care au luat cuvântul a fost și generalul Coandă.

⁴⁵ N. Iorga, *Supt ....* p. 244-245; Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 291-294.

⁴⁶ N. Iorga, *Supt ....* p. 246-252; Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 295-302.

⁴⁷ Modul de pavoazare a străzilor, caselor, inclusiv arcul de triumf de pe calca Victoriei amplasat lângă hotelul Athénée Palace, la intrarea în Piața Palatului Regal, pe sub care au trecut oficialitățile române însoțite de generalul H. Berthelot, numeroasa asistență de pe trotuarele limitrofe sunt expresia acestei primiri.

⁴⁸ I.G. Duca, *op. cit.*, p. 182.

⁴⁰ N.A. Bogdan, C.I. Eremia, *op. cit.*, p. 67 în toamna anului 1917 Mihail Sadoveanu s-a hotărât să se mute la Iași și a cumpărat casa cu turn din extremitatea Copoului aflată într-o zonă dominantă, care a aparținut cândva lui Mihail Kogălniceanu, deținută la data achiziționării de prof. I. Peret din București.

⁵⁰ **Mihail A. Sadoveanu** (5 noiembrie 1880, Pașcani, jud. Iași - 19 octombrie 1961, București, cimitirul Bellu, funeralii naționale la 21 octombrie 1961), studii gimnaziale la Fălticeni, liceale la Iași, debut literar la 15 ani ca poet ca apoi să se dedice predilect prozei, devenind un prolific scriitor la care majoritate narațiunilor sunt evocatoare ale unei epoci istorice, câteva având însă caracter autobiografic. Istoria cu natura, zbuciumul uman, evenimente dramatice sunt componentele care în creuzetul maestrului stăpânitor al farmecul aducerii prin eroii cărților sale atmosfera trecută, limba, obiceiurile înaintașilor căpătau caracterul de carte în care fiecare cuvânt a avut șlefuirea caracteristică sadoveniană. S-a implicat și în dramaturgie atât ca autor al unor piese apreciate în epocă, cât și ca director al Teatrului Național din Iași. A desfășurat o bogată activitate culturală, bun conferențiar s-a implicat în multe manifestări organizate în localitățile țării prin intermediul cărora au fost strânși banii necesari realizării unor monumente pentru forul public. A onorat ziaristica, majoritatea periodicelor cuprinzând reacțiile sale față de o serie de evenimente. A fost un activ om politic, ministru. Reacțiile au înregistrat gama de la adulare sau contestare. S-a ajuns până la arderea cărților sale în agora, principalul reproș fiind apartenența la masonerie din anul 1927, fiind în deceniul următor unul din marii conducători ai acesteia în România. Ca recunoaștere a contribuției sale la patrimoniul cultural a fost ales membru corespondent la 26 mai / 8 iunie 1916 și titular la 1 iunie 1921 al Academiei Române. Ca încununare a primit Premiul Național de proză în anul 1924. Opera sa a fost timp de decenii intens editată în țară, ajungând să fie tradusă și în limbi străine.

⁵¹ **Constantin Tănase** (5 iulie 1880, Vaslui – 29 august 1945, București, înmormântat la 31 august, cimitirul Bellu, figura 15, locul 8), actor, animator cultural, filantrop în susținerea tinerilor meritoși pentru a promova prin învățătură; G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 267; Virgiliu Z. Teodorescu, *Omul scenei*, în: „Națiunea”, București, anul XVI, nr. 321 (786), 21-27 septembrie 2005, p. 8 (referință la viața și activitatea lui Constantin Tănase); *ibidem*, *Pro memoria: 125 ani since Constantin Tănase was born*, partea I-a în: „Downtown magazine”, București nr. 38, octombrie 2005, p. 8-9; partea II-a nr. 39 noiembrie 2005, p. 8-9 (referință la viața și activitatea lui Constantin Tănase).

⁵² N.A. Bogdan, C.I. Eremia, *op. cit.*, p. 73 pe strada Sărării a locuit în timpul refugiului actorul Constantin Tănase, implicat în organizarea și susținerea spectacolelor date de Crucea Roșie în spitale, locuri de convalescență a răniților.

⁵³ **Maria Moruzi** (14.04.1863 – 26.10.1921) era nora domnului Alexandru Ioan Cuza și mama istoricului Gh. Brătianu. Ca văduvă s-a implicat în opere de asistență socială, președinte a Crucii Roșii din România. Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 114-115; Maria Moruzi locuia la Iași pe str. Carol (Casa Pogor, astăzi Muzeul Literaturii Române).

Societatea de Cruce Roșie a României. Ziua mondială a Crucii Roșii se sărbătorește la 8 mai. Ea coincide cu ziua de naștere a inițiatorului și organizatorului acestei instituții umanitare: elvețianul Henry Dunant (8 mai 1828-1910). În România dr. Carol Davila, după experiența dobândită în acordarea de asistență medicală combatanților din războiul franco-prusac din 1870, a trecut la organizarea unei societăți de Cruce Roșie. Solemnitatea inaugurării activității a avut loc în incinta spitalului Colțea la 4/16 iunie 1876.

Aderarea Societății de Cruce Roșie din România la Convenția de la Geneva din 1875. Societatea a devenit operativă chiar din anul înființării prin contribuția avută la sudul Dunării, participând la salvarea de vieți în timpul conflictului armat dintre oștirile sârbe și cele otomane. Examenul de anvergură l-a dat însă în timpul evenimentelor militare de la 1877-1878. Ulterior a fost o prezentă eficientă în toate evenimentele soldate cu victime, promptele intervenții fiind salvatoare și tot odată călăuzitoare pentru generațiile secolelor XIX- XX. Virgiliu Z. Teodorescu, *Cronică bucureșteană 1877-1878 – Locuri evocatoare*, Editura Ministerului de Interne, București 1997, paginile evidențiază modul cum, cu mic cu mare, bucureștenii au acționat pentru sprijinirea acțiunilor societății de Cruce Roșie.

⁵⁴ Ștefania Mihăilescu, *Emanciparea femeii române*, antologie de texte, vol. I 1815-1918, Editura Ecumenica, București, 2001, p. 563.

⁵⁵ *Istoria Românilor*, p. 452-453 România a trimis în țările Antantei emisari cu împuternicirea de a prezenta reala situație a României provocată de cele petrecute în Rusia. Aceștia au creat Consiliul Național al Unității Române. Situația din apus devenind defavorabilă Germaniei, dar mai ales cea din zona Balcanică unde Bulgaria a fost nevoită să capituleze la 16/29 septembrie 1918, a generat noi speranțe pentru România, armata franceză continuând marșul spre linia Dunării. A fost momentul când, conciliant, Mackensen venea cu propuneri de diminuare a pretențiilor față de România. La 24 octombrie / 6 noiembrie a fost creat un guvern de tranziție condus de generalul Constantin Coandă. Acesta a lansat apelul la mobilizarea armatei. La 28 octombrie / 10 noiembrie 1918 trupele aliate traversau Dunărea, moment în care armata română s-a alăturat din nou aliaților. În luna noiembrie unități ale armatei române au intrat pe teritoriul Transilvaniei în zonele Reghin, Târgu Mureș, Brașov.

Încheierea Armistițiului din 29 octombrie/11 noiembrie 1918 între Antantă și Puterile Centrale. A fost alcătuit un guvern condus de Ion I.C. Brătianu.

⁵⁶ DANIC, fond Casa Regală, dosar 3/1918, f. 1-3 Scrisoarea omului de știință, patriotul N. Iorga din 19 februarie 1918 adresată regelui Ferdinand I prin care-i cerea să nu accepte condițiile „păcii” de la Buftea cu Germania. [Muzeul Arhivelor, colecția Facsimile nr.; 6, 103, 245, 246].

⁵⁷ N.A. Bogdan, C.I. Eremia, *op. cit.*, p. 101 Localul Institutului „Notre Dame de Sion”, str. Cuza Vodă a fost folosit în anii evacuării, prin întreruperea cursurilor, pentru găzduirea a trei spitale, unul românesc, unul rusesc și unul francezesc, a unui Comitet Sanitar regional, locuințe pentru o parte dintre parlamentari, spații pentru foștii prizonieri algerieni fugiți din Muntenia, un sediu al ofițerilor ruși care nu s-au alăturat revoluționarilor, depozite ale unei cooperative.

⁵⁸ Dăm ca exemplu componentele ansamblurilor de la Trei Ierarhi și Golia. N.A. Bogdan, C.I. Eremia *op. cit.*, p. 35-36 în curtea bisericii Golia a fost găzduit un început de Muzeu Municipal, fiind reunite obiecte de valoare evocatoare a așezării, inclusiv o colecție numismatică, o valoroasă bibliotecă și arhiva Eforiei orașului anii 1832-1865. Erau și piesele adunate de inginerul Virgil Hălăceanu. În timpul războiului s-au risipit majoritatea ca urmare a măsurilor administrației inclusiv de rechiziționare a spațiilor de locuit.

⁵⁹ I.G. Duca, *op. cit.*, p. 144-145.

⁶⁰ N. Iorga, *Războiul ....* p. 354-355: în tableta *Când ne vom reface*, N. Iorga, la 30 martie 1917, definea înalta misiune ce o avea de îndeplinit poporul român la încetarea

ostilităților militare. La p. 354: După refacerea militară va urma ca necesitate prioritară refacerea socială „prin înlocuirea pierderilor de glonț și de boală, pe care ni le-au cășunat acest război, cu toate urmările sale întreaga noastră viață, așa de mult strivită, va trebui să se reformeze”.

⁶¹ I. Simionescu, *Orașe din România*, p. 179: referință la soarta ingrată a Iașului: „E răsplătit din vreme în vreme cu laude, în evocările trecutului. La nevoie sau în clipe de oarecare sentimentalitate i se promet marea cu sarea”. La p. 181 „A trebuit ca administrația comunală, nu tocmai bogată în resurse bugetare, să facă o efortare deosebită spre a drege ruinele războiului, deoarece Iașii au fost cei mai ruinați prin îngrămădirea trupelor de tot soiul în spațiu restrâns. Datoria țării întregi ar fi fost să repare totul, stricăciunile fiind făcute în vremea când Iașii erau Capitala românismului întreg. Se pusese mari speranțe în reînvierea orașului, când el nu va mai fi azvârlit în coasta țării, ci-și va lua vechea situație din Moldova lui Ștefan”. La p. 182: I Simionescu exprima totala încredere în menirea pe care o atribuia macedonenilor la revitalizarea economică a orașului și a zonei limitrofe. O altă sursă a revitalizării o atribuia amenajării hidrografice a Bahluiului prin realizarea unui proiect mai vechi de preluare a unei părți din apele Siretului pentru a completa debitul râului care ar putea fi astfel navigabil ca și dorita amenajare a Prutului. La p. 183: „Totul, totul în acest oraș sfânt, evocă vremurile eroice de odinioară. Nu este pagină din evoluția statului nou, în care numele lui să nu fie pomenit de Universitate, cea mai veche din toate cele de azi, încă din vremea când abia se jucase Hora Unirii Principatelor pe Piața Unirii. De la „Junimea” s-a început așezarea literaturii noastre pe temei solid în orice direcție ai căuta, Iașii trebuie pomeniți. Trecutul i-a fost glorios. Se cuvine ca viitorul să fie la fel”.

⁶² După trecerea a două decenii de la Marea Unire problemele „reparatorii” pentru Iași erau încă de actualitate. Prof. I. Simionescu, *Pitorescul ...*, p. 77: la Iași în fața caselor Bacalu s-a jucat Hora Unirii, perimetrul devenind ulterior Piața Unirii. În 1918 pe platforma Aroneanului, în jurul Tricolorului, s-au reunit voluntarii ardeleni și bucovineni care s-au înrolat în Armata României. „Pe vremea Războiului Mondial, cu bună inimă, și-a împărțit sărăcia cu cei ce căutau adăpost. La plecarea Guvernului, Iașul a rămas mai sărăcit, mai prăpădit, cu străzile numai hopuri, cu casele numai răni, cu arborii de la Copou jertfiți. Cei după nu și-a mai întors privirile la ce au lăsat în urmă. Nici azi nu sunt lecuite toate rănilile. Facultatea de medicină a rămas netencuită pe dinafară de dinainte de războiul celălalt. Clădirea Conservatorului n-a ajuns să fie terminată nici azi. Cutremurul a mărit dezastrul. Aeroplanelor rusești au însemnat cu câteva ruine participarea Iașului la suferințele generale ale țării.

„Ca un bătrân cuminte, Iașul așteaptă, mereu așteaptă o soartă mai bună. Trecut prin toate, zile bune și zile grele, a rămas închis în sine. Nu cunoaște ura, nici față de cei pe care i-a înălțat și apoi îl uită. În schimb întotdeauna primește cu dragoste pe cei care vin la el. Se vor nărui, uitate, casele; se vor dărăpăna străzile. Vor rămâne însă numele și însemnătatea lui veșnică, atât cât va fi neamul românesc, căci trecutul ca și frumusețea blondă a naturii, niciodată nu se vor putea stinge”. La p. 84: în cimitirul Eternitatea își are locul de veci Barbu Ștefănescu Delavrancea decedat în anii refugului la Iași.

⁶³ N. Iorga. *Ce a fost, ce este, ce poate fi Iașul*, conferință ținută în Aula Universității din Iași la 6 aprilie 1935, Tip. Române Unite, București, 1935, 24 p. [A.N. Biblioteca III 1.115]. Iorga evocă o serie de episoade care sunt referitoare la ambianța Iașului și,

respectiv, a Universității care s-au constituit trepte în formarea sa ca om, ca român. Referindu-se la anii prezenței la Iași în timpul războiului evocă momentul când, pe un ger năprasnic, se afla la Universitate, unde era și familia regală în momentele premergătoare plecării la București. Amintește de lada de stejar în care se afla tigva lui Mihai Viteazul evacuată salvator la plecarea spre Moldova. A fost prilejul ca N.I. să vorbească despre faptele lui Mihai Viteazul pentru realizarea unității naționale a românilor. Din respectiva sală participanții s-au deplasat la Mitropolie unde a fost oficiat un *Te Deum*. Iorga abordează problema modului cum este exprimat atașamentul față de soarta Iașului din partea celor născuți, formați și rămași în localitate, din partea celor care la un moment dat au plecat și au uitat de obârșia lor, din partea celor ca alojeni s-au acuiat în Moldova și respectiv în Iași, din partea ocazionalilor venetici. Reclamă o mai bună cunoaștere a evoluției. „Trecutul a fost legat de prezent și îndreptare către viitor”.

Refacerea, metamorfozarea localităților impune discernământ și multă dăruire întru realizarea punerii în evidență a valoroaselor vestigii ale trecutului. La fireasca întrebare cum se pot face prefacerile fără a dispune de fonduri uriașe Iorga răspunde prompt: Cu bani puțini, folosiți însă judicios. Tenacitatea, participarea cu inimă caldă sunt necesare pentru cel care se angajează într-o asemenea operă de anvergură. La p. 9, Iorga constatând unele extravagante care s-au concretizat în edificii distonante își formulează totalul dezacord: „În Capitala Moldovei de odinioară unde clădirile de rău gust, puse în fața trecutului, reprezintă o ofensă și un motiv de indignare”. Atunci când are prilejul de a aminti despre lucrările din Iași care au fost încredințate arhitectului francez Lecomte du Nouy are formulări dure manifestându-și oprobiul la adresa acestuia, fie că este vorba de sala Gotică din cadrul ansamblului monahal Trei Ierarhi, fie de biserica domnească „Sf. Nicolae”. La p. 13: Obârșia localității o plasează pe dealurile limitrofe, predilect al celui care este dominat de ansamblul Cetățuia, dar și de Galata, Frumoasa. Vasile Lupu a adus orașul în vale unde a edificat ansamblurile monahale Trei Ierarhi și Golia. La p. 18, referindu-se la ceea ce trebuie întreprins pentru a păstra elemente ale trecutului, N.I. formula: „avem datoria să răscumpărăm casele boierești de odinioară și acolo să așezăm temelul neamului de mâine ...”. „Acolo sus trebuie așezat Iașul.” Referință la monumentele care imperios trebuie să existe ca relevante elemente ale evoluției așezării umane. „Dincolo de casele acestea ale aristocrației moldovene, unde am aflat că după război, s-au împărțit terenuri pentru cei care au luptat ca să se întemeieze această țară, nu trebuie să fie câteva case semănate, ci trebuie să fie orașul cel nou. Din Iașul cel vechi mare lucru nu se va putea face: câteva străzi, iar în jurul monumentelor va trebui să se dărâme mult; multe case netrebnice. Vor trebui să cadă. Mă întreba cineva pe cine aș pune eu primar la Iași: i-am răspuns: Târnăcopul. Trebuie ca, ani de zile, să se dea jos învrednicindu-se să se puie parcuri de sănătate sau casele noi, care să înconjoare ca strajă vechile monumente”. La p. 19: Referindu-se la cărturarul mitropolit Veniamin Costache îl critică că nu a fost și un bun gospodar. Iorga propune ca printr-o viitoare resistemizare Mitropolia să constituie un efectiv cartier care să reunească toate serviciile pendinte de acest for ecleziastic care să-i asigure o bună activitate misionară.

⁴⁴ G.C. Răcoare, *Din Bihor până la Nistru. Istoric și activitatea Ateneului Popular Tătărași din Iași*, Iași, 1925. [DJIAN, Biblioteca, 8.770]. Coperta foto clădirea Ateneului Popular înființat în luna mai 1919, inițiator fiind E.N. Ifrim. Localul a fost inaugurat la 25 aprilie 1920. O construcție în stil neo-românesc, str. Ion Creangă, cartier Tătărași; p. 13

cu prilejul centenarului nașterii lui Mihail Kogălniceanu s-a ridicat un monument în fața clădirii Ateneului. Richard P. Hette a realizat bustul Mihail Kogălniceanu, din fața clădirii Ateneului Tătărași, Iași. Direcția Judeșeană Iași a Arhivelor Naționale (se abreviază DJIAN), fond Primăria Municipiului Iași, inv. 505, dosar 270/1926 monumente istorice, statui, plăci comemorative. *Primul Anuar-ghid al municipiului Iași*, 1935 octombrie / 1936. [DJIAN, Biblioteca. 15.263]: p. 251 bustul Mihail Kogălniceanu, str. Ion Creangă. C.N. Ifrim, *Ateneul Popular Tătărași*, în: „Albina”, București, anul XXXIX, nr. 45, 15 noiembrie 1935, p. 610 text și foto. G.C. Răcoare, *op. cit.*, p. 16: Secțiunea româncelor din Tătărași și-a propus la punctul „H” îngrijirea în cimitirul Eternitatea a mormintelor ilustrelor personalități și ale Eroilor de război; la p. 17: Societatea Cultul Morților, condusă de generalul I. Zadic, 21 noiembrie 1921, repede desființată, a declanșat acțiunea trecându-se la efectivă îngrijire a mormintelor. Vezi cazul mormântului M. Kogălniceanu, anterior uitat, părăsit, părăginit fără inscripții. Ateneul a realizat și pus busturile la mormintele: I. Creangă, D. Moruzzi, D. Anghel, G. Mezincescu, G. Cobălcescu, V. Pogor, V. Burlă, B. Delavrancea, V. Conta. Dorina N. Rusu, *op. cit.*, p. 169 la 27 septembrie 1924 la Iași a avut loc solemnitatea dezvelirii busturilor N. Gane, I. Creangă, B. Șt. Delavrancea, D. Anghel și N. Beldiceanu în cimitirul Eternitatea din Iași la mormintele acestora. Academia Română a fost reprezentată de Mihail Sadoveanu.

Ioan Opriș, *Alexandru Lapedatu în cultura românească*, Editura Științifică, București, 1996, p. 103, 29 septembrie 1924 Al. L. a fost prezent la Iași la solemnitatea comemorării lui Ion Creangă. Nicolae Gane, Barbu Delavrancea, cu acel prilej au fost dezvelite în cimitirul Eternitatea busturile: I. Creangă, N. Beldiceanu, D. Anghel, N. Gane și B. Delavrancea. Citată: „Mișcarea”, 29 septembrie 1924. Constantin Cloșcă, *Ateneul Tătărași din Iași așezământ de cultură națională 1919-1940*, Editura Junimea, Iași, 1984, foto clădirea ateneului inaugurată ca așezământ de cultură în aprilie 1920. În fața clădirii un pedestal cu un bust.

⁶⁵ „România Eroică”, București; la Iași Sanctuarul Regimentului 13 Infanterie „Ștefan cel Mare” organizat în 2 săli în toamna anului 1922. Materialele au fost sistematizate în 8 compartimente: Ștefan cel Mare, Comandanții Regimentului, Luptele din 1877, 1913, 1916, Transilvania, Oituz.

⁶⁶ DJIAN, fond Primăria Iași, dosar 270/1924, în cimitirul Eternitatea: f. 1: bustul Barbu Ștefănescu Delavrancea, sculptor Ion Mateescu. f. 14: solemnitatea dezvelirii la 27 septembrie 1924 în prezența miniștrilor, a intelectualilor orașului a busturilor: Nicolae Gane: Ion Creangă; Barbu Ștefănescu Delavrancea: Dimitrie Anghel; Nicolae Beldiceanu. Lucrarea dedicată lui Delavrancea a dispărut de la respectivul mormânt în 1944, atinsă de proiectilele eliberatorilor-ocupanți. N.A. Bogdan. C.I. Eremia, *op. cit.*, p. 129 cimitirul Eternitatea locul de veci al lui Barbu Ștefănescu Delavrancea. „România Eroică”. București; la Iași în 1927 s-a realizat un monument internațional în cimitirul Eternitatea, sectorul Eroilor. La cele patru colțuri sunt 4 cripte cu osemintele eroilor francezi și ruși. DJIAN, fond Primăria Municipiului Iași, inv. 505, dosar 32/1928 informații referitoare la Cultul Eroilor. „România Eroică”, București, anul XII, nr. 1-2, 1931 la 21 mai 1931 solemnitatea sfințirii cimitirului Eroilor din Iași.

⁶⁷ *Primul Anuar-ghid al municipiului Iași*, 1935 octombrie / 1936 p. 23 foto monumentul Eroilor de la Galata. Florian Tucă, *In memoriam. Itinerar eroic*, Editura Militară, București, 1971. La p. 358 la Iași pe șoseaua Galata monumentul Eroilor. *Județele*

Patriei. Iași monografie. p. 214 pe dealurile din zona vestică se află Monumentul Eroilor de la Galata realizat după proiectul întocmit de Henri Coandă.

⁶⁸ Florian Tucă, *op. cit.*, p. 358 la Iași: în centru monumentul Eroilor din Regimentul 7 Roșiori „Cuza Vodă”

⁶⁹ DANIC. Fototeca, colecția Fotografii, inv. 1487, nr. 7680, Monumentul Unirii de la Iași realizat și donat de sculptorița Olga Sturdza, marmură albă. A fost dezvelit la 29 mai 1927; amplasat în zona verde din centrul Bd. Carol I (Copou) în vecinătatea terenului preconizat construcției localului Fundației Regele Ferdinand I (azi Biblioteca Universitară „Mihail Eminescu”). A fost dezafectat pentru a permite remutarea monumentului Eminescu și apoi distrus, după 1944, din ordinul eliberatorilor-ocupanți. 7 foto; DJIAN, fond Primăria Municipiului Iași, inv. 505, dosar 11/1928 serbări. *Noul ghid al Iașului*. Iași, 1927. [DJIAN, Biblioteca. 9.606]. La p. 72 monumente: Monumentul Unirii dezvelit la 29 mai 1927. *Primul Anuar-ghid al municipiului Iași*, 1935 octombrie / 1936]: p. 251 Monumentul Unirii, str. Carol.

⁷⁰ **Olga Sturdza**, născută Mavrocordat (1884-1971, Franța), părinții Alexandru și Lucia; personalitate complexă integrată în numeroase acțiuni sociale cu caracter filantropic, activând în anii primului război în calitate de președintă a Societății Ortodoxe Naționale a Femeilor Române (SONFR). Ca artistă a realizat la Viena monumentul Unirii pe care l-a donat orașului Iași, în oferta înaintată către Primărie menționă că are înălțimea de 5 m și este evaluat la 2 milioane de lei, are în compunere „Cinci figuri reprezentând Patria Mămă, Transilvania, Basarabia, Bucovina și românii de pretutindeni care au rămas în afara hotarelor noastre”. Autoarea se angaja că în cazul acceptării donației „Voi supraveghea și îngriji personal la instalarea monumentului”; DANIC, fond Dudu Velicu, dosar 876: Olga Sturdza; DJIAN, fond Primăria Iași, dosar 378/1924, f. 1, 2, 3: foto macheta Monumentului Unirii. f. 4: Strada Carol, marcarea pe foto a locului unde se preconiza amplasarea monumentului Unirii. f. 5, 5v., 6, 6v. 1 august 1924. Oferta Olgei Sturdza pentru realizarea la Iași a monumentului dedicat Marii Uniri. Autoarea aducea la cunoștința edililor orașului că aproape de un an lucra la un grup alegoric redând ideea de alipire a provinciilor la sânul Patriei Mame, cinci figuri reprezentând: 1) Patria mamă având ca model chipul reginei Maria (de la care obținuse în acest sens aprobarea); 2) Transilvania; 3) Basarabia; 4) Bucovina; 5) Românii de pretutindeni care au rămas pe dinafara hotarelor noastre. Autoarea a evoluat monumentul la suma de 2 milioane, el fiind aproape terminat, autoarea procedând la al dona orașului Iași. Solicita autorizația de a-l așeza în primul refugiu de la începutul străzii Carol I. Acest loc, aproape în fața Palatului în care a locuit regina Maria în timpul marelui război de dezrobire a neamului. Menționează că și regina a avizat acest amplasament. Se angaja ca ea personal să îngrijească și să supravegheze instalarea monumentului. Sub semnătură este un referat prin care un inginer și un arhitect de la Serviciul Tehnic solicitau constituirea unei comisii care să avizeze amplasamentul făcând și mențiunea că acesta să fie dat în relație cu actualizarea realizării planului de sistematizare a orașului. Ing. I. Andriescu, arh. Adrian Grosu; f. 7: Consiliul comunal Iași 4 octombrie 1922. Decizia nr. 304, din 22 octombrie 1924. În unanimitate de voturi se primește această donațiune și numește comisia pentru stabilirea locului cel mai prielnic pe care urma să fie așezat acest monument. Const. Toma, președinte Comisiei interimare, Constantin Crupenschi, directorul Școlii de Belle Arte, prof. dr. Procopiu, prof. Ilie Minea, Emil Diaconescu, membru în comitetul, /I./Andriescu-Cale, Dir. Serv. Tehnic

al comisiei, Adrian Grosu, arhitectul comunei; f. 8: la 1 noiembrie 1924 a fost lansat convocatorul pentru 4 noiembrie la ședința comisiei pentru amplasarea monumentului; f. 9: la 5 ianuarie 1925 revenire către membrii comisiei solicitându-le să formuleze punctul de vedere; f. 10, 11: proces-verbal din 8 ianuarie 1925 încheiat la reuniunea membrilor comisiei în urma studierii propunerii făcută de Olga M. Sturdza, constatând calitățile monumentului oferit de donatoare. Patria îmbrățișând celelalte provincii unite. Propun primirea monumentului și amplasarea în locul preconizat. Revendică o probă care să ofere o impresie de amplasament. Solicită studierea realizării pedestalului în funcție de forma și înălțimea monumentului; f. 12: la 3 aprilie 1925 ing. I. Andriescu-Cale anunța începerea lucrărilor de amplasare a monumentului în cursul săptămânii viitoare. Se prevedea contribuția Societății de Tramvaie care urma să-și deplaseze linia în zona lucrărilor; f. 13: Scrisoarea sculptoriței Olga Sturdza către ministru (? Finanțe) informându-l că statuia pentru Iași a fost lucrată la Viena. Solicita ca să fie scutită de plata vămii; f. 14: la 3 aprilie 1925 Adresa către Uzina electrică prin care se anunța începerea lucrărilor de amplasare a monumentului Unirii, revendicând ca să fie luate măsurile convenite ca de urgență să fie deplasate liniile de tramvai din zona respectivă a Comandamentului Corpului de Armată spre marginea străzii dinspre proprietatea Ilescu și Ber; f. 15: Oferta firmei de pietrărie „Leonardo Martinis” ca să-i fie încredințate lucrările specifice necesare amplasării monumentului Unirii; f. 19: executantul refugiului din jurul monumentului Unirii, firma „Leonardo Martinis” pentru suma de 160.000 lei. Consiliul comunal Iași la 18 septembrie 1925, prin Decizia nr. 247, aproba procurarea pietrei necesare la monument; f. 20: La 3 octombrie 1925 se solicita achitarea sumei angajate, lucrarea fiind îndeplinită; f. 22: Contract încheiat la 20 septembrie 1925 cu firma „Leonardo Martinis” din București pentru lucrările de bordură, pedestal și trepte de piatră necesare platformei monumentului Unirii. Total 162.600 lei. Piatra urmând să fie din cariera Carbăul Clujului; f. 23: Oferta firmei Clemente Santalena, calea Griviței nr. 168, București. Prima fabrică industrială pentru construcțiuni în piatră și marmură. La 19 mai 1925 piatra pentru pedestal 1 m.c. = 18.000 lei; f. 26: Oferta firmei „Leonardo Martinis” din 16 iunie 1925; f. 26v.: analiza comparativă a celor două oferte și avizul pentru firma „Leonardo Martinis” la 3 iulie 1925; f. 27: oferta firmei „Leonardo Martinis” din 16 iunie 1925 pentru montarea pietrăriei la monument; f. 50 tabel cu cheltuielile făcute pentru amenajarea horticolă a zonei monumentului. *Lucrări realizate în nopțile de 25, 26, 27 mai pentru decorarea tribunelor cu brad, ghirlande și plante*; f. 53: proces-verbal din 10 iunie 1927 încheiat cu prilejul constatării lucrărilor realizate la refugiul monumentului Unirii; f. 55, 56 F. Roller în anul 1925 a realizat panourile care să sugereze proporțiile monumentului pe preconizatul amplasament. S-au cheltuit 1.500 lei; f. 59: la 10 iunie 1927 contabilizarea cheltuielilor pentru decorarea zonei ambientale a monumentului Unirii, inclusiv a Sediului Diviziei 2 Cavalerie 7.720 lei; Constantin Argetoianu, *op.cit.*, p. 109-111 Olga Sturdza, întreprinzătoare, preocupată de ajutorarea celor în suferință. Viața sentimentală, relația cu George Mârzescu; Rodica Eugenia Anghel, *Olga Sturdza – contribuții privind viața și activitatea*, în „Arhivele Moldovei”, I-II/1994-1995, Iași 1996, p. 72-76.

⁷¹ N.A. Bogdan, C.I. Eremia, *op. cit.*, p. 31 Monumentul Unirii, realizare în marmură de către sculptorița Olga Sturdza care l-a donat orașului Iași. A fost amplasat la începutul Bd. Carol. Acesta a fost îndepărtat cu ocazia mutării monumentului Mihail Eminescu din fața palatului Universității pentru a face loc tripticului Vasile Conta, Titu

Maiorescu și A.D. Xenopol și distrus după 1945, rămânând numai radierul și platforma pe care a fost adus din fața Universității monumentul Mihail Eminescu, Monumentul Unirii a fost „reeditat” de artistul plastic *Constantin Crengăniș* (n. 1 noiembrie 1958, Iași), absolvent al Academiei de Arte „George Enescu”, Iași, promoția 1992, având și masteratul, carieră artistică și didactică, sculptor cu participări la expozițiile din țară și străinătate. Lucrările sunt integrate în colecțiile unor muzee, în forul public. Alexandru Cebuc, Vasile Florea, Negoită Lăptoiu, *Enciclopedia artiștilor români contemporani*, vol. IV, Editura Arc 2000, București, 2001, p. 45.

TVR, 1 decembrie 1999, la Iași, în Piața Națiunii: solemnitatea dezvelirii monumentului Unirii, reconstituire a lucrării sculptoricei Olga Sturdza de către sculptorul Constantin Crengăniș, inspirat de fotografiile de epocă. A dăltuit în marmură albă lucrarea de 5.50 m. Pentru personajul principal, România, a avut de model imaginile care o immortalizează pe regina Maria. Acest personaj este încadrat de trei femei reprezentând provinciile istorice care, în 1918, s-au unit cu România. Lor li se alătură și un copil, reprezentându-i pe românii din diaspora.

La p. 32 monumentul Mihail Eminescu amplasat în fața palatului Universității.

²² Direcția Județeană Neamț a Arhivelor Naționale (DJNAN), Piatra Neamț, fond Prefectura jud. Neamț, dosar 20 XII 1924, f. 145 Apelul lansat de comanda Diviziei a 2-a de Cavalerie, prin generalul de divizie Alexandru Constandinidi, solicitând sprijin material pentru a putea realiza monumentul Eroilor Diviziei a 2-a Cavalerie la Iași. Menționa că lucrarea reclamă cheltuieli de circa 2.000.000 lei. DANIC, fond C. Meissner, inv. 1077, dosar V/76, f. 12 Invitație pentru participare la dezvelirea monumentului Eroilor Diviziei a 2-a Cavalerie Iași care urma să aibă loc în ziua de 29 mai 1927, orele 11 cu participarea familiei regale. Președinte activ al comitetului de inițiativă pentru realizarea monumentului era comandantul Diviziei a 2-a de Cavalerie generalul A. Iovanovici. Constantin Dumitru și Ion Petru, *Noul ghid al orașului Iași*, ediția I-a, Iași, 1927, p. 72, monumentul Eroilor Cavaleriei, str. Carol I, dezvelit la 29 mai 1927; „Orașul nostru”, Iași, anul I, nr. 10, 11 iulie 1928, p. 6 foto monumentul Cavaleriei din Iași; *Noul ghid al Iașului*, Iași, 1927, p. 72 Monumentul Eroilor Diviziei a II-a Cavalerie, dezvelit la 29 mai 1927; Florian Tucă, *In memoriam*, p. 358 la Iași în fața Grădinii Copou monumentul Eroilor Diviziei a 2-a cavalerie cu dedicația: „Celor care s-au sacrificat pentru țară”; Florian Tucă, Mircea Cociu, *Monumente ale anilor de luptă și jertfă*, Editura Militară, București, 1983, 447 p. cu bibliografie la fiecare obiectiv tratat, p. 240; Fototeca Combinatului Poligrafic Casa Scânteii, clișeele: 2294, 2240 monumentul Cavaleriei, Iași.

Din ordin, la 19 septembrie 1986, m-am prezentat la conducerea Școlii generale nr. 79, str. Oițelor, sectorul IV, București. În holul, anticameră la cabinetul directoarei, tov. Postelnicu, atenția mi-a fost reținută de o lucrare miniaturală turnată în bronz, fără semnătura autorului, având la spate pe plintă textul poansonat: „Turnătoră D. Teodorescu, 1924, Buc”. Am întrebat de proveniența lucrării și mi s-a răspuns prompt: „De la Cotroceni”. Atribui lucrarea lui I. Dimitriu Bârlad, fiind o variantă a statuii de la Monumentul Cavaleriștilor din Iași. Redă un cavalerist în uniformă armatei române, călărind purtând lancea în poziția de atac, iar pe spate are o pușcă. Virgiliu Z. Teodorescu, *Informații referitoare la activitatea sculptorului Ioan C. Dimitriu-Bârlad*, în: „Revista Muzeelor și Monumentelor”, seria „Monumente Istorice și de Artă”, București, anul XVIII, nr. 1, 1987, p. 52-62

(parcursarea documentelor din Arhivele Statului, a celor deținute de familie și presa timpului a evidențiat prestigioasa creație a artistului plastic, azi ele onorând forul public, instituții muzeale, colecții particulare).

⁷³ DANIC, fond C. Meissner, inv. 1077, dosar III/16, f. 37: Epitropia Generală a Casei Spitalelor și Ospiciilor Sf. Spiridon din Iași cu concursul revistei „Însemnări ieșene” adresa invitația de a participa la dezvelirea bustului dr. Ioan Cantacuzino în curtea spitalului, 28 iulie a.c. Fototeca Combinatului Poligrafic Casa Scânteii, clișeu 359.655 bustul dr. I. Cantacuzino.

Ion I. Cantacuzino (13/25 noiembrie 1863, București – 14 ianuarie 1934, București, inițial în cripta familiei la cimitirul Bellu, ca de la 7 iunie 1934 să fie depus în cripta de la Institutul „Dr. Ion Cantacuzino” din București). Fiul lui Ion C. Cantacuzino și al Mariei, născută Mavros a fost cel de al cincilea copil al familiei care a avut opt urmași, fiind însă singurul băiat. După cunoștințele dobândite în casa părintească este trimis la studii la Paris, la liceul „Louis le Grand”; licențe în filozofie și științele naturii, doctoratul în medicină. Carieră didactică universitară, cercetare și specializare la Institutul Pasteur din Paris. Contribuții la acțiunile sanitare din primul război mondial. În 1917 a plecat în Franța pentru a pleda cauza României, face parte din Consiliul Național pentru unitatea românilor și din delegația României la Conferința Păcii. Director general al Institutului de seruri și vaccinuri, fondator al școlii românești moderne de microbiologie și medicină experimentală. Publicist. A fost ales membru corespondent la 24 mai/6 iunie 1911 și titular la 30 martie 1925 al Academiei Române. Om politic P.N.L., senator, ministru.

Referințe: G. Brătescu, *Ion I. Cantacuzino*, în: *Personalități românești ale științelor naturii și tehnicii – Dicționar*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 80-81; Dorina N. Rusu, *op. cit.*, la p. 128, 170, indice p. 356; Dr. Dorina N. Rusu, *op. cit.*, la p. 161; Virgiliu Z. Teodorescu, *Personalități ale medicinei românești: Ion I Cantacuzino, ilustră personalitate a științei și culturii românești*, în: „Noutatea Medicală”, București, nr. 1. 2004, p. 55-80 (recurgând la documentele evocatoare este conturat portretul moral al polivalenței personalității, fiind evidențiată și contribuția acestuia la aducerea în forul public a numeroase monumente); idem, *Remember Ion Cantacuzino*, în: „Dimineța”, București, anul XV, nr. 3733, m 14 ianuarie 2004, p. 8; idem, *Dr. Ion Cantacuzino – a worldwide recognized scientist*, în: „Downtown magazine”, București, nr.18, ianuarie 2004, p. 6 (evocare, la 70 de ani de la moarte, a personalității omului și a faptelor sale).

⁷⁴ I.G. Duca, *op. cit.*, autorul fiind în situația de om politic marcant în structura P.N.L., membru al guvernului, cu responsabilități și în domeniul cenzurii, cu posibilitatea ca prioritar să fie informat cu cele la zi relevă asemenea stări care au culminat cu reacțiile care au generat Partidul Muncii prin desprinderea dizidenților din P.N.L. Atât în prima etapă a prezenței la Iași, când, în calitate de ministru al Instrucțiunii Publice și al Cultelor, a fost găzduit în palatul mitropolitan, cât și, ulterior, când s-a mutat în casa lui Iancu Praja, de pe str. Păcurari, nr. 23, și primea zilnic diverse vizite care implicit îi ofereau numeroase informații la zi. Vezi p. 109, 172.

⁷⁵ **Alexandru C. Averescu** (9 martie 1855, Ismail, azi în Ucraina - 3 octombrie 1938, București, înhumat în mausoleul de la Mărăști, jud. Vrancea). Studii teologice, Școala de Arte și Meserii din București pe care o părăsește pentru a se înrola ca voluntar în armata română ca, la sfârșitul războiului 1877-1878, să fie sergent, apoi școlile

militare care i-au generat cariera, participând la campaniile 1907, 1913, 1916-1917 când comandă Armata II-a, obținând în ofensiva de la Mărăști, biruința din iulie 1917. Probitatea, fermitatea și rezultatele obținute l-au împus atenției contemporanilor, evenimentele ulterioare reclamându-i participarea la viața politică. În 1918 demisionând din armată devine om politic, creează la 3/16 aprilie 1918 Liga Poporului, avându-l alături pe Constantin Argetoianu, transformată în 1920 în Partidul Poporului. Ministru, președinte al Consiliului de Miniștri (ianuarie-martie 1918; 1920-1921; 1926-1927). Membru de onoare al Academiei Române 7 iunie 1923, mareșal al României 14 iunie 1930, susținător al regimului carlist, consilier regal. Activitate didactică în învățământul militar, publicist.

La 4 octombrie 1936, la Chișinău, în cadrul conferinței „*Dictatura și comunismul*”, Al. Averescu își definea atitudinea: „astfel am fost atunci și sunt și acum dezbrăcat în convingerile mele politice, de ori ce pornire dictatorială”, în Alexandru Averescu, *Dictatura și comunismul, I textul cuvântării, II comentariile presei*, București, Tipografia Apollo, 1936, p. 12-13; Direcția Județeană Vrancea a Arhivelor Naționale (DJVAN), Focșani, fond Prefectura Județului Putna, dosar 129/1938, f. 349-361: organizarea funeraliilor naționale pentru înmormântarea mareșalului Averescu la Mausoleul de la Mărăști; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 60-61; Ștefan Mircea Cioroiu, *O viață de prestigiu: Alexandru Averescu mareșal al României*, București, 1938 [DANIC, Biblioteca, III 16.115]; „Calendarul Universul, 1939”, București, p. 285; decedat la 3 octombrie 1938; p. 254: solemnitatea înmormântării, din 6 octombrie 1938, în cripta mausoleului de la Mărăști: C. Căzănișteanu, V. Zodian, A. Pandeia, *op. cit.*, p. 40-41 menționează decesul la 1 octombrie 1938, colonel la 1901, general 1907-1930, mareșal 1930; Zigu Ornea, *Anii treizeci - Extrema dreaptă românească*, Editura Fundației Culturale Române, București 1995, p. 467; Francisco Veiga, *Istoria Gărzii de Fier 1919-1941 - Mistica ultranaționalismului*, ediția a II-a, Editura Humanitas, București 1995, p. 371; Ion Mamina, Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 133-134; Gheorghe Buzatu, *Istoria interzisă, mărturii și documente, cenzurile despre mareșalii României*, Craiova, 1990 [DANIC, Biblioteca, III 23.462]. Referință la Alexandru C. Averescu. Constantin Prezan, Ion Antonescu.

⁷⁶ **Constantin I. Argetoianu** (3/15 martie 1871, Craiova - 6 februarie 1955, penitenciarul Sighet) a făcut studii la Craiova și București, cele superioare la Paris, doctor în medicină, licența în drept și litere. Activitate diplomatică, om politic, membru Partidului Conervator, deputat, senator, ministru, prim-ministru, participă la constituirea Partidului Poporului, ministru, trece la P.N.D. realizează Partidul Naționalist al Poporului, în mai 1924, care a fuzionat cu P.N., ulterior intră în P.N.L., exclus, se alătură lui N. Iorga, intrând în guvernul acestuia de „tehnicieni”. Ulterior, înființând Uniunea Agrară, devenit P.A., ministru, trecând în decursul anilor prin majoritatea portofoliilor, consilier regal de la 30 martie 1938, arestat de legionari, scapă. În primăvara lui 1944 a plecat în Elveția, revine în România la 8 noiembrie 1946 înființând Partidul Uniunea Națională Muncă și Refacere, autodizolvat ianuarie 1948. Mason, publicist, memorialist. Arestat, a decedat în penitenciar. A fost un orator sobru și energic, distins parlamentar, publicist. Variantă pentru deces: 5 februarie 1852, Sighet, azi jud. Maramureș, *Dicționarul personalităților doljene*, realizator Biblioteca județeană Dolj „Alexandru și Aristia Aman”, Editura Aius, Craiova, 1999, p. 18. Variantă pentru studii: doctor în fizică (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 47). Horia Nestorescu-Bălcești, *Ordinul Masonic Român*, Casa de Editură și presă „Șansa” S.R.L.,

București, 1993, p. 217, poziția 138 îl menționează ca Mare Patron al Ordinului Masonic Român; DANIC, fond Casa Regală, dosarele: 77/ 1930, f. 264; 11/1934, f. 141, nota din 22 iulie 1934; Zigu Ornea, *op. cit.*, p. 467; Cristian Troncotă, *Eugen Cristescu, asul serviciilor secrete românești*, Editura Roza Vânturilor și R.A.I., București, 1995, p. 454; Ion Mamina, Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 131; Virgiliu Z. Teodorescu, *Al. Saint Georges și arhiva Francmasoneriei*, în: „Francmasoneria Magazin”, București, nr. 1, 1999, p. 15-17 (consecvent culegător și salvator de relicve referitoare la trecutul românilor, colecționarul a preluat, după 1936, și documentele masoneriei, însă după 6 septembrie 1940 poliția legionară le-a confiscat abuziv). Virgiliu Z. Teodorescu, *Politică și masonerie*, în: „Inorogul – Caiete masonice”, editat de Centrul național de studii francmasonice, București, 2001, p. 263-286 (parcursul unui dosar din fondul Casa Regală evidențiază, prin rapoartele anilor '34, preocuparea masoneriei de a prelua puterea politică în România sub conducerea mareșalului Averescu, om care nu cunoștea cine urma să-i fie subordonații. Sunt evidențiate legăturile interne și internaționale și sunt evocate evenimente anterioare în care s-a implicat masoneria), p. 371; notele de la f. 21-22 / 26 mai; f. 68-69 / 15 iunie; f. 70 / 15 iunie; f. 155-156 / 8 august; f. 158 / 8 august; f. 192 / 14 septembrie; f. 204 / 27 septembrie; f. 215 / 3 octombrie; f. 288 / 12 decembrie 1934; Ion Ardeleanu, *Introducere în vol. I. Constantin Argetoianu. Pentru cei de mâine, amintiri din vremea celor de ieri*, Editura Albatros, București 1991, p. XXX. N.B. ! data morții la I.A. este probabil iarna 1952, la Sighet; Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. II-IV, Editura Humanitas. București, 1992-1993; Constantin Argetoianu, *Memorii pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. X. partea a VIII-a (1932-1934) București, 1997; DANIC, fond Constantin Argetoianu, inv. 1624; DANIC, fond Onisifor Ghibu, inv. 1836, dosar 657 Argetoianu; Expoziția retrospectivă Ateneul Român, 1927, Catalog, Ioan Iordănescu, poziția 324 C. Argetoianu, gips.: DANIC, fond S.A.F., dosar pensii 11 Ioan Iordănescu, *Memoriu de activitate*, f. 25 artistul a expus la Ateneul Român bustul C. Argetoianu. „Pictura și sculptura”, București, nr. 3, iunie 1935, p. 42, Ioan Iordănescu, bustul C. Argetoianu, foto. Salonul Ateneului Român, 1928, Catalog, George Dimitriu, Portretul C. Argetoianu.

⁷⁷ Const. Titel Petrescu, *Socialismul în România, 1835 – 6 septembrie 1940*, Biblioteca Socialistă, Societatea Națională de Editură și arte grafice „Dacia Traiană”, București, Str. Sărințar 5 7-9, 488 p.

⁷⁸ **Alexandru I. Marghiloman** (27 ianuarie/9 februarie 1854, Buzău – 10 mai 1925, București). Studii la București, doctoratul în drept și științe politice la Paris, 1878, carieră juridică. Om politic pornind din gruparea „junimistă”, prin Partidul Constituțional s-a remarcat ca bun orator, parlamentar abil, priceput elector. Deputat, ministru, Partidul Conservator, urcând ierarhia până la calitatea de șef. O serie de opere capitale l-au avut părtaș la susținerea din stadiul de proiect și până la festivitatea dării în folosință. La Consiliul de Coroană din 3 august 1914 s-a alăturat celor care susțineau neutralitatea. La 27 august 1916 nu s-a opus intrării în război „a nu lovi în unitatea națională.” După părăsirea sudului țării a conducerii României în toamna anului 1916, rămâne cu misiunea de a proteja oamenii și bunurile în timpul ocupației inamice; i-a revenit misiunea de a trata și încheia pacea cu Puterile Centrale 24 aprilie/7 mai 1918. A susținut actul de Unire a Basarabiei cu România. După război a încercat să revigoreze partidul devenit acum „Partidul Conservator-Progresist”; DANIC, fond Visarion Puiu, inv. 823, dosar 126/1924

Al. Marghiloman: Constantin Kirilăscu, *O viață, o lume, o epocă*. Editura Sport-Turism, București, 1979, p. 295; Ioan Adam, Pro memoria *Anii dramatici: Marghiloman*. în: „Parlamentul”, București, anul II, nr. 15 (48), 13 aprilie 1993, p. 8. Referință la implicarea lui Al. M. în depășirea unor situații dificile pentru România; Ion Mamina, Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 203.

⁷⁹ Virgiliu N. Drăghiceanu, *707 zile sub cultura pumnului german*, Editura Cartea Românească, sediul Göbl-Rasidescu, București, str. Paris 16, 1920, 367 p. [Biblioteca Academiei Române. II 61.974].

⁸⁰ **Ion Mihalache** (18 februarie 1882, Topoloveni, jud. Muscel, azi Argeș –5/6 martie 1963, penitenciarul Râmnicu Sărat, azi jud. Buzău). Școala normală Câmpulung-Muscel. învățător, editor de periodice cu caracter pedagogic, președinte al Asociației generale a învățătorilor. Participă la războiul de întregire, distingându-se prin bravură, distins cu Ordinul Militar „Mihai Viteazul”, clasa III-a și înaintat la gradul de căpitan. În decembrie 1918 a fondat Partidul Țărănesc, deputat, ministru; în 1926 a realizat fuziunea cu P.N.R., formând P.N.Ț. al cărui vicepreședinte a fost în: 1926-1933; 1937-1947 și președinte 1933-1937. Ministru, consilier regal demisionat la 26 iunie 1940. După război s-a opus procesului de stalinizare a României impus de trupele eliberatoare-ocupante. Arestat la Tămădău la 13 iulie 1947, procesul din octombrie-noiembrie 1947 a condus la condamnarea la temniță grea pe viață. Pentru asigurarea metamorfozei satului românesc a realizat exemplar la Topoloveni lucrări edilitare în perioada interbelică.

DANIC, fond Visarion Puiu, inv. 823, dosar 133/1928 Ion Mihalache; DANIC, fond Casa Regală, inv. 728, dosar 14/1946 Ion Mihalache, voluntar de război; DANIC, fond Ion Mihalache, inv. 1121; Patriarhia Românească, *Acte și documente*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1925, p. 87-88 discursul lui Ion Mihalache din 17 februarie 1925. [DANIC, Biblioteca, III 12.860]; M. Sevastos, *Ion Mihalache*, în: „Parlamentul”, București, anul I, nr. 2, 9 noiembrie 1927, p. 7 text referitor la comportamentul exemplar al omului politic, un concludent portret moral, caricatura lui Tarra; Ion Tăutu, *Ion Mihalache*, în: „Gazeta municipală”, București, anul IX, nr. 420, 21 aprilie 1940, p. 1 referință la ceea ce a făcut pentru țară și pentru Topoloveni. [DANIC, Biblioteca, P III 75]; Ioan Adam, Pro memoria: *Ion Mihalache și „statul țărănesc”*, în: „Parlamentul”, București, anul II, nr. 30 (63), 27 iulie 1992; nr. 31 (64), 3 august 1993, p. 8; *Ion Mihalache în fața istoriei*, Editura Gândirea Românească, București, 1994; TVR, 2 octombrie 1995 la Dobrești, jud. Argeș dezvelirea bustului (*hermă*) Ion Mihalache, bronz; Ion Mamina, Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 208-209; 11 august 1997 la București a fost schimbată denumirea bulevardului „1 Mai” cu „Ion Mihalache”, măsura fiind motivată: „pe aici venea sau pleca omul politic spre Topoloveni”. Cu acest prilej a fost dezvelit un bust Ion Mihalache.

⁸¹ **Constantin I. Istrati** (7 septembrie 1850, Roman, jud. Neamț – 17/30 ianuarie 1918, Paris, cimitirul Bellu, figura 73, locul 20). Studii particulare, la școala primară din Roman, la Academia Mihăileană din Iași. Școala de medicină și farmacie și la Facultatea de Științe din București, doctorat în medicină și chirurgie la 1876. A fost printre inițiatorii Societății Studenților în Medicină și ai Cercului Socialist din București. A participat, ca medic, la războiul de Independență. A mers, în 1882, la Paris unde și-a luat doctoratul în chimie. În 1890 a pus bazele Societății Române de Științe, apoi și a altor asociații vizând științele. Carieră didactică universitară, autor de valoroase cercetări științifice, organizator de institute științifice, de organizații și manifestări profesionale, o prezență polivalentă în tot ce a prezentat știința, autor de manuale, muzeograf, organizator al

expoziției științifice din anul 1903. Ca om politic P.N.L., Partidul Conservator, Partidul Conservator-Democrat, deputat, senator, inspector general al învățământului superior, ministru cu o bogată activitate ministerială, a fost un consecvent militant pentru unitatea poporului român. A acționat pentru realizarea alianței cu Antanta, la Paris, la finalul vieții găsim-l la post cu misiunea de a prezenta și a susține interesele României în apusul Europei în dificila conjunctură creată prin prăbușirea frontului răsăritean ca urmare a revoluțiilor din Rusia. Pentru anul 1906, în calitate de comisar general, a avut responsabilitatea organizării Expoziției Generale Române, cu caracter jubiliar din noul parc definit ulterior „Carol I”, în care istoria și-a dat întâlnire cu prezentul României dar care viza viitorul națiunii. A fost prilej de edificare că soarele de la București răsare pentru toți românii. Menționăm că pregătirea și cunoștințele sale în diferite domenii l-au ajutat să fie un om de anticipație. cele formulate de el la sfârșitul secolului XIX ca viitoare realizări au fost tratat cauceriri ale omului secolului XX. Militant pentru unitatea poporului român, finalul vieții găsim-l la post cu misiunea de a prezenta și a susține interesele României în apusul Europei în dificila conjunctură creată prin prăbușirea frontului răsăritean ca urmare a revoluțiilor din Rusia. A fost ales membru corespondent la 1/13 aprilie 1889 și titular la 7/19 aprilie 1899 al Academiei Române. Discursul de recepție l-a rostit la 5 aprilie 1905, elogiind pe predecesorul academician vorbind despre *Activitatea științifică a lui Ion Ghica*. În decursul anilor C.I.Istrati a completat patrimoniul Academiei Române, oferind ca donații diverse relicve valoroase sau fonduri pentru susținerea activităților. La 8/20 aprilie 1894 o hartă: la 1/14 aprilie 1901 suma de 250 lei „pentru a veni în ajutorul întocmirii unui abecedar român necesar școlii românești din Istria”; la 28 februarie/14 martie 1904 în numele Asociațiunii române pentru răspândirea științelor oferea Diploma de onoare, medalia de aur și pe cea de colaborator primite cu ocazia organizării expoziției din septembrie 1903.

⁸² Virgiliu Z. Teodorescu, *Un parc centenar – Parcul Carol I*, Muzeul Municipiului București. 2007. 686 p., inclusiv planșele cu ilustrații. Este evocată geneza metamorfozei acestei zone din sudul Capitalei, menirile de gazdă a unor importante manifestări, personalitățile care s-au implicat în realizarea lui.

⁸³ Virgiliu Z. Teodorescu, *Potențialul economic al României oglindit în Expoziția agricolă, viticolă, horticolă, zootehnică și de industrie casnică a Moldovei întregite, organizată la Iași în anul 1923*, în: „Revista Arhivelor” (RA). București, anul LXXI, vol. LVI, nr. 4, 1994, p. 356-359 (Expoziția anului 1906 a generat, după cataclismul primului război mondial, în condițiile Marii Uniri, preocuparea de a evidenția prefacerile înregistrate spectaculos de economia Moldovei în procesul de refacere a tot ceea ce a fost prăpădit, prăduit, pârjolit în anii marii confruntări, atât cu inamicul dar și cu „aliatul”. Concepția organizatorică, participarea competitivă, amplasamentul pe Copou în noul parc toate au avut un răsunset mobilizator).

⁸⁴ DANIC, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 386/1923; DJIAN, fond Primăria municipiului Iași, dosarele: 216/1923; 351/1923.

⁸⁵ *Expoziția agricolă, viticolă, horticolă și industrie casnică a Moldovei întregite*, Iași, 15 septembrie-30 octombrie 1922, Iași. Tip. Lumina Moldovei, 1922, 23 p. [DJIAN, Biblioteca, 1763].

⁸⁶ DJIAN, Piatra Neamț, fond Prefectura jud. Neamț, dosar 192/209/1927 Expoziția și Muzeul Agricol din Iași, f. 3 „Buletinul Expoziției agricole, industriale și de industrie

casnică”. 27 septembrie - 31 octombrie 1923. „Buletinul Oficial”. număr festiv, Iași, 1923 având pe copertă: „Buletin oficial al Expoziției Agricole, Horticolă, Viticolă, Zootehnică și de Industrie Casnică a Moldovei Reîntregite”; f. 4v. fotografiile oaspeților din ziua inaugurării. 27 septembrie 1923: G.G. Mârzescu, Al. Constantinescu, generalul Berthelot. Î.P.S.S. mitropolitul Pimen, I. Inculeț, susținătorii expoziției I. Nistor ministrul Bucovinei; f. 5: Act comemorativ cu semnăturile participanților; f. 5v.: discursul lui Petru Poni, președintele comitetului executiv al Expoziției; f. 6, 6v.: discursul lui Alexandru Constantinescu din Ministerul Agriculturii și Domeniilor; f. 7: cuvântarea lui Constantin G. Toma, președintele Comisiei interimare, în numele orașului Iași; f. 11: planul de ansamblu al Expoziției; f. 11v.: prezentarea modului cum s-a organizat expoziția. Fotografia inginerului Constantin I. Ciulei, organizatorul tehnic al expoziției; f. 14v.: planuri întocmite de arhitectul Nicolae Ghica-Budești. S-au construit pavilioanele: Agricultura, Viticultura, Albine și pești, Statistica agricolă și Industria Casnică, Domeniile Coroanei, Pavilionul Industrial. Administrația, Restaurant-Berărie, Casa intendentului și Ghețaria, în total 12 construcții; f. 15: secțiunea zootehnică s-a deschis la 14 octombrie; DANIC, fond Ministerul Instrucțiunii. dosar 386/1923 Comisariatul General al Expoziției agricole și de industrie casnică a Moldovei întregite. Iași, 15 septembrie - 31 octombrie 1923; f. 10: la 26 ianuarie 1923 adresa către Ministerul Instrucțiunii din partea organizatorilor expoziției de pe platoul Copou-Iași. acțiune aflată sub patronajul și participarea Ministerului Agriculturii, cuprinzând teritorial Moldova, Basarabia, Bucovina. Invitație de participare: „Cronica numismatică și arheologică”. București, anul IV, nr. 5-6, septembrie-octombrie 1923, p. 35 Medalia expoziției agricole din Iași 1923 modelată de C. Kristescu; medalie = plachetă cu toartă redă Unirea provinciilor românești la umbra cetății Hotinului și a statuii lui Ștefan cel Mare. legenda circulară: *Prima expoziție agricolă a Moldovei întregite*, iar în câmp pe 8 rânduri: *Moldova lui Ștefan cel Mare reîntregită azi sub regele Ferdinand făuritorul României Mari*. Bronz cu toartă 35 mm.

⁸⁷ **Petru C. Poni** (4 ianuarie 1841. Săcărești, comuna Băiceni, jud. Iași – 2 aprilie 1925, ora 18, Iași, cimitirul Eternitatea parcela 11/1, rândul 3, locurile 1-5). Studii la Târgu Frumos, Iași la Academia Mihăileană, apoi la Universitate unde a urmat cursurile la Drept și Litere până în 1858 când, cu o bursă, a ajuns în Franța la Sorbona și Collège de France din Paris, pentru specializare în chimie, fizică, matematici și mineralogie, până în anul 1865. Revenit la Iași a predat fizica și chimia la Liceul Național și la Școala Militară. Rezultatele dobândite, metoda folosită în predarea teoretică îmbinată cu practica de teren și laborator l-au condus la o prestigioasă carieră didactică universitară, atât la Facultatea de Medicină 1878-1911, cât și la Facultatea de Științe 1878-1920. Cercetătorul P.P. a fost definit ca pionier al chimiei românești, rezultatele dobândite fiind consemnate în lucrările publicate. A fost un bun organizator și reformator al învățământului contribuind la propășirea acestuia. Om politic P.N.L., apropiat al grupului celor „sinceri” ai lui G. Vernescu care, împreună cu L. Catargiu, au format Partidul Liberal-Conservator 1884, ulterior revine la P.N.L., deputat, senator, comisar al guvernului român la Expoziția Universală de la Paris 1889, ministru. A fost ales membru corespondent în 13/25 septembrie 1877 și titular la 30 iunie/12 iulie 1879 al Academiei Române. A fost ales ca membru al unor prestigioase foruri științifice din lume. A contribuit la înființarea multor instituții, științifice, culturale publicații periodice. A înființat Casa Școalelor.

Ghidul muzeelor și colecțiilor, București, Institutul de Memorie Culturală (CIMEC), 1995, p. 49. La Iași fosta-i casă de pe str. Mihail Kogălniceanu nr. 7 B este gazda Muzeului Chimiei ieșene „Petru Poni”, 1991.

Dim. R. Rosetti, *op. cit.*, p. 152 sunt menționate lucrări publicate; Olga Rusu, Constantin Ostap, Adrian Pricop, Gheorghe Macarie, Constantin Bucos, Constantin-Liviu Rusu, Lucian Vasiliu, Ioan Holban, *Cimitirul Eternitatea Iași*, Iași, 1995, p. 171; Dorina N. Rusu, *op. cit.*, p. 49, 53, indice 378; Dr. Dorina N. Rusu, *op. cit.*, p. 659-660; C. Albu, *Petru Poni*, în: *Personalități românești ale științelor naturii și tehnici – Dicționar*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 313-314.

⁸⁸ George Buzdugan, Gheorghe Niculiță, *op. cit.*, p. 265. Medalia a fost modelată de artistul plastic C. Cristescu și a fost realizată în aur, argint și bronz având diametrul de 60 mm.

⁸⁹ **Constantin I. Ciulei**, agronom; în decursul deceniilor de carieră a manifestat o permanentă preocupare pentru propășirea agriculturii României, a formelor de organizare a exploatărilor agricole, activ publicist preocupat de popularizarea celor mai bune rezultate din toate domeniile agriculturii. Publicații: Constantin Ciulei, *Noblesse oblige, Un apel către agronomii noștri*, Tip. Vocea poporului, București, 1911. [DANIC. Biblioteca, III 56.923]; idem, *Electricitatea regiunii Șomuzul Mic din jud. Fălticeni și Suceava*. Tip. M. Saidman, Fălticeni, 1926. [DANIC Biblioteca III 36.806]; idem, Constantin Ciulei, *Expansiunea universitară în domeniul agriculturii*, Institutul de Arte Grafice Bucovina I.E. Torouțiu, București, 1928. [DANIC, Biblioteca, III 61.985]; idem, *Problema agrară în Polonia și finanțarea ei. Camera agricolă din Poznan*, Tip. și leg. de cărți „Mihai I. Gheorghiu”, Câmpina, 1929. [DANIC, Biblioteca, II 108.401]; idem, *Întreținerea practică în agricultură. Contribuții la organizarea ...*, Institutul de Arte Grafice Bucovina I.E. Torouțiu, București, 1931. [DANIC Biblioteca III 37.193]; idem, *La vremuri grele, gânduri și sfaturi bune...*, Institutul de Arte Grafice Bucovina I.E. Torouțiu, București, 1932. [DANIC, Biblioteca III, 12.233]; idem, *Valea Batovei și stațiunea maritimă Lucia. Un program de lucrări pentru punerea lor în valoare*. Tiparul Oltenia, București, 1932. [DANIC Biblioteca III 56.579]; idem, *Comasarea îmbunătățirilor agricole și bunul pământesc*, Bistrița, Tip. G. Matheiu, 1937. [DANIC, Biblioteca, III 73.317]; idem, *Despre sănătatea poporului*. în: „Parlamentul românesc”, București, anul VIII, nr. 240-241, 30 iunie 1937, p. 30 cu referință predilectă la cei din mediul rural. Este formulată problema cum va fi sărbătorit în 1964 centenarul reformei lui Alecsandru Ioan I Cuza în privința împroprietăririi țărănimii; idem, *Comasarea*, în: „Calendarul plugarilor, 1939”. București, p. 220-222; idem, *Un plan de 7 ani pentru pregătirea, finanțarea și executarea următoarelor lucrări. 1) Școala de agenți financiari*. (Societatea de Studii Jijia, Bașeul). [DANIC. Biblioteca, II 18.673]; idem, *Valea Jijiei, cea mai săracă regiune agricolă din țară...*, Tip. Munca, Botoșani, 1940. [DANIC, Biblioteca, II 108.401]; idem, *Îmbunătățiri funciare și comasare pământurilor*. Editura Monitorul Oficial și Imprimeria Statului, Imprimeriile Centrale, București, 1940. [DANIC. Biblioteca, II 48.871]; idem, *Lucrări de îmbunătățiri funciare din regiunea Jijia, sectorul Sîna. Comunicare făcută proprietarilor agricoli ...*, Tip. Munca, Botoșani, 1940. [DANIC, Biblioteca, II 70.598]; idem, *Îmbunătățiri funciare din regiunea Jijiei și a Bașeului. Actul de constituire al societății „Jijia - Bașeul”*, conferință ținută la 15 august 1942....Institutul de arte grafice „Atanasie D. Ghiorghiu, Iași, 1942. [DANIC, Biblioteca, III 74.147].

⁹⁰ DANIC., fond P.C.M., dosar 8/1923, f. 331, 331v., 332, 332v.

⁹¹ **Ferdinand I**, Victor Albert Meinrad de Hohenzollern (12/24 august 1865, Sigmaringen, Germania – 20 iulie 1927, Sinaia jud. Prahova, înmormântat la Curtea de

Argeș). Nepot al regelui Carol I, studii primare la Düsseldorf, Școala militară la Cassel, universitare la Tubingen și Leipzig unde a urmat cursurile de economie politică, științele financiare și dreptul roman, a urmat din 1883 cursuri de limba română până a venit în România în anul 1889 și a fost declarat prinț moștenitor al tronului, a fost integrat în armata română cu gradul de căpitan în deceniul următor fiind avansat treptat, în 1895 ajungând la gradul de colonel primind comanda Regimentului 4 Roșiori. La 1898, este avansat general de brigadă. A participat la campaniile militare din anii 1913, 1916, 1917. Logodit la 22 aprilie 1892 la Postdam s-a căsătorit la Sigmaringen în 29 decembrie 1892, cu principesa Maria Alexandra Victoria, ducesă de Saxa. La 23 ianuarie 1893 perechea princiară a ajuns în Capitală. În aprilie 1897 prințul Ferdinand s-a îmbolnăvit, îngrijirile acordate de medicii C. Buicliu, I. Cantacuzino și W. Kremnitz i-au salvat viața. La cumpăna veacurilor XIX-XX a fost o permanentă prezență la manevrele militare, dar și în problemele de stat. Prin decesul regelui Carol I a fost desemnat ca rege al României în septembrie 1914. La 14/27 august 1916 a declarat război Puterilor Centrale A participat la campania anilor 1916-1917, fiind un exemplu de demnitate și deplină dăruire în conformitate cu jurământul făcut la suirea pe tronul României. A fost încoronat la 15 octombrie 1922. Anterior și post 1914 a promovat acte de caritate și de sprijinire a culturii, a acordat o atenție deosebită orașului Iași, capitala României în perioada refugiului 1916-1918, inaugurând la 24 februarie 1927 Fundația Culturală „Regele Ferdinand I”, pentru propășirea căruia a lăsat testamentar o importantă sumă, publicist, membru de onoare al Academiei Române. Pentru atitudinea manifestată de a fi permanent alături de poporul român, acesta l-a definit ca „cel Loial”. 21 noiembrie 1880, Sigmaringen-Germania încheierea Actului de Familie prin care a fost stabilită formula ca prințul Ferdinand de Hohenzollern, nepot de frate al domnitorului Carol I devenea moștenitor al tronului României. Dim. R. Rosetti, *op. cit.*, p. 73-74, 206; Dem. I. Dobrescu, *Caractere*, Tip. de arte și editură Leopold Gelter, București, str. Câmpineanu nr. 47, 1933. [DANIC, Biblioteca, III 16.557]. La p. 7: caracterizarea regelui Ferdinand I; Lucian Predesacu, *op. cit.*, p. 319.

⁹² DANIC, fond Casa Regală, inv. 726, dosar 1/1927, f. 227 Scrisoarea din 8 februarie 1927 a regelui Ferdinand I prin care stabilea condițiile de înființare, organizare, administrare a așezământului cultural civil și militar „Fundația regele Ferdinand I”.

⁹³ Ibidem, inv. 726 Fundația Regele Ferdinand I, dosarele 5/1925, 1/1927, 1/1931, 1-2/1932, 1/1933, 1/1934, 1/1936, 1/1937, 1/1938, 1/1939, 1/1940, 1/1942, 1/1943, 1/1946; inv. 727, dosar 36/1930 rola 185, cadrele 265-294.

⁹⁴ **Constantin Iotzu** (28 mai 1884, Kruahova, Macedonia, azi Albania – 1 august 1962, București). Studii de arhitectură, diplomat din 1909 cu o bogată activitate de proiectare, carieră didactică universitară 1920-1944: Paul Constantin, *Dicționar universal al arhitecților*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 162. A colaborat cu prof. Ion Mincu la proiectarea localului Băncii Comerciale din Craiova în 1909, Casa Corpului Didactic din București, localul tipografiei „Ramuri” din Craiova în 1920. Căminul studențesc al Facultății de Medicină Veterinară din București, clădire preluată de Ministerul Justiției, Casa de odihnă a Corpului Didactic de la Eforie, hotelul „Excelsior” din Sinaia, Casa Armatei din Brașov, în 1939. Concursul l-a definit ca proiectant al edificiului Fudației „Ferdinand” de la Iași, pe care l-a realizat la planșetă în anii 1929-1932 și a cărui construcție a coordonat-o între anii 1932-1934; *Primul Anuar-ghid al Municipiului Iași*, Iași, 1935, p. 145;

Vasile Florea. *Arta românească modernă și contemporană*, Editura Meridiane, București, 1982. La p. 36, 264; „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice” (BCMI), repertoriu, p. 103: Biserica Sf. Elefterie-Nou, proiect arhitectul Constantin Iotzu; „Cronica numismatică și arheologică”, București, anul XVI, nr. 121-122, ianuarie-iunie 1942, p. 22 medalia Aniversarea construirii liniei ferate Buzău-Mărășești octombrie 1881 – 1941, realizare a inginerilor români. Medalia a fost modelată după desenul arhitectului Constantin Iotzu.

⁹⁵ DANIC, fond Casa Regală, inv. 726, dosar 1/1932.

* **Emil Prager** (19 august 1889 - februarie 1985, București, 5 februarie 1985 cimitirul Bellu) Studii politehnice, inginer specialist în domeniului construcțiilor civile și industriale, întreprinzător care și-a asumat responsabilități prin firma creată, apreciat pentru modul cum colabora cu arhitecții, comanditarii și onora prin receptivitate, promptitudine contractele atât calitativ, cât și respectarea termenelor. Căsătorit cu actrița Elvira Godeanu. Ultima locuință: str. Cosmonauților nr. 7.

„Universul”, București, anul 55, nr. 299, 2 noiembrie 1938. p. 9 Noul palat al Ministerului de Interne, str. Academiei, proiectat de arhitectul Paul Smărăndescu, construcția realizată de antrepriza inginer Emil Prager.

„Gazeta municipală”, București, anul X, nr. 552. 20 decembrie 1942, p. 4 realizările firmei ing. Emil Prager:

În București: Palatul Regal, Palatul Școlii Superioare de Război, Palatul Ministerului de Interne, Pavilionele Spitalului Elias, Casa Studentească cu finanțarea ziarului „Universul”, Blocul Mica, Blocul Carpați, canalizări U.C.B.

În provincie: la Iași, Palatul Fundației Culturale Regele Ferdinand I (azi B.C.U. „Mihail Eminescu”), catedrala ortodoxă din Hunedoara, silozurile de la Buzău, Cilibia, halele uzinelor: Metrom din Brașov, Copșa Mică, Cugir, Centrala electrică Schitu Golești. [DANIC Biblioteca P III 75].

L. Kalustian. *Simple note*, vol. IV, Editura Eminescu, București 1985. 155 p. La p. 145 menționează nașterea la 19 august 1888 și citează principalele realizări.

Verticalitatea și-a dovedit-o și la anii senectuții, atunci când în urma cutremurului de la 4 martie 1977 o serie de construcții s-au prăbușit, formulându-se pripit acuzații la adresa constructorului. Modul cum a revendicat o temeinică anchetă a dovedit că la respectivele construcții s-a intervenit nechibzuit pe parcursul anilor, schimbându-se parametrii elementelor de construcție, fie prin adăugiri, dar mai ales prin suprimări de elemente din structura de rezistență. Un asemenea caz la reprezentat blocul „Willson” unde, în preajma anilor războiului, s-a realizat la ultimul nivel un buncăr pentru artileria Anti-Aeriană, iar la parter, în deceniul opt, au fost înlăturați câțiva stâlpi de rezistență pentru a conferi restaurantului o mai largă deschidere. De unde se enunțase verdictul că vor înfunda pușcăriile acei constructori s-a ajuns la o tacită constatare că vina nu le aparținea și că, de fapt, poruncile ignoranților ar fi trebuit aspru sancționate.

⁹⁷ DANIC, fond Casa Regală, inv. 728, dosar 95/1945.

Virgiliu Z. Teodorescu, *Contribuții documentare referitoare la monumentele de for public din orașul Iași*, în: „Revista Arhivelor”, București, anul LXX, vol. LVI, nr. 3, 1994, p. 257-261.

⁹⁸ DANIC, fond Muzeul Al. Saint Georges, dosar 57/1932, f. 56: cup „Universul”, București, /post 7 noiembrie 1932/ la 7 noiembrie 1932 la Iași a fost lansată inițiativa

ridicării unui monument evocator al regelui Ferdinand I care urma să fie amplasat la capul străzii Carol I. Cum pe locul respectiv era deja amplasat Monumentul Unirii (dăruit de Olga Sturdza), făcut din blocuri de piatră, acesta urma să fie desființat. „Boabe de grâu”, București, anul IV, nr. 9 septembrie 1933, p. 569-570: Fundația culturală Regală Ferdinand I instituită la 16 februarie 1926 având ca sediu orașul Iași. Proiectarea palatului fundației a revenit arhitectului Constantin Iotzu, inaugurarea construcției preconizată pentru octombrie 1933 La pedestalele din jurul rotondei 8 statui ce urmau să împodobească aticul foto: localul fundației. din Iași având la atic grupurile perechi de statui redând conducători ai țării: Dragoș Vodă și Alexandru cel Bun; Vasile Lupu și Dimitre Cantemir; Ștefan cel Mare și Carol I, Ferdinand I și Mihai Viteazul. Fotografia sugerează valoarea amplasamentului construcției de la intersecția str. Păcurari cu Bd. Carol I (Copou) fotografia redă localul cu amplasamentele statuiilor în partea superioară.

DJIAN, fond Fundația Regală Ferdinand I, dosar 9/1933-1934: f. 4: la fațada clădirii Fundației Regele Ferdinand I. la 27 iunie 1934 se aflau sub atic medalioanele dăruite în piatră de Vrața: Mihail Kogălniceanu. Miron Costin. M. Eminescu, Ion Creangă. A.D. Xenopol, realizator, Richard P. Hette: regele Ferdinand I, regina Maria, regele Carol II, realizator Mihai Onofrei. „Primul Anuar-ghid al municipiului Iași 1935-1936”, Iași octombrie 1935 [DJIAN Biblioteca 8021] [DANIC. Biblioteca, II 9.417] p. 195 Fundațiunea regală Ferdinand I. arhitect Iotzu, 1929; foto intrarea în holul central având în nișă statuia regelui Ferdinand I: „Albina”, București, anul XXXIX, nr. 39, 4 noiembrie 1935, p. 610 Fundația regele Ferdinand I din Iași va fi deschisă în primăvara anului 1936: „Realitatea ilustrată”, București, anul XI, nr. 529, 10 martie 1937, p. 14 Gelles, *Capitala Moldovei*, foto clădirea Fundației Ferdinand I din Iași având la atic statuile. Mihail Straje. *Dicționar de pseudonime, alonime, anagrame, asteronime, criptonime ale scriitorilor și publiciștilor români*, Editura Minerva, București, 1973, 812 p. 286 Gelles = Petre Gr. Angheliescu, p. 24 născut în 1905. ziarist.

DANIC, fond M.C.A.- D.A., inv. 819, dosar 98/1943, f. 2 PV din 18 martie 1943 cu prilejul discutării ridicării a 6 busturi ale scriitorilor la Iași. Au participat primarul Iașului, Ion Jalea, arhitectul șef al Serviciului Arhitecturii din cadrul primăriei și Ion Irimescu de la Academia de Arte Frumoase din Iași. Cu prilejul acestei întâlniri s-a luat în discuție și problema statuiilor executate pentru Fundația regele Ferdinand I. Ion Jalea a propus ca soluție de reamplasare urmând să fie realizat un deviz al cheltuielilor necesare; f. 5 copie de pe adresa Primăriei Iași din 12 martie 1943 prin care se propunea așezarea la primul rond al aleii Grigore Ghica Vodă cele 4x2 statui de piatră ale voievozilor aflate depozitate în curtea Fundației după coborârea de la atic ca măsură de precauție în urma cutremurului din noiembrie 1940.

I. Constantinescu, *România de la A la Z, dicționar turistic*, Editura Stadion, București, 1970, 453 p p. 202: în curtea B.C.U., str. Păcurari nr. 4 statuile: Dragoș Vodă, Alexandru cel Bun, Vasile Lupu, Dimitrie Cantemir citând pe autori lor: I. Iordăchescu (!), I. Jalea, M. Onofrei, Dimitriu-Bârlad; D. Almaș, I. Scurtu, *Turism cu manualul de istorie*, Editura Albatros, București, 1973, p. 177 la Iași în curtea B.C.U. busturile: (!) Dragoș Vodă, Alexandru cel Bun, Vasile Lupu, Dimitrie Cantemir menționându-i pe autorii: I. Iordănescu, M. Onofrei, Dimitriu Bârlad; Gheorghe Istrati, *Iași inima Moldovei*, în: „Tribuna României”, București, anul VI, nr. 111, 15 iunie 1977, p. 8-9 prezentare a monumentelor Iașului.: la p. 8 perechile 2x4 Voievozii; p. 9 Ștefan cel Mare; p. 9

M. Eminescu: *Județele Patriei, Iași, monografie*. foto ansamblul Voievozilor; Florian Tucă, Mircea Cociu, *Monumente ale anilor de luptă și jertfă*, Editura Militară, București, 1983. 447 p. cu bibliografie la fiecare obiectiv tratat p. 233, Iași Panteonul Voievozilor cel patru perechi amplasate în spațiul verde de lângă Casa de Cultură a tineretului: Dragoș Vodă și Alexandru cel Bun; Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul; Ioan Voievod și Petru Rareș; Vasile Lupu și Dimitrie Cantemir. Ioan V. Lupescu, *Monumentele Unirii*, Editura Sport-Turism, București, 1985, p. 150-151: la Iași Panteonul Voievozilor realizare a anului 1934 fiind patru grupuri statuare a câte doi personaje având înălțimea de 4 m fiind dăltuite în piatră. După 1970 din curtea fundației = B.C.U. au fost aduse pe tăpșanul de lângă Casa de cultură a Tineretului.

Fototeca combinatului Poligrafic Casa Scânteii, clișeele: 260.727 color; 135.651-80 complexul statuar: 854.747 statuile Vasile Lupu, Dimitrie Cantemir; 854.744 Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul; 854.749 Ion Vodă cel Viteaz, Petru Rareș; 854.748 Dragoș Vodă, Alexandru cel Bun.

* **Ion D. Petrovici** (2/14 iunie 1882, Tecuci, azi jud. Galați – 17 februarie 1972, București). Studii secundare la Tecuci și la București, cele universitare studii juridice cu licența în 1903, licența în litere și filozofie în 1904, doctor docent în filozofie 1905, logică și psihologie, specializare în filozofie la Leipzig, Berlin. Ca filozof a fost promotor al raționalismului, realizând ample cercetări în domeniul metafizicii, a teoriei noțiunilor, viața și opera lui Kant. Director general al teatrelor, epitrop al așezământului spitalicesc „Sf. Spiridon”. Iași. Ca scriitor a abordat domeniul poeziei, dramaturgiei, memorialisticii, laureat al Premiului Național pentru proză 1940. Animator cultural, publicist. Carieră didactică universitară la Iași și București. Om politic în Partidul Conservator-Democrat, Partidul Poporului, deputat, ministru, se alătură lui O. Goga în Partidul Național Agrar, Partidul Național Creștin, Frontului Renașterii Naționale (FRN), președinte al Consiliului de Administrație al Societății Române de Radiodifuziune până la 5 decembrie 1941. Ca ministru a condus în 1921 Ministerul Lucrărilor Publice; Ministerul Instrucțiunii Publice în anii 1926-1927; Ministerul Culturii Naționale în anii 1937-1938; Ministerul Culturii Naționale și Cultelor în 1941 și 1943-1944. S-a implicat nemijlocit în realizarea și amplasarea unor monumente de for public la Iași și București. Militant ca și oamenii de cultură, inclusiv filozofii, să fie onorați cu simboluri ale cinstirii. La 19 ianuarie 1949 Curtea București îl condamnă la zece ani temniță grea pentru susținerea regimului antonescian. A fost ales membru corespondent la 7 iunie 1927 și titular al Academiei Române la 24 mai 1934, reconfirmat la 2 februarie 1990. Varianta 3 iulie 1990. Discursul său de recepție, a fost rostit la 28 mai 1935, a tratat tema *Alexandru Philippide în evoluția culturii române*.

Ion Petrovici, *Amintiri universitare*, Editura Alcalay et Co, București, f. a., p. 5-19 Titu Maiorescu; p. 20-33 N. Iorga; 34-42 filozoful C. Dumitrescu-Iași; p. 43-54 P.P. Negulescu și S. Mehedinti; p. 55-62 Mihail Dragomirescu; 63-73 C. Rădulescu-Motru; 74-81 I. Bogdan, D. Onciul, Ovid Densușianu; 82-89 Pompiliu Eliade; 90-98 Ghiță Mîrtescu; 116 - *Amintirea unor clipe mari, 2 iulie 1904.*; Ion Petrovici, *Momente solemne*, ediție întregită, Casa Școalelor, București 1943, p. 154-158; „Universul”, 1943, la rubrica *Cărți noi*: I. Petrovici, *Momente solemne* prezentând succint calitățile de orator capabil să capteze atenția auditorului și care a procedat, în volumul respectiv, la reunirea de texte din cuvântările anilor 1912-1942, oferind cititorilor o nouă ediție care evidențiază calitățile

filozofului, scriitorului și educatorului. Foto bustul Ion Petrovici; „Calendarul Universul. 1944”. București, p. 177 referință la noua ediție întregită a cărții *Momente solemne*; Ion Petrovici, *De-a lungul vieții, Amintiri*, Editura pentru literatură, București, 1966.

Ioan Massoff. *În vizită la un colecționar de fotografii*, în: „Realitatea ilustrată”, București, anul XVI, nr. 681. 6 februarie 1940, p. 8, foto: Marieta Ionașcu, Lucia Sturdza Bulandra, Marioara Voiculescu, prof. Ioan Petrovici, prof. Rădulescu Motru, Paul Gusty; Constantin Kirițescu, *O viață*, p. 294; Constantin Kirițescu, *Portrete - Oameni pe care i-am cunoscut*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985 p. 291-294.

Mic Dicționar Enciclopedic, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 1299. [abreviat: *M.D.E.*]

Mihail Straje, *op. cit.*, p. 546; Dorina N. Rusu, *op. cit.*, p. 191, 294; Ion Mamina, Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 221-222; Dorina N. Rusu, *op. cit.*, p. 647. Reconfirmarea este atribuită datei de 3 iulie 1990.

¹⁰⁰ **Vasile Conta** (15 noiembrie 1845, Ghindăoani, comuna Băltățești, jud. Neamț - 21 aprilie 1882, Iași, cimitirul Eternitatea, parcela 2/I, rândul 3, locul 7). Studii la Iași, sprijinit de „Junimea” și-a continuat studiile la Bruxelles, Anvers în domeniul dreptului și filozofiei, doctor în drept la Bruxelles, carieră didactică universitară, cercetător în domeniul filozofiei publică teoriile filozofice în „Convorbiri literare”, în 1875 *Teoria fatalismului*: om politic, deputat, ministru, membru al Curții de Casație, publicist. Variante ale datelor: A) nașterii: 1846; B) decesului 7/22 aprilie 1882, București; 1875 publicarea teoriei fatalismului de către Vasile Conta; Dim. R. Rosetti, *op. cit.*, p. 55-56 nașterea la 1846 și decesul la 1884 ?, menționarea lucrărilor; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 48. *Cimitirul Eternitatea - Iași*, la p. 36. 81: Monumentul funerar compoziție bronz. Ioan Iordănescu, 1913, foto 246: DANIC, fond S.A.F., dosar 11 pensii Ioan Iordănescu, *Memoriu de activitate*, f. 23v. monumentul funerar Vasile Conta din cimitirul Eternitatea, Iași. N.B. – eronat menționează că turnarea s-a realizat în 1923.

G.T., *Inaugurarea monumentului Vasile Conta la Iași*, în: „Albina”, București, anul XVIII, nr. 8. 24 noiembrie 1913, p. 345-347: La 17 noiembrie cu participarea autorităților civile și militare la cimitirul Eternitatea. Au luat cuvântul A.D. Xenopol din partea M.C.I.P., avocatul Scarlat din partea avocaților din Iași, Ion I.C. Brătianu, dr. Zosin. Realizator al monumentului: sculptorul I. Iordănescu. Simona Nistor, *Milița Petrașcu, cuvânt înainte de Ion Jalea*, Editura Meridiane, București, 1973, 110 p. text, foto.

Mihail Straje, *op. cit.*, p. 116. 318. *Monumentul Vasile Conta*, în: „Flacăra”, București, anul III, nr. 6. 23 noiembrie 1913, p. 51 pe mormântul din cimitirul Eternitatea s-a dezvelit duminică trecută monumentul funerar, realizare a sculptorului I. Iordănescu. Lucrare turnată în bronz are în compunere un om pe spate privind spre bustul lui Vasile Conta; p. 56 dezvelirea la care Ion I. C. Brătianu, A.D. Xenopol, Dimitrie Gusti au evocat pe Vasile Conta. [Direcția Județeană Gorj a Arhivele Naționale (DJGAN), Târgu Jiu, Biblioteca, II 3]; DJNAN, fond Prefectura jud. Neamț, dosar 38/35/1924, f. 15: la 2 iunie 1924 raportarea acțiunilor întreprinse de elevii liceului „Petru Rareș” pentru strângerea de fonduri cu care să fie înălțate busturile Ion Creangă și Vasile Conta. DANIC, fond C. Meissner, inv. 1077 dosar III/16, f. 19 Universitatea Mihăileană – Iași. Rectoratul la 25 ianuarie 1935 invita pe Constantin Meissner pentru a participa în comisiunea de artiști pentru stabilirea premiilor la concursul de machete și definirea realizatorului monumentului evocator a personalităților: Vasile Conta, Titu Maiorescu și A.D. Xenopol.

¹⁰¹ **Titu Liviu I. Maiorescu** (15 februarie 1840, Craiova, jud. Dolj – 18 iunie / 1 iulie 1917, București, cimitirul Bellu, figura 38, locul 49), studii la Brașov, la Theresianum din Viena, doctoratul în filozofie la Berlin și Giessen, licența în drept la Paris, activitate juridică, didactică și diplomatică, profesor universitar, om politic, deputat, ministru, prim-ministru, critic literar, publicist, membru fondator și coordonator al activității la Iași și București a societății literare „Junimea” și al ei periodic „Convorbiri Literare”. Membru fondator al Societății Literare Române, devenită apoi Societatea Academică Română, iar din 1869 Academia Română.

Dim. R. Rosetti, *op. cit.*, p. 119-120 sunt menționate lucrări publicate; Frédéric Damé, *Bucarest en 1906*, Editura Socec București, 1907, foto p. 155 Casa Titu Maiorescu, str. Mercur; „Anuarul „Socec” România și Capitala București, anul al 4-lea 1913”, București, 1028 p. pentru București sistematizat pe IV părți. p. 273 str. Mercur nr. 1; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 509; G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 178; Dem. I. Dobrescu, *op. cit.*, p. 84-85 discurs la comemorarea lui Titu Maiorescu; Dorina N. Rusu, *op. cit.*, p. 9; Ion Munteanu, *Statuile Bucureștilui*, în: „Almanah Flacăra '76”, București, p. 50 la 27 iunie 1943 a fost inaugurat în Grădina Cișmigiu „Rondul roman” în care au fost integrate 12 busturi ale reprezentanții culturii românești din veacurile XIX și XX, dăltuite în piatră de Rușchița. Între acestea și cel al lui Titu Maiorescu, realizare a lui I.C. Dimitriu-Bârlad.

Casa din strada Mercur a fost una din primele din București cu un grad sporit de confort. În anul 1885 avea instalată o sonerie electrică. În incinta casei erau periodic organizate reuniuni literare, muzicale, amfitrionul cânta la flaut și violoncel. Alte persoane din anturaj contribuiau la constituirea ad-hoc a unor orchestre de cameră. G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediția a II-a revăzută și adăugită, ediție și prefață de Al. Piru, Editura Minerva, București, 1982. p. 269, 349; „Universul”, București, nr. din: 1 februarie 1937; 27 februarie 1937; 15 martie 1937.

DANIC. fond C. Meissner, inv. 1077, dosar III 16, f. 25 La 24 iunie 1937, la împlinirea a 20 de ani de la moartea lui Titu Maiorescu admiratorii au hotărât să așeze o placă de marmură pe peretele fostei locuințe din str. D.A. Sturdza nr. 1. Invitația era semnată de G. Juvara. Dezvelirea urma să aibă loc la 4 iulie ora 10 sub președinția lui Simion Mehedinți: f. 34 la 22 mai 1938 era lansată invitația pentru 29 mai 1938, ora 10, la Școala Normală „Vasile Lupu” pentru dezvelirea busturilor Titu Maiorescu și Gheorghe Ghibănescu.; f. 36: Comitetul de inițiativă era prezidat de N. Bălănescu. membru al Academiei Române. Era evocată relația cu mișcarea junimistă. cenaclul literar din str. Mercur. DANIC. fond C. Meissner, inv. 1077, dosar III 21. f. 15: La 11 noiembrie 1939 din București conducerea societății Ateneul Român adresa lui Constantin Rădulescu-Motru invitația de a participa la 17 noiembrie 1939 la ședința pregătitoare a comemorării Centenarului Titu Maiorescu de la 15 februarie 1940; f. 16: Ministerul Educației Naționale către Școala Normală „Vasile Lupu” din Iași referitor la evenimentul din 15 februarie 1940, respectiv comemorarea lui Titu Maiorescu, fost director al școlii în anii 1863-1868, în acest caz manifestările urmând să aibă loc la 25 februarie 1940; f. 17: Baroul avocaților din Iași organiza în Palatul de Justiție duminică 3 martie 1940 comemorarea fostului magistrat și avocat. Emil W. Becker a modelat medaliile Centenarului nașterii lui Titu Maiorescu.

„Cronica numismatică și arheologică”, București, anul XVI, nr. 123-124, iulie-decembrie 1942, p. 76 Medalia Titu Maiorescu realizată din inițiativa unui grup în frunte

cu Constantin Rădulescu-Motru. Pe avers textul: *1840 Titu Maiorescu 1917*. bustul în profil privind spre stânga. N.B. - sunt și exemplare privind spre dreapta. Pe revers textul: *Biruit-au gândul* figură alegorică (filozofia) șezând privind spre dreapta spre un altar ornamentat cu ghirlande de frunze de laur, având deasupra o lampă antică. Pe o latură a altarului sunt gravate datele *1840-1940*. Pe altă latură cuvintele: *Logica Critica Politica*. Bronz 60 mm. Modelator Emil W. Brecker, execuția asigurată de atelierul R. Fässler-București. Grigore Ionescu, *București, ghid*, București, 1938, p. 257 Palatul Parlamentului, sala Regiei bustul Titu Maiorescu, Oscar Han.

Academia Română. *Memoriile secțiunii Istorice*, seria III-a, tom IX, memoriul 11 I. Petrovici, *La centenarul lui Titu Maiorescu*, textul cuvântării din 16 februarie 1940, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, București 1940, 22 p. [DANIC, Biblioteca, III 5.651]; „Calendarul Universul. 1944, București, p. 177 la 18 octombrie 1942 în prezența ministrului Ion Petrovici s-a realizat la Iași dezvelirea statuilor Titu Maiorescu. Alexandru D. Xenopol, Vasile Conta; „Arta plastică”, București, anul II, nr. 5, 1955 Constantin Baraschi a realizat pentru Iași statuile Maiorescu. Xenopol și Conta (distrușe de război ?); La 8 noiembrie 1987. Iași Casa V. Pogor, în curte bustul Titu Maiorescu 1840-1917, nesemnat; Emil Satco, *op. cit.*, p. 45-46 Dumitru Căileanu, Titu Maiorescu; Constantin Kirițescu, *Portrete ...*, p. 270-272 Titu Maiorescu; TVR 3 martie 1994 la Viena, la Academia Tereziană, a fost dezvelită o placă evocând pe absolventul Titu Maiorescu din 1858. Text și efigia privind spre stânga, bronz, sculptor Mircea Spătaru-Lăcătuș.

¹⁰² **Alexandru D. Xenopol** (23/24 martie 1847, Iași – 27 februarie 1920, București, cimitirul Bellu, lângă Capelă, figura 43 bis, locul 7). Studii liceale la Iași, la Viena de drept, la Berlin de filozofie și Giessen de filozofie, drept și istorie, doctorat în drept la Berlin și filosofie la Giessen. 1871. Activitate în magistratură, publicistică, carieră didactică universitară din 1883 la Iași, istoric, filosof și economist cu o bogată activitate de elaborare a unor sinteze. Membru corespondent 1889 și titular al Academiei Române din 1893, precum și al altor prestigioase asemenea instituții de peste hotare.

Referințe: G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 287; Dimitrie R. Rosetti, *op. cit.*, p. 200 menționează nașterea la 1843 sunt citate titluri de lucrări: Ștefan Ștefănescu, în: *Enciclopedia istoriografiei românești*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 348-349; Dorina N. Rusu, *op. cit.*, p. 72, 81, 86, *indice* p. 388; Dr. Dorina N. Rusu, *op. cit.*, p. 901; Virgiliu Z. Teodorescu, Alexandru D. Xenopol – contemporanul nostru, în: „Dimineața”, București, anul XIII, nr. 366 (3295), 29 martie 2002, p. 9; (II), nr. 367 (3296), 1 aprilie 2002, p. 8; (III), nr. 369, 3 aprilie 2002, p. 9; (IV), nr. 370 (3299), 4 aprilie 2002, p. 9; în: Națiunea, București, anul XII, nr. 144 (610), 17-23 aprilie 2002, p. 8 (evocare a istoricului A.D. Xenopol, multe din cele formulate putând fi călăuzitoare în cele ce întreprindem). Ibidem, *Vandalism*, în: „Națiunea”, București, anul XV, nr. 269 (734), 22-28 septembrie 2004, p. 8 (semnalarea dispariției uneia din componentele din bronz de la monumentul Gheorghe Șincai din fața liceului omonim din București și a plăcii tombale, bronz, de la mormântul A.D. Xenopol din cimitirul Bellu).

¹⁰³ **Constantin Baraschi**, în perioada interbelică a semnat și *Constantin Baraschi-Mușat* (17 noiembrie 1902, Câmpulung Muscel, jud. Argeș – 22 martie 1966, București, Crematoriu, cenușa la cimitirul Flămânda din Câmpulung Muscel), pasiunea pentru cioplit și modelat l-a preocupat din copilărie când s-a confruntat cu greutățile vieții reușind să dobândească noțiunile viitoarei cariere de sculptor, predilect monumentalist.

Începând din 1915 a fost o prezență permanentă la manifestările oficiale, dobândirea unor elogioase aprecieri i-au facilitat completarea studiilor în străinătate. Atât în anii perioadei interbelice cât și în timpul și după război a primit o serie de comenzi importante pentru înzestrarea forului public din numeroase localități ale țării. Ioan Opriș, *Alexandru Lapedatu*, p. 252 în 1940 pentru premiul Academiei Române de 50.000 lei au concurat: C. Baraschi, Th. Burcă, I. Gheorghită, I. Iordănescu, C.D. Mărăcineanu, N. Zorosian. (Torosian); DANIC, fond C. Meissner, inv. 1077, dosar III/16, f. 19 Rectoratul Universității Mihăilene din Iași la 28 ianuarie 1935 adresa către C. Meissner invitația de a participa la lucrările comisiei de arbitrii în ziua de 2 februarie 1935 pentru stabilirea premiilor la machetele statuiilor V. Conta, T. Maiorescu și A.D. Xenopol, pentru a putea defini pe realizatorul lor. În *memoria lui Conta, Xenopol și Maiorescu la Iași ridicarea unor statui*, în: „Gândul vremii”, anul III, nr. 2, 15 februarie 1935, p. 35-36: prezentarea făcea referință la o statuie comună pentru care s-a alocat suma de 1 milion lei de către Ion Petrovici ca ministru al Instrucțiunii. Din comitetul de inițiativă făceau parte: Traian Bratu, rectorul Universității din Iași, Petru Bogdan fost rector, I. Botez, decanul Facultății de Litere, Ion Pompilian, arhitect în Ministerul Instrucțiunii; Osvald Racoviță, primarul municipiului Iași, Constantin Meissner.

La 2 februarie 1935 a avut loc concursul, fiind prezentate 11 machete, majoritatea considerate de comisie ca lipsite de valoare. Anterior avusese o discuție a lui Ion Petrovici cu artiștii sculptori. Au fost stabilite următoarele: locul I Constantin Baraschi, locul II Vasile Ionescu-Varo, locul III Ion Pantazi. Macheta lui Baraschi are la mijloc o coloană pe care stă Minerva. Are un pedestal în formă de Cruce pe care sunt plasați cei 3 filozofi și respectiv pe a 4 latură „Convorbiri literare”. Macheta lui Ionescu Varo prezintă un grup strâns așezat pe pedestal. O femeie cu o faclă în mâini, simbol al cugetării domină compoziția sculpturală.

Nichifor Crainic, *Filozofii în bronz*, în: „Gândirea”, București, anul XIX, nr. 3, martie 1940 la rubrica *Cronica mărunță*, p. 190 prezintă cele trei statui expuse în fața sălii Dalles pe postamente provizorii, urmând a fi amplasate la Iași în fața Universității, rod al preocupărilor lui Ioan Petrovici, reprezentant al comitetului de inițiativă. Sculptorul Constantin Baraschi a conferit celor trei următoarele ipostaze: Titu Maiorescu redat în postura de orator, A.D. Xenopol cu mâna pe o condică, Vasile Conta, gânditor sprijinindu-și bărbia în palmă. [Direcția Ieteană Mureș a Arhivelor Naționale (DIJMAN), Târgu Mureș, Biblioteca. P II 357].

DANIC, fond Ministerul Culturii și Artelor (M.C.A.), -D.A., inv. 819, dosar 89/1940, f. 27: la 17 octombrie 1940 M.C.A.-D.A. adresa conducerii Universității din Iași invitația-somație ca de urgență să ridice din curtea Fundației Dalles din București cele trei statui reprezentându-i pe Conta, Maiorescu și Xenopol realizate de sculptorul Constantin Baraschi pentru a fi așezate în fața Palatului Universității din Iași; f. 28: invitație similară adresată Academiei Române instituția tutelară a Fundației Dalles motivând cu argumentul că trebuia organizat Salonul de toamnă în incinta sălilor; f. 36: Academia Română la 25 octombrie 1940 răspundea Ministerului Educației Naționale (M.E.N.) arătând că statuile expuse în fața sălii Dalles nu aparțineau Academiei Române. Ion Petrovici în calitate de reprezentant al comitetului de ridicare a acestor lucrări la Iași a solicitat să fie expuse temporar și la București în fața Fundației Dalles. Cauze de natură tehnică au împiedicat transportarea lor la Iași. Răspunsul Academiei era semnat de

președintele forului Constantin Rădulescu-Motru și secretar general Alexandru Lapedatu; f. 37-38: la 9 noiembrie 1940 și prof. Ion Petrovici, vice președinte al Academiei Române, a formulat un răspuns personal către M.C.A.-D.A. arătând că la 25 octombrie 1940 s-a adresat M.E.N. arătând că încă din 1927 a inițiat realizarea celor trei statui expuse în 1940 în curtea Fundației Dalles. Ele urmau să fie așezate în jurul unei coloane pentru a se constitui ca un singur monument pentru cinstirea oamenilor de cugetare. Oferind din partea Ministerului Instrucțiunii o sumă de bani. Au urmat completări substanțiale oferite și de alte instituții, citând în acest sens Universitatea din Iași, respectiv pe Petru Bogdan. S-au strâns astfel 1.000.000 lei.

Din comitetul de inițiativă au făcut parte rectorul în exercițiu al Universității din Iași, doi decani, inițiatorul, primarul orașului în exercițiu, șeful Serviciului de Arhitectură din Ministerul Educației Naționale precum și unele personalități ale orașului Iași, citându-l în acest sens pe Constantin Meissner. Comitetul a lansat un concurs de machete pentru definirea realizatorului lucrării. Au fost 12 concurenți citând pe sculptorii: Mihai Onofrei, Ion Mateescu, Vasile Ionescu-Varo, Ioan C. Dimitriu-Bârlad. Machetele au fost expuse în sala Senatului universitar. Comisia de judecare a acestora cu majoritate de voturi a preferat macheta prezentată de sculptorul Constantin Baraschi căruia i-a fost încredințată realizarea lucrării: f. 40 menționează că în scriptele rectoratului s-au consemnat aceste etape. Preciza că nu cunoaște dacă la timpul respectiv s-a cerut avizarea din partea M.C.A. D.A. Retic Ion Petrovici se întreba dacă în acel moment se pune problema cum este mai util: să fie distruse pentru că n-au avut respectiva aprobare, el considerând că ar fi mai bine ca lucrările să ajungă la locul hărăzit: f. 41: la 9 noiembrie 1940 M.C.A.-D.A. către Ion Petrovici arătând că a prezentat Academiei Române situația lucrărilor în litigiu și că nu era un act îndreptat împotriva unei persoane. Se justifica citând legislația în vigoare menită a stopa aducerea în forul public a lucrărilor ce n-au primit aprobarea cuvenită: f. 43: Universitatea Mihăileană din Iași, la 19 noiembrie 1940, se adresa M.E.N. arătând cum a evoluat acțiunea pentru realizarea monumentului celor 3 cărturari: Conta, Maiorescu și Xenopol. Amintește că din comitetul de inițiativă au mai făcut parte pe lângă profesori universitari și alte personalități citând pe Constantin Meissner, fost ministru, Oswald Racoviță, primarul Iașului, arhitectul general Ion Pompilian din M.E.N., Alăturat atașa și referatul prof. univ. Petru Bogdan: f. 44 se menționează cine a scris și cu ce sume și că la 2 februarie 1935 a avut loc concursul pentru definirea realizatorului monumentului. Atașat PV al comisiei de analiză din 2 februarie 1935. Au participat: Ion Petrovici, Constantin Meissner, Traian Bratu, rector în exercițiu, arhitectul Ion Pompilian de la Casa Școalelor, Petru Bogdan, fost rector, Oswald Racoviță primar al municipiului Iași.

DANIC, fond M.C.A.-D.A., inv. 819, dosar 101/1941, f. 10: Inițiativa din 1927 pentru realizarea statuiilor Conta, Maiorescu și Xenopol au condus la concursul din 1935, definindu-l ca realizator pe Constantin Baraschi.

DANIC, fond Muzeul Al. Saint Georges, dosar 85/1941, f. 9: cup „Universul”. București, 7 martie 1941 era anunțată deschiderea expoziției personale Constantin Baraschi la 9 martie la sala Dalles urmând a putea fi vizitată până la 31 martie: DANIC, fond M.C.A.-D.A., inv. 819, dosar 93/1943, f. 71: referatul din 16 martie 1943 întocmit de arhitectul Horia Teodoru referitor la amplasamentul statuiilor Vasile Conta, Titu Maiorescu și A.D. Xenopol din Iași. Două din statui s-au așezat pe pedestalele existente, dar necorespunzătoare în actuala situație, iar a treia pe un nou pedestal care nu a fost avizat de C.S.M.P.

I. Petrovici, *Momente...*, la p. 154-158: La inaugurarea statuilor lui Titu Maiorescu, Vasile Conta și A.D. Xenopol, discursul pronunțat la Iași la 18 octombrie 1942; „Calendarul Universul, 1944”, București, p. 177 la 18 octombrie 1942 în prezența ministrului Ion Petrovici s-a realizat la Iași dezvelirea statuilor lui Titu Maiorescu, Vasile Conta și A.D. Xenopol. [DANIC, Biblioteca, P I 252]; Raul Șorban, *Constantin Baraschi*, Editura Meridiane, București, 1966, p. 20, 21, 24; Comanda Universității din Iași i-au solicitat artistului mai bine de trei ani de muncă. În martie 1941 a expus lucrările la Dalles. [Eronată datarea expunerii ele fiind prezente în fața clădirii fundației din primăvara anului 1940]; A. Simion, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979; p. 105 la Iași dezvelirea monumentului Titu Maiorescu. Alexandru D. Xenopol și Vasile Conta la 18 octombrie 1942. Vezi nota 241 citează: „Timpul”, București, nr. 1.959, 21 octombrie 1942; *Județul Patriei Iași, monografie*, p. 210 monumentul A.D. Xenopol, Constantin Baraschi; Fototeca Combinatului Poligrafic Casa Scânteii, clișeu: 85.915-79 monumentul A.D. Xenopol, Constantin Baraschi; Virgiliu Z. Teodorescu, Studiul elaborat la centenarul nașterii lui Constantin Baraschi, prezentat la sesiunea Muzeului Județean Argeș, Pitești, 2002, comunicare în curs de editare.

¹⁰⁴ **Ion I. Dalles** (1879 - 1914, București, cimitirul Bellu, figura 9 b, locul 8), fiul lui Ion și Elena Dalles. Pentru a-i fi perpetuat numele mama a luat măsura ca importanta-i avere să fie testamentar lăsată Academiei Române cu obligația de a fi realizat în Capitala României, pe terenul oferit, un edificiu care să găzduiască activități expoziționale, manifestări culturale. G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 108; *Salonul Oficial arhitectură și artă decorativă. 1931*, Catalog. Horia Teodoru poziția 180 Proiect Fundația Dalles.

DANIC, fond M.C.A.-D.A., inv. 818, dosar 78/1932, f. 28: La 14 aprilie 1932 Academia Română informa Ministerul Instrucțiunii, Culturii și Artelor (M.I.C.A.) că localul Fundațiunii Ion Dalles era gata să-și primească oaspeții în sala de expoziții pentru pictură și sculptură având totodată și o sală de conferințe, producții muzicale și de cinematograf. Localul urma să fie inaugurat în cadru solemn la sfârșitul lunii mai. Se preconiza ca deschiderea să fie un prilej de a fi expuse lucrări ale artiștilor Nicolae Grigorescu, Ion Andreescu, Ștefan Luchian ca desenatori și acuareliști. Perioada de expunere sfârșitul lunii mai – 1 iulie. Solicita cu titlu de împrumut lucrări deținute de M.I.C.A. Comisia însărcinată cu organizarea expoziției era formată din ilustre personalități. Referat întocmit de Ion Minulescu. Rezoluția lui N. Iorga; f. 29 ciorna răspunsului.

Dorina N. Rusu, *op. cit.*, p. 187 la 28 mai 1932 a avut loc inaugurarea Fundației Ion I. Dalles. Pentru acel prilej a fost organizată o expoziție de pictură, desen și acuarele semnate de Nicolae Grigorescu, Ion Andreescu și Ștefan Luchian; N. Porsena, *Grajdurile Academiei Române*, în: „Parlamentul românesc”. București, anul III, nr. 31-32, 30 septembrie 1932, p. 14-15. Dură luare de poziție față de construcția realizată pe Bd. Brătianu pentru a adăposti Fundația Dalles, inaugurată în 1932.

Pentru a masca clădirea Fundației Ion I. Dalles, realizată după proiectul arhitectului Horia Teodoru, a fost înălțat un edificiu la aliniamentul bulevardului înlăturând fațada, spațiul verde care se afla între clădirea fundației și respectivul trotuar al bulevardului. După 1990 sălile de expoziții n-au mai fost utilizate, intrând într-o degradare accentuată. O parte din spațiu a ajuns să găzduiască o mare librărie și un mic anticariat În continuare a fost folosită sala de conferințe de către Universitatea Populară București.

În holul acestuia pe peretele estic se află un mare tablou redându-l pe patronul fundației. Ioan I. Dalles.

¹⁰⁵ Virgiliu Z. Teodorescu, *Informații referitoare la activitatea desfășurată de către Comisia Superioară a Monumentelor Publice*, în: „Revista Arhivelor”, București, anul XII, nr. 1, 1969, p. 129-134 (este evidențiată preocuparea manifestată în perioada interbelică de a permite aducerea în forul public a simbolurilor care prin calitățile artistice și materialele puse în operă au caracter de perenitate, devenind reprezentative pentru respectiva comunitate); Nicolae Niculae, *Societăți și așezăminte pentru ridicarea operelor comemorative de război*, în: „Revista muzeelor și monumentelor – seria Monumente istorice și de artă”, București, nr. 2, 1977, p. 79-81; Ioan Opreș, *Comisia Monumentelor Publice și activitatea ei*, în „Revista Arhivelor”, București, anul LXV, vol. L, nr. 3, 1988, p. 267-276; cooperarea cu alte instituții.

¹⁰⁶ DANIC, fond C. Meissner, inv. 1077, dosar III/21, f. 1: Invitație lansată de rectorul Dr. George Bogdan pentru participare la sărbătorirea jubileului Universității din Iași în zilele 26-29 septembrie 1911. Era totodată prilejul de a inaugura monumentul Mihail Kogălniceanu; f. 2: Programul manifestărilor includea pentru 28 septembrie și momentul inaugurării monumentului Mihail Kogălniceanu.

„Almanahul Adevărul și Dimineața pe anul 1912”, București, p. 152-153 La semicentenarul Universității din Iași a avut loc la 28 septembrie 1911 solemnitatea dezvelirii monumentului Mihail Kogălniceanu. Politicianismul a tot biruitor a determinat ca și acest solemn act să fie modificat în ultimul moment. Inițial s-a preconizat ca la 25 septembrie 1911, în prezența familiei regale, să fie dezvelite monumentele Alecsandru Ioan I Cuza și Mihail Kogălniceanu. Sub diverse pretexte s-a întârziat dezvelirea primului și a avut loc numai dezvelirea celui de al doilea la 28 septembrie 1911 când a fost coborâtă pâna de pe statuia lui Mihail Kogălniceanu; „Calendarul Minervei, 1912”, București, p. 92 la 27 septembrie 1911 solemnitatea de la Iași a dezvelirii monumentului Mihail Kogălniceanu; „Almanahul Societății Scriitorilor Români pe anul 1912”, București, anul I. [DANIC Biblioteca P I 706]. La p. 6-8 discursul rostit la Iași de Constantin C. Arion la dezvelirea monumentului Mihail Kogălniceanu. Autorul prezentării aprecia că a fost pentru vorbitor un bun prilej de a face pentru cei prezenți, inclusiv alteța regală o caldă evocare a ilustrului înaintaș.

Direcția Județeană Bacău a Arhivelor Naționale, fond Primăria Târgu Ocna, dosar 34/1913, f. 48-49: la 3 ianuarie 1914 Primăria municipiului Iași se adresa Primăriei Târgu Ocna în problema financiară a monumentelor Alecsandru Ioan I Cuza și Mihail Kogălniceanu de la Iași; f. 48 evocă adresa din august 1911 referitoare la medaliile din cupru bronz = 10 lei; bronz argintat = 15 lei; bronz aurit = 15 lei; argint = 40 lei; aur 14 carate = 800 lei, medalia având pe avers: efigiile lui Alecsandru Ioan I Cuza și Mihail Kogălniceanu, reversul cu textul: Popoarele se onorează pe ele însăși când păstrează și înconjoară cu dragoste memoria marilor lor patrioți Carol I; f. 49 lista nr. 438 = 3 persoane.

N.A. Bogdan, *Regele Carol I și a doua sa capitală. Relații istorico-politice scrise din inițiativa primarului Iașului G.G. Mârzescu*, Tip. Institutului de arte grafice „Sfetea”, București, 1916, 660 p. [DJIAN, Biblioteca. 219]. La p. 583: Inaugurarea monumentului Mihail Kogălniceanu la 28 septembrie 1911 cu participarea prințului moștenitor Ferdinand I și a prințului Carol; Gheorghe Ungureanu, *Iașul, note istorice, Documente literare*, 1973, 1976. [DJIAN Biblioteca 11.670]. La p. 40 atribuie monumentul Mihail

Kogălniceanu din fața palatului Universității din Iași sculptorului W.C. Hegel; Virgil Dănculescu, *Iași, mic îndreptar turistic*, Editura Meridiane, București, 1963, p. 32, în fața Palatului Universității monumentul Mihail Kogălniceanu.

Județele Patriei, Iași, monografie, p. 210 la Universitatea „Alexandru Ioan I Cuza” monumentul Mihail Kogălniceanu, autor W. Hegel; Florian Tucă, Mircea Cociu, *Monumente ale anilor de luptă și jertfă*, p. 238 în fața palatului Universității monumentul Mihail Kogălniceanu, dezvelit la 28 septembrie 1912, având în componere statuia și basoreliefurile turnate în bronz. Autor Raffaello Romanelli.

I.V. Lupescu, *op. cit.*, p. 157 la Iași în fața palatului Universității monumentul Mihail Kogălniceanu, având în componere statuia și 2 basoreliefuri plasate lateral pe pedestal. Statuia și basoreliefurile turnate în bronz. În față dedicația: *Lui Mihail Kogălniceanu poporul recunoscător MCMXI*. Autor: Raffaello Romanelli; Fototeca Combinatului Poligrafic Casa Scânteii, clișeele: 359.678; 85.916-79. monumentul Mihail Kogălniceanu: DANIC, Fototeca, colecția de Fotografii I/363, I/364, I/365. Universitatea Iași, Hrisovul de înființare a Universității din Iași, *Jubileul Universității din Iași*: 365/2 carte poștală ilustrată redând interiorul Bibliotecii Universității din Iași. Fotografie de Weiss 13.8x8.9 cm.: I/1169 Basorelieful redând solemnitatea din 1860 la înființarea Universității din Iași, bronz, Wladimir C. Hegel; „Almanahul Adevărul și Dimineața pe anul 1914”, București, p. 96 mențiunea că la Iași, în grădina Universității se afla un mic bust Mihail Kogălniceanu; „Anuarul Ateneului Român pe 1936”, București, p. 268 bustul Mihail Kogălniceanu, Wladimir C. Hegel; George Oprescu. *Știri contemporane despre artele plastice în România între 1890-1909*, în: „Analecta”, vol. III, București, 1946, p. 96-97: bustul Mihail Kogălniceanu, Wladimir C. Hegel.

¹⁰⁷ **Wladimir C. Hegel** (1838, pe teritoriul fostei Polonii – 1918, S.U.A.). Studii de artă în Franța la Paris cu profesorii artiști Geoffroy și Cabet unde s-a afirmat, fiind recomandat lui V.A. Urechia care la invitat în România pentru a realiza inițial monumentul-mausoleu de la Iași dedicat lui Miron Costin. A rămas în România până în anul 1909, având contribuții majore la susținerea învățământului artistic prin modul cum a predat la Ateneul Român, la Școala pentru fete, la Școala de Arte și Meserii din 1891 și la Școala de Belle Arte din București în perioada anilor 1898-1909. Prin preocuparea sa s-au pus bazele turnătoriei artistice din România. Comenzile primite au dus la realizarea unor valoroase monumente care au fost integrate în forul public din diverse orașe. Comenzile au condus la realizarea monumentelor: Miron Costin, la Iași; Pompierilor. C.A. Rosetti, busturilor: Constantin Esarcu, Carol I. V.A. Urechia, Stăncescu, M. Kogălniceanu, C. I. Istrati, V. Alecsandri, Dinicu Golescu, frontonul Institutului Anatomic în București, alegoria Gloria României. În 1909 a plecat în S.U.A: Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 392; N.B.! alte surse menționează nașterea la 1839.

Relațiile între Sibiu și Iași în secolul al XX-lea

Vasile Ciobanu

Abordarea relațiilor dintre două centre urbane este un fapt obișnuit în istoriografie, dar de obicei sunt avute în vedere epocile mai vechi, Antichitatea și Evul Mediu. În istoriografia noastră, frecvente sunt asemenea abordări pentru coloniile grecești din Dobrogea sau cele dintre orașele transilvănene medievale și cele de la sud și est de Carpați. În general, urmărirea relațiilor dintre două centre urbane permite considerații cu multiple semnificații, sublinieri ale unor aspecte de viață economică, socială și culturală. Pentru epocile modernă și contemporană demersurile de acest gen sunt mai puțin frecvente în istoriografia noastră, poate și datorită faptului că acum orașele din spațiul locuit de români au ajuns, treptat, în granițele statului român.

Apreciem însă că și în aceste condiții noi este posibilă și necesară abordarea legăturilor dintre cele două centre urbane. În prezenta comunicare ne-am propus să ne oprim asupra relațiilor dintre Sibiu și Iași în secolul al XX-lea, având în vedere momentul aniversar al municipiului care găzduiește lucrările simpozionului nostru și experiența noastră personală, de locuitor, în veacul trecut, al celor două centre urbane, situate pe Bahlui și pe Cibin. Despre relațiile din anii Evului Mediu dintre cele două centre s-a scris¹ și chiar despre cele din secolul al XIX-lea².

În secolul al XX-lea Sibiul și Iașul au fost două centre provinciale de frunte, temporar chiar capitale. În privința monografiilor care să trateze

---

¹ Samuel Goldenberg, *Die Rolle der siebenbürgisch-sächsischen Städte in den Handelsbeziehungen zur Moldau und Walachei im Mittelalter*, în *Siebenbürgen als Beispiel europäischen Kulturanaustausches*. Hrsg. Paul Phillippi. Böhlau Verlag, Köln, Wien, 1975, p. 11-18; Alexandru I. Gonța, *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII-XVI*, editor Ioan Caproșu, București, 1989.

² Mircea Avram, *Noi mărturii privind legăturile culturale între Iași și Sibiu*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol» Iași” (AIIAI), XXV/2, 1988, p. 199-204; Idem, *ASTRA și ecoul ei în Moldova*, în *ASTRA 1861-1950. 125 de ani de la înființare*. Sub redacția dr. Victor V. Grecu, Sibiu, 1987, p. 171-174; Ioan Popa, *Ecoul operei dramatice a lui Vasile Alecsandri în mișcarea teatrală din Transilvania*, în „Cercetări de limbă și literatură”, Sibiu, 2, 1983, p. 247-253; Ilie Șandru, *A.D. Xenopol despre romanitatea românilor în revista „Transilvania”*, în *Filologie și istorie. Omagiu Marii Uniri*, sub redacția dr. Victor V. Grecu, Societatea de Științe Filologice din România, Filiala Sibiu, Sibiu, 1990, p. 287-290.

trecutul celor două orașe³, inclusiv în secolul al XX-lea, orașul moldovean s-a bucurat de mai multă atenție, poate și datorită faptului că aici s-a aflat capitala statului român în anii ocupației, 1916-1918. Constatăm însă că aceste lucrări monografice, punând în evidență caracteristicile evoluției economice, sociale, culturale și urbanistice a celor două orașe, nu au avut în vedere asemenea legături, schimburi ori comparații. Pentru a le putea investiga, există o serie de studii privind urbanismul, viața economică, socială, culturală, politică din aceste centre⁴. De mare utilitate sunt și documentele din arhive, presa vremii, amintirile unor personalități, dicționarele de personalități⁵.

Pe baza unor asemenea surse ne vom opri în cele ce urmează la câteva momente, poate cunoscute, poate uitate din cronica relațiilor Sibiu – Iași, la câteva comparații între aceste două centre urbane și la rolul lor în ultima sută de ani din istoria României.

La începutul veacului XX, Iașul era capitala culturală a statului român, în vreme ce Sibiul era principalul centru cultural și politic al românilor din monarhia austro-ungară. În consecință, legăturile dintre cele două centre erau mai ales culturale. Activitatea „Astrei”, care-și avea centrul la Sibiu era urmărită și de la Iași. Reviste ca „Transilvania” sau „Luceafărul” ajungeau la Iași, în timp ce viața literară, științifică, culturală de aici era urmărită de la Sibiu⁶. Opera dramatică a lui Vasile Alecsandri, cunoscută

³ Aurel Dumitrescu-Jippa, Nicolae Nistor, *Sibiul și ținutul în lumina istoriei*, vol. I, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1976; Alfred Coulin, *Achthundert Jahre im Karpatenbogen: Hermannstadt – eine deutsche Gründung in Südosteuropa*, Köln, s. n., 1980; Eugen Străuțiu, *Sibiul între medieval și modern*, Editura Etape, Sibiu, 2000; Hermann și Alida Fabini, *Sibiu. Portretul unui oraș din Transilvania*, Traducere de Sanda Ianculescu după versiunea germană, Sibiu, 2001; Harald Roth, *Hermannstadt. Kleine Geschichte einer Stadt in Siebenbürgen*, Böhlau Verlag, Köln, Weimar, Wien, 2006; A. Loghin, I. Agrigoroaiei, *Fm Bold. Iașul contemporan. Scurt istoric 1918-1969*, Iași, 1969; *Istoria orașului Iași*, redactori responsabili Constantin Cihodaru, Gheorghe Platon, vol. I, Iași, 1980; N. A. Bogdan, *Orașul Iași. Monografie istorică și socială, ilustrată*, ediția a III-a, anastatică, Iași, [2003]; Ion Agrigoroaiei, *Opinie publică și stare de spirit în vremea Războiului de Întregire și a Marii Uniri. Iași, 1916-1918*, Iași, 2004; Elena Leonte, Ionel Maftci, *O istorie a culturii ieșene în date 1400-2000*, Iași, [2004]; Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri. Până la 1821*, ediția a II-a revizuită, Iași, 2007.

⁴ *Bibliografia istorică a orașelor din România*, ediție revăzută și adăugită, coordonatori Vasile Ciobanu, Judit Pál, Anda-Lucia Spănu, București, 2008, p. 263-275, 352-365.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Valer Moga, „Astra” și societatea 1918-1930, Cluj-Napoca, 2003, p. 155, 181, 267, 272; Mircea Avram, *op. cit.*, p. 200-202; Anca Cristina Iacob, „Astra” în viața spirituală a Iașului și a românilor de peste Prut oglindită în documente, în *ASTRA 1861-1991. 130 de ani de la înființare*, s. n., Sibiu, 1992, p. 51.

încă din secolul al XIX-lea, a continuat să fie jucată la Sibiu și în toată Transilvania și după 1900, un rol deosebit în această direcție avându-l „Astra”. Asociațiunea sibiană a dezbătut la nivelul conducerii sale rolul național românesc al pieselor scriitorului ieșean⁷. În aceste condiții era firească punerea în scenă a piesei *Fântâna Blanduziei*, de către o trupă sibiană de diletanți, cu ocazia serbărilor din august 1905, când s-a inaugurat Muzeul Asociațiunii⁸. Dintre diletanți făceau parte însă talente adevărate ca Zaharia Bârsan, surorile Lucia și Hortensia Cosma ș.a.⁹ O altă componentă a relațiilor „Astrei” cu Iașul în anii 1898-1904, a fost colaborarea academicienilor ieșeni A. D. Xenopol, Teodor Burada, Gheorghe Ghibănescu la redactarea celor trei volume ale *Enciclopediei Române*, coordonate de Cornel Diaconovici, din însărcinarea „Astrei”¹⁰. Desigur, în paginile primei enciclopedii românești erau prezentați scriitorii, artiștii, societățile culturale, revistele din Iași care constituiau valori naționale recunoscute.

Declanșarea primei conflagrații mondiale și intrarea României în război de partea Antantei au făcut din cele două orașe situate în două state diferite, două centre din state inamice. În mod paradoxal însă, anii 1917-1918, cunoscând o intensificare a acțiunilor pentru unitatea națională a dus și la unele contacte mai puternice între unii intelectuali sibieni și orașul Iași, devenit în acești ani reședința conducerii României. Astfel, o serie de fruntași ai românilor sibieni, refugiați la București pentru a milita în vederea intrării statului român în război alături de Antantă, au fost nevoiți să se retragă și ei la Iași, întrucât autoritățile austro-ungare îi condamnaseră deja. Dintre acești lideri, menționăm pe sibienii Octavian Goga și Constantin Bucșan care intraseră în rândurile armatei române. Întrucât amândoi aveau o experiență publicistică, au fost folosiți, împreună cu Mihail Sadoveanu și cu alți scriitori, la editarea ziarului „România”, menit să susțină moralul și încrederea în victorie ale armatei și populației civile în momentele dificile din 1917. Octavian Goga a devenit prim-redactor al ziarului iar Constantin Bucșan redactor¹¹. Ei au contribuit la succesul acestui periodic

⁷ „Transilvania”, Sibiu, XXXI, 1905, nr. 2, p. 34.

⁸ Ioan Popa, *op. cit.*, p. 251-252. De reamintit că Alecsandri era membru de onoare al „Astrei” din 1880.

⁹ Ion Itu, *Lucia Cosma. Destinul unei artiste*, București, 1976, p. 38.

¹⁰ Mircea Avram, „Astra” și ecoul ei în Moldova, *op. cit.*, p. 173.

¹¹ Ovidiu Papadima, *Octavian Goga*, București, s. n., 1944; Ion Dodu Bălan, *Octavian Goga. Monografie*, București, 1971; Mihai Fătu, *Cu pumnii strănși. Octavian Goga în viața politică a României (1918-1938)*, București, 1993; pentru C. Bucșan vezi Gelu Neamțu, Mircea Vaida-Voevod, *1 Decembrie 1918. Mărturiile ale participanților. Ioachim Crăciun: Documente la un sfert de veac de la Marea Unire*, vol. I, București, 2005, p. 67-68; Ion Mamina, Ioan Scurtu, *Guverne și guvernanți 1916-1938*, București, 1996, p. 145.

editat la Iași și difuzat în rândurile armatei și ale populației civile cu rezultate propagandistice foarte bune¹². Mulți sibieni s-au aflat și printre voluntarii ardelenii dintre prizonierii capturați de armata rusă în timpul luptelor și care s-au constituit în unități militare ce s-au alăturat armatei regale române, și care au fost primiți cu entuziasm la Iași în 1917, amintirile unora dintre ei fiind mărturie a unei stări de spirit efervescente, care anunța momentele din 1918¹³.

Momentul cardinal al istoriei noastre, Unirea cea Mare, a prilejuit un nou contact Sibiu – Iași cu mare impact asupra evenimentelor politice. În noiembrie 1918, Sibiul a devenit, alături de Arad și Cluj, unul dintre centrele principale ale pregătirii proclamării Unirii. Astfel, Consiliul Național Român de aici, condus de președintele „Astrei”, Andrei Bârseanu, a sesizat Consiliul Național Român Central de la Arad asupra necesității contactării guvernului român de la Iași pentru a se sfătui în privința pașilor de urmat. De la Arad a sosit răspuns ca sibienii să întreprindă ei înșiși călătoria la Iași, întrucât erau mai aproape de Capitala statului român liber de atunci. Pentru aceasta a fost desemnat tânărul profesor de la Institutul de Teologie din Sibiu, Nicoale Bălan (viitorul mitropolit al Ardealului, ales în 1920)¹⁴. Împreună cu alți doi tineri colegi, Silviu Dragomir și Ioan Broșu, acesta publica, începând din ianuarie 1918, „Gazeta Poporului”, ziarul sibian al Unirii, în care s-au reflectat și evenimentele din Iașul anului 1918¹⁵. Primind această misiune, la sfârșitul lunii noiembrie, Nicolae Bălan a plecat imediat și a călătorit în condiții foarte grele dar a ajuns la timp. El s-a întâlnit cu principalii oameni politici și cu primul ministru Ion I. C. Brătianu. Bălan a fost foarte bine primit la Iași. El a trimis sfaturile primite aici, frunțașilor ardeleni: să proclame Unirea necondiționată într-o mare adunare națională, să discute și cu reprezentanții sașilor. Scrisoarea lui Bălan a ajuns la timp la Alba Iulia, adusă de căpitanul Victor Precup cu avionul, dar el a sosit la Alba Iulia abia pe 2 decembrie¹⁶. La Iași, el a participat în ziua sfinților Mihail și Gavril la serbările în amintirea lui Mihai Viteazul. În cuvântarea sa, Nicolae Bălan a subliniat jertfa voievodului, declarând că venise „ca sol al Ardealului ca să tălmăcească

¹² Gheorghe Nicolescu, Marian Ștefan, „România” (1917-1918) – un organ de presă în slujba unității naționale și de stat, în AIIAI, XXV/2, 1988, p. 303-314.

¹³ *Ibidem*, p. 304.

¹⁴ *Omagiul lui Nicolae Bălan*, Sibiu, s. n., 1940, p. 42-55; Antonie Plămădeală, *File mai puțin cunoscute din cronică Unirii*, în „Transilvania”, Sibiu, XVII, 1988, nr. 11, p. 21-22.

¹⁵ Vasile Ciobanu, „Gazeta Poporului” – organul sibian al Unirii, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane Sibiu”, XV, 2008, p. 35-66.

¹⁶ *Omagiul lui Nicolae Bălan*, Sibiu, s. n., 1940, p. 53.

voința nestrămutată a întregului nostru popor de a reîntregi moștenirea națională a marelui erou”¹⁷. Încheind, trimisul Transilvaniei la Iași afirma că chiar în acele zile moștenirea lui Mihai Viteazul rodea: în primăvară se realizase Unirea Basarabiei, în acele zile de la sfârșitul lui noiembrie 1918 se producea Unirea Bucovinei. El i-a elogiât pe „ziditorii” României Mari¹⁸. Acest episod din relația Sibiu – Iași subliniază, desigur, vocația de centre politice ale celor două orașe.

Următorul episod asupra căruia ne vom opri va fi cultural, științific și religios. Încă dinainte de Primul Război Mondial, în 1902, sosea la Iași, germanistul Traian Bratu (1875-1940), născut la Rășinari și elev gimnazial la Sibiu. În 1907 el a devenit conferențiar și a întemeiat școala la germanistica ieșeană, a fost decan al Facultății de Litere și Filosofie (1921-1924) și mai apoi rector al Universității din Iași (1921-1922, 1932-1938). Ca membru al Partidului Național Țărănesc a fost ales senator și președinte al Senatului României în anii 1928-1931.¹⁹ Meritele lui Traian Bratu ca om de știință, ca pedagog, cetățean și om politic democrat au fost subliniate în ultimul timp într-o serie de studii și lucrări temeinice.²⁰

În 1923, Traian Bratu îl chema la Iași de la Sibiu pe un tânăr germanist sas, Karl Kurt Klein (1897-1958). Acesta era fiu de preot și în 1919 era redactor la cotidianul sibian „Deutsche Tagespost”. După studii superioare la Cluj și Marburg, în 1922 revenea la Sibiu, devenind profesor la gimnaziul săsesc. Chemându-l la Universitatea din Iași ca asistent al său, Traian Bratu îi arăta că aici el putea contribui și la îmbunătățirea relațiilor dintre români și minoritatea germană din România²¹. Reamintim că Traian

¹⁷ „Gazeta Poporului”. Sibiu. I. nr. 50. 15 decembrie 1918. p. 4. articolul *Glas din Ardeal la serbările lui Mihai Viteazul de la Iași*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Elena Leonte. Ionel Maftci, *op. cit.*, p. 222.

²⁰ *Traian Bratu și germanistica ieșeană*, coordonator Horst Fassel, Iași. Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, 1981; Sorin D. Ivănescu, *Traian Bratu și înființarea Catedrei de germanică la Universitatea din Iași*. În Cătălin Turliuc. Flavius Solomon (coordonatori). *Punți în istorie. Studii româno-germane*. Iași, 2001, p. 80-95; Stelian Neagoe. *Triumful rațiunii împotriva violenței (Viața universitară ieșeană în perioada interbelică)*. Iași, 1977, p. 158-206, 463-494; Gh. I. Ioniță, *Un neînfricat luptător antifascist: Traian Bratu*, în „Forum”. nr. 1, 1971, p. 71-81 ș. a.

²¹ Hermine Pilder Klein, *Karl Kurt Klein. Ein Gelehrtenleben im Umbruch der Zeit*, Verlag der Universität „Alexandru Ioan Cuza” Jassy, Hartung-Gorre Verlag Konstanz, 1997, p. 26-98.

²² Traian Bratu. *Problema minorităților naționale din România. Note și observațiuni*, București, Cultura Națională, 1923.

Bratu, căsătorit cu o berlineză, a fost interesat de problema minorităților din România, publicând și o broșură pe această temă în 1923²².

Sosit la Iași în 1923, K. K. Klein a devenit nu doar asistent al profesorului Bratu, ci și preotul micii comunități evanghelice din oraș (aproape o mie de persoane), publicând peste câțiva ani și o istorie a acestei comunități²³. La Sibiu, instalarea lui K. K. Klein la Iași a fost bine primită, predica sa inaugurală fiind publicată în foaia oficială a Bisericii Evanghelice „Kirchliche Blätter” din 13 decembrie 1923. De altfel, în mai anul următor, episcopul acestei Biserici, Friedrich Teutsch, care își avea reședința la Sibiu, a întreprins o vizită la Iași²⁴. În anii 1929-1931, când Traian Bratu a fost președinte al Senatului României, Klein l-a înlocuit la catedră²⁵. În 1932 el a fost numit director al Bibliotecii Universității, funcție în care a rămas până în 1937. În acești ani, Klein a organizat biblioteca ieșeană după model german. El a instruit personalul bibliotecii, care a devenit instituția de acest gen cel mai bine organizată din România, stabilind o serie de relații cu edituri din țară, între care și cele din Sibiu (Astra, Kraft & Drotleff, Haiser ș.a.) dar și cu biblioteci și edituri din alte țări, desigur, în primul rând cu cele din spațiul german²⁶.

Tot acum, în deceniul al IV-lea, Klein a fost numit redactor-șef al revistei săsești „Korespondenzblatt”, publicație a vechii Asociații pentru Cercetarea Transilvaniei (Verein für Siebenbürgische Landeskunde) de la Sibiu. El a făcut din acest periodic o publicație de înaltă ținută științifică, atrăgând colaboratori din țară și din Germania, schimbându-i și denumirea în „Siebenbürgische Vierteljahrschrift”. Revista a continuat să apară la Sibiu. Klein atrăgând însă colaboratori din Iași, din alte centre din țară și din Germania. Pentru meritele sale, Klein era ales membru al Academiei din München în 1935. Traian Bratu și K. K. Klein au avut o colaborare fructuoasă pe tărâm științific, elaborând împreună o serie de lucrări și manuale.²⁷ Sora germanistului sas aprecia că pe cei doi ardeleni ajunși la Iași „i-a legat o strânsă prețuire reciprocă și prietenie. Și familiile

²² Karl Klein Klein. *Beiträge zur Protestantismus in der Moldau*. Band 1. *Geschichte der Iassyer Deutsch-evangelischen Gemeinde*. Bukarest, 1924.

²³ „Opinia”, Iași, din 14 mai 1924.

²⁴ Hermine Pilder-Klein. *op. cit.*, p. 120-121.

²⁵ *Ibidem*, p. 147-158.

²⁷ Vasile Arvinte, *Betrachtungen über die Germanistik an der Universität Jassy – Trajan Bratu und K. K. Klein – ein Beispiel für rumänisch-sächsische Zusammenarbeit, in Siebenbürgen als Beispiel europäischen Kulturaustausches*. Hrsg. Paul Philippi, Böhlau Verlag Köln, Wien, 1975, p. 143-153.

lor erau prietene”²⁸. În 1939 Klein a ocupat prin concurs catedra de germanistică de la Universitatea din Cluj, rămasă vacantă după moartea lui Gustav Kisch. În toamna 1940 el revenea la Sibiu cu Universitatea clujeană care s-a refugiat aici după al doilea Dictat de la Viena (30 august 1940). A fost însă obligat de cereri imperative ale autorităților din Reich să revină la Cluj, pentru că așa părea „corect politic” atunci²⁹.

K. K. Klein, devenit o personalitate cunoscută a orașului, s-a aflat în corespondență cu cei mai cunoscuți intelectuali ieșeni din anii interbelici: Petre Andrei, Ștefan Bârsănescu, Ilie Minea, Jean Livescu, Ionel Teodoreanu, Iorgu Iordan, Victor Tufescu, desigur Traian Bratu ș.a.³⁰

Un alt universitar ieșean remarcabil, originar din Sibiel, cu studii la Paris, a fost istoricul Andrei Oțetea (1894-1977), profesor la Universitatea din Iași între 1927-1947³¹ și la Academia de Muzică și Artă Dramatică, unde, începând din 1930, a predat cursul de istorie a teatrului³². El s-a remarcat în activitatea sa la catedră, ca cercetător³³ și în același timp ca o personalitate proeminentă. În perioadele 1 iulie 1939 – 18 iulie 1940, 1941-1942, 1945-1947 a fost și director al Teatrului Național³⁴. De menționat faptul că Oțetea nu a întrerupt legăturile cu spațiul natal. Așa se explică faptul că el a lăsat prin testament biblioteca sa, inclusiv mobilierul, Bibliotecii „Astra” din Sibiu, îmbogățind fondul de carte al acestei vechi ctitorii a celor mai străluciți intelectuali români ardeleni de la sfârșitul veacului al XIX-lea³⁵. Totodată familia a donat aceleași instituții o cabană aflată la Sibiel, care a devenit „Casa de creație și odihnă Andrei Oțetea”. Istoricul a vrut să arate recunoștința sa pentru bursa oferită de „Astra”, cu care a plecat să studieze la Paris, în 1919. Începând din anul 1982, cele peste 7000 de cărți, reviste, hărți, documente formează „Centrul de cercetare și documentare Andrei Oțetea” din cadrul Bibliotecii Județene Astra din Sibiu³⁶.

²⁸ Hermine Pilder-Klein, *Dem Germanisten Traian Bratu zum 100. Geburtstag*, în „Südostdeutsche Vierteljahresblätter”, München, 25, 1976, nr. 1, p. 39-40.

²⁹ Eadem, *Karl Kurt Klein. Ein Gelehrtenleben im Umbruch der Zeit*, p. 188-204.

³⁰ Karl Kurt Klein, *1897-1997. Corespondență*. Coordonator: Ioan Dordea, Editura Clusium, Cluj-Napoca, 1997, p. 60, 120-126, 235, 268, 431, 434-435, 447, 471-472, 505, 553-554.

³¹ Andrei Oțetea, *Scrieri istorice alese*, Cluj-Napoca, p. 7-8.

³² Ioan Massoff, *Teatrul românesc. Privire istorică*, vol. VII, București, 1978, p. 398.

³³ *Enciclopedia istoriografiei românești*, coordonator Ștefan Ștefănescu, București, 1978, p. 247.

³⁴ Ioan Massoff, *op. cit.*, p. 397-398, 448, 450.

³⁵ Ioan Mariș, *Biblioteca Județeană „Astra” 1861-2001*, Sibiu, 2001, p. 36.

³⁶ Felicia Avram, *Colecția „Andrei Oțetea” în Biblioteca ASTRA*, în *ASTRA 1861-1991. 130 de ani de la înființare*, Sibiu, 1992, p. 139-140; Georgeta Luca, *Cabinetul*

Momentul cu cea mai largă cuprindere a unui număr însemnat de ieșeni și sibieni l-a constituit vizita a circa 600 de moldoveni la Sibiu în 27-28 iulie 1924. Atunci au venit în orașul de pe Cibin, cu un tren special, în cadrul unei excursii de propagandă culturală prin Transilvania, care a durat 12 zile, un grup de intelectuali, funcționari, muncitori, membri ai Ateneului popular „Tătărași” din Iași, dar și ai altor atenee din Huși, Tecuci, Botoșani etc. Turneul prin Ardeal a fost un moment culminant al activității de 10 ani a instituției ieșene, creată încă în 1919, cu scopul răspândirii culturii în cele mai largi categorii sociale, al educației patriotice, al unificării sufletești. Îndeosebi acestui ultim scop a servit excursia transilvăneană. La Sibiu, ieșenii au fost întâmpinați cu entuziasm de întreg orașul, pavoazat ca în zile de mare sărbătoare. Episodul specific vizitei sibiene a fost sfințirea drapelului Ateneului din Iași, la catedrala ortodoxă, cu participarea mitropolitului Nicolae Bălan, care a vorbit despre relațiile dintre Moldova și Transilvania. În adunarea de la Muzeul Asociațiunii au luat cuvântul președintele „Astrei”, Vasile Goldiș, și conducătorul oaspeților, Constantin N. Ifrim. Au urmat depuneri de coroane la mausoleul lui Andrei Șaguna de la Rășinari și la mormântul lui Gheorghe Lazăr de la Avrig. Seara s-a desfășurat o șezătoare literară în sala Teatrului orașenesc, cu recitări, cor, dansuri naționale. În încheiere, profesorul universitar Gheorghe Tașcă de la Universitatea din Iași a ținut o conferință despre lupta pentru o nouă ordine socială, în care „a arătat lămurit și documentat greșelile doctrinei socialiste a lui Karl Marx. Expunerea, făcută în accentul interesant moldovenesc, a fost urmărită cu plăcere de publicul numeros”³⁷, conchidea reporterul unui ziar al vremii. Monografistul Ateneului „Tătărași”, Constantin Cloșcă, sublinia că la Sibiu și Brașov au fost prezenți și intelectuali sași la manifestările artistice prilejuite de vizita moldovenilor³⁸.

O nouă vizită a unui grup de artiști ieșeni s-a produs în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, în 1944, când frontul de Est s-a apropiat de Iași și o serie de instituții și autorități au fost evacuate în vestul țării. Teatrul Național din Iași a pornit și el în bejenie fără să știe unde va fi găzduit. După o serie de peregrinări prin Oltenia, trenul cu artiști și decorurile Teatrului au ajuns, în toamna târzie a anului 1944, la Sibiu.

„*Andrei Oțetea*” din cadrul Bibliotecii ASTRA din Sibiu – formă de conservare a memoriei unei personalități istorice, mss, disertație de masterat. Facultatea de Istorie și Patrimoniu „Nicolae Lupu” Sibiu, 2009, p. 4-28.

³⁷ „Telegraful Român”, LXXII, nr. 54-55, 20 iulie (2 august) 1924, p. 5.

³⁸ Constantin Cloșcă, *Ateneul „Tătărași” din Iași – așezământ cultural național (1919-1940)*, 1984, p. 101-102.

Aici devenise liberă sala Teatrului Orășenesc din Turnul Gros, pe care o folosisese în principal trupa Teatrului Grupului Etnic German, a cărei activitate a fost interzisă după 23 august 1944. Artiștii ieșeni au fost primiți cu bucurie de publicul românesc din Sibiu, în cadrul căruia se distingeau cei circa două mii de studenți și profesori ai Universității din Cluj, refugiați aici în septembrie 1940. Aceștia simțeau lipsa Teatrului Național din Cluj care ajunsese la Timișoara în refugiu. Astfel s-a ajuns ca Teatrul Național din Iași să-și desfășoare întreaga stagiune 1944-1945 la Sibiu. Publicul a umplut sala de spectacole, apreciind creațiile prezentate, de înaltă valoare artistică dacă avem în vedere cronicile teatrale din ziarele românești sibiene ale vremii. Dacă ne gândim că se aflau pe scenă Gina Sandri-Bulandra, Constantin Sava, Any Braeski, Margareta Baciuc, Miluță Gheorghiu, Aurel Ghițescu, Ștefan Ciubotărașu ș.a.³⁹ este de înțeles succesul spectacolelor prezentate. În șase luni s-au jucat 19 piese, ritm înalt, care adăugat la condițiile de bejenie și de război au făcut ca, uneori, cronicarii să constate „scăpări tehnice și artistice”⁴⁰. Actorii s-au implicat și în viața socială a orașului de pe Cibin. Ei au susținut recitaluri de poezie în spitalele de răniți, le-au oferit daruri acestora. Să mai amintim cu acest prilej că actorul George Calboreanu era născut la Turnișor (astăzi cartier al Sibiului), iar regizorul Aurel Ioan Maican era originar din Avrig⁴¹. La rândul său, Dumitru Stan Petruțiu, cronicar al acestor spectacole ieșene date la Sibiu, a pus în scenă, la Iași, potrivit indicațiilor autorului, devenit și el sibian în anii războiului, *Cruciada copiilor* de Lucian Blaga, în stagiunea 1941-1942⁴².

În toamna anului 1945, când Teatrul Național din Iași a primit dispoziții să se întoarcă acasă, câțiva actori (Aurel Ghițescu, Miluță Gheorghiu, Constantin Stănescu, Constantin Sava) au refuzat să plece și au rămas la Sibiu, devenind astfel asociați și prezentând aici o serie de spectacole și fiind profesori la un Conservator popular înființat la Sibiu⁴³. De altfel, ca și în cazul Universității din Cluj, autoritățile sibiene au insistat ca Teatrul ieșean să rămână la Sibiu. În 1948, când se înființa la Sibiu un teatru de stat, în primii ani au jucat aici și trei foști actori ieșeni: A. Ghițescu, C. Stănescu și M. Gheorghiu⁴⁴. Ei au contribuit astfel la împlinirea unui

³⁹ Vasile Ciobanu, *Teatrul Național din Iași în stagiune permanentă la Sibiu (1945)*, în „Cercetări de limbă și literatură”, Sibiu, vol. II, 1983, p. 263-276.

⁴⁰ „România Viitoare”, Sibiu, II, nr. 11, 6 mai 1945.

⁴¹ Dumitru Stan Petruțiu, *Teatrul pribeag de la Sibiu*, în „Transilvania”, an 84, nr. 1-2, 1945, p. 101.

⁴² I. Massoff, *op. cit.*, p. 113.

⁴³ *Ibidem*, p. 270.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 271.

vis al românilor sibieni: înființarea unui teatru românesc permanent, devenit astăzi Teatrul Național „Radu Stanca”.

La plecarea din Sibiu, colectivul ieșean a mulțumit sibienilor – autorități și public – pentru găzduirea acordată într-un moment dificil al existenței⁴⁵, când nu se găsea o soluție optimă pentru a-și continua existența. La rândul lor, românii din Sibiu au beneficiat de prestația unor artiști cunoscuți, pe care nu avuseseră până atunci ocazia să-i urmărească pe scenă.

Încă din anii războiului, Iașul a mai atras un sibian, compozitorul și dirijorul Achim Stoia (1910-1973), născut la Mohu, în apropierea Sibiului, unde a urmat Școala normală „Andrei Șaguna”, avându-i ca profesori de muzică pe Timotei Popovici și Nicolae Oancea, care la-au îndrumat spre Conservatorul din București Aici a avut șansa să învețe și să lucreze cu G. Breazul, C. Brăiloiu și I. D. Chirescu, maeștri care l-au marcat pentru toată viața. În anii 1934-1936 a avut șansa unei burse la Paris, de care a știut să beneficieze din plin. În 1940 a cerut să devină profesor titular la Liceul „Gheorghe Lazăr” din Sibiu, dar n-a reușit. În anul următor a fost mobilizat și a făcut întregul război, până în 1945. În 1943 însă a primit o permisie și a ocupat prin concurs catedra de teorie și solfegiu la Conservatorul din Iași. Nu și-a putut ocupa postul decât în 1945. În același timp a început să dirijeze la Filarmonica din Iași, în 1948 fiind numit dirijor permanent al Filarmonicii „Moldova”⁴⁶. Vacanțele și le petrecea mereu la Mohu, iar uneori continua să adune folclor din zonă, pe care l-a prelucrat cu măiestrie. De asemenea, în compozițiile sale se resimte filonul folcloric transilvănean, la care s-a adăugat, mai apoi, și cel moldovenesc⁴⁷. În anii 1949-1950, Stoia a fost numit rector al Institutului de Artă din Iași, având trei secții: muzică, teatru și arte plastice. Dar Institutul a fost desființat. În 1960, când s-a reînființat Conservatorul de Muzică, Achim Stoia a fost desemnat, din nou, rector. Această funcție a deținut-o până când s-a stins, pe neașteptate, în 1973. Viața lui Achim Stoia este strâns legată de viața muzicală ieșeană din primele două decenii postbelice. Ca dirijor de cor și de orchestră, compozitor, interpret, profesor de muzică și conducător de instituții muzicale și de învățământ, Achim Stoia a fost o prezență inseparabilă de evoluția ascendentă a vieții muzicale ieșene⁴⁸ în condițiile deosebit de dificile ale instalării regimului comunist în România. Într-un fel, activitatea sa a fost continuată de un alt sibian,

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Costică Bizgă și Lucia Abrudan, *Achim Stoia*. București, 1982, p. 15-87.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 110.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 112-135.

profesorul universitar și dirijor al Filarmonicii din Iași, Ion Baci, născut la Bratei, în județul Sibiu⁴⁹.

După război, centrul universitar ieșean a atras în continuare și numeroși tineri sibieni, dintre care unii au devenit ieșeni, fiind solicitați să rămână în rândurile universitarilor ieșeni. Astfel, Ioan Dumitrescu (1928-1978), născut la Sibiu, a devenit un strălucit cercetător în domeniul construcțiilor metalice și profesor la Institutul Politehnic „Gheorghe Asachi”⁵⁰. Simion Opreșor (1903-1991), un energetician renumit, a predat la același Institut în anii 1959-1979 și era originar din Ocna Sibiului⁵¹. Tot la Institutul Politehnic a fost profesor pentru industria tricotajelor, Mircea Mateescu (1935-2000), originar din Sibiu. El a publicat 75 de lucrări științifice și a dobândit 5 brevete pentru invenții în domeniul tricotajelor⁵². Nicolae Pipernea (1929-1996), născut în Cacova Sibiului, a devenit un remarcabil cercetător în domeniul zootehniei și a fost profesor la Institutul Agronomic „Ion Ionescu de la Brad”⁵³.

Un alt fenomen interesant de la sfârșitul războiului este retragerea din Iași în vestul țării a unor intelectuali și oameni politici, probabil din teama că Iașul era prea aproape de granița cu U.R.S.S. avem astfel exemplul compozitorului și profesorului la Conservatorul din Iași, Alexandru Zirra (1887-1946), decedat la Sibiu. Tot aici s-a retras și A. C. Cuza, decedat la Sibiu și înmormântat aici (unde se mai retrăseseră și Al. Vaida Voevod, Ioan Lupaș ș.a.).

În anii comunismului și ai industrializării forțate relațiile dintre Sibiu și Iași s-au deplasat spre domeniul economic, îndeosebi al industriei textile și a tricotajelor, unde ambele centre aveau întreprinderi puternice, dar și în alte domenii industriale.

După 1990 trebuie remarcată reconstituirea vechii „Astre” la Sibiu (dizolvată în 1950) și înființarea Despărțământului „Astra” Iași, în 1994, care poartă numele lui Mihail Kogălniceanu. Este unul dintre cele mai active despărțăminte, cu inițiative și realizări deosebite în toate domeniile: conferințe, concursuri de creație, itinerarii cultural-artistice, sprijinirea românilor din afara granițelor, publicații. Din 1995 acesta are și o publicație trimestrială proprie, „Revista Română”.

Pe un alt plan al relației Sibiu – Iași se impune o comparație între cele două centre urbane în secolul XX. Ambele orașe erau importante

⁴⁹ *Dicționar enciclopedic*, vol. I. București, 1993, p. 160.

⁵⁰ Elena Leonte. Ionel Maftei, *op. cit.*, p. 455.

⁵¹ *Ibidem*, p. 341.

⁵² *Ibidem*, p. 471.

⁵³ *Ibidem*, p. 464.

centre culturale – ocupând la începutul secolului chiar locul I în provinciile respective: Iașul în Moldova, Sibiul în Transilvania. Mai mult, în 1917-1918 Iașul devenea capitala statului român, redus însă la Moldova dintre Prut și Carpați, iar Sibiul era capitala provizorie a Transilvaniei în 1918-1919, cât Consiliul Dirigent și-a avut aici reședința.

Ambele orașe au fost în secolul XX centre școlare și universitare importante. Desigur, Iașul depășea Sibiul în acest domeniu, deoarece acesta din urmă a dispus abia din 1990 de o universitate de stat și de trei particulare, chiar dacă între anii 1975-1990 a existat aici și un Institut de Învățământ Superior, cu trei facultăți.

Asemănarea este în schimb perfectă ca centre religioase. Iașul găzduia scaunul mitropolitan al Moldovei și Sucevei iar Sibiul pe cel al Ardealului. În plus, la Sibiu exista și reședința episcopului Bisericii Evanghelice C.A. din România, care după 1918 a reunit majoritatea germanilor din România.

Prezența unor asemenea instituții a sporit zestrea arhitecturală a celor două orașe: cu catedrale, cu Palatul Administrativ la Iași, cu cel al „Astrii” la Sibiu etc.

La capitolul deosebiri, ar fi de remarcat așezarea diferită: Iașul pe colinele sale, pe Bahlui, Sibiul în depresiunea cu același nume, pe Cibin; la mai puțin de o oră de mers cu mașina, călătorul poate ajunge din Sibiu în cea mai înaltă stațiune din Țară. Păltinișul, aparținând administrativ de oraș.

Ca centre administrative, Iașul a fost în veacul XX capitală, reședință de ținut (1938-1940), de regiune (1950-1968), de județ, în timp ce Sibiul a fost capitală provizorie a Transilvaniei în 1918-1919, reședință de regiune (1950-1952), reședință de județ (1900-1950, 1968-2000). Această calitate de reședință a avut, ca și-n alte epoci, o mare importanță pentru dezvoltarea celor două orașe.

În concluzie, între cele două centre urbane, Sibiul și Iașul, în secolul XX au existat relații firești între două comunități urbane de prim rang, chiar dacă de proporții demografice diferite. Relațiile cele mai strânse s-au înregistrat nu pe plan economic, ca în alte cazuri, ci pe plan cultural. A fost vorba de continuarea unor legături existente și în secolul al XIX-lea, care s-au intensificat însă după Marea Unire din 1918. Au continuat schimburile de valori între cele două spații culturale, sibian și ieșean, deși nu s-a înregistrat o echivalență în acest transfer. Iașul a avut o mai mare putere de atracție ca centru de învățământ și cultură, oferind șanse mai mari de afirmare și realizare profesională, reușind să atragă uneori și reprezentanți ai sașilor, care, firește, de obicei gravitau spre Vest.

The Relations between Sibiu and Iași in the 20th Century

The relations between Sibiu and Iași in the Middle Ages and in the 20th century have been studied before. In the 20th century the bonds between the two cities carried on, especially after the Great Romania was founded in 1918. Economical, political and especially cultural relations were established. Several university professors from Iași had their origins in Sibiu or in the neighboring areas. Such were Traian Bratu, the founder of the German studies school in Iași, the historian Andrei Oțetea, the musician Achim Stoia, the Saxon specialist in German studies Karl Kurt Klein and many others. They brought their contribution to the development of science and art in the university centre of Iași and were internationally acknowledged for that. They maintained their connection to the home region of Sibiu.

Among these exchanges there was the visit that a group of approximately 600 people from the region of Moldova, most of them from Iași, members of the „Tătărași” folklore Athenaeum society. During the last world war, the National Theatre from Iași took refuge in Sibiu for an entire session.

These are only a few examples of the far richer relations between the two urban centres.

Orașul Iași: conservarea imaginilor tradiționale

Maria Urmă

Principala caracteristică a orașului Iași este multitudinea de monumente de arhitectură dar și relieful colinar, acesta contribuind în mod vizibil la farmecul orașului. De aceea intervențiile constructive din perioada modernă au fost mai dificile în ce privește prezervarea imaginilor tradiționale.

În privința monumentelor de arhitectură, conservarea imaginilor tradiționale s-a urmărit numai la nivel de obiect de arhitectură, nu și la nivel de ansamblu urban. În mod similar, în perioada modernă nu s-a pus accentul necesar pe conservarea siluetei naturale a orașului. Iar dacă la conservarea siluetei monumentelor a contribuit, într-o anumită măsură, introducerea ariilor de protecție din jurul monumentelor, conservarea imaginii naturale, ca siluetă naturală a orașului, a fost un factor care nu s-a urmărit în proiectele de urbanism. Astfel, în Iași au fost obturate multe vederi spre coline, ca imagini caracteristice ale orașului.

Din acest motiv se impune ca intervențiile contemporane de arhitectură și urbanism să evidențieze aceste caracteristici tradiționale ale orașului care țin atât de fondul valoros construit, dar și de cadrul natural.

Mai mult, inserțiile contemporane de clădiri au alterat și mai mult silueta urbană la nivel de monument dar și la nivel de ansamblu și de relief.

Putem trage concluzia că, în perioada modernă, s-a urmărit, parțial, un singur principiu: conservarea imaginii tradiționale în mod izolat, la nivel de obiect de arhitectură, nu și la nivel de ansamblu urban. Aceasta pare să fie și una din trăsăturile societății contemporane românești: concentrarea intereselor pe zone limitate în detrimentul vederii de ansamblu.

Oricum, nici în perioada modernă, nici în perioada contemporană nu s-a urmărit conservarea siluetei tradiționale a orașelor istorice.

Dacă analizăm modul cum s-a realizat conservarea acestor imagini tradiționale pe aria orașului istoric Iași, observăm că s-au conservat, punctual sau pe arii restrânse, anumite imagini cu valoare istorică sau ambientală.

Bulevardul Carol I face parte din axa principală a orașului, continuându-se cu strada Alexandru Lăpușeanu, Piața Unirii și bulevardul Ștefan cel Mare și Sfânt. În ansamblu, în lungul acestui bulevard s-a conservat imaginea istorică. Are un cap de perspectivă remarcabil, vizibil de la punctul de cea mai înaltă cotă a bulevardului (ieșirea din Grădina Copou): Palatul Culturii profilat pe colina Bucium. Silueta Palatului Culturii este imaginea caracteristică

a orașului istoric, un simbol al orașului, acest obiect de arhitectură având valoare nu numai prin siluetă ci și prin modul de amplasare, ca element terminal al unei importante axe urbane. Însă imaginea Palatului dispare progresiv în parcursul descendent, fiind acoperită de silueta unor clădiri moderne: Blocul Tarom înlocuiește la un moment dat acest cap de perspectivă.

În sens invers, bulevardul prezintă o imagine de tipul perspectivă cu gol în ax, un lucru pozitiv datorită sensului ascendent, natura devenind cap de perspectivă.

În câmpul intermediar imaginea este favorabilă, fronturile de clădiri fiind retrase de la stradă, natura fiind dominantă. În plus, în acest parcurs apar fronturi de clădiri în concordanță estetică și funcțională cu capul de perspectivă din plan îndepărtat (Palatul Culturii).

În continuare, Piața Fundației, ieșită din scara umană, cu fronturi discontinue de clădiri pe contur, prezintă doi factori de concordanță ce merită accentuați: axa formată de grupul statuar Voievozii (fig. 1) și vederea panoramică spre colinele Galata și Cetățuia (fig. 2). Această vedere spre colină amintește de imaginile naturale tradiționale ale orașului Iași. În plus, concordanța cu conotații istorice dintre siluetele bisericilor mănăstirilor Galata și Cetățuia și grupul statuar pune accent pe caracterul de oraș istoric al Iașului. Această deschidere spre natură este un factor care trebuie conservat și accentuat. Din păcate silueta bisericii Cetățuia a fost acoperită, în unele puncte de vedere ale pieței, prin amplasarea unei noi clădiri în perioada actuală.

Un alt factor de concordanță, de remarcat în această piață, este axa formată de Biblioteca Centrală și clădirea Romtelecom, clădiri dispuse diametral opus (fig. 3, fig. 4). Este un factor de concordanță formală care pune în evidență importanța clădirii Bibliotecii Centrale. Această concordanță este perturbată însă de eterogenitatea stilistică a celorlalte clădiri și de discontinuitățile de pe conturul pieței.

În continuarea axei, strada Alexandru Lăpușneanu prezintă, în perspectiva directă, o imagine care-i conservă caracterul istoric: cupola Palatului Braunstein, susținută în câmpul intermediar de profilele de arhitectură ale Muzeului Unirii și hotelului Traian. Perspectiva inversă a acestei străzi este de tipul perspectivă cu gol în ax, susținută de elementul natural - parcul. În trecut aici a existat o clădire ca element terminal în perspectiva inversă a străzii. Fronturile laterale ale străzii, în zonele de intervenție cu arhitectură modernă, diminuează, însă, caracterul tradițional al străzii Lăpușneanu.

Astăzi, posibilele elemente de ambient (mobilier urban, finisaje, firme) ar putea contribui la reconstituirea imaginii istorice a străzii.

Piața Unirii, această dală pietonală din perioada modernă, dezvoltată pe amplasamentul vechii piețe, este un exemplu de ansamblu urban modern echilibrat și la scară umană. Hotelul Unirea, punct înalt, amplasat la joncțiunea dintre cele două piețe, se constituie ca punct nodal. În mod similar, grupul statuar Cuza Vodă, la un moment dat cap de perspectivă al străzii Lăpușneanu, este un pivot în jurul căreia gravitează pietonii. Deși piața nu mai păstrează pe contur clădirile istorice, se poate remarca vederea deschisă către colina Galata pe care se profilează grupul statuar Cuza Vodă pe parcursul dinspre bulevardul Independenței. De asemeni, în fața Hotelului Traian se poate redescoperi silueta Palatului Culturii, ca imagine caracteristică a Iașului.

Pe strada Cuza Vodă, chiar dacă nu există capete de perspectivă remarcabile, datorită traseului ușor curb, clădirile adiacente devin capete de perspectivă parțiale. Mai mult, clădirile vechi, care bordează strada pe zone mai extinse, conferă străzii valoare ambientală prin unitate și echilibru vizual.

Strada Cuza Vodă și strada Străpungerea Ștefan cel Mare sunt singurele care păstrează, în ansamblu, caracterul tradițional. Din acest motiv strada Cuza Vodă ar merita amenajată ca traseu pietonal, în continuarea Pieței Unirii, ca parte a unui inel pietonal care să lege principalele monumente.

În parcursul străzii apar câteva momente remarcabile: piațeta de lângă hotelul Continental, conservată ca imagine de epocă (fig. 5), piața cu statuia lui Miron Costin, cu fundalul de clădiri conservat (fig.6) și turnurile mănăstirilor Golia și Bărboi. Această ultimă zonă ar trebui studiată mai mult din punct de vedere al imaginilor tradiționale în ipoteza inserției unor clădiri noi. Din fața turnului Goliei (important punct de vedere) silueta unicat a turnului de intrare al bisericii Bărboi se profilează nefavorabil pe clădirea nouă World Trade Center.

Din Piața Unirii axa orașului se încheie cu bulevardul Ștefan cel Mare. Perspectiva directă către Palatul Culturii face din parcursul bulevardului o remarcabilă experiență vizuală. Este susținută și perspectiva inversă cu imaginea hotelului Traian. În câmpul intermediar apar și alte elemente de interes, printre care axa Mitropolie-Teatru Național susținută de amenajarea adiacentă (fig. 7, fig. 8). Această axă se constituie ca un ansamblu ambiental unitar prin concordanța stilistică și funcțională. Însă blocurile tip bară, construite în perioada modernă, pe acest bulevard sunt prezente agresive printre monumentele existente, perturbând imaginea tradițională a orașului.

Ca element terminal al unei axe importante, Palatul Culturii devine punct de observație în perspectiva inversă. Astfel, din fața Palatului există vederi directe spre bulevard, spre Casa Dosoftei, spre biserica Sfântul Nicolae Domnesc și spre colina Galata. Această ultimă imagine este posibilă datorită faptului că blocurile înalte de pe Splai Bahlui sunt de tip turn lăsând vederea

liberă către peisaj. Aceste patru imagini tradiționale ar trebui conservate în situația completării pieței Palatului cu construcții noi.

Din păcate, silueta Palatului Culturii văzută din spate (dinspre Podu Roș și strada Palat) astăzi este acoperită de ansamblul de clădiri noi ale Complexului Palas. În acest fel o imagine caracteristică Iașului, văzută de la intrarea sudică în orașul istoric, este iremediabil compromisă. Această imagine ar fi putut fi conservată dacă la poalele colinei clădirile propuse ar fi fost de joasă înălțime, Palatul fiind situat la cotă mai înaltă. În plus volumele prismatice, de mari proporții ale noilor clădiri contrastează grotesc cu siluetele turnurilor Palatului.

Strada Anastasie Panu, perpendiculară pe bulevardul Stefan cel Mare, oferă o priveliște remarcabilă: perspectiva cu gol în ax susținută în fundal de colina mănăstirii Galata.

În sens invers, în câmpul intermediar este necesar un cap de perspectivă parțial, mai pronunțat. Există, totuși, la un moment dat niște elemente de accent: clădirea Finanțelor Publice și turnul World Trade Center.

Bulevardul Independenței, construit în perioada modernă, are, în final, un cap de perspectivă remarcabil: Biblioteca Centrală. Totuși, prospectul larg al bulevardului, mărginit de blocuri înalte, minimizează clădirea Bibliotecii. În sens invers bulevardul nu are un cap de perspectivă. Nu este un lucru pozitiv deoarece golul în ax nu este susținut de nici un element natural. Totuși, în parcurs, turnul Sfântul Spiridon apare ca un element de accent prin forma unică.

O altă stradă, care completează zona istorică a orașului, este Strada Gării. Are drept capete de perspectivă clădirea Gării, ca element valoros de arhitectură și, în sens invers complexul de trepte Râpa Galbenă. Totuși, bordarea străzii, în planurile laterale, cu blocuri înalte a minimalizat aceste elemente terminale și a anulat formele de relief, pierzându-se silueta tradițională a acestei străzi.

În concluzie, orașul Iași conservă, în puncte izolate, elemente de valoare reprezentate prin monumente de arhitectură. Ar trebui însă conservate zonele cu valoare ambientală care pun în evidență aceste monumente și în care se mai pot regăsi imagini specifice, tradiționale. Altfel, caracterul de oraș istoric, la nivel de ansamblu urban, se poate pierde în mod iremediabil. În multe situații, imaginile ansamblului natural sau construit sunt mai memorabile decât imaginile singulare ale monumentelor, ansamblul relevând caracteristicile esențiale ale unei așezări.

Iasi City: the preservation of traditional images

The urban interventions in modern period experienced a degree of difficulty if we consider the two main characteristics of Iași city: the hilly topography and the many monuments of architecture.

In regard to the monuments, the preservation of traditional image was pursued only at level of architectural object, not at level of urban ensemble. Similarly, in the modern period, was not emphasized the conservation of natural silhouette of the city.

For this reason it is essential that the contemporary interventions of architecture and urbanism to highlight the traditional features of the city.

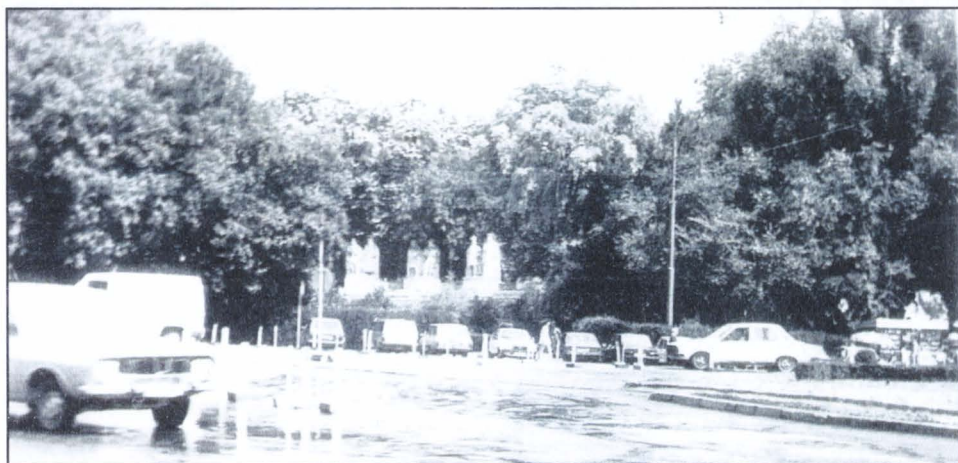

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Abrevieri

- AIIAI – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol” - Iași
- ArhGen – Arhiva Genealogică. Iași
- AȘUI – Analele Științifice ale Universității „Alexndru Ioan Cuza” - Iași
- BCIR – Buletinul Comisiei Istorice a României, București
- BCMI – Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice, București
- CDM – Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat
- CI – Cercetări istorice. Iași
- CMI – Comisia Monumentelor Istorice
- DIR – Documente privind istoria României
- DJIAN – Direcția Județeană Iași a Arhivelor Naționale
- DRH – Documenta Romaniae Historica
- IN – „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal din Iași
- MMS – Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași
- RI – Revista istorică, București
- RIR – Revista istorică română. București
- SMIM – Studii și materiale de istorie medie, București

Cuprins

<i>Cuvânt înainte</i>	5
Orașul Iași, la aniversarea a șase secole	7
Privilegiul comercial acordat liovenilor de către Alexandru cel Bun, la 8 octombrie 1408. Repere posibile (<i>Mircea D. Matei</i>).....	11
Măsurile de sistematizare a zonei centrale a orașului Iași în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Demolarea „baratcelor” (<i>Dan Dumitru Iacob</i>)	21
Vechi planuri privitoare la Ulița Palatului Domnesc din Iași (Strada Palat) (<i>Sorin Iftimi</i>).....	57
Planuri privitoare la proprietățile dintre Ulița Mare și Ulița Strâmbă din Iași (sfârșitul secolului al XVIII-lea) (<i>Sorin Iftimi</i>).....	73
Un izvod de cheltuieli privitor la refacerea casei Ghica din strada Banu – Iași (1835-1841) (<i>Aurica Ichim</i>).....	101
Amintirea imaginii: Casele Motăș din Piața Unirii (<i>Lucian-Valeriu Lefter</i>)	133
Tipografiile grecești din capitala Moldovei (secolele XVII-XIX) (<i>Gheorghe Macarie</i>).....	141
Orașul Iași, capitală a României în anii 1916-1918 (<i>Virgiliu Z. Teodorescu</i>).....	165
Relațiile între Sibiu și Iași în secolul al XX-lea (<i>Vasile Ciobanu</i>).....	227
Orașul Iași: conservarea imaginilor tradiționale (<i>Maria Urmă</i>).....	241
<i>Abrevieri</i>	251

